

N 10

მხედრის ახანოქობი

ONLINE ARCHAEOLOGY

- **ინტერვიუ**
- საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორის, ნიკოლოზ ანთიძის წლის ანგარიში “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს 6
- არქეოლოგ ოთარ ჯაფარიძესთან 30
- **არქეოლოგიური დანიშნულები** 50
- ანჟური ივნისი - 2016 50
- ბრაკლიანი გორა — ივნისი — 2016 52
- გუდაბერტყა — ივნისი — 2016 52
- ნოქალაქევი — ივლისი — 2016 53
- სამგვილდე — ივლისი — 2016 55
- თელავი — ივლისი — 2016 57
- მაჩხაანი — ივლისი — 2016 59
- დოღურაში — აგვისტო — 2016 62
- ხუნდის ციხე - ივლისი-აგვისტო - 2016 63
- დოღოჭოვი — სექტემბერი — 2016 65
- მსხალგორი — სექტემბერი — 2016 69
- დიდნაური — ოქტომბერი — 2016 71
- **კულტურათა დიალოგი კულტურათა გზაჯვარედინიდან** 88
- ქვის ხანა - ნიკა თუშაბრამიშვილი 88
- სამცხე - განსხვავებულ კულტურათა საკონტაქტო ზონა (ორჭონის ნასახლარის მიხედვით) - ალექსანდრე ორჯონიკიძე 99
- ბრინჯაოს ხანა - ლერი ჯიბლაძე 99

- **აფხაზეთი** გვიანნანტიკური ხანა და აღრეული
შუა საუკუნეები ირაკლი ანჩაბაძე 103
- **ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა** 120
- მსხალგორი 2016 ქეთევან დიღმელაშვილი 120
- **სტატიები** 126
- ძველი ქვის ხანის ტექნოლოგიის რამდენიმე
ტიპის ქართული შესატყვისისთვის — ნიკა
თუშაბრამიშვილი, ვაჟა მამიაშვილი, ბაჩანა გაბეხაძე 126
- საქართველოში გავრცელებული თავსვია
საკინძების შესახებ — ლამარა სახაროვა, ნინო
სულავა 134
- **რეპორტაჟი ბათსრებიდან** 162
- არმაზისხევი — გოდერძი ნარიმანიშვილი 162
- ანჟური - ვახტანგ ლიჩელი 167
- დიდნაურის ნაქალაქარი — კიაზო ფიცხელაური 170
- მარხაბანი — გიორგი ლალიაშვილი 173
- გუდაბერტყა — გიორგი მინდიაშვილი 176
- **თვალსაზრისი** 192
- შიოს მარანი — ნიკა თუშაბრამიშვილი 193
- **საეტიკო კვლევები** 220
- მარტყოფი — ალექსანდრე ორჯონიკიძე 220
- **გაიცანით საქართველო** 226
- ჭერემი — კონსტანტინე ფიცხელაური 226
- თელავი — ქეთევან დიღმელაშვილი 242

- ვაჟნარ-სკონიეთის ნაქალაქარის შესახებ — ვაჟა
სადრაძე, მერაბ ძნელაძე, ელგუჯა ლლიღვაშვილი 248
- გუზეუმი და არტიფაქტები 252
- გორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი —
ვიოლეტა ბალახაშვილი 253
- საქართველოს ღვანდომოსილი არქეოლოგები 256
- გიორგი ნიორაძე 256
- არქეოლოგია 266
- დოდო სახაროვა-სულავა 266
- სტუდენტური გვერდი 283
- ძვემო ქართლის სამარხების მორფოლოგიური
ანალიზი ძ.წ. VI-III საუკუნეებში - ნინო
თავართქილაძე 283
- პროექტი 306
- მრგვალი ჭალა 306
- ცნობისათვის 310
- ეშერის ნაქალაქარის გერძული წარწერის
შესახებ - ირაკლი ანჩაბაძე 311
- დღიურები, ეპისტოლარია 316
- გიორგი ნიორაძე 316
- საინტერესო გამოცემები 346
- ნიკო ფიროსმანიშვილის პირადი საქმი 346

• ნიკო ფიროსმანიშვილის სახელმწიფო მუზეუმი	348
• გიორგი ნიორაძე (პრომეხი)	350
• მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა	252
• ადრეული ჰომინიდების ადგილსამყოფელი დმანისში და მისი ქვის ინდუსტრია	254

Contents

• INTERVIEW	
• Annual Report of General Director of National Agency For Cultural Heritage Preservation of Georgia Mr. Nikoloz Antidze for “Online Archaeology” readers	26
• ARCHAEOLOGICAL DIGEST	72
• Atskuri – June - 2016	72
• Grakliani Hill – June – 2016	73
• Gudabertka – June – 2016	73
• Nokalakevi – July – 2016	74
• Samshvilde – July – 2016	75
• Telavi – July – 2016	77

CONTENTS

- Machkhaani – July – 2016 78
- Doghurashi – August – 2016 80
- Khuntsi Fortress – July-August – 2016 80
- Mskhalgori – August – 2016 81
- Dolochopi – September – 2016 82
- Didnauri – October – 2016 85
- **CULTURAL DIALOGUE FROM CROSSROAD**
- **FOR CULTURES** 106
- **Stone Age** 107
- Samtskhe 111
- **Bronze Age** 115
- Abkhazia 118
- **NEW ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY** 124
- Mskhalgori 2016 124
- **REPORTAGE FROM EXCAVATIONS** 182
- May 20, 2016 – Reportage of archaeologist Doctor of History,
Senior Scientist of Georgian National Museum, Professor
Goderdzi Narimanashvili from Armaziskhevi: 182
- May 25, 2016 – Reportage of archaeologist Giorgi Mindiashvili
from Gudabertka settlement: 185
- June 25, 2016, - Reportage of the archaeologist Vakhtang
Licheli from Atskuri: 187
- July 25, 2016 – the reportage of the archaeologist Kiazoo
Pitskhelauri from Didnauri settlement: 189

CONTENTS

• STANDPOINT	210
• Shios Marani Myth and Reality	210
• Assyrian Fathers	214
• LANDMARK MONUMENTS	224
• Martkopi	224
• Tcheremi	236
• Telavi	242
• VaSnari	248
• STUDENT PAGE	300
• Nino Tavartkiladze	300

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორის, ნიკოლოზ ანთიძის წლის ანგარიში “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს

თვით ყველაზე კრიტიკულად განწყობილი ოპონენტებიც კი ობიექტურად აღიარებენ, რომ მას აქეთ, რაც ნიკოლოზ ანთიძე საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალურ დირექტორად დაინიშნა, საქართველოს არქეოლოგიური სეგმენტი შეუდარებლად გაძლიერდა. 2014 წელს, ჟურნალ “ონლაინ არქეოლოგიისთვის” მიცემულ პირველ ინტერვიუში ახალდანიშნულმა დირექტორმა ბრძანა, რომ “არქეოლოგიას გაცილებით დიდი ყურადღება დაეთმობა, ვიდრე ამ დრომდე ეთმობოდა”, შესაბამისად, იმ წელს დაფინანსდა 5 არქეოლოგიური ექსპედიცია დაფინანსდა, შემდგომ წელს ველზე გასულ ექსპედიციათა რაოდენობამ რიცხობრივად 11-ით იმატა, 2016 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით 21 არქეოლოგიური ექსპედიცია მუშაობს, რომლებიც თემატურად და ხარისხობრივად მოტივირებულია არა მხოლოდ სარესტავრაციო - საკონსერვაციო სამუშაოებით, არამედ მიზნად ისახავს ძეგლებისა და არტეფაქტების სამეცნიერო შესწავლას. შესაბამისად, უდავოა, რომ 2014-2016 წლებში ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის მართვის ამ მიმართულებით სააგენტოს მიერ

განხორციელებული სამუშაოების ქმედითობა ბოლო 20 წლის განმავლობაში მიმდინარე მოღვაწეობას მასშტაბურად აღემატება. ანუ, დღეს, 2016 წლის მინურულს, საქართველოს არქეოლოგია ქვეყნის სხვადასხვა საიტზე მიმდინარე ინტერდისციპლინარული კვლევებით, თითქმის ინტეგრირებულია მსოფლიოს, როგორც სამეცნიერო ისე, ზოგად კულტურულ სივრცესთან, რაც დიდი შრომისა და მიზანმიმართული მოღვაწეობის შედეგია.

საინტერესოა, რა ბერკეტები აამუშავა საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ ამ შედეგების მისაღწევად? რა გეგმებს ისახავს სააგენტოს გენერალური დირექტორი სამომავლოდ? “ონლაინ არქეოლოგიის” ამ და სხვა შეკითხვებს ნიკოლოზ ანთიძე პასუხობს, ყოველწლიური, საახალწლო რუბრიკით - “საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალური დირექტორის წლის ანგარიში “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს”.

- ბატონო ნიკა, საზოგადოებისთვის ცნობილია, რომ მიმდინარეობს მუშაობა საქართველოს ახალ კანონზე “კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის შესახებ.” რა კონდიციანია კანონზე მუშაობა და არიან თუ არა მუშაობის პროცესში ჩართულნი მეცნიერები?

- კულტურული მემკვიდრეობის კოდექსის პირველადი ვერსია უკვე შემუშავებულია, რა თქმა უნდა, როგორც არქეოლოგიის მიმართულებით ისე, ზოგადად, მთელი ის პრინციპები, რომლებიც დღემდე მოქმედ კანონშია გაწერილი გადმოვიტანეთ ამ კოდექსში, ამიტომ კოდექსის პირველადი ვერსია დასრულების ფაზაშია, შეიძლება ითქვას, კიდევ დასრულდა და ახლა უკვე კონკრეტულად

არქეოლოგიის ნაწილი გაეგზავნება მეცნიერებს იმისთვის, რომ მათ თავიანთი მოსაზრებები გამოთქვან. რაც შეეხება უშუალოდ არქეოლოგიას, კანონზე მუშაობის პროცესში ჩვენი მთავარი მიზანი იყო არქეოლოგია არ განცალკევებულიყო კულტურული მემკვიდრეობისგან, ის უნდა მოგვეაზრებინა ერთიან კონტექსტში, ამიტომ კანონი რეალურად დარგის იურისტებმა შეიმუშავეს, მუშაობის პროცესში ჩართული იყო სააგენტოს სხვადასხვა სამსახური, შესაბამისად, დამოუკიდებელი მეცნიერების ჩართვა, მათი შენიშვნებით გათვალისწინებული ცვლილებების შეტანა ახლა დაიწყება. პარლამენტის საგაზაფხულო სესიებისთვის კოდექსი სრულად მზად იქნება.

სამუშაო შრომატევადი იყო და დიდი დრო მოითხოვა. მოგეხსენებათ, კულტურული მემკვიდრეობის ერთიანი კოდექსი მცირე დოკუმენტი ვერ გამოვიდოდა, რადგან იქ, ცხადია, განსაზღვრულია არა მხოლოდ არქეოლოგიური მიმართულება (ვიზირებული მეცნიერების მიერ), არამედ მატერიალური და არამატერიალური კულტურის სხვა ბევრი სფერო. ეს არის კულტურული მემკვიდრეობის კომპლექსური დოკუმენტი, რომელიც მოიაზრებს საქართველოს მთელი კულტურული მემკვიდრეობის მართვის სისტემას, ანუ არქეოლოგიას, მინისზედა ძეგლებს, მოძრავ ძეგლებს, გეოსაინფორმაციო სისტემების საკითხებს, არამატერიალურ კულტურულ მემკვიდრეობას, ინსპექციას, მუზეუმებს, მუზეუმ-ნაკრძალებს, გატანა-შემოტანას, მოძრავი ობიექტების რეგულაციებსა და ა.შ., ერთი სიტყვით, ამგვარი კომპლექსური დოკუმენტის შემუშავებისას ექსპერტების საწყის ეტაპზე ჩართვა მუშაობას დიდ და დაუსრულებელ შრომაში გადაზრდიდა, ამიტომ ჩვენ შევქმენით მთავარი დრაფტი, რომელიც ახლა მეცნიერებს გაეგზავნება და ისინი ამ დრაფტის შესახებ იმსჯელებენ, მათ კონკრეტულ შენიშვნებს უსათუოდ გავითვალისწინებთ.

მეცნიერები, რომლებიც კოდექსის არქეოლოგიურ ნაწილზე იმუშავებენ საზოგადოებისთვის ცნობილი, კომპეტენტური მკვლევარები გახლავთ. ისინი არიან სააგენტოს არქეოლოგიური კომისიის წევრები (ვახტანგ ჯაფარიძე, გურამ გრიგოლია, გურამ ლორთქიფანიძე, ნიკა თუშაბრამიშვილი და სხვ.), რომლებიც გაცემენ გათხრების ნებართვებს, მუშაობენ მეთოდოლოგიაზე, განიხილავენ ანგარიშებს და სხვ. ერთი სიტყვით, ისინი არიან, არამხოლოდ არქეოლოგიური მემკვიდრეობის ნდობით აღჭურვილი პირები, არამედ, მოქმედი, ღვანლმოსილი მეცნიერები.

- ცალსახაა, რომ სააგენტოს მიერ დაფინანსებული არქეოლოგიური გათხრებისა და გათხრების განსახორციელებლად გაცემული ნებართვების რაოდენობა წლიდან წლამდე იზრდება, თუ შეიძლება საზოგადოებას მივანოდოთ კონკრეტული ინფორმაცია მიმდინარე არქეოლოგიურ კვლევებთან დაკავშირებით და თქვენი მიზნები, მოლოდინები და შედეგები?

- არქეოლოგია მატერიალური კულტურის ყველაზე ფართო სფეროა. ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობის დამალულ არტეფაქტებს, დღეს სახელმწიფოს გარდა, სამნუხაროდ, სხვა პატრონი არ ჰყავს. მიმდინარე არქეოლოგიური გათხრები ათვალსაჩინოებს სააგენტოს მიზანს, ანუ იმას, რომ ჩვენ რეალურად ვზრუნავთ არქეოლოგიის განვითარებაზე და არ ვმუშაობთ მხოლოდ იმისთვის, სადმე რაიმე მილსადენი გაიმართოს, შენობა აიგოს და ა.შ. ძალიან ბევრ არქეოლოგიურ ექსპედიციას ვაფინანსებთ წმინდა მეცნიერული თვალსაზრისით, შემიძლია კონკრეტული მაგალითები დაგისახელოთ, ასეთია: გრაკლიანის, დიდნაურის, ზიარის, გუდაბერტყასა და ურბნისის (მიმდინარე) გათხრები.

წელს არქეოლოგიური სამუშაოებისთვის დაფინანსების საკმაოდ

დიდი ნაწილი გამოიყო, დაიხარჯა დაახლოებით 600 000 ლარი. რის შედეგადაც კარგი აღმოჩენები და საინტერესო კვლევები მივიღეთ, ამიტომ ჩვენ ვაფართოებთ და კიდევ მეტად გავაფართოებთ არქეოლოგიურ საზღვრებს, რადგან კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა არ არის მხოლოდ კონკრეტული ობიექტების რეაბილიტაცია, ის მოიაზრებს სამეცნიერო შესწავლას, შემდგომი კონცეფციების განსაზღვრას, დადგენას იმისა თუ რა გვინდა იმ არქეოლოგიური ობიექტისგან, რომელსაც ვიკვლევთ და ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ ვანარმოებთ არა მარტო კვლევით - საძიებო სამუშაოებს, არამედ ძეგლის მომავალზეც ვზრუნავთ, ანუ მასზედ, თუ როგორ უნდა მოხდეს ძეგლების კონსერვაცია და ექსპონირება, მათი პრეზენტირება საზოგადოებისთვის.

- ბატონო ნიკა, გათხრების შედეგად მეცნიერები წერენ ანგარიშებს, ხომ არ იქნებოდა კარგი ანგარიშების ატვირთვა ონლაინ რეჟიმში? თუ მეცნიერები არიან ამის წინააღმდეგნი?

- არა, მათგან არ მსმენია, რომ წინააღმდეგები არიან. ანგარიშების ატვირთვა, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია. მაგრამ მე ვფიქრობ, ინფორმაცია, რომელიც საჯაროვდება ჟურნალით ან სხვა ონლაინ შესაძლებლობების გამოყენებით, უნდა იყოს ძალიან მნიშვნელოვანი. ჩემი აზრით, უნდა მოხდეს რანჟირება, ანუ გამოქვეყნდეს ყველაზე მნიშვნელოვანი აღმოჩენების ანგარიშები. საქმე ის არის, რომ საქართველოს ტერიტორია ძალიან დატვირთულია არქეოლოგიურად, ამიტომ კულტურული მემკვიდრეობისთვის, რასაკვირველია, ყველა ძეგლი მნიშვნელოვანია, მაგრამ ყველა მათგანი, შესაძლებელია, არ იყოს საინტერესო ფართო საზოგადოებისთვის, ამიტომ ვფიქრობ, ავტვირთოთ ისეთი დოკუმენტაცია, რომელიც გამორჩეულად ახალი სიტყვით ამდიდრებს ჩვენს ისტორიას, ახალ

სამეცნიერო მიმართულებებს გვთავაზობს, უახლეს ინფორმაციებს გვანვდის. ეს დოკუმენტაცია, ცხადია, შესარჩევია მეცნიერებთან ერთად, რადგან ზოგიერთი მეცნიერი თვლის, რომ მისი აღმოჩენაა ძალიან მნიშვნელოვანი, ზოგი თხრის იმისთვის, რომ თავისი სამეცნიერო მიმართულებები წარმოაჩინოს, სამეცნიერო სურვილები გაამდიდროს, მეტი ინფორმაცია მიიღოს, რაც, რასაკვირველია, ძალიან საჭიროა, მაგრამ შესაძლოა, საზოგადოებისთვის ნაკლებად საინტერესო იყოს, აქედან გამომდინარე, ონლაინ რეჟიმში ასატვირთი მასალა უნდა განვსაზღვროთ მეცნიერებთან კოორდინირებული მუშაობის შედეგად. შერჩევითობას ძალიან გააადვილებს სააგენტოს გეოსისტემა, რომელიც იძლევა შესაძლებლობას შეირჩეს ის, რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, არ არის აუცილებელი მხოლოდ სააგენტოს დაფინანსებით მიმდინარე გათხრების შედეგები გამოქვეყნდეს, შეგვიძლია, ავირჩიოთ სხვა უწყებების მიერ დაფინანსებული გათხრების ანგარიშებიც, რომელთა ნებართვებსაც ჩვენ გავცემთ და რომელთა ანგარიშებსაც ვიბარებთ. მთავარია, ონლაინ რეჟიმში აიტვირთოს საზოგადოებისთვის საინტერესო დოკუმენტაცია, რა თქმა უნდა, კანონთან შესაბამისობაში.

- რომელ კვლევებს გამოყოფთ, როგორც ინტერდისციპლინარული კვლევების ნიმუშს?

- ამ თვალსაზრისით ყველაზე გამორჩეულად მიმაჩნია გრაკლიანი გორის, დიდნაურისა და ზიარის კვლევები. ამ ძეგლების არქეოლოგიურ კვლევებში ჩართულები არიან საერთაშორისო ექსპერტები, გარდა ამისა, ამ საიტებზე მოქმედი ექსპედიციები არა მხოლოდ ანალიზურად იკვლევს მოპოვებულ, კონკრეტულ არტეფაქტებს (მოძრავსა თუ უძრავს), არამედ გარემოსაც სწავლობს. მოგეხსენებათ, არქეოლოგია ზოგადი საერთაშორისო მცნებით,

უშუალო კავშირშია გარემოსთან. ამიტომ ჩვენთვის აუცილებელია წარმოდგენა შევიქმნათ იმაზე, თუ რა გარემოში დაფუძნდა ესა თუ ის ნასახლარი. დიდნაურის მაგალითზე გეტყვით, რომ აქ გათხრებმა უკვე ცხადყო, რამდენად მძლავრი დასახლება არსებობდა და ახლა უკვე გადავერთეთ იმ საკითხზე თუ რა გარემოში შეიქმნა ეს დასახლება, რა პირობებში ცხოვრობდნენ ადამიანები. ანუ, ზემოხსენებული გათხრები მიმდინარეობს გამორჩეულად ინტერდისციპლინარულ პლანში, რასაც სააგენტო ხელს უწყობს და ხელს შეუწყობს მომავალშიც.

- დაფინანსების გარდა, რაც ცხადია, მთავარია, რა ხელშეწყობას გულისხმობთ?

- ქართველი არქეოლოგების ხელშეწყობაა საერთაშორისო ასპარეზზე არსებული სახელმძღვანელოების გამოცემა. ახლა სააგენტო გამოსაცემად ამზადებს არქეოლოგიური გათხრების მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელოს ბრიტანული სკოლით (MOLLAS), რაც ვფიქრობ, ყველა არქეოლოგისთვის საჭირო და აუცილებელია. მათთვის, ვისაც აინტერესებს არქეოლოგიურ საკითხებზე მუშაობა ეს იქნება მთავარი სახელმძღვანელო, რომელიც მიუთითებს თუ როგორ უნდა იმუშაოს არქეოლოგმა, რა მიდგომებით უნდა განახორციელოს კვლევა და ზოგადად რა არის არქეოლოგიაში გასაკეთებელი უმთავრესად და უპირველეს ყოვლისა. მეცნიერის მიზანი არ უნდა იყოს მხოლოდ გათხრების წარმოება, აუცილებელია სწორი ინტერპრეტაციები, გათხრების მეთოდის დაცვა, განსაზღვრა იმისა, რა დოზით უნდა განხორციელდეს ინტერდისციპლინარული კვლევები, სად, როგორ უნდა გავჩერდეთ, რა სახის კვლევები ჩავატაროთ და ა.შ. ამიტომ სახელმძღვანელოს ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს.

- შემდეგ ამ სახელმძღვანელო მეთოდიკას ქართველი მეცნიერები ქართულ სივრცეს შეუსაბამებენ?

- აუცილებლად, მეთოდიკა ერთია, მაგრამ ყველა ქვეყანა თავისი ინდივიდუალური მიდგომებით ხასიათდება. ჩვენ ჩვენი სამეცნიერო და სამართლებრივი რეგულაციები გვაქვს. ამიტომ მეთოდიკა ჩვენს სამართლებრივ სივრცეს უნდა მოერგოს, თუმცა, ძირითადი პრინციპების შენარჩუნებით.

- ბატონო ნიკა, რას გვეტყვით შავ არქეოლოგიასთან ბრძოლის შესახებ? გეოსაინფორმაციო სისტემა, რომელიც სააგენტომ შეიმუშავა და, რაც რასაკვირველია, საშური საქმეა, მოტივაციას ხომ არ შეუქმნის შავი არქეოლოგიის მიმდევართ?

- არავითარ შემთხვევაში, პირიქით, დაგვეხმარება მათთან ბრძოლაში. იმისთვის, რომ რაღაცას ებრძოლო, პირველ რიგში, საჭიროა, გააზრებული გქონდეს რას ებრძვი და ამისთვის უნდა ფლობდე ინფორმაციას. ბაზის შექმნით, გეოსაინფორმაციო სისტემებით, რაც კოდექსშივე განერილია ჩვენ გვსურს მაქსიმალურად შემოვსაზღვროთ ჩარჩოებით ნივთებით ვაჭრობის თემა და ეს თემა სხვა რეგულაციებში გადავიყვანოთ (ვგულისხმობ შავ ბაზარზე დაკავებულ ადამიანთა მაქსიმალურად მოქცევას საკანონმდებლო ჩარჩოებში). ინფორმაციის მიღება უკვე წინგადადგმული ნაბიჯია იმისკენ, რომ შავი არქეოლოგიის კონტროლი ხელმისაწვდომი გახდეს. დღეს, სამწუხაროდ არ გვაქვს საამისოდ მძლავრი მექანიზმები, ვერც სამართალდამცავი ორგანოები, ვერც სააგენტო, გაერთიანებული ძალები, ანუ ყველა ვინც ვებრძვით შავ არქეოლოგიას, ამდენი წლის განმავლობაში ვერ აღვუდექით

წინ ამ სენს, მაგრამ ვფიქრობ, ინფორმაციის ერთიან ბაზაში თავმოყრა ამ მიმართულებით წინგადადგმული ნაბიჯია, რადგან უკვე ვიცით საიდან - სად - როგორ - რა მოძრაობს.

წელს მიმდინარეობს საფუძვლიანი გამოძიება შავი არქეოლოგიის ერთ-ერთ საქმესთან დაკავშირებით. თუ სამართალდამცავები ამ საქმეს ბოლომდე მიიყვანენ ეს იქნება სერიოზული წინსვლა შავი არქეოლოგიის აღმოფხვრისკენ და უახლოეს პერიოდში გარკვეულ შედეგსაც მივიღებთ, რადგან ყველასთვის სამაგალითო გახდება ის, რომ შავი არქეოლოგების ქმედება დასჯადია. თუმცა, რასაკვირველია, ესეც არ არის აბსოლუტური გარანტია იმისა, რომ ეს მსოფლიო სენი საქართველოში აღმოიფხვრება.

- ბატონო ნიკა, 2014 წლის დეკემბერში თქვენ დააანონსეთ, რომ „..ამ დრომდე უცნობი ქართული ძეგლები საკუთარ სეგმენტს შექმნის მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის სივრცეში...“ მოხდა თუ არა ასე? და რომელ ძეგლებს დაგვისახელებთ?

- დიახ და უპირველეს ყოვლისა, გამოვარჩევდი გრაკლიანს, გამომდინარე მისი ინტერპრეტაციიდან და საერთაშორისო ასპარეზზე გავრცელებიდან. ეს, რა თქმა უნდა, პირველი ნაბიჯებია და არ ნიშნავს, რომ ყველაფერი რიგზეა ამ თვალსაზრისით, მაგრამ ქართული ძეგლები საერთაშორისო ასპარეზზე გადის და, ჩემი აზრით, ამ საქმეში გრაკლიან გორას დიდი წვლილი მიუძღვის.

გრაკლიანის გარდა, ძეგლები, რომლებმაც **საკუთარი სეგმენტი შექმნა მსოფლიო კულტურული მემკვიდრეობის სივრცეში გახლავთ: დიდნაური, ზიარი, გუდაბერტყა, ნოქალაქევი, ხუნწი, მაჩხაანი, ურბნისი და სხვ.** ასევე ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგიური ძეგლები, მაგ.: დმანისი, რომელსაც უკვე შექმნილი

აქვს თავისი სეგმენტი საერთაშორისო არქეოლოგიურ და არა მხოლოდ არქეოლოგიურ საზოგადოებაში. მომავალში დიდნაურის, ნოქალაქევის, ზიარისა და სხვა ძეგლების კიდევ უფრო ფართო საერთაშორისო აღიარების იმედი მაქვს. ასე, რომ საერთაშორისო ასპარეზზე არხი უკვე გაჭრილია.

- კიდევ ერთი კითხვა თქვენი წარსული ანგარიშიდან “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს: 2015 წელს ბრძანეთ, რომ - ინფორმაციული მართვა, კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაცია სააგენტოს საქმიანობის უმნიშვნელოვანესი სფეროა, რომ თანამედროვე საზოგადოება ორიენტირებულია ინტერნეტ სივრცეზე - რა გაკეთდა ამ მიმართულებით?

- ამგვარი ბერკეტები უკვე შეიქმნა. სააგენტოს მიერ უზრუნველყოფილი გეოსაინფორმაციო სისტემა გახლავთ დარგის მართვის ძირითადი ინსტრუმენტი. სისტემაში თავმოყრილია ყველა მნიშვნელოვანი თუ უმნიშვნელო ინფორმაცია, რომელიც კულტურული მემკვიდრეობის სფეროს ეხება. ეს არის ერთიანი ბაზა, სადაც თავმოყრილია ყველაფერი (ვგულისხმობ მატერიალურ და არამატერიალურ კულტურულ მემკვიდრეობას) დანყებული - მუზეუმში განთავსებული ნივთიდან, მისი წარმომავლობიდან, დამთავრებული - აღმოჩენის ადგილითა და იმით, თუ რა კვლევები ჩატარდა ძეგლზე. ეს ერთიანი სისტემა, უკვე მუშაობს სატესტო რეჟიმში და, შესაბამისად, სრული წარმოდგენა გვაქვს კულტურულ მემკვიდრეობაზე, მათ შორის, ხარვეზების იდენტიფიკაციაზე, არსებულ ვითარებაზე კულტურული მემკვიდრეობის სფეროში და შეგვიძლია სამომავლო გეგმების დასახვაც. ასე რომ, კულტურული მემკვიდრეობის მართვის მთავარი ინსტრუმენტი შემუშავებულია. პროგრამა შეიქმნა ნორვეგიული გრანტის საფუძველზე და თვითონ

ნორვეგიელებიც კი აღიარებენ, რომ მსგავსი პროგრამა ჯერ მათაც არ დაუნერგავთ. ანუ, მთავარი, რაც დარგის მართვისთვის აუცილებელია - კოდექსი და გეოსაინფორმაციო სისტემა ჩვენ უკვე ხელთ გვაქვს. ინფორმაციის გავრცელება, კულტურული მემკვიდრეობის პოპულარიზაცია და სხვა აუცილებელი პრინციპები ამ ინსტრუმენტებით უნდა განხორციელდეს. მიმაჩნია, რომ ჩვენ მივალწიეთ ყველაზე მნიშვნელოვანს - კულტურული მემკვიდრეობის გამოყენების საქმეში დავნერგეთ ახლებური ხედვა, რაც აქამდე არ არსებობდა და რომლის ყველაზე მნიშვნელოვანი სეგმენტი უნდა იყოს კულტურული მემკვიდრეობის რეაბილიტაცია შემდგომი გამოყენებით. ანუ, თუ როგორ გვინდა მისი გამოყენება, რა კონკრეტული ქმედებებით, ამ შემთხვევაში არ ვგულისხმობ საკულტო ნაგებობებსა და ეკლესიებს, ვგულისხმობ სამოქალაქო-ინდუსტრიულ მემკვიდრეობას, რომელიც ადეკვატურად უნდა გამოვიყენოთ, რადგან ცხადია, რეაბილიტაციისთვის დახარჯულმა თანხამ, სახელმწიფოს უკანგებით უნდა შემოუტანოს თანხა. ამგვარი ძალიან მნიშვნელოვანი პროგრამა იქნება ენგურჰესი, აგრეთვე, გრაკლიანი, სადაც სამუზეუმო სივრცე ეწყობა და სხვ. ყოველივე ეს ორიენტირებულია ვიზიტორების რაოდენობის გაზრდაზე. მოგეხსენებათ, რომ წელს განსაკუთრებული წელი იყო ქვეყნისთვის, დაახლოებით 6 მილიონი ტურისტი შემოვიდა საქართველოში. ასე რომ გვაქვს პოტენცია, გვაქვს ინსტრუმენტები, გვაქვს სურვილები. თუმცა, ჩვენ, რა თქმა უნდა, არ ვკმაყოფილდებით მიღწეულით, ვზრდით და ვაფართოებთ არეალს ამ მიმართულებით, მაგრამ უკვე დიდი მიღწევაა ის, რომ ვფლობთ ძირითად ბერკეტებს, რომელთა საშუალებით შესაძლებელია კულტურული მემკვიდრეობის სრულფასოვნად მართვა და თუ ჩვენ ამ ბერკეტებს ჯეროვნად ვერ გამოვიყენებთ, მომავალი თაობა ამას უსათუოდ შეძლებს.

- ბატონო ნიკა, არის თუ არა სააგენტოს მიერ შექმნილი გეოსაინფორმაციო სისტემა ხელმისაწვდომი ნებისმიერი დაინტერესებული პირისთვის?

- რასაკვირველია, აბსოლუტურად ყველასთვის. აქ არის დაშვების მრავალდონიანი პუნქტი, დაწყებული ადმინისტრირებიდან და კორექტირებიდან (ანუ, თვითონ ინფორმაციის კორექტირებიდან) ინფორმაციის მოპოვებით დამთავრებული და ეს ყველაფერი ღია ონლაინ რეჟიმში მიმდინარეობს. დავამატებ იმასაც, რომ ვინც არქეოლოგიური გათხრების სანებართვო სისტემების სპეციალური პროგრამის დანერგვას (ხორციელდება თვინინგის პროგრამის ფარგლებში), რომელიც გულისხმობს ონლაინ რეჟიმით ნებართვების გაცემას (საჯარო რეესტრისა და თბილისის მერიის მსგავსად), რაც ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია ჩვენი დარგის მართვისთვის. ეს მოგვცემს საშუალებას მაქსიმალურად შევუწყნოთ ხელი ადამიანებს საქმის მარტივად წარმოებაში. სააგენტო უნდა გახდეს სერვის-ორგანიზაცია, რომელიც ემსახურება საზოგადოებას, აწვდის მას ინფორმაციას და გამარტივებული წესით გასცემს უფლებებს (ცხადია, მათთვის, ვინც ამ უფლებას იმსახურებს) ყველა იმ დაშვებადი საქმიანობის წარმოებისთვის, რომელსაც უფლების მაძიებლები ითხოვენ. ყოველივე ამას ხედავს ნებისმიერი გარე პირი. ასე, რომ გაცილებით გაადვილდება ჩვენი ოპონენტების ბრალდებებზე პასუხის გაცემაც, მათ უკვე თვითონ შეეძლებათ ონლაინ რეჟიმში იხილონ ჩვენი ყველა ქმედება, ერთი სიტყვით, ვისაც რა აინტერესებს იმის ნახვა შეეძლება.

- ბატონო ნიკა, თქვენ ბრძანეთ, რომ თანხების აკუმულირება განაპირობებს მათ სახელმწიფოსთვის დაბრუნებას, ცხადია, ალბათ ნამატით. ამ ასპექტში არქეოლოგიისთვის

ყველაზე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ტურიზმის განვითარებაა. ხომ არ დაასახელებთ რამდენიმე საიტს, სადაც სააგენტოს მიერ ინფრასტრუქტურული სამუშაოების განხორციელების შედეგად გაფართოვდა არქეოლოგიური ტურიზმი?

- დიახ, ასეთია ნოქალაქევი, რომელიც ამ თვალსაზრისით უკვე გამართულია და არქეოლოგიურ-ტურისტულად საინტერესო გახლავთ. იქ უკვე მრავალი წელია ჩადიან არქეოლოგები და მუშაობენ; არქეოლოგიური ტურიზმი გაფართოვდა ვარძიასა და უფლისციხეში, მაგრამ საგანგებოდ ისევ გრაკლიანს გამოვყოფდი. გრაკლიანი არის წმინდად არქეოლოგიური ძეგლი, სადაც ამჟამად ჩვენი სააგენტოს ძალისხმევით მიმდინარეობს კვლევითი, გამაგრებითი და ინფრასტრუქტურული სამუშაოები. წელს იქ უკვე 15 ქვეყნის სტუდენტები და სუპერ ვაიზერები მუშაობდნენ. ვაპირებთ მსგავსი მიმართულების გაცოცხლებას სამთავროს სამაროვანზე, სადაც დავნერგავთ არქეოლოგიურ ტურიზმს. ეს შრომა თანხებზე ჯერ თვალსაჩინოდ ვერ აისახება, ამას, ცხადია, დრო სჭირდება, მაგრამ პოპულარიზაციისთვის განეული სერიოზული შრომაა, ანუ, წარმოაჩენს იმას, რომ ჩვენ შევქმენით საერთაშორისო დონის ექსპედიცია, ვქმნით საერთაშორისო სტანდარტების საიტს, რაც ამ ძეგლის მიმართ ინტერესს გააასმაგებს და, ცხადია, თანხების შემოდინების მოლოდინის მყარი საფუძველია.

მე ვფიქრობ, მომავალი წელი უფრო საინტერესო იქნება არა მხოლოდ გრაკლიანის, არამედ ზოგადად საქართველოს არქეოლოგიის განვითარებისთვის.

- ბატონო ნიკა, თქვენი ინიციატივით “ონლაინ არქეოლოგიის” მე-9 ნომერი ანდრია აფაქიძის ხსოვნას მიეძღვნა, როგორც ჟურნალის რედაქტორი და მისი აქტივობების ინიციატორი, რას უსურვებთ ამ ახალწელნადს “ონლაინ არქეოლოგიასა” და მის მკითხველს?

ჟურნალს ვუსურვებ მკითხველის მეტ ჩართულობას. არქეოლოგია კულტურული მემკვიდრეობის იმდენად მნიშვნელოვანი სეგმენტია, რომ უსათუოდ ითხოვს საზოგადოების აქტიურ ჩართულობას. ვფიქრობ, არქეოლოგია არის ის ზუსტი მეცნიერება, რომელიც ჩვენი ქვეყნის ისტორიას ამდიდრებს, ყოველი არქეოლოგიური ნიუანსი მნიშვნელოვანია ჩვენი მომავალი თაობებისთვის, იმისთვის, რომ მათ იცოდნენ საიდან მოვდივართ, რა კულტურებს ქმნიდნენ ადამიანები და საით მივდივართ. ჩვენთვის მისაღები და მნიშვნელოვანია მკითხველის დასაბუთებული და არგუმენტირებული კრიტიკა, მაგრამ ცხადია, მკითხველმაც არ უნდა დაკარგოს ობიექტურობის შეგრძნება, ობიექტური შეფასების უნარი იმისა თუ რა კეთდება? საიდან დავიწყეთ მოღვაწეობა? რადგან შეიძლება ითქვას, რომ ამ უკანასკნელი 4 წლის განმავლობაში არქეოლოგიის განვითარებისთვის სერიოზული ნაბიჯები გადაიდგა და იმდენი რამ გაკეთდა, რაც ბოლო 20 წლის განმავლობაში არ გაკეთებულა. არ ვგულისხმობ კერძო დაფინანსებებს, ვგულისხმობ, სახელმწიფოს ჩართულობას ამ საქმეში, რაც პირდაპირპროპორციულია სახელმწიფოს სურვილებისა და სტრატეგიის ამ დარგის განვითარებასთან დაკავშირებით. ანუ, მკითხველს ვუსურვებ ობიექტური შეფასების კრიტერიუმების განსაზღვრას, ჟურნალს კი, ელექტორატის ჩართულობას, მის კიდევ უფრო მეტად ზრდასა და მრავალ ბედნიერ ახალ წელიწადს!

ინტერვიუ მიჰყავდა მაია ჩოლოყაშვილს

Annual Report of General Director of National Agency For Cultural Heritage Preservation of Georgia Mr. Nikoloz Antidze for “Online Archaeology” readers

Even the most critical opponents objectively recognize that since Mr. Nikoloz Antidze has been appointed as a General Director of National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, the archaeological segment of Georgia has significantly strengthened. In 2014, in his first interview for the magazine “Online Archaeology”, the newly appointed director said “Archaeology is given more attention than before”, accordingly, the same year 5 archaeological expeditions were financed, in the following year the number of expeditions was increased, in 2016 by financing of National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, 21 archaeological expeditions are working, which thematically and qualitatively are motivated not only by restoration and conservation works, but also plan scientific study of monuments and artefacts. Accordingly, there is no doubt that in this direction of cultural heritage management, the effectiveness of works carried out by the Agency greatly exceeds the activities in the last 20 years. That is, today, at the end of 2016, the archaeology of Georgia, with current interdisciplinary studies on various websites, is almost integrated into the world’s scientific as well as general cultural space, which is the result of hard work and purposeful activity.

It is interesting what leverage the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia operated to achieve these results. What are the plans of Agency’s General Director? Nikoloz Antidze answers these and other questions, in the annual New Year’s rubric – “Annual Report of National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia General Director “For Online Archaeology readers”

- Mr. Nika, it is known for public, that you work on a new law of Georgia "About Cultural Heritage Preservation". In which stage is the work on the law and if the scientists are involved in the work?

The first version of Cultural Heritage Code has already been designed, of course, in the direction of archaeology and in general, the whole principle, which is still in current law, was copied in this Code, so the initial version of the Code is in the final phase, we can say, that it is completed and now archaeological part will be sent to the scientists in order to express their opinions. As for the archaeology, while working on the law, our main goal was not to separate archaeology from Cultural Heritage, it should be considered in one context, so the law has actually been worked out by the lawyers. Various services of the Agency were involved in the working process, accordingly, the involvement of independent scientists, making changes, taking into account their remarks will start now. The code will be fully ready for the Spring sessions of the Parliament.

The work was tedious and took a long time. As you know, the Cultural Heritage common Code could not be small, because, there is of course not only archaeological field is determined (approved by the scientists), but also many other fields of tangible and intangible culture. This is the complex document of Cultural Heritage, which includes the management system of the entire Cultural Heritage of Georgia, ie, archaeology, land sites, mobile sites, Geographic Information System issues, intangible cultural heritage, inspection, museums, museum-reserves, export-import, regulations of mobile objects and etc. All in all, the involvement of experts in the initial phase of working out this complex document would cause endless work, so we created the draft, which will be sent to the scientists and they will discuss this draft, we will take into account their specific notes. The scientists who will work on

the archaeological part are competent researchers and well known to the public. They are the members of Archaeological Commission of the Agency (Vakhtang Japaridze, Guram Grigolia, Guram Lortkipanidze, Nika Tushbaramishvili and others.), who issue permits for excavations, work on methodology, discuss the reports and other. They are not only confident but honoured scientists.

- It is obvious that the the number of permits issued for carrying out archaeological excavations financed by the Agency is increasing from year to year. Is it possible to provide the public with specific information about the ongoing archaeological studies and your goals, expectations and results?

Archaeology is the broadest field of tangible culture. Unfortunately, the hidden artefacts of our cultural heritage has no one to care about except the state. Current archaeological excavations make clear the aim of the Agency, that we really care about the development of archaeology and do not work only to make a pipe somewhere, build a construction and etc. Many archaeological expeditions are funded scientifically, I can give specific examples, such as: Grakliani, Didnauri, Ziari, Gudabertkha and Urbnisi (current) excavations.

This year a large portion of the funding was allocated for archaeological works, about 600 000 GL was spent. As a result we got good and interesting discoveries, so we are expanding and will further expand archaeological borders, because taking care of cultural heritage is not only rehabilitation of specific places, it includes scientific studies, determination of further concepts and what we want from the archaeological sites, we study and the most important is that we do not only research-exploration works, but care about the future of the monument, how to ensure the conservation and exposure of sites and presenting them to the public.

- *Mr. Nika, after excavations scientists write reports, it might be good to upload the reports online. Or are the scientists against it?*

- No, I have not heard from them that they protest against it. Of course, it is possible to upload reports. But I think that public information which we give in magazines and online must be very important. In my opinion, rankings should be made and the reports on the most important discoveries should be published. The point is that the territory of Georgia is very loaded archaeologically, so, of course all the monuments are important for cultural heritage, but all of them may not be interesting to the public, so we think to upload the documents, which enrich our history, offer new scientific directions, give the newest information. These documents, of course, should be selected with the scientists, because some scientists believe that their discovery is very important, some make excavations to show their scientific directions, enrich scientific desires, get more information, which is very important, but maybe it is less interesting for the public, so the uploading material should be determined by co-ordinated work with scientists. Selectivity will be easier with Agency's geosystems, which makes it possible to select the most important issues, it is not necessary to publish only the results of excavations funded by the Agency, we can choose the excavation reports funded by other agencies, the permits of which are issued by us and reports are handed to us. It is important to upload online documents interesting to the public, of course, compliance with the law.

- *Which studies will you choose as the example of interdisciplinary studies?*

I think the most distinct are Grakliani Hill, Didnauri and Ziari studies. In the archaeological studies of these sites international experts are also

Interview

involved, in addition active expeditions on these sites not only make analytical studies of discovered, specific artefacts (tangible or intangible), but study the environment as well.

As you know, archaeology, with its general international concept is directly related to the environment. That is why we need an accurate overview about the environment where this or that settlement was founded. According to Didinauri example I can tell you that the excavations showed us how powerful settlement existed there and now we started working on the issues in what environment was the settlement established, the conditions people lived there. So, above mentioned excavations are undergoing exceptionally interdisciplinary, which is contributed by the Agency and will continue in the future.

- In addition to funding, which is obviously important, what support do you mean?

Support includes the publication of textbooks, which exist in international arena. Now the Agency is preparing for publication the Archaeological Methodology textbook with English School, which is necessary for all archaeologists. For those who are interested in archaeological work this will be the main guide, which will show how archaeologist should work, how to carry out research and in general what is to be done mainly in archaeology. The goal of the scientist should not be only excavations, it is necessary to make correct interpretations, to follow excavations methods, determine to what extent interdisciplinary studies should be carried out, where and how to stop, what kind of studies conduct etc. Therefore, the guide book is very important.

- Then will Georgian Scientists correspond this methodology to Georgian area?

Inevitably, methodology is the same, but each country is characterized by its individual approach. We have our own scientific and legal regulations. Thus, methodology should be adapted to our legal area, however, maintaining basic principles.

- Mr. Nika, what will you say about the fight against black archaeology? Geoinformation system, which was developed by the Agency and is significant, will motivate the followers of black archaeology?

By no means, on the contrary, it will help us in the fight against them. In order to fight against something, first of all, you should know what you are fighting against and have information. With geoinformation systems, we want to limit the trade of things as much as possible and make other regulations (I mean to put arrested people on the black market in the legislative framework). Getting information is a step forward to ensure the control access to the black archaeology. Today, unfortunately, we do not have powerful mechanisms, neither the law enforcement authorities, nor the Agency, who are fighting against the black archaeology, could prevent this, but I think combining the information in common base is a step forward, since we already know from where – to where- how and what moves.

This year a serious investigation of the case of the black archaeology is in process. If law enforcement officials finish the investigation, it will be a significant progress towards the elimination of black archaeology and we will get a result in the near future, because everyone will know that black archaeologist actions are punishable. But, of course, this is not an absolute guarantee that black archaeology will be prevented in Georgia.

- ***Mr. Nika, in December 2014 you announced that “ .. still unknown Georgian monuments will establish its own segment in the world cultural heritage space..” Is that so? Which monuments will you name?***

Yes, and first of all, I can single out Grakliani, based on its interpretation and spreading on international arena. This, of course, is the first step and does not mean that everything is all right in this respect, but Georgian monuments run on international arena and in my opinion Grakliani Hill has a great contribution.

Apart from Grakliani, the monuments which ***established their own segments in the world cultural heritage area are: Didnauri, Ziari, Gudabertka, Nokalakevi, Khuntsi, Machkhaani, Urbnisi and others.*** Also the National Museum archaeological monuments, such as: Dmanisi, which has already established its own segment in international archaeological and not only in archaeological society. I hope in even broader international recognition of Didnauri, Nokalakevi, Ziari and others. So the channel has already been cut in the international arena.

- ***One more question from your past report to “Online Archaeology” readers: In 2015 you stated that information management, popularization of cultural heritage is the most important field in Agency’s activity, that modern society is focused on the internet- what has been done in this direction?***

Such leverage has already been set up. GIS provided by the Agency is main instrument for field management. The system includes all important and unimportant information, everything that happens in the field of cultural heritage. This is a database, where everything is gathered (I mean tangible and intangible cultural heritage) starting with items

placed in the museum and its origin, to the discovery place and what researchers have been conducted on the monument. This system already works in test mode and accordingly, we have a full understanding of cultural heritage, the situation in the field of cultural heritage and we can make further plans. So the main control tool of cultural heritage management has already been developed.

The program was made on the basis of Norwegian grant and the Norwegians themselves admit that they have not established a similar program yet. So, the main thing that is necessary for the field management – the Code and Geographic Information System we have already obtained. Spreading the information, popularization of cultural heritage and other necessary instruments must be realized with these instruments. I believe that we achieved the most important thing – we introduced a new vision in the use of cultural heritage, which did not exist before and the most important segment of which should be cultural heritage rehabilitation with its further use. That is how we want to use it, what concrete actions to make, in this case, I do not mean religious buildings and churches, I mean civil-industrial heritage, which we must use adequately, because, the amount spent for rehabilitation must import the amount back to the State. Such very important program will be Enguri Dam, also Grakliani where a museum space will be made and others. All of this is focused on increasing the number of tourists. As you know, this year was a special year for our country, about 6 million tourists came to Georgia. So we have the potential, we have tools, we have desires. However, we are not satisfied with the achieved results, we are increasing and expanding the area in this direction, but it is already a great achievement that we have major levers that enables us to accomplish the management of cultural heritage and if we cannot use these levers duly, next generation will undoubtedly be able to.

- Mr. Nika, Is the GIS developed by the Agency, available to any interested person?

Of course it is available for everyone. Here is a multi-access point, started from administration and correction (ie, the data correction) finished with obtaining information and all is carried out online. I will also add that we start the introduction of special program for archaeological excavation permits, which is carried out within the Twinning program and this implies the possibility of issuing permits online (like in Public Register and City Hall), which is a very important factor for our sector management. This will enable us to support people in ease action. The Agency must become a service organization, which serves the public, gives information and issues permits in simplified procedures (of course, who deserves these permits) for carrying out all the required legal activities. Any external entity sees it. So it will be much easier to answer our opponents' charges, they will be able to see all our activities online, in a word, everyone will be able to see everything he wants.

- Mr. Nika, you said that the accumulation of sums stipulates their return to the state, perhaps with increment, doesn't it? In this aspect the most important for archaeology is the development of tourism. Can you name several sites where after conducting infrastructure works by the Agency, archaeological tourism has been expanded?

Yes, this is Nokalakevi, which has been configured in this point of view. Archaeologists have been working there for many years; archaeological tourism has been expanded in Vardzia and Uplistsikhe, but I will single out Grakliani. Grakliani is purely archaeological site, where with the effort of the Agency research, construction and infrastructure works are in process. This year students and supervisors from 15 countries are

working there. We are going to carry out similar trends in Samarovani, where we will introduce archaeological tourism. This work will not affect the amount yet, this will take time, but is the serious step forward for promotion. It will promote that we established the international level expedition, we are making the site of international standards, which will cause great interest and of course is solid foundation of funds inflow. I think next year will be more interesting not only for Grakliani, but also for the development of archaeology in Georgia.

- Mr. Nika, your initiative was to dedicate 'Online Archaeology' 9th edition to the memory of Andria Apakidze. As the editor of the magazine and initiator of its activities, what will you wish "Online Archaeology" and its readers for the New Year?

I wish the magazine more involvement of readers. Archaeology is such an important segment of cultural heritage that it requires active involvement of society. I think, archaeology is the exact science, which enriches the history of our country, each archaeological nuance is important for our future generation, so that they know where we come from, what cultures people developed and where we are going. Readers' well-reasoned criticism is acceptable and important for us, but of course, the reader himself should not lose the feeling of objectivity, objective assessment of what is being done, where we started to work from. As it can be said that in the last 4 years, serious steps have been taken for the development of archaeology and so much has been done, that was not done in the last 20 years. I do not mean private funding, I mean state's involvement in this work, which is directly proportional to the wishes and strategy in development of this field. So I wish readers to determine objective assessment criteria and the magazine the involvement of electorate and even more growth.

The interview was conducted by Maya Cholokhashvili

აკვლევარისა და არტიფაქტის მეტყველება

დმანისი, ზურტაკეტის ყორლანი

მარტყოფის ყორლანი

ოთარ ჯაფარიძე საქართველოს ერთ-ერთი ნამყვანი არქეოლოგია, რომლის ნაშრომებმა საერთაშორისო გამოხმაურება ჰპოვა. მან დიდი წვლილი შეიტანა ქართველური ტომების ისტორიის კვლევაში ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, ქართველი ხალხის ეთნოგენეზის შესწავლის საქმეში. არის 120-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომის ავტორი. 1969 წელს ნაშრომისთვის - "არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში" - მეცნიერთაგან პირველს მიენიჭა ი.ჯავახიშვილის

სახელობის პრემია.

ოთარ ჯაფარიძე ათეული წლების განმავლობაში იყო ჟურნალის "Советская Археология" რედაქციის წევრი. არის საქართველოს სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი, თბილისის საპატიო მოქალაქე. ოთარ ჯაფარიძის მთელი პროფესიული მოღვაწეობა დაკავშირებულია თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან და საქართველოს ეროვნულ მუზეუმთან. წელს მას 95 წელი შეუსრულდა.

ოთარ ჯაფარიძე - მეცნიერი, რომელმაც მარტყოფის ყორღანები შეისწავლა, მარტყოფის კულტურა განსაზღვრა და სამეცნიერო მიმოქცევაში ტერმინები: “მარტყოფის კულტურა,” “მარტყოფული პერიოდი” დაამკვიდრა ამჟამად, “ონლაინ არქეოლოგიის” სტუმარი გახლავთ.

- ბატონო ოთარ, თქვენი მოღვაწეობის დასაწყისში არქეოლოგია კიდევ უფრო რთულად დასაუფლებელი პროფესია იყო, ვიდრე დღეს. რამ განაპირობა ეს არჩევანი, იყო სპონტანური, თუ ბავშვობიდან არქეოლოგობაზე ოცნებობდით?

- მართალი გითხრათ, სპონტანური გადაწყვეტილება იყო. როდესაც უნივერსიტეტში ჩავაბარე დიდად არ ვფიქრობდი არქეოლოგობაზე, მეტსაც გეტყვით, სულ არ ვიცოდი რა იყო არქეოლოგია. საუნივერსიტეტო გამოცდებს 1939 წელს ვაბარებდი და მაშინ გამოცხადდა მიღება ისტორიის ფაკულტეტზე ხელოვნების განხრით. რამდენიმე მეგობარმა - მე, მარიკა ლორთქიფანიძემ, გივი კილურაძემ და სხვ. გადავწყვიტეთ ეს დარგი შეგვესწავლა და ჩავაბარეთ. შემდეგ 1941 წელს, ომი დაიწყო და მაშინ უკვე აღარავის ეცალა ხელოვნებისთვის. ჩვენც, 1943 წელს, სასწრაფოდ დაგვამთავრებინეს უნივერსიტეტი. თქვენ წარმოიდგინეთ, პირველ კურსზე 120 სტუდენტი ვიყავით, სახელმწიფო გამოცდები კი, მხოლოდ შვიდმა ჩავაბარეთ. საქმე ის იყო, რომ ომის დროს ზოგი ჯარში წაიყვანეს, ზოგიც სოფელში დაბრუნდა და სწავლის გაგრძელება ვერ შეძლო, ერთი სიტყვით, სახელმწიფო გამოცდების ჩაბარებისას შემოგვთავაზეს ასპირანტურაში დარჩენა. ამ დარჩენილმა შვიდმა დიპლომის მაძიებელმა გადავწყვიტეთ, ერთმანეთისთვის ხელი არ შეგვეშალა და ამიტომ სხვადასხვა განხრით გავნანილდით, მაგ.: მარიკა ლორთქიფანიძემ საქართველოს ისტორიის მიმართულება არჩია და სიმონ ჯან-

აშოასთან დარჩა, გივი კილურაძე პროფესორ ნამორაძესთან (ახალი ისტორიის მიმართულებით), ხოლო ჩვენ მე და ტარიელ ჩუბინიშვილი არქეოლოგიაში გავნანილდით.

- გვიამბეთ თუ შეიძლება პირველი გათხრების შესახებ?

- ეს იყო თბილისში, განჯისკარის გათხრები. 300 არაგველის ბაღის გაშენებისას არქეოლოგიური მასალა გამოვლინდა. აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის წინადადებით, მე იქ დავინყე ჩემი პირველი გათხრები, მაგრამ განათხარი მასალა ფეოდალური ხანის აღმოჩნდა, ანუ არ იყო ის, რაც მაინტერესებდა. მე ყოველთვის ბრინჯაოს ხანა მაინტერესებდა, შესაბამისად, პირველ გათხრებად მივიჩნევ გურიაში, ურეკთან ბრინჯაოს ნივთების განძის აღმოჩენის შედეგად განხორციელებულ გათხრებს. შემდეგ დამოუკიდებლად დავინყე მუშაობა შიდა ქართლში, ცხინვალის მიდამოებში, მაშინ უკვე უნივერსიტეტში ვმუშაობდი და ექსპედიციაში სტუდენტებიც მახლდნენ. 1951 წელს გავთხარე არგნეთის სამაროვანი და რამდენიმე სამარხი სოფელ ოჟორაში. შემდეგ ვმუშაობდი ქვასათალის სამაროვანზე ცხინვალის მახლობლად, სოფ. ქვასათალთან შუა ბრინჯაოს ხანის სამარხებს ვიკვლევდი და ა.შ.

- თუმცა, თქვენი სახელი დაკავშირებულია არა მხოლოდ ბრინჯაოს ეპოქასთან, შულავერის გათხრებზე რას გვეტყვით?

- შულავერის გათხრები ძალიან საინტერესო იყო, იქ (საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიურ ექსპედიციასთან ერთად) გავთხარეთ გვიანდელი ნეოლითური ხანის ნასოფლარები - შულავერი, იმირის გორა, გადაჭრილი გორა, სამხრეთ კავკასიის ადრე სამინათმოქმედო კულტურის ერთ-ერთი ყველაზე მძლავრი კერა. თითოეულ სამოსახლო ბორცვზე დადასტურდა საცხოვრებელი

სახლები და სამეურნეო შენობები. ისინი წრიული ან ოვალურ-გუმბათოვანი ნაგებობებია. საშენად გამოყენებულია სხვადასხვა ზომის ალიზი. ერთი სიტყვით, შედეგიანი გათხრები იყო და, მიუხედავად ამისა, ვინაიდან, ძირითადად ბრინჯაოს ხანა მაინტერესებდა მიმაჩნია, რომ სერიოზული მოღვაწეობა გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის ძეგლების შესწავლით დავინყე, შემდეგ უკვე შუა ბრინჯაოსა და ადრე ბრინჯაოს ეპოქები შევისწავლე. ჯერ საჩხერეში ვსწავლობდი ამ კულტურის ძეგლებს, მოგვიანებით გავთხარე აფხაზეთის დოლმენები, შუა ბრინჯაოს ხანის ყორღნები თრიალეთში და ადრე ბრინჯაოს ეპოქის ყორღნები მარტყოფთან.

დმანისი, ზურტაკეტის ყორღანი

დმანისი, ზურტაკეტის ყორღანი

- მარტყოფი თავისი მნიშვნელობით საეტაპო ძეგლია, თქვენ დაადგინეთ მარტყოფის კულტურა. რის საფუძველზე შეძელით ეს?

- მარტყოფში ძალიან საინტერესო ყორღნულ სამარხებზე ვმუშაობდი, ზოგადად იქ ბევრია ადრე ბრინჯაოს ხანის ყორღნები, ე.წ. მარტყოფის პერიოდის, აგრეთვე, ბედენის კულტურის ძეგლები. იქ გამოვავლინეთ სხვადასხვა ზომის ყორღნები, მაგრამ ყველაზე დიდი ჩემ მიერ გათხრილ ყორღნებს შორის იყო დაახ. 12 მ სიმაღლისა და 100 მ დიამეტრის. ეს ძალიან საინტერესო ყორ-

ლანი გახლდათ, იქ გამოვლინდა ხის მორებისგან შედგენილი დასაკრძალავი კამერები. რაც მთავარია, ყველაზე დიდი ყორღანი გაუძარცვავი აღმოჩნდა. მოგეხსენებათ, ყორღნები თითქმის ყოველთვის გაძარცვულია, რადგან ისინი კარგად ჩანს და ადვილად მისაგნებია. აი, ამ დიდ გაუძარცვავ ყორღანში ძალიან საინტერესო არქეოლოგიური მასალა გამოვლინდა, სწორედ ამ აღმოჩენის საფუძველზე გამოვყავი მარტყოფული პერიოდი. მის სიახლოვეს დადასტურეთ ბედენური ხანის ყორღნებიც, რომლებიც III ათასწლეულის II ნახევარს მიეკუთვნება.

- ვინ იყო დაკრძალული ყორღანში, რომლის მიხედვითაც არქეოლოგიაში ახალი ეტაპი, მარტყოფული პერიოდი დადგინდა?

- რა თქმა უნდა, ნარჩინებული პირი. ქვაყრილიანი სამარხი ხის ბოძებისგან იყო აგებული, ზემოდან, ანუ 12 მ-ის სიმაღლეზე მინა ეყარა, ე.ი. თვითონ სამარხიც კი საგანგებოდ ნამზადი გახლდათ. მარტყოფის სამარხებში წარმოდგენილია თითოეული პერიოდისთვის დამახასიათებელი ჭურჭელი, კერამიკა. ანუ, ისინი გამორჩეულია სიმდიდრით, დიდძალი თიხის ჭურჭლით, არტეფაქტების სიუხვით. დიდი რაოდენობით გამოვლინდა ბრინჯაოს ინვენტარი, მაგ.: ბრინჯაოს 4 ცული, 4 ბრტყელი ცული, სატევრები. ოქრო მაინცდამაინც ბევრი არ დადასტურებულა, მაგრამ აღმოვაჩინეთ ოქროს მძივები და ერთი ძალიან საინტერესო არტეფაქტი - ხის, ოქროთი ინკრუსტირებული კოლოფი, სხვადასხვა ძვირფასი ქვით, მართალია, ხე დამპალი იყო, მაგრამ ოქროს ტიხრები და ძვირფასი ქვები შემორჩენილიყო.

ზოგადად, არქეოლოგისთვის ძირითადი დამათარილებელი მასალა თიხის ჭურჭელია, რადგან ის ყველაზე მასიურია. სწორედ თიხის ჭურჭლის მიხედვით გამოვყავი მარტყოფის კულტურის მახასიათებლები და შემდეგ გაიმიჯნა ის ბედენისგან, რადგან ბედ-

ენის პერიოდს განსხვავებული ხასიათის ჭურჭელი აღენიშნება. ანუ, ბედენი და მარტყოფი დაახლოებით ერთი ხანის კულტურებია, ოღონდ კულტურულად განსხვავდება ერთმანეთისგან. რაც ძალიან კარგად გამოჩნდა სწორედ მარტყოფის ყორღნების გათხრისას. თუმცა, ბედენზე დასაფლავების წესიც განსხვავებულია, ხის ოთხთვალა ეტლზე მიცვალებულის დასაფლავება ბედენის კულტურაში გვხვდება, შემდეგ შუა ბრინჯაოს ხანაშიც. ჩემთვის და სხვა არქეოლოგებისთვისაც, ცხადია, პერიოდიზაციის სახელმძღვანელო ბორის კუფტინის ნაშრომებია, სწორედ მან დაადგინა ადრე ბრინჯაოსა და ბედენური ეპოქების პერიოდიზაცია და შემდგომ ჩვენ უკვე დავაზუსტეთ. ეს ყორღნებიც თავის დროზე კუფტინმა მიაკუთვნა ადრე ბრინჯაოს ხანას.

- ანუ, იმ პერიოდის საქართველოში არსებობდა დანინა-ურებული ფენა, ელიტა, რომელიც ფუფუნებით ცხოვრობდა. კონტაქტობდა თუ არა საქართველო გარე სამყაროსთან? რას გვეუბნება ძეგლი?

- რასაკვირველია, კონტაქტები დანყებულია გაცილებით ადრე. ბედენის კულტურას წინ უძღოდა მტკვარ-არაქსის კულტურა, რომელიც ჩვენთვის განსაკუთრებულად საინტერესოა იმიტომ, რომ არც ერთი კულტურა არც მანამდე არც მას შემდეგ ისე ფართოდ არ იყო გავრცელებული, როგორც მტკვარ-არაქსის კულტურა, მტკვარ-არაქსი, როგორც ჩანს, სამხრეთ კავკასიაში წარმოიქმნა, აქ უნდა ყოფილიყო მისი პირველი კერა და შემდეგ გავრცელდა ძალიან ფართოდ ჩრდილოეთით, ჩრდილო-კავკასიაში და სამხრეთით, თითქმის მთელი აღმოსავლეთ ანატოლიის ტერიტორია მოიცვა, ვრცელდებოდა ირანის პლატოს გარკვეულ ნაწილზე და სირია-პალესტინამდე აღწევდა, ასე, რომ კონტაქტები და ინფორმაციის ფართო გაცვლა-გამოცვლა ეჭვგარეშეა. ამან მასიური ხასიათი მიიღო მტკვარ-არაქსის ეპოქაში და გაგრძელდა

მარტყოფისა და ბედენის პერიოდებშიც. თუმცა, მარტყოფ-ბედენური კულტურის გავრცელების არეალი, რა თქმა უნდა, მტკვარ-არაქსის გავრცელების არეალზე გაცილებით ვიწროა, არც სამხრეთისკენ ვრცელდება ფართოდ და თვითონ საქართველოშიც მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს ძეგლებზე გვხვდება, დასავლეთში ის დადგენილი არ არის, ანუ ეს უფრო ლოკალური კულტურაა, რომლის ძირითადი კერა სამხრეთ კავკასიაა.

- ბატონო ოთარ, რა არის არქეოლოგია? ზუსტი მეცნიერება, რომელიც ფანტაზიის საშუალებას არ იძლევა თუ ითხოვს მდიდარ წარმოსახვას?

მარტყოფის ყორღანი

- არქეოლოგია ძალიან სპეციფიკური პროფესიაა, მკვლევარს საქმე აქვს უტყუარ მასალასთან, ამიტომ დიდი გადახვევების უფლებას არ იძლევა, მაგრამ, იმავდროულად, საჭიროა ნივთის ამეტყველება, ამიტომ არქეოლოგის მუშაობა ზოგჯერ რეჟისორის მუშაობას ჰგავს, ცხადია, არქეოლოგისთვის აუცილებელია ფანტაზია და ფართო განათლება.

- რა არის მთავარი მომავლის არქეოლოგისთვის?

- როგორც წარსულის ისე, თანამედროვე და მომავლის არქეოლოგისთვის, მთავარი პროფესიონალიზმია. გარდა ამისა, არქეოლოგებმა დიდი ყურადღება უნდა მიაქციონ გათხრების მეთოდურობას. რადგან გათხრების პროცესში ყოველთვის შესაძლებელია, გამოვლინდეს მრავალფენიანი ძეგლი და მეთოდურობის უგულებელყოფისას შეიძლება აირიოს კულტურული ფენები, რაც სავალალო შედეგის გამომწვევია. გარდა ამისა, მუშაობის დაწყება

არ შეიძლება წინასწარ აკვიატებული იდეით, თორემ შესაძლოა, დაინახოს, რაც გინდა და არაის, რაც რეალურად არის. ანუ, წყაროს მეცნიერი უნდა ენდოს, მაგრამ მისი მონობა არ ვარგა. ზოგადად, არქეოლოგებს თავის შეკავება მართებთ, სანამ განაცხადებენ, რომ უნიკალური რამ აღმოაჩინეს, მანამ მართლაც უნდა დარწმუნდნენ თავიანთი აღმოჩენის უნიკალურობაში. მე არ მიყვარს წინასწარული ხმამალალი განცხადებები. ჯერ არტეფაქტმა უნდა აამეტყველოს მკვლევარი და შემდეგ მკვლევარმა არტეფაქტი.

ნალკა, ელიბაბას სამაროვანი

- ანუ, არქეოლოგია მკვლევარისა და არტეფაქტის მეტყველებაა... ბატონო ოთარ, რას უსურვებთ “ონლაინ არქეოლოგიას”?

- “ონლაინ არქეოლოგია” სამეცნიერო-პოპულარული ჟურნალია, რომელიც ახერხებს მეცნიერების სწორი ანალიზის ფონზე, გასაგები ენით არქეოლოგიის პოპულარიზაციას, რაც ძალიან საჭირო და საშური, მაგრამ, იმავდროულად, რთული საქმეა. მრავალ საინტერესო აღმოჩენას, მასალების სიუხვესა დიდ წარმატებებს ვუსურვებ თქვენს ჟურნალს.

ინტერვიუ მიჰყავდა მაია ჩოლოყაშვილს

Discourse of the Researcher and Artefact

Otar Japaridze is one of the leading archaeologists in Georgia, whose publications are internationally recognized. He greatly contributed to the study of the history of Georgian tribes at early stages of steel industry, as well as to the investigation of Georgian people ethnogeny. He is the author of more than 120 scientific works. In 1969, he was the first scientists, who was awarded with Ivane Javakhishvili Prize for the work – “Archaeological Excavations in Trialeti”.

Otar Japaridze was the member of editorial board of the magazine “Советская Археология” for decades. He is laureate of the state prize of Georgia, Honorable Citizen of Tbilisi. Entire professional career of Otar Japaridze is linked with Tbilisi State University and the National Museum of Georgia. This year he became 95 years old.

Otar Japaridze – the scientist who has studied Martkopi kurgans, defined Martkopi culture and established the terms “Martkopi Culture,” “Martkopi Period” in scientific usage, now he is the guest of the magazine - “online archeology”.

- *Mr. Otar, in the beginning of your work it was more difficult to become proficient in archaeology, than today. What has led to this choice? Was it spontaneous or was it your childhood dream?*

- To tell you the truth it was spontaneous decision. When I entered the university I did not think much about archaeology. Even more, I did not know anything about archaeology. When I was passing entrance

exams in 1939, reception on History faculty with specialization in Art was announced. Some of my friends – Marika Lortkipanidze, Givi Kiguradze, others and I decided to study this field. Then in 1941, the war began and nobody cared about Art. In 1943 we had to graduate from the university ahead of the time. On the first year we were 120 students, but only seven of us passed state exams. Some of them were sent to the war, others returned to the villages and were not able to continue studying. To say it in a nutshell, we were offered to continue studying as post-graduate students while passing state exams. These seven remained diploma-seekers decided not to hinder each other and were distributed in different fields, so that: Marika Lortkipanidze selected History and stayed with Simon Janashia, Givi Kiguradze stayed with the Professor Namoradze (new history direction), and Taniel Chubinishvili and I selected Archeology.

- Please, tell us about your first excavations?

- It was in Tbilisi, Ganjiskari excavations. Archaeological material was discovered during construction of 300 Aragveli garden. Proposed by academician Niko Berdzenishvili, I started my first excavations, but excavated material turned to be of feudal age, i.e. this was not the material I was interested in. I was always interested in materials of Bronze Age. Accordingly, I consider excavations in Guria, at Ureki as my first excavations, when bronze object treasures were discovered. Then I started to work independently in Shida Kartli, in Tskhinvali surroundings. At that time I had already been working at the University and students accompanied me on the expedition. In 1951 I carried out excavations of Argneti cemetery and several burials in Ozhora village. Then I worked on Kvasatali cemetery near Tskhinvali, I examined Bronze Age burials at Kvasatali village, etc.

Interview

- However your name is connected not only with Bronze Age, What would you say about Shulaveri excavations?

- Shulaveri excavations were very interesting. We excavated **there Late** Neolithic Age settlements (together with the expedition of National Museum of Archaeology) - Shulaveri, Imiris Gora, Gadachrili Gora, one of the strongest hearth of early agricultural culture of the southern Caucasus. Residential houses and premises were identified on each residential hill. They are circular or oval-dome shaped buildings. Adobe of different sizes is used as a building material. In short, the excavations were very effective, in spite of that, as I was interested mainly in Bronze Age, I think that I started significant work with examination of Late Bronze Age monuments. Then I studied Middle Bronze and Early Bronze Age monuments. Firstly I investigated the monuments of this culture in Sachkhere, later I excavated Abkhazian dolmens, Middle Bronze Age kurgans in Trialeti and Early Bronze Age kurgans at Martkopi.

- Martkopi is landmark monument with its significance. You defined the culture of Martkopi. On what basis did you manage to do it?

- I had worked on very interesting kurgan burials in Martkopi. In general there are many Early Bronze Age kurgans there, so-called of Markopi period, as well as Bedeni culture monuments. Different size kurgans were identified there, but the largest among kurgans excavated by me had about 12 m height and 100 m diameter. This was very interesting kurgan. There were burial chambers formed by wooden logs. What is the most important, it turned out that the largest kurgan was not robbed. As it is known, kurgans are robbed in most cases, as they are well visible and easily identifiable. Very interesting archaeological

material was discovered in this very large kurgan. Exactly on the basis of this finding I singled out Martkopi period. Bedeni Age kurgans were also found near it, which belong to the second half of III millennia.

*- Who was buried in the lost kurgan, according to which new stage -
Markopi period has been determined in archaeology?*

- Of course it was a noble person. Rock fill burial was built with wooden piers, covered with ground above, at 12 m height, i.e. the grave itself was specially prepared. Vessels, pottery characteristic to each period are represented in Martkopi burials, so that they are distinguished with richness, abundance of clayware and artefacts. Large number of bronze inventory has been identified there, for example: 4 bronze axes, 4 flat axes, daggers. There were not much gold discovered, however gold necklaces and one very interesting artifact was found, it was a wooden box encrusted with gold, with different precious stones, although the wood was rotten, but gold partitions and precious stones were preserved.

In general, clayware is the main material for dating in archaeology, as it is the most massive material. I singled out Martkopi culture features according to clayware, after that it was separated from Bedeni, as Bedeni period has different vessels. So Bedeni and Martkopi are almost the same age cultures, but they culturally differ from each other, and this was very well revealed during excavations of Martkopi kurgans. However burial rule is also different on Bedeni, burying a deceased on a four-wheel wooden carriage can be seen in Bedeni culture, then in Middle Bronze Age too. It is obvious for me and for other archaeologists that Kuftin's works can be taken as a guideline for the periodization, as he was one who singled out periodization of Early Bronze and Bedeni ages and we only clarified it later. Kuftin also classified these kurgans as of Early bronze Age.

Interview

- *So the dominant layer existed in Georgia of that time, the elite, which lived in luxury. Had Georgia contacts with outer world? What can be said about it according to the monument?*

- Of course, contacts were established long before. Bedeni culture was preceded by Kura-Araxes culture, which is especially interesting for us, as no culture was spread so widely as the culture of Kura-Araxes. As it seems Kura-Araxes culture was created in the southern Caucasus, its first hearth should be there, from where it was widely spread to the north, in the north Caucasus and to the south, it covered almost the entire area of the eastern Anatolia. It was spread on a certain part of Iranian plateau and reached Syria-Palestine. So it is not doubtfull that contacts and information was widely spread and shared. This fact took massive character in Kura-Araxes Age and was continued in Bedeni and Martkopi periods, however, Martkopi-Bedeni culture spreading was significantly less large-scaled, than that of Kura-Araxes. It was not spread widely to the south and in Georgia it is only represented in case of east Georgian monuments. In the west it is not identified, so it is more local culture, the main hearth of which was in the south Caucasus.

- *Mr. Otar, what is archaeology? Is it exact science, which does not allow to use the fantasy or does it require to have a rich imagination?*

- *Archaeology is very specific profession, the researcher has to deal with genuine materials, so it does not allow deviations, but, at the same time, it is necessary to make the objects to talk. Therefore, sometimes the work of an archaeologist is like the work or the producer. Of course, an archaeologist is required to have an imagination and a broad education.*

- What is the most important for the future archaeologist?

- Professionalism is the key feature that current or future archaeologist must have. In addition, archaeologists must pay due attention to the excavation methods. As it is always possible to identify a multilayered monument during excavations, and cultural layers can be mixed if do not consider the methodology, which will lead to poor results. Besides, it is not allowed to start the work prejudiced by the idea, otherwise one might have to see what he wants to see and not what it actually is. That is, the scientist should trust the source, but he should not become its slave. In general, archaeologists must refrain until they declare that they discovered something unique, they will really be assured of the uniqueness of their discovery. I do not like the preliminary statements. The artefacts should make the researcher to talk and then the researcher should make the artefact to talk.

- So archaeology is the discourse of the researcher and the artifact.

Mr. Otar, what would you wish to "Online Archaeology"?

- Online Archaeology is an interesting scientific magazine, which manages to make archaeology popular using simple language at the background of correct scientific analysis, what is very useful and necessary work, but at the same time it is difficult – I wish your magazine many interesting findings, numerous materials and great success.

The interview was conducted by Maia Cholokashvili.

ანყური — ივნისი — 2016

2016 წლის ზაფხულში საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, საქართველოს არქეოლოგიურმა ასოციაციამ ანყურის საკათედრო ტაძრის რეაბილიტაციასთან დაკავშირებით არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. თენგიზ ესებუა) განახორციელა.

მიმდინარე სეზონზე გათხრები წარიმართა ტაძრის ინტერიერსა და მის გარე პერიმეტრზე; ამ ეტაპზე არქეოლოგიუ-

რად მთლიანად შესწავლილია ინტერიერი, სადაც წინა წლებში გამოვლინდა შუა საუკუნეების კედლების ფრაგმენტები, სამარხები, რომლებიც ნაგებია ეკლესიის საპირე ქვებით. ინტერიერის იატაკის აღმოსავლეთ მონაკვეთი უშუალოდ დედაქანზეა, ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთში გაითხარა მარანი, გამოვლინდა რამდენიმე სამარხი, კედლები (გაურკვეველი დანიშნულების) და მარანთან დაკავშირებული სარიტუალო პურის საცხობი თონეები (ნახშირით სავსე).

გათხრების მიმდინარეობისას, 260 სმ სისქის არეულ კულტურულ ფენაში დადასტურდა შუა საუკუნეების სხვადასხვა პერიოდის კერ-

არქეოლოგიური დაიჯესტი

ამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები. ბ-ნ თენგიზ ესებუას განსაკუთრებულად მნიშვნელოვნად მიაჩნია გვიანდელი ანტიკური ხანის კერამიკის ფრაგმენტების აღმოჩენა.

წელს დასრულდა არქეოლოგიური სამუშაოები ტაძრის გარე პერიმეტრზე, ჩრდილოეთ და ჩრდილოეთ-დასავლეთ კუთხეში გამოვლენილია კედლების საყრდენი მძლავრი სუბსტრუქცია. დასავლეთის კარიბჭის წინ დაღრმავებისას, ნულოვანი წერტილიდან, დაახლოებით 150 სმ სიღრმეზე, გამოვლინდა საკათედრო ტაძარზე უფრო ადრეული ეკლესიის აღმოსავლეთ კედლის ქვედა სტრუქტურა, კონკრეტულად ეკლესიის ჩრდილოეთ აფსიდი. ტაძრის დანარჩენი ნაწილი სამხრეთისა და დასავლეთის მიმართულებით შეჭრილია გაუთხრელ ფართობში.

აღმოსავლეთ ფასადის პერანგის წყობაში ჩაშენებულია ასომთავრულ წარწერიანი ქვა. სპეციალისტები წარწერას კითხულობენ ამგვარად: “ქ(რისტე)ე შ(ეი) წყ(ა)ლე ვე(?)ებ(ის)კ(ოპო)სი მირიანეს ძე“. წარწერას წინასწარულად IX-Xსს-ით ათარიღებენ. იმისთვის, რომ საბოლოოდ გამოიკვეთოს ეკლესიის გეგმა, აღმოჩენილი არქიტექტურული დეტალებითა და არტეფაქტების მიხედვით დადგინდეს ეკლესიის თარიღი, საჭიროა გათხრების გაგრძელება.

გრაკლიანი გორა — ივნისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ზაფხულში განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები გრაკლიან გორაზე (ხელმძღვ. ვახტანგ ლიჩელი). მიწის სამუშაოები მიმდინარეობდა III და IV უბნებზე. ამ ეტაპისათვის გაჭრილია 9 თხრილი, მათ შორის 4 თხრილში დაღრმავებისას სხვადასხვა დონეზე გამოჩნდა ფერდობიდან ჩამოცურებული განსხვავებული პერიოდის კერამიკული მასალა. მესამე თხრილში დადასტურდა ორი სამარხი. ექსპედიციის წევრთა ვარაუდით, ამ მხარეს ნამოსახლარის სამაროვანი უნდა იყოს გამართული.

1 სამარხში, ინდივიდის ჩონჩხს ზემოდან ადევს ირმის რქები, რქებზე კი თიხის ჭურჭელია მოთავსებული. 2 სამარხში გამოვლინდა ორი ინდივიდის ჩონჩხი, სამი კერამიკული ჭურჭელი და საქონლის რქები.

გუდაბერტყა — ივნისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ზაფხულში გუდაბერტყას ნამოსახლარზე განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. გიორგი მინდიაშვილი).

სამუშაოები წარიმართა ორ უბანზე: ნამოსახლარი გორის ჩრდილო-დასავლეთ კიდედან (I უბანი) და ბორცვის წვერზე (II უბანი). ორივე უბანზე კულტურული ფენები მნიშვნელოვნად დარღვეული იყო სანგრებისთვის გათხრილი ორმოებით.

I უბანზე ზედა კულტურულ ფენაში გამოვლინდა გვიანბრინ-

ჯაო-ადრე რკინის ხანის 8-10 სახლის ნაშთი. ნაგებობების სავარაუდო ლოკალიზება მოხერხდა აგურად ქცეული და განითლებული ადგილების, ხოვლური ტიპის ღუმელების ან მათი ნაშთების განლაგებისა და თიხატკეპნილი იატაკების ფრაგმენტებზე ერთ სიბრტყეზე კონცენტრირებული თიხის ჭურჭლების მიხედვით. განსაკუთრებით საინტერესოა კვადრატ 17/13-ში განმედილი განსაკუთრებული დანიშნულების ღუმელ-საკურთხევლის ნაშთები, რომლის ბაქანში ჩალესილია ორი პატარა ჭურჭელი და პატარა ბიკონუსური ხელადა.

ამავე უბანზე ქვედა კულტურულ ფენაში გამოვლინდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარის ორი სამშენებლო დონე, სადაც დაფიქსირდა დამწვარ-დანითლებული ჭერისა და კედლების ნანგრევები, მათ შორის, წრიული მოყვანილობის კედლები, სტაციონარული, შვერილებიანი კერები და თიხის ჭურჭლების ნატეხები. ორივე პერიოდის დაზიანებული კულტურული ფენები დაფიქსირდა II უბანზე გავლებულ თხრილშიც.

ნოქალაქევი — ივლისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ზაფხულში ნოქალაქევის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე

განხორციელა არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. არქეოლოგიის დოქტორი ნიკოლოზ მურღულია).

მიმდინარე საველე სეზონზე ექსპედიციამ სამუშაოები აწარმოვა ნაქალაქარის ქვედა მონა-

კვეთზე - A, E და F თხრილებზე.

A თხრილი მდებარეობს კარიბჭის ჩრდილოეთით. თხრილი დაღრმავდა დედაქანამდე. წლების განმავლობაში თხრილში გამოვლენილია IV-VI საუკუნეების სამშენებლო ფენები და რიყის ქვით მოკირწყლული ქუჩის ფრაგმენტი; ელინისტური ხანის სამაროვანი (ამფორა-სამარხები, დერგ-სამარხები, ორმო-სამარხები, კრემაციული სამარხები) და ნამოსახლარის ნაშთები; ქ.წ. VI-IV სს-ის კულტურული ფენები; ქ.წ. VIII-VII სს-ის კულტურული ფენა, რომელიც შეიცავდა ორმხრივპროტომიანი ზოომორფული ფიგურების ფრაგმენტებს, დიდი რაოდენობით სამზარეულო, სუფრისა და სამეურნეო დანიშნულების კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტებს.

E თხრილი მდებარეობს ნაქალაქარის აღმოსავლეთ სექტორში, გალავნის გარეთ, მისგან 30 მეტრის დაშორებით. მეგრული ოდა-სახლის სამხრეთ კიდეზე. თხრილში გამოვლინდა ქ.წ. VIII-VII სს., VI-II სს. და ქ.შ. IV-VI სს-ის კერამიკული ნაწარმი. ბ-ნ ნ. მურღულიას აზრით, აქ გარკვეულ მონაკვეთებში კულტურული ფენები არეულია. თუმცა, არის მონაკვეთი, სადაც ძირითადად ქ.წ. VIII-VII სს-ისა და ქ.წ. VI-IV სს. კერამიკული მასალა, კირქვები და თიხის დუღაბის ფრაგმენტები გამოვლინდა; დადასტურდა სპილენძის ორი ნივ-

თის ფრაგმენტებიც. მისივე ვარაუდით, დიდი რაოდენობით თიხის დუღაბის ფრაგმენტები, აქ ძელურ-ბათქაშოვანი ნაგებობის არსებობაზე უნდა მიანიშნებდეს. პარალელურად გაგრძელდა, სავარაუდოდ, თავდაცვითი თხრილის კონტურების კვლევა.

მიმდინარე საველე სეზონზე გაიჭრა F თხრილი. ის მდებარეობს ნაქალაქარის ქვედა სექტორის ცენტრალურ ნაწილში, ორმოცი სე-ბასტიელი მონამის ტაძრის ჩრდილო-აღმოსავლეთით. თხრილში დადგინდა ელინისტური პერიოდის დამწვარი კულტურული ფენა. ის შეიცავს ნაგებობის ქვის წყობის ფრაგმენტებს, ძალიან დიდი რაოდენობით თიხის ბათქაშებს, რომელზეც შერჩენილი იყო ხის ფრაგმენტები და დანახშირებული ძელები.

სამშვილდე — ივლისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ზაფხულში სამშვილდის ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდა (ხელმძღვ. დავით ბერიკაშვილი).

გაგრძელდა ნაქალაქარის ციტადელზე 2015 წელს დაწყებული 68 და 69 თხრილების დაღრმავება და ქვედა კულტურული ფენების გამოვლენა. გაიჭრა ახალი 60 თხრილი. ასევე სიონის ტაძრის სიახლოვეს გაიჭრა სადაზვერვო თხრილები.

სამივე თხრილში გვიანდელი შუა საუკუნეების ფენის ქვეშ დაფიქსირდა განვითარებული შუა საუკუნეების მძლავრი კულტურული ფენა, რომელიც რამდენიმე სამშენებლო ჰორიზონტსა და დონეს შეიცავს. ეს ფენა მიწის ზედაპირიდან 80-90 სმ სიღრმეზე იწყება და გათხრების დღევანდელი მონაცემებით ყველაზე ღრმად 2,40 მ-მდე ჩადის.

68 თხრილში დაფიქსირდა ქვითკირით ნაგები კედლები, კულტურულ ფენაში გამოვლინდა XII-XIII სს-ის კერამიკა, მათ შორის, მოჭიქული ჯამები. აქვე აღმოჩნდა დიდი ზომის ორი მომრგვალებული ქვა. ბ-ნ დავით ბერიკაშვილის მოსაზრებით, ეს ქვები სვეტების ბაზისებია და განვითარებულ შუა საუკუნეებში ციტადელში დიდი ზომის ნაგებობის არსებობაზე უნდა მიანიშნებდეს.

69 თხრილში გამოვლინდა ქვითკირით ნაგები ორი სათავსი. მათი სრულად შესწავლა ვერ მოხერხდა, რადგან კედლების ნაწილი გაუთხრელ ფართობშია მოქცეული. სათავსების იატაკზე დაფიქსირდა დანახშირეული ძელები, კრამიტის ნატეხები, რკინის ლურსმნები; აღმოჩენილი მასალა XII-XIII საუკუნეებით თარიღდება.

60 თხრილი გაიჭრა სამეფო აბანოს აღმოსავლეთით. მიწის ზედა-

პირიდან 20 სმ სიღრმეზე დაფიქსირდა ბაზალტის მოზრდილი კვადრების წყობა, მის ქვეშ გვიან შუა საუკუნეების ფენა, სადაც გამოვლინდა აგურის კედლებისა და ბათქაშის ნანგრევები, დანახ-შირებული ძელები, დამწვარი კრამიტები და სხვ.

სიონის სიახლოვეს გათხრილმა შურფებმა დაადასტურა, რომ ტაძრის ფუნქციონირების პერიოდში, მისგან ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-აღმოსავლეთით არსებობდა კირით მოლესილი მოედანი, რომელიც დედაქანის უსწორმასწორო ზედაპირს ათანაბრებდა. ამ „მოედანზე“ დაფიქსირდა განვითარებული შუა საუკუნეების სათავსის კედლები და ნივთიერი მასალა. აღნიშნული ფენა დაზიანებულია გვიან შუა საუკუნეებში ჩაჭრილი სამარხებით. ზოგიერთ სამარხში განმედილ ჩონჩხებზე აშკარად შეინიშნება ძალისმიერი მოკვდინების კვალი. ბ-ნ დავით ბერიკაშვილი ამ ფაქტს, 1440 წელს ჯეჰან-შაჰის სამშვილდეში ლაშქრობას უკავშირებს.

თელავი — ივლისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ გაცემული ნებართვის საფუძველზე, 2016 წლის ზაფხულში, საველე კვლევა განხორციელდა ქ. თელავში, ჩოლოყაშვილის ქუჩის 18 სახლის ეზოში, ახლად გამოვლენილი გვირაბის შესასვლელთან. სამუშაოები შეასრულა კულტურული რესურსების კვლევის ცენტრის ხელმძღვანელმა ნიკა თუშაბრამიშვილმა.

ჩოლოყაშვილის ქუჩის 18 სახლის ეზოსთან გამოვლენილი გვირაბის შესასვლელის მიმდებარე ტერი-

ტორიის მინისა და სამშენებლო ნარჩენებისგან განმედიასა გამოჩნდა თელავის ერთ-ერთი უბნის ძველი გალავნის ნაშთი. ბ-ნიკა თუშაბრამიშვილი აღნიშნავს, რომ ამ აღმოჩენის გამო განხორციელდა პროექტით გაუთვალისწინებელი სამუშაოები. გაიმინდა გალავანი და მისი წინა ფართობი.

თელავის ძველი რუკების შესწავლისა და ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ მოწოდებული მონაცემების საფუძველზე, ბ-ნიკა თუშაბრამიშვილი ვარაუდობს, რომ ძველი გალავანი მოიცავს ჩოლოყაშვილის ქუჩის ქვეშ მთელ გრძივ მონაკვეთს მანანნარის ხევამდე.

განხორციელდა ტერიტორიის აერო-ფოტო ფიქსაცია და სა-

მგანზომილებიანი მოდელირება, ტერიტორიები და გეოლანდშაფტები განისაზღვრა google სისტემებში. ყოველივე ამის შედეგად დადასტურდა თელავის შვიდ ბორცვზე გაშენების ისტორია და მისი სტრატეგიული მნიშვნელობა ცივგომბორის ქედთან მიმართებაში.

კვლევის ამ ეტაპზე გალავნის ექსტერიერში გამოიკვეთა ოთხი სამშენებლო პერიოდი, მათ შორის ზემოდან I დონე წყობის ხასიათით შეესაბამება „ბატონის ციხის“ გალავნის წყობას. ბ-ნიკა თუშაბრამიშვილი ცალკე გამოარჩევს გალავნის განმედილი ნაწილის დასავლეთ მონაკვეთში გამოვლენილ არქიტექტურულ სტრუქტურას (კომპისებურ ბურჯს), რომელიც აგებულია შედარე-

ბით ადრეული პერიოდისთვის დამახასიათებელი სამშენებლო მასალითა და ტექნიკით.

გვირაბის შესასვლელი გაიწმინდა დაახლოებით 2 მეტრ სიღრმემდე, კარგად გამოიკვეთა ერთ-ერთი განტოტება, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ მიმართულებით ღვთისმშობლის ქუჩისკენ უნდა გრძელდებოდა, მეორე განტოტება ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიისკენაა. გვირაბის კედლები მკვიდრად არის ნაშენი, აქვს სამკუთხა თაღოვანი ჭერი, სიღრმეში კედლების წყობაში შეინიშნება რიყის ქვის ჩანართები. გვირაბის შესასვლელში, მარცხენა მხარეს თლილ ქვაზე დაფიქსირდა არაბულ ანბანზე შესრულებული წარწერის ნაწილი, მისი გაგრძელება გასაწმენდია.

თელავის ქალაქობის ისტორიის შესწავლისთვის, გალავნისა და გვირაბების კვლევა მომავალშიც უნდა გაგრძელდეს.

მაჩხაანი — ივლისი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წელს დედოფლის წყაროს მუნიციპალიტეტის სოფელ ზემო მაჩხაანში განხორციელდა გაწმენდითი-არქეოლოგიური სამუშაოები (ხელმძღვ. გიორგი ლალიაშვილი). სამუშაოები მიმდინარეობდა ზემო მაჩხაანში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ განაპირას გორაკზე მდებარე ნაეკლესიარზე.

განმენდითი სამუშაოების დაწყებამდე მინის ზედაპირზე ჩანდა ეკლესიის ჩრდილოეთ კედლის მხოლოდ ფრაგმენტი და დასავლეთის შესასვლელში ზღურბლზე დადგმული გვიანდელი შუა

საუკუნეების საფლავის ქვა მხედრული ნარნერით. ნანგრევ-ნაყარი ფენის აღების შემდეგ გამოიკვეთა წვრილი რიყის ქვისა და კვადრატული აგურის მონაცვლეობით ნაგები დარბაზული ეკლესიის ქვედა სტრუქტურა. აბსიდის საბოლოო წმენდისას გამოიკვეთა

მისი ქვედა რიგების სრულიად განსხვავებული წყობა - კირის ხსნარზე ნაგები აგურით მოჩარჩოებული მოზრდილი რიყის ქვის წყობა. როგორც გამთხრელები აღნიშნავენ, ობიექტზე და - დასტურდა ორი სამშენებლო ფენა. გან-

ვითარებულ შუა საუკუნეებში (XI-XIII სს.) აქ პატარა დარბაზული ეკლესია ყოფილა. მისი დანგრევის შემდეგ, XIX საუკუნეში შემორჩენილ საკურთხეველს მიადგეს თითქმის კვადრატული გეგმის აგურით ნაგები დარბაზი; ასევე აგურისა და წვრილი რიყის ქვის წყობით ამოაშენეს საკურთხეველიც.

ზოგადად, ობიექტზე დადასტურდა ოთხი ტიპის აგური: 1. მარტკუთხა, ე.წ. "რუსული" აგური, რომლითაც მოგებულია ძირითადი დარბაზი, ამბიონი და ბემა. 2. კვადრატული აგური (20/22X20/22-5 სმ), რომლითაც მოგებულია საკურთხევლის იატაკი; 3. კვადრატ-

ული აგური (17/18X17/18-4სმ), გამოყენებულია XIX ს-ში ეკლესიის აშენებისას. 4. ადრეული კვადრატული აგური (25X25 -5/6სმ), გამოყენებულია საკურთხევლის ადრეულ წყობაში.

ძველი დარბაზული ეკლესიის დანარჩენი ნანგრევები, სავარაუდოდ, ახალი ეკლესიის აგებისას მოასუფთავეს და მისი კვალი არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად წაიშალა.

ინტერიერში, წმენდისას აღმოჩნდა სხვადასხვა ფერის ნაღესობების ფრაგმენტები (თეთრი, ლურჯი, ცისფერი, ყვითელი, მონაცრისფრო). სამხრეთის კედლის ძირში in situ დაფიქსირდა აგურისფრად შეღებილი კედლის ფრაგმენტი, მეორე სამშენებლო ფენა XIX საუკუნეს მიეკუთვნება, კედლები ცემენტით არის ნაშენი, კედლების წყობის, მშენებლობის ტექნიკისა და დეკორატიული ელემენტების მიხედვით, ეკლესიის მეორე სამშენებლო ფენა იმეორებს, ამავე რეგიონში მდებარე სინქრონული ეკლესიების სამშენებლო ტრადიციებს.

ეკლესიის ინტერიერში, საკურთხევლის იატაკზე აღმოჩნდა სპილენძის ხატი, 1916 წელს მოჭრილი სპილენძის მონეტები, სარკმლის მინები და მუქი წითელი მინის მცირე ზომის სასმისის ფრაგმენტი. დარბაზის იატაკის წმენდისას ცენტრში, ჩაქცეული

კამარის ქვეშ, იატაკზე დაფიქსირდა ექვსსანთლიანი სპილენძის ჭალი, თავისივე საკიდი ჯაჭვით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში დადასტურდა ბრინჯაოს საეკლესიო ნივთები და ქსოვილის ფრაგმენტები.

ბ-ნ გიორგი ლალიაშვილის ინფორმაციით, XIX საუკუნეში ეკლესია აუშენებიათ ზემო მაჩხაანის მკვიდრ ზალდასტანიშვილებს, რომელთა შთამომავალთაგან დღეს სოფელში რამდენიმე ოჯახია დარჩენილი; ეკლესია დანგრეულია XX საუკუნის 20-იან წლებში, ანტირელიგიური კამპანიისას. საარქივო მასალის შესწავლის შემდეგ დასადგენია თუ ვისი სახელობისაა ეკლესია, ვინაიდან ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოკითხვით ირკვევა, რომ ზოგი წმ. ნინოს, ზოგი წმ. ფოტინეს, ზოგიც ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრად მიიჩნევს.

დოღურაში — აგვისტო — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს მიერ გაცემული ნებართვის საფუძველზე, 2016 წლის ზაფხულში, ცაგერის მუნიციპალიტეტის სოფელ დოღურაშის შემოგარენში განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები

(ხელმძღვ. ნინო სულავა).

ექსპედიციამ „დოღურაშის ღელეს“ ხევის პირას გაჭრა შვიდი საძიებო თხრილი, რომლებიც ერთმანეთისგან დაშორებულია 0,5 მ უღლებით. დაახლოებით 100 კვ.მ ფართობზე გაითხარა 1-2,5 მეტრამდე სისქის კულტურული ფენა. ყველა თხრილში დაფიქსირდა

მეტალურგიულ წარმოებასთან დაკავშირებული კონტექსტები — ლითონის წიდეების, ქვებისგან შედგენილი ქურების, თიხის მილების, ე.წ. ქვის მაგიდებისა და სხვ. ფრაგმენტები.

ქ-ნ ნინო სულავა აღნიშნავს, რომ 2016 წლის არქეოლოგიურ სეზონზე ლეჩხუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შეისწავ-

ლა ადრე შუა საუკუნეების პერიოდის მეტალურგიული წარმოების ნაშთი — ქურა და სახელოსნო უბანი, სადაც აღმოჩენილი წიდეების რაოდენობა 8 კუბურ მეტრს შეადგენს. ასევე აღნიშნავს, რომ ძეგლის გათხრა დამთავრებული არ არის და მომავალში სავლელე კვლევისას შესაძლებელია, უფრო ადრეული პერიოდის მეტალურგიული წარმოების ნაშთებიც გამოვლინდეს.

სუნნის ციხე - ივლისი-აგვისტო - 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ზაფხულში ხუნნის ციხეზე განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. ბესიკ ლორთქიფანიძე).

ციხის ტერიტორიაზე გაიჭრა ხუთი თხრილი, აქედან არქიტექტურული სტრუქტურების გამოვლენის თვალსაზრისით, ყველაზე

შედეგიანი აღმოჩნდა 1 თხრილი, რომელიც გაიჭრა ციხის სამხრეთ ნაწილის უმაღლეს წერტილში. თხრილში გამოვლინდა ნაგებობის ნაშთები, რომლის საფასადე წყობა ნაგებია კარგად გათლილი კირქვებით (20-30-40 სმ), შემორჩენილია 4-5 რიგი. ნაგებობის კედლების ზუსტი ზომების დადგენა ვერ მოხერხდა, რადგან მომიჯნავე ფართობზე აღმართულია მობილური ოპერატორის შენობა. ნაგებობის ფარგლებში დაფიქსირდა ოთხი სვეტის ძირი, რომლებიც ნაშენია კლდის ფლეთილი ქვებითა და კერამიკული ფილებით კირის ხსნარზე.

ნაგებობის შიგნით, ინტერიერის ნანგრევი ფენის განმენდისას გამოვლინდა დიდი რაოდენობით სამშენებლო კერამიკა – აგური და კრამიტი. დაფიქსირდა კერამიკული ფილებით მოგებული და ჰიდრაულიკური ხსნარით მოწყობილი იატაკის ფრაგმენტები. ამავე თხრილის ფარგლებში დადასტურდა სხვა არქიტექტურული სტრუქტურების ფრაგმენტებიც. მომავალში დაგეგმილი თხრილის გაფართოების შემდეგ შესაძლებელი გახდება ნაგებობის ფუნქციის დადგენა.

დანარჩენ თხრილებში გამოვლინდა გალავნის კედლების ფრაგმენტები, გარკვეულ მონაკვეთებში დაფიქსირდა საფასადე წყობებიც, რომლებიც ნაგებია კარგად გათლილი კირქვებით კირხსნარზე, რიგების დაცვით. ასევე დადგინდა, რომ გალავნის საძირკველი 70 სმ სიღრმისაა.

2016 წელს ხუნნის ციხეზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოებით მნიშვნელოვანი მასალა შეემატა ძეგლის ისტორიის შესწავლას. გამოვლინდა უცნობი დანიშნულების ნაგებობის ნაწილი, საკმაოდ უცხო და საინტერესო არქიტექტურულ-სამ-

შენებლო დეტალებით; გამოიკვეთა ჩრდილოეთ გალავნის 25 მ სიგრძის მონაკვეთი, რაც მომავალში შესაძლებელს გახდის საერთო

გეგმარების დადგენას. თხრილებში აღმოჩნდა დიდი რაოდენობით სხვადასხვაგვარი სამშენებლო კერამიკული მასალა, რომელიც მნიშვნელოვანი წყაროა IV-VI სს-ის ეგრისის სამეფოს სამშენებლო საქმის შესასწავლად. დიდი რაოდენობით გამოვლინდა სხვადასხვა დანიშნულების კერამიკული მასალა. გამოვლენილი ნაგებობა, გალავნები და მასალაც ქ.შ. V-VI სს-ით თარიღდება.

დოლოჭოპი — სექტემბერი — 2016

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წელს (ივნისი-სექტემბერი) გაგრძელდა არქეოლოგიური გათხრები დოლოჭოპის ბაზილიკაზე (ხელმძღვ. ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ნ. ბახტაძე).

ძეგლის არქეოლოგიური კვლევა მიმდინარეობს 2012 წლიდან.

მასშტაბური გათხრების შედეგად დაფიქსირებულია რამდენიმე კულტურული ფენა და სამშენებლო პერიოდი: IV ს-ის ეკლესია; V-VIII სს-ის ბაზილიკა; IX ს-ში შეკვეცილი სახით რეკონსტრუირებული ბაზილიკა და X-XIII სს-ის სამაროვანი. აღნიშნულ უძვე-

ლეს საეკლესიო ნაგებობათა შორის ყველაზე ღირსშესანიშნავია V საუკუნის სამნავიანი ბაზილიკა, რომლის ზომები (36მX19მ) მნიშვნელოვნად აღემატება საქართველოში მანამდე ცნობილ ყველა ბაზილიკური ტაძრის ზომებს. მისი კედლები ნაგებია კარგად შერჩეული რიყისა და ფლეთილი ქვით, ცალკეული კონსტრუქციული დეტალები კი, შირიმის ქვით. დარბაზი დაყოფილია ნაგებად 5 წყვილი ჯვრისებური გეგმის სვეტებით; ცენტრალური ნავი აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აბსიდით ბოლოვდება, გვერდითი ნაგები — სწორკუთხა პასტოფორიუმებით. გადახურულია ხის კოჭოვან კონსტრუქციაზე დაფენილი კრამიტის საბურველით. ბ-ნ ნოდარ ბახტაძის განცხადებით, ამგვარად გადახურული ადრექრისტიანული ბაზილიკები საქართველოში აქამდე გამოვლენილი არ ყოფილა; ამიტომაც, სულ უკანასკნელ პერიოდამდე მრავ-

ალი ხელოვნების ისტორიკოსი დარწმუნებული იყო, რომ ქართულ საეკლესიო ხუროთმოძღვრებაში ასეთი გადახურვები არასდროს

გამოუყენებიათ. ამ აღმოჩენისა და ზოგიერთი ბოლოდროინდელი გამოკვლევის შედეგად სავსებით ცხადი გახდა, რომ IV-V სს-ის საქართველოში, ისევე როგორც რომაულ-ქრისტიანულ და ადრე-ბიზანტიურ სამყაროს მრავალ ქვეყანაში, გადახურვის ასეთი კონსტრუქციებით მახასიათებელი ტაძრები საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა. გარდა ამისა, დოლოჭოპის ბაზილიკის ინტერიერის შელესილობა ერთიანად დაფერილია წითლად და კრამიტის სახურავების ქვედა კიდეებს შემოუყვება თიხის ბრტყელი, ზემოთ დაკბილული და მოხატული ანტეფიქსები, რაც მეტყველებს მასზედ, რომ ამ ტაძრის ხუროთმოძღვრისთვის ქრისტიანული აღმოსავლეთის ზოგიერთი პროვინციის (სირია, მესოპოტამია, ირანი) IV-V სს-ის ეკლესიებისთვის დამახასიათებელი ეს დეკორატიული მოტივებიც ცნობილი იყო.

2015-2016 წლების გათხრებით გაირკვა, რომ დოლოჭოპის ბაზილიკას ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან და სამხრეთიდან გარს

ერთყა 4 მეტრამდე სიგანის გარე კედლებით ერთიან სისტემაში მოქცეული სტოების, ეკვდრებისა და ნართექსის ერთობლიობა, რომელთა შერჩენილი სიმაღლე 1 მ-დან - 1,5 მ-მდე მერყეობს. ამრიგად, ამ გამორჩეულად მასშტაბური ბაზილიკის გარე ზომებმა 44მX29 მ-ს მიაღწია. ნაგებობაში მოპოვებული არტეფაქტების მიხედვით განისაზღვრა მისი ფუნქციონირების პირველი, ყველაზე აქტიური ეტაპი — V-VIII საუკუნეები. VIII საუკუნის მიწურულს, მტრის დარბევის შედეგად ბაზილიკა სანახევროდ დანგრეულა. მიმდინარე წლის გათხრებით, საბოლოოდ დაზუსტდა ბაზილიკის არქიტექტურული აღნაგობა; გაირკვა, რომ ამ ისედაც გრანდიოზულ ბაზილიკას, აღმოსავლეთის ფასადის ორივე კუთხეში თავდაპირველადვე ბაზილიკის ღერძიდან 45 გრადუსით გადახრილი კოშკისებური ნაგებობები ჰქონდა მიდგმული (სავარაუდოდ, კონტრაფორსების ფუნქციით). IX ს-ის პირველ ნახევარში ბაზილიკის შუა და ჩრდილოეთის ნაგები აღუდგენიათ მე-4 ნევილ სვეტებამდე; სვეტებს შორის სიცარიელე დანგრეული კედლების ნაწილებით შეუვსიათ და შეიქმნა ორფერდა სახურავ ქვეშ მოქცეული, დარბაზული ეკლესია ჩრდილოეთის ეკვდერით. IX ს-ის ბოლოს ან X საუკუნეში ეს ეკლესიაც დარღვეულა.

X-XIII საუკუნეებში ნანგრევებით დაფარული ნაეკლესიარის ინტერიერში ახლომდებარე სოფლის მოსახლეობას მეტად მჭიდრო სამაროვანი მოუწყვია, გაითხარა 90-ზე მეტი სამარხი. სამარხების განმენდის შემდეგ, პირველადი იატაკის დონის გამოჩენის პროცესში გაირკვა, რომ V საუკუნის ბაზილიკა კიდევ უფრო ადრეული ქრისტიანული ტაძრის ნანგრევებზე ყოფილა აშენებული.

2016 წლის გათხრებით საბოლოოდ დაზუსტდა 2015 წელს გამოვლენილი უფრო ადრეული, სავარაუდოდ IV საუკუნის ტაძრის გეგმარება — ეს არის 25 მეტრამდე სიგრძისა და 15 მეტრამდე სიგანის, ე.წ. „სამეკლესიანი ბაზილიკის“ ტიპის ნაგებობა. მისი ცენტრალური ნავის აღმოსავლეთით, მართკუთხა გეგმის საკურთხეველი ყოფილა მონყობილი, გვერდითი ნაგების აღმოსავლეთ კიდეებში კი, მართკუთხა პასტოფორიუმები. საძირკვლებისა და იატაკის

დონეზე, სამშენებლო ფენებში მოპოვებული არტეფაქტების ანალიზის საფუძველზე ბ-ნ ნოდარ ბახტაძე ასკვნის, რომ V საუკუნის პირველ ნახევარში მინისძვრისგან დანგრეული პირველი ეკლესიის ნანგრევების მოსწორების შემდეგ შექმნილ პლატფორმაზე, ამავე საუკუნის მეორე ნახევარში გრანდიოზული ბაზილიკა აუგიათ.

2016 წლის გათხრების დასრულების შედეგად, არქიტექტორ-რესტავრატორებმა მიიღეს სრულყოფილი მასალა ტაძრის რებილიტაცია-გამაგრების პროექტის დასამუშავებლად.

მსხალგორი — სექტემბერი — 2016

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტის სოფ. მსხალგორის წმ. გიორგის ეკლესიის კომპლექსზე 2016 წლის ზაფხულში განხორციელებული არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. ქეთევან დიღმელაშვილი).

გაიწმინდა დარბაზული ეკლესიის ცენტრალური დარბაზი, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მინაშენების ფასადები და ინტერიერი. გამოვლინდა ეკლესიის გეგმა, მინაშენების ქვედა სტრუქტურები, ცოკოლი. ძეგლი გამზადდა საკონსერვაციო, თუ სარესტავრაციო პროექტის შესადგენად, აგრეთვე, ფიზიკური სამუშაოების დასაწყებად.

დასრულდა ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 35-40 მ დაშორებით,

გასულ წელს გამოვლენილი ორნავიანი საწნახელის განმეინდა; მიმდინარე სეზონზე კომპლექსის ამავე მონაკვეთში, ეკლესიასთან ახლოს გამოვლინდა კედლის წყობები, ერთ-ერთი მათგანის წმენდისას დაფიქსირდა მასზე მიშენებული ნატეხი ქვით ნაგები

სანნახელი, იგი მთლიანად მობათქაშებულია და მოლესილია კირხსნარით, შუაში სადინარი ღარი აქვს, რომელიც დაქანებულია ჩრდილოეთისკენ. რაც მთავარია, სანნახელში in situ დაფიქსირდა XI-XIII საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭლები, მათ შორის მოჭიქული ჯამები. ასევე ცალკეული კედლის ნყობები გამოვლინდა ეკლესიის ჩრდილოეთით, დასავლეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით; ქ-ნ ქეთევან დილმელაშვილის აზრით, ამ კედლების ფუნქციის განსაზღვრავად საჭიროა კომპლექსის ამ მონაკვეთის სრული გათხრა.

ეკლესიის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე გაშლილ ველზე, სადაც იკითხება ყორე-კედლების ნანგრევები და ივარაუდება დიდი დასახლების არსებობა, ექსპედიციამ გაჭრა სადაზვერვო თხრილები. უმეტეს მათგანში დაფიქსირებულია დარღვეული ნაგებობების კედლების ფრაგმენტები; ერთ-ერთ თხრილში, დარღვეული ნაგებობის ფარგლებში გამოვლენილია რამდენიმე დაზიანებული ქვევრი.

გარდა ამისა, ექსპედიციამ ნამოსახლარის სამხრეთით მდებარე ქედზე ჩაატარა დაზვერვითი სამუშაოები. ქედის თხემზე დააფიქსირა კოშკის ნანგრევები.

დიდნაური — ოქტომბერი — 2016

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, ივრის ზეგანზე, დიდნაურის ნაქალაქარზე განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები (ხელმძღვ. კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური).

მიმდინარე გათხრებისას გამოვლინდა მეომრის სრულიად უნიკალური სამარხი. როგორც ჩანს, იქ დაკრძალულია მხედართმთავარი, რადგან მიცვალებულის თავი შემკულია გვირგვინით, ჩატანებული აქვს უამრავი სამკაული, გამოვლინდა ნამდვილი მახვილი, ანუ მახვილის იმიტაცია დადასტურებულია ბევრ ადგილას, მაგრამ აქ აღმოჩენილი მახვილი გამოიყენებოდა საბრძოლოდ, შესაბამისად, არქეოლოგიურად დადგინდა, როგორ ატარებდნენ ამ მახვილს (ზურგზე და არა წელზე). მიცვალებულის მუცლის არეში აღმოჩნდა უცხო წარმოშობის ისრისპირი, რითიც ის მოკლულია, მოკლულია არაკავკასიელის მიერ. ბ-ნ კიაზო ფიცხელაურის ვარაუდით, ისრისპირი მცირეაზიურია და როდესაც აღმოჩენას შეუსაბამებენ წყაროებს უკვე დადგინდება, თუ ვინ შემოესია ივრის ზეგანს მე-13 საუკუნეში. მისივე ვარაუდით, ამ ომში მართალია მთავარსარდალი მოკლეს, მაგრამ ჯარმა გაიმარჯვა, რადგან სარდალი დაკრძალულია მოკვდინებისთანავე, რაზეც მეტყველებს მიცვალებულის მოხრილი პოზა. ბ-ნ კიაზო ფიცხელაური მიიჩნევს, რომ ივრის ზეგნის აღმოჩენებისა და კონკრეტულად ამ აღმოჩენის შემდეგ სახელმწიფოებრიობის თარიღი წინასწარულად შეიძლება განისაზღვროს ქ.წ. XIII საუკუნით. წინასწარული ვარაუდის დასადასტურებლად საჭიროა არქეოლოგიური გათხრების გაგრძელება.

ATSKURI – June - 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out by the Association of Archaeology (head of expedition Tengiz Esebua) in relation with the rehabilitation of Atskuri Cathedral.

In current season the excavations were carried out in the interior of church and outside perimeter; At the given stage the interior of the church is entirely examined archaeologically, where during previous years Medieval wall fragments, burials were revealed, which are built with face stones of the church. The eastern section of the interior floor is directly on the bedrock, in the south-west direction of the church wine cellar was excavated; several burials were found, as well as walls (with undetermined function) and bakeries for baking sacramental bread (full with coal ashes).

During excavations, ceramic vessel fragments of various periods of Medievals were found in 260 cm thick layer of mixed cultures. According to Mr. Tengiz Esebua, discovering of Late Antique Age ceramic fragments is very significant.

Archaeological works in outer perimeter of the church were finished this year. In the north and north-west angle strong supportive sub-structures of walls have been discovered. During dredging of the western gate to the front, lower structure of the eastern wall of the earlier church, existing before the cathedral, has been identified, namely, the northern Apse of the church. The rest section of the church in the south and west directions is cut into unexcavated area.

ARCHAEOLOGICAL DIGEST

A stone with Asomtavruli inscription is built in the eastern façade cladding panel. Specialists read the inscription in the following way: “ქ(რისტე) ე შ(ეი)ნყ(ა)ლევე(?) ეპ(ის)კ(ოპო)სი მირიანეს ძე“. (*Crist! Mercy Ve(?) Bishop the son of Mirian*). The preliminary date of the inscription is IX-X centuries. In order to shape the final plan of the church, and to determine the date of the church according to discovered artefacts and architectural details, it is necessary to proceed with excavations.

GRAKLIANI HILL – June – 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Grakliani Hill (head of expedition Vakhtang Licheli). Earth works were implemented on III and IV sites. Currently 9 trenches are cut, in 4 trenches among them during dredging, slid ceramic materials were found on different levels, which belong to the different period. Two burials are identified in the third trench. According to the assumptions of the members of expedition, cemetery of the settlement might be arranged on this side. Deer horns are layed upon the skeleton of the individual in the burial N1, and clayware is placed on the horns. Skeletons of two individuals were identified in the burial N2, with pottery (three pieces) and cattle horns.

GUDABERTKA – June – 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Gudabertka settlement (head of expedition Giorgi Mindiashvili).

Works were implemented on two sites: Settlement at north-west margin of Gori (I site) and on Bortsvistsveri (II site). Cultural layers were significantly desintegrated on both sites due to ditches, digged for entrenchments.

On the site I, in upper cultural layer 8-10 house remains of Late Bronze-Early Iron Ages were identified. Approximate localization of structures became possible according to clay vessels, concentrated on a single flatness on the fragments of places transferred into brick and reddened, on fragments of Khovle type ovens or at locations of their relics and on fragments of puddle clay floors. Relics of oven-alter of special assignment, cleaned on the square 17/13, is especially interesting. Two vessels and two bi-conical jug are plastered into the platform.

Two construction levels of Kura-Araxes culture settlement were identified in lower cultural layer on the same site. Ruins of burnt and reddened ceiling and walls were observed, including, circular walls, stationary, protruded hearths and fragments of clayware.

Damaged cultural layers of both periods were observed in the trench arranged on the site II.

NOKALAKEVI – July – 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Nokalakevi settlement area (head of expedition Doctor of Archaeology Nikoloz Murghulia).

During the ongoing season's fieldwork, expedition carried out works in lower section of Nokalakevi – in trenches A, E and F.

Trench A was located next to the northern gate. The trench was dredged to the bedrock. During years construction layers of IV-VI centuries and fragments of cobble paved streets have been identified in the trench; Hellenistic period cemetery (Amphora-burial, Dergi-burials,

ditch-burials, cremation burials) and relics of the settlement; cultural layers of VI-IV centuries; cultural layer of VIII-VII centuries, which contained the fragments of double-headed zoomorphic figurines, fragments of pottery for the kitchen, table and agricultural purposes.

The trench E is located in the eastern sector of the settlement, outside the fence in 30 m from it. Pottery of VIII-VII BC, VI-II BC and IV-VI AD is recovered from the trench in the southern margin of the Mengrelian wooden house. According to Mr. N.Murghulia, there is mixed material culture on certain sections here. However, there is a section, where mainly pottery of VIII-VI and VI-IV BC, limestone and fragments of clay mortar can be observed. He suggests that large number of clay mortar fragments indicates on existence of cribbed-stuccoes structure. Supposedly the examination of contours of defensive ditch will be proceeded in parallel.

During ongoing season's fieldwork, the trench F has been cut. It is situated in the central part of the lower sector of the settlement, in north-east from Forty Sebastian Martyrs Church. Burnt cultural layer of Hellenistic period was recovered from the trench. It contains fragments of stone masonry, large number of clay plastering, with fragments of wood and ashed logs.

SAMSHVILDE – July – 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Samshvilde settlement area (head of expedition David Berikashvili).

Dredging of trenches #69 and #69, which were commenced in 2015 on the citadel of the settlement, and recovering of lower layer culture was proceeded. New #60 trench was cut. Also, exploratory trenches near Sioni church were arranged.

In all three trenches developed thick cultural layer of Medievals has been identified under the layer of late Medieval centuries. It contains several construction horizons and levels. This layer starts at 80-90 cm depth from the surface and according to current excavation data, goes down to the depth up to 2,40 cm.

Limestone walls were observed in the trench #68, pottery of XII-XIII centuries, including glazed bowls, have been identified in cultural layer.

There were two large rounded stones. According to Mr. David Berikashvili, these stones should be the bases of the columns and indicates presence of large sized structures in the citadel in medieval centuries.

Two storage rooms built with limestone were revealed in the trench #69. It was not possible to examine them fully, as the part of the walls is located on unexcavated area. Ashed logs have been identified on the floor of the storage rooms, as well as tile fragments, iron nails. Recovered material is dated as XII-XIII centuries.

The trench #60 was cut in the east from the royal bath. At 20 cm depth from the ground surface large bazalt brick masonry is identified, underlying by Late Medieval layer, where ruins of brick walls and plaster, ashed logs, burnt tiles, etc can be observed.

Pits near Sioni proved that when the church was functioning, there was a square in the north and north-east from it, which was plastered with lime. This square leveled uneven surface of the bedrock. Medieval storage room walls and subject materials were identified on this "square". The mentioned layer is damaged by burials, cut in late medieval period. In some burials there are traces of forcefull mortification on cleaned skeletons. Mr. David Berikashvili links this fact to the military campaign of Jehan-Shah to Samshvilde in 1440.

TELAVI – July – 2016

In Summer of 2016, based on the permit obtained from National Agency for Protection of Cultural Heritage, fieldworks were carried out in Telavi, in the yard of the house at Cholokashvili street #18, at the adit of the newly-recovered tunnel. Works were implemented by the head of Cultural Resources Research Center, Mr. Nika Tushabramishvili.

During cleaning the area from construction waste and ground adjacent to the recovered tunnel adit at the yard of the house at Cholokashvili street #18, the remains of the old fence of one of the districts of Telavi were identified. Mr. Nika Tushabramishvili underlines works, implemented due to these finds, which were not considered by the project. Fence and the area in front of it were cleaned.

On the basis of the old map of Telavi and data obtained from the local population, Mr. Nika Tushabramishvili suggests that old fence contains the entire longitudinal section under Cholokashvili street till Matsantsari Khevi.

Aerial photo fixation and 3 dimensional modeling was carried out, territories and landscapes were determined in Google systems. In the result building history on several hills of Telavi and its strategic importance in relation to Tsivgombori Range was proved

Four construction periods were singled out in the exterior at this stage of survey, including the I level on top, which with its character corresponds to the masonry of “Batonis Tsikhe” fence. Mr. Nika Tushabramishvili distinguishes architectural structure in western section (tower-like pier), which is built with the construction material and technique, characteristic to relatively early period.

The tunnel adit was cleaned approximately up to 2 m depth. One bifurcation was well revealed, which is probably headed in south-west direction to Ghvtismshobeli Street, the second bifurcation is headed

to the Virgin Mary Church. Tunnel walls are tightly built, has triangle arch ceiling, riverstone inclusions can be observed in the depth, in the wall masonry. At the tunnel adit, on the left side, the part of Arabian inscription on the hewn stone is found, it is needed to clean the other part of it.

In order to study the history of Telavi city settlement, it is necessary to proceed with the survey of fence and tunnels in future.

MACHKHAANI – July – 2016

In Summer of 2016, cleaning-archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out in Zemo Machkhaani village of Dedoplistskaro Municipality (head of expedition Giorgi Iaghiashvili).

Works were implemented in Zemo Machkhaani, on the area, where the church was previously on south-east marginal hill.

Prior to starting cleaning works, only northern wall fragment of the church was visible on the ground surface, and grave stone of Late Medieval centuries with Mkhedruli inscription, which was placed on the threshold of western entrance. After removal of ruins and bulk, lower structure of hall church was revealed, which was built with alternation of fine cobblestone and square brick. During final cleaning of apse, totally different masonry of its lower rows is identified – larger cobblestone masonry, framed by bricks, built using lime solution. According to excavators, two construction layers were identified on the site. There was small hall church in developed Medievals (XI-XIII). After it was destroyed, a hall, built with almost square planning bricks was attached to the altar, preserved in XIX century; Altar was built with brick and fine cobblestone masonry.

In general four types of bricks have been identified on site: 1. Rectan-

gular, so-called “Russian” brick, with which the main hall, a pulpit and bema is paved. 2. Square brick (20/22X20/22-5 cm), with which the floor of altar is paved; 3. Square brick (17/18X17/18-4 cm), it is used during building the church in XIX century; 4. Early square brick (25X25-5/6 cm), used in early masonry of the altar.

The rest ruins of old hall church, supposedly, were cleaned during construction of the new church and its traces were removed with archaeological materials.

Fragments of different color plastering have been found in the interior during cleaning (white, blue, light blue, yellow, greyish). Wall fragment, painted in brick-red, was identified in-situ at the bottom of the southern wall, the second construction layer belongs to XIX century, walls are built with cement; according to wall masonry, construction technique and decorative elements, the second construction layer of the church repeats construction traditions of synchronous churches, located in the region.

Copper icon, copper coins, cut in 1916, window glass and a fragment of a dark red small glass cup were found on the floor of the altar inside the church. During cleaning of the church floor, in the center, under the ruined vault, there were six-candle copper chandelier with its chain. Bronze religious items and fragments of clothes were identified in the south-east angle.

According to Mr. Giorgi Laghiashvili, XIX century church was built by residents of Zemo Machkhaani, Zaldastanians, today their descendants – several families live in the village; The church is destroyed in 20s of XX century during anti-religion campaign. After studying stock materials, it is necessary to determine after whom was the church named, as from interviews with local population it cannot be clear, as one part of them states that it is named after St.Nino, the others say that it is Virgin Mary Church.

DOGHURASHI – August – 2016

In Summer of 2016, based on the permit obtained from National Agency for Protection of Cultural Heritage, archaeological excavations were carried out in surroundings of Doghurashi village in Tsageri Municipality (head of expedition Nino Sulava).

The expedition arranged seven exploratory trenches at the ravine of “Doghurashi Ghele”, with the interval of 0,5 m. Up to 1-2,5 m thick cultural layer has been excavated on about 100 m² area. Contexts related to metallurgic production – fragments of metal slags, ovens, made by stones, clay pipes, so-called stone tables, etc. were identified in every trench.

Mrs. Nino Sulava says that during the 2016 archaeological season, Lechkhumi archaeology expedition examined remains of metallurgic production of early medievals – oven and workshop site, where the amount of slags was 8 cubic meters. She also states that excavations of the site are still in progress and it is possible to identify even earlier metallurgic production relics during future surveys.

KHUNTSI FORTRESS – July-August – 2016

In Summer of 2016, cleaning-archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Khuntsi fortress (head of expedition Besik Lortkipanidze).

Five trenches were arranged on the territory of the fortress, from where the trench #1 appeared to be the most successful. This trench was cut at the highest point of the southern section. Remains of the structure were found in the trench, the façade masonry of which is built with well-hewn limestone (20-30-40 cm), 4-5 rows are preserved. It was not possible to determine precise sizes of the walls, as

mobile operator building is erected on the bordering area. Bottom of four columns were found within the structure area, built with crushed stones and ceramic piles on lime mixture basis.

During cleaning ruined layer of the interior, large amount of construction ceramics – brick and tile, was identified inside the building. Floor fragments paved by ceramic plates and arranged with hydraulic fluid, was found. Fragments of other architectural structures were identified within the same trench. In future after planned extension of the trench, it will be possible to determine the function of the structure.

Fragments of fence walls were recovered in other trenches. In some sections façade masonry was found, built in rows with hewn limestone on the basis of lime solution. It was also determined that fence foundation is 70 cm depth.

Significant material is added to the study of the site history by 2016 archaeological works, provided on Khuntsi Fortress. Part of building with unknown assignation is recovered with quite unfamiliar and interesting architectural-construction details; 25 m section of the northern fence was revealed, which enables to determine the entire planning in future. Large amount of various construction ceramic materials were identified in trenches, which is significant source for studying construction activity of IV-VI centuries Egrisi Kingdom. Ceramic materials were recovered in a large amount. Recovered structure, fences and material are dated as V-VI centuries.

MSKHALGORI – August – 2016

In Summer of 2016, archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out in St. George Church complex, located in Mskhalgori village of Lagodekhi municipality (head of expedition Ketevan Dighmelashvili).

Central hall, south and north extension facades and interior of the hall church was cleaned. Church planning, lower structures of the extensions, socle has been revealed. The monument was prepared for conservation or restoration project development, as well as for starting physical works.

Cleaning of two-nave winepress in 35-40 m from the church was finished. It was discovered in the previous year. During the current season, in the same section of the complex, wall masonries were discovered. During cleaning one of them the winepress was found, which was attached to it and built with crushed stones. It is wholly plastered and coated with lime mortar. It has drainage pipe in the middle, which is tilted to the north. What is the most important, clayware, characteristic to XI-XIII centuries were identified in situ in the winepress, including glazed bowls. In addition, separate wall masonries were observed in the north and south-east of the church; According to Mrs. Ketevan Dighmelashvili, it is necessary to fully excavate this section of the complex in order to determine the function of these walls.

The expedition arranged exploratory trenches on the field, stretched in the south-west from the church, where ruins of fence-walls can be observed and existence of large settlement can be supposed. Wall fragments of desintegrated buildings are observed in most of trenches. There are several damaged pitchers in one of the trenches within the desintegrated building area.

In addition, the expedition carried out exploratory works on the settlement, located on the southern ridge. Tower ruins were identified on the ridge crest.

DOLOCHOPI – September – 2016

In 2016 (june-September), archaeological excavatons financed by National Agencyfor Protecton of Cultural Heritage were proceeded on

Dolochopi Basilica (head of expedition doctor of Sciences N. Bakhtadze). Archaeological survey of the monument has been implemented since 2012. In the result of large-scaled excavations several cultural layers and construction period have been revealed: IV century church; V-VIII centuries Basilica; Basilica reconstructed in IX century in a diminished form and X-XIII centuries cemetery. V century three-aisled Basilica is the most significant find among above-mentioned ancient religious buildings; its sizes (36 mX19 M) significantly exceed the sizes of Basilican churches, known previously in Georgia. The walls are built with well-selected split stones and cobblestones; and separate structural details were constructed of Shirim stone. The main hall is divided in naves by means of 5 pairs of crosslike planning pillars; the central nave ends in semicircular planning apsis from the eastern side, and the side naves – in rectangular pastophoriums. The roof of the given basilica was covered with tiles, placed on the wooden beamed structure.

According to the statement of Mr. Nodar Bakhtadze, basilicas roofed in the same style have not been found in our country until recently; consequently, most of the Georgian art historians absolutely denied the existence of the basilicas roofed by means of the similar method in Georgia.

In the result of the present find and some recent researches, it became clear that in the IV-V centuries, the temple style with such structures was spread in Georgia, as well as in Roman- Christian and in many countries of early Byzantine Empire. Besides, the plastering of the interior of basilica is totally red and flat, notched above clay antefixes are placed around the lower edges of tile roofs. This indicates at the fact that the architecture of this temple was familiar with these decorative motifs, characteristic for IV-V churches of some provinces (Syria, Mesopotamia, Iran) of the Christian East world.

2015-2016 excavations showed that Dolochopi Basilica was surrounded from the north, west and south by 4 m wide walls of united system

of stoa, side-chapels and narthexes, the preserved height of which ranges between 1 and 1,5 m. Thus, External sizes of this distinguished large-scaled basilica reached 44 mX29 m.

According to artefacts discovered in the structure, the first, the most active stage of its functioning was determined as V-VIII centuries. At the end of VIII century, in the result of attack from the enemy, Basilica was partly destroyed.

Excavations of the current year finally determined architectural constitution of the Basilica; it became known that tower like structures, tilted with 45 degrees from the axis of Basilica, were initially attached to the grand Basilica (possibly they served as contrforces). In the first half of IX century, central and the northern naves of basilica were restored till the fourth pair columns; the space between columns were filled with fragments of ruined walls. So, hall church with the northern side-chapel was created under the two sloped roof. At the end of IX or in X century this church was also destroyed.

In X-XIII centuries, the nearest village population arranged very dense cemetery in the interior of the has-been-church site, covered by ruins. Nearly 90 burials were excavated. After cleaning the burials, when the primary floor level appeared, it became known that V century Basilica was built on the ruins of even earlier Christian church.

In the result of 2016 excavations, it was clarified that the planning of the earlier IV century church, dicovered in 2015, is about 25 m long and 15 m wide church building, of so-called "three-church basilica" type. Rectangular planning altar had been arranged in the east from the central nave, and at the edges of the lateral naves - rectangular pastophoriums. On the basis of artefacts recovered from construction layers at the level of foundation and floor, Mr. Nodar Bakhtadze concludes that in the first half of V century, the first church was destroyed by the earthquake and the platform was arranged by leveling the ruins; on this very platform the grand basilica was constructed in the second

half of the same century.

After completing 2016 excavations, conservation-architects got comprehensive materials for developing the project on rehabilitation-strengthening of the church.

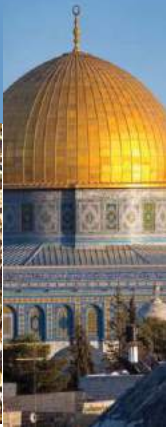
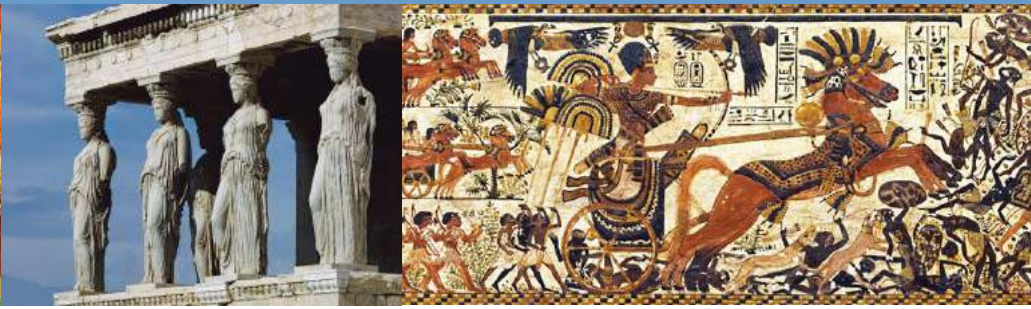
DIDNAURI – October – 2016

Archaeological excavations financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage were carried out on Didnauri settlement, on Iori Upland (head of expedition Konstantine (Kiazo) Pitskhelauri).

The unique burial of the warrior have been revealed during current excavations. As it seems a commander is buried here, as the head of the deceased is furnished with a crown, a lot of jewelries were found in the grave, as well as real sword, i.e. the imitation of a sword has been often met by us, but here we were dealing with the real sword, which was used for fighting. Accordingly, archaeologically, it was determined how was this sword worn (on a back and not on a waist). Foreign origin arrowhead was discovered in the abdomen of a deceased, he was killed with this weapon. He was killed not by Caucasian. Mr. Kiazo Pitskhelauri suggests that the arrowhead might be of Asia Minor origin. After corresponding the findings to the sources, it will be determined who invaded Iori Upland in 13 century.

He also suggests that although the commander was killed in this war, but the army gained victory, as the commander was buried immediately after his death, bent pose of the deceased indicates at it.

Mr. Kiazo thinks that after Iori upland discoveries and specifically after this finding, the date of the statehood can be determined tentatively as XIII century BC. In order to justify the tentative suggestions, it is necessary to proceed with archaeological excavations.

საქართველო - სახელმწიფო ევრაზიაში, კავკასიაში, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ესაზღვრება ჩრდილოეთიდან რუსეთი, სამხრეთიდან თურქეთი და სომხეთი, სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან აზერბაიჯანი. ეს ტრანსკონტინენტური, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპისა და დასავლეთ აზიის გასაყარზე მდებარე ქვეყანა, სოციოპოლიტიკურად და კულტურულად ევროპის განუყოფელი ნაწილია.

თანამედროვე საქართველოს ტერიტორია ჯერ კიდევ ადრეული ქვის ხანიდან მუდმივად დასახლებული იყო. კლასიკურ ანტიკურ ეპოქაში აყვავდა ქართული სახელმწიფოები კოლხეთი და იბერია, რამაც დასაბამი მისცა საერთო ქართულ კულტურასა და სახელმწიფოებრიობას. ქრისტიანობა გაბატონდა IV საუკუნიდან; ქვეყანა გაერთიანებული მონარქია გახდა 1008 წელს. საქართველომ მრავალჯერ განიცადა აღორძინება და დაცემა...

ენა ქართველთა “არს შემკული და კურთხეული სახელითა უფლისათა,” ლინგვისტური სირთულის მიხედვით, ქართულ ენას მსოფლიოს მერვე საოცრებად მოიაზრებენ და, მიუხედავად ამისა, “არა არს რამ, რაც ამ ენაზე არ გამოითქმის და არ დაინერების.” „ვიკადრებ თქმას, რომ დღეს იქნება თუ ხვალ, ქართული ენის შეუსწავლელად და მის აღმოჩენილ საშუალებათა გაუცნობელად, კაცობრიობის ვერც

ერთი კულტურული საკითხი ვერ გადაიჭრება“. – ამბობდა ნიკო მარი, რომელსაც ტაო-კლარჯეთში შატბერდის სავანის ძეგლისას, აღფრთოვანებულს ჩაუწერია დღიურში: „აქ შევიგრძენი ისეთი სიახლოვე ამ მიყრუებული კუთხის წარსულის რეალობისა, რომ არ გამიკვირდებოდა თვით გრიგოლ ხანძთელი გამომცხადებოდა პასუხით კითხვაზე, რომელმაც აქ მომიყვანა: სადაა შატბერდი?...”

საქართველო უმდიდრესი არქეოლოგიით გამორჩეული ქვეყანაა და “შატბერდის ძიებაშიც” მრავალი არქეოლოგი დამშვრალა. საინტერესოა რას ფიქრობენ მკვლევარები-ქმნის თუ არა საქართველოს არქეოლოგია ქვეყნის სულიერი მისიის ზოგადსაკაცობრიო წრილში გააზრების საფუძველს? შეიძლება თუ არა საქართველოს არქეოლოგია განვიხილოთ კავკასიური თუ მსოფლიო კულტურული რაკურსით? რომელი სხვადასხვა კულტურა და რა ინფორმაცია იყრის თავს კულტურათა ამ გზაჯვარედინზე? რომელ გავლენებს იღებს და გაცემს? მეტყველებს თუ არა არქეოლოგიური კვლევები მასზედ, რომ საქართველო არის უწყვეტი ცივილიზაციის კერა?

“ონლაინ არქეოლოგიის” რუბრიკა – “კულტურათა დიალოგი კულტურათა გზაჯვარედინიდან” – მიჰყავთ არქეოლოგებს: ნიკათუშაბრამიშვილს, ლერიჯიბლაძეს, ირაკლი ანჩაბაძეს, ალექსანდრე ორჯონიკიძეს.

ქვის ხანა

ნიკა თუშაბრამიშვილი

სამხრეთ კავკასია, ამიერკავკასია და საქართველო ყოველთვის იყო აფრიკის, ევროპისა და აზიის გზაჯვარედინი, შესაბამისად, ჯერ კიდევ უძველესი პერიოდიდან აქ სხვადასხვა კულტურა იყრიდა თავს.

თუ გავიზიარებთ იმ დამკვიდრებულ თეზას, რომ პირველი ადამიანი აფრიკაში გაჩნდა დაახლოებით 2. 500 000 წლის წინ, მაშინ ცხადია, რომ ამ პერიოდიდან საქართველო უკვე ჩართული იყო იმ დიდ პროცესებში, რომლებიც თან სდევს ადამიანის წარმოშობას. ზოგადად ადამიანი ერთ ადგილას ბევრი მიზეზის გამო (პირველ ყოვლისა, კლიმატური ცვლილებები) ვერ ჩერდება, მუდმივად მოძრაობს. პირველ რიგში, აფრიკიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით გადაადგილება, რაც კარგად ჩანს საქართველოს ტერიტორიაზე. ევროპის ყველაზე ძველი ძეგლი დმანისია, რომელიც 1. 800 000 წლით თარიღდება. ამ ეპოქაში ადამიანი იმიტომ მოხვდა ჩვენს ტერიტორიაზე, რომ აქ კლიმატი მისთვის შესაბამისი იყო, სავანები, ნახევრად სავანები, ცხოველთა სამყაროც კი იგივე იყო, რაც აფრიკაში, ანუ, პრაქტიკულად ადამიანი აქ თავს ისე გრძნობდა, როგორც აფრიკაში. შემდგომ უკვე კლიმატური ცვლილებების, ჭარბი მოსახლეობისა და, როგორც ჩანს, საარსებო არეალის შემცირების გამო, ადამიანი მართალია, აქაც დარჩა, მაგრამ უკვე სხვადასხვა მიმართულებითაც განსახლდა. ანუ, ადამიანმა დაიწყო მისთვის დამახასიათებელი მოძრაობა (უფრო მეტად გადაადგილდებოდნენ ახალგაზრდები),

სანადირო, საარსებო არეალის ათვისება და მკვეთრი კლიმატური ცვლილებების გამო დედამიწაზე შესაფერისი ადგილის ძიება ე.ი. დაწყებული, დაახლოებით 1 800 000 წლიდან საქართველოში უკვე არის კულტურა, რომელსაც აფრიკული, ოლდუვაური კულტურა ჰქვია და რომელიც მუდმივად, თითქმის უწყვეტად არსებობს. შესაძლოა, ჰიატუსები ჩნდება, ქრონოლოგიური დიდი ჩარჩოები ბოლომდე შევსებული არ არის, მაგრამ ამ კულტურის რაღაც კვალი მაინც სულ ჩანს. ყველაზე ხანგრძლივი ჰიატუსი მოიცავს დაახლოებით 800 000 წელს, დმანისიდან დაწყებული - 1 000 000 წლამდე. უფრო დაზუსტებით ქრონოლოგიაზე მსჯელობა შემდგომი კვლევების ჩატარების შედეგად იქნება შესაძლებელი. ანუ, ჩვენ გვაქვს, როგორც 1 800 000 წლის წინანდელი ძეგლი ისე, 1 000 000 წლის წინანდელი, ახალქალაქი I. ქრონოლოგიურად მომდევნო ძეგლებია, სავარაუდოდ, ზიარი (კახეთი, გომბორის ქედი) და სამაჩაბლოს მაღალმთიან ზოლში მდებარე აშელური ძეგლები - ნონას მღვიმე, კუდარო I და კუდარო III (დაახლ. 600 000 - 700 000 წ., 400 000 წ. და 600 000 წწ.). ქვედა პალეოლითური მასალა აღმოჩენილია ჯავახეთის ზეგანზე, ზემო იმერეთის პლატოზე. სამწუხაროდ, მათი ზუსტი თარიღები დადგენილი არ არის, რადგან სტრატиграფია, ხელუხლებელი გეოლოგიური ფენები არ არის წარმოდგენილი. ქვედა პალეოლითური მასალა აღმოჩენილია

ნონას მღვიმე. 2150მ

წვეტანები და რქის იარაღი, ნონა

ხედი ჯრუჭულის მღვიმიდან

ნუკლეუსი, ჯრუჭულის მღვიმიდან.

ლამელები, ჯრუჭულის მღვიმიდან.

ორთვალა კლდე. პატარა დარბაზი, ქრილი

ქვის მასალა

ნეანდერტალელების კბილები ბრინჯაოს მღვიმიდან, ჯრუჭულის მღვიმიდან და ორთვალა კლდიდან

ქვის მასალა

ჯავახეთის ზეგანზე, ზემო იმერეთის პლატოზე. სამწუხაროდ, მათი ზუსტი თარიღები დადგენილი არ არის, რადგან სტრატეგრაფია, ხელუხლებელი გეოლოგიური ფენები წარმოდგენილი არ არის. დაახლოებით 300 000 წლის წინ უკვე იწყება შუა პალეოლითის ეპოქა, რომელიც პრაქტიკულად ნეანდერტალელის ეპოქაა, ერთ-ერთი ყველაზე ძველი ნეანდერტალელის სადგომი აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოში, ჯრუჭულას მღვიმეში, რომელიც ადრე 60 000 წლით თარიღდებოდა, მაგრამ დღეს უკვე გადათარიღებულია (თარიღი დაძველდა, მივიღეთ 274 000 წლის წინანდელი). აქ აღმოჩენილია ნეანდერტალელის ნაშთი. ეს არის ნეანდერტალელის პირველი ნაშთი, არამარტო საქართველოს, არამედ ყოფილი საბჭოთა კავშირის მთელ ტერიტორიაზე. აქაური ინდუსტრია მსგავსია ლევანტის (ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს რეგიონებში გავრცელებული ინდუსტრები და კულტურები), შესაძლებელია, ეს ინდუსტრია, ეს კულტურა ნაწილობრივ აქ, ჩვენს ტერიტორიაზე ჩაისახა და განვითარდა, მაგრამ ჯრუჭულასადამისიტიპის ძეგლებზე ჩანს არა მარტო სამხრეთიდან, არამედ ჩრდილოეთიდან მომდინარე გავლენაც. ანუ, თუ შუა პალეოლითური ლამელები, წაგრძელებული წვეტანები ჰგავს ლევანტის, პალესტინის იზრაელის

ლიბანისა და ა.შ. რეგიონების ძეგლების მასალას, უკვე მეორადი დამუშავებით, რეტუშის სახით (ნახევრად ორმხრივი დამუშავება) ისინი ჩრდილოეთ კავკასიის მასალის მსგავსია, რაც გულისხმობს იმას, რომ კულტურული ურთიერთობები არსებობდა როგორც სამხრეთთან ისე, ჩრდილოეთთან. შესაძლოა, ეს დაკავშირებული გახლდათ ისევ კლიმატურ ცვლილებებთან ან კულტურულ დიფუზიებთან. ანუ, თუ ადრეული შუა პალეოლითური ძეგლები ჰგავს ლევანტის ძეგლებს, შემდგომ, უკვე მოგვიანო პერიოდში, იგრძნობა ზაგროსის მთიანეთის გავლენა. მსგავსება, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიასთან ჩანს, შესაძლოა, სწორედ იმის შედეგია, რომ ადამიანები გადაადგილდებოდნენ აქედან იქეთ, გარკვეული ჯგუფები კი პირიქით, იქედან აქ მოდიოდნენ. ანუ, ეს არის ძირითადად სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ მომდინარე ორმხრივი გავლენა.

საქართველოს ტერიტორია განსაკუთრებით საინტერესოა იმით, რომ აქ იყრის თავს ყველანაირი კულტურა. თუ ადრეულ პერიოდში თვალსაჩინოა აფრიკელის გავლენა, შემდეგ იგრძნობა ლევანტის გავლენა, შემდეგ ზაგროსის, ჩრდილოეთ-კავკასიის გავლენა თავისი მიკროკულტურით და ეს ყველაფერი დაკავშირებულია კლიმატური ცვლილებების გამო ადამიანის მოძრაობასთან. ანუ, როცა ადამიანი ვერ გრძნობდა თავს კარგად, გამოთავისუფლებული იყო უღელტეხილები, მიდიოდა, უკან ბრუნდებოდა და ა.შ. მაგრამ ეს მიგრაციები ძირითადად სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ მომდინარეობს, თუმცა, გარკვეულწილად უკუმიგრაციაც შეინიშნება. ამიტომ **საქართველოში შესაძლებელია ძველი სამყაროს ძალიან ბევრი კულტურული ელემენტის შესწავლა. ის მსოფლიო ცივილიზაციას უზარმაზარ ინფორმაციას აწვდის. ეს რეგიონი ათვისებული იყო უძველესი ადამიანების მიერ და ჩვენ აქ შეგვიძლია უკვე ვილაპარაკოთ საარსებო არეალსა და ლანდშაფტებზე (საქართველოს ტერიტორიაზე, ლანდშაფტი ყოველ 70 კმ-ში იცვლება) რა ხდებოდა დაწყებული 2 000 000**

ორთვალა კლდე.

ორთვალა კლდე.

ორთვალა კლდის ქვის იარაღები

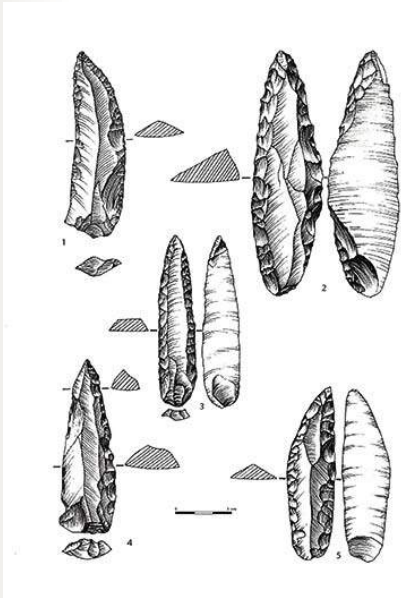

ჯრუჭულის მასალა

წლის წინანდელი პერიოდიდან? ანუ, გვე- ძლევა ყოველივე ამის რეკონსტრუქციის საშუალება.

ერთ-ერთი ბოლო ინფორმაციიდან გამომდინარე ვერსიით, უძველესი ადამიანი სწორედ აქედან განსახლდა. ჰომო ერგასტერი (homo ergaster), რომელიც დმანისშია აღმოჩენილი აქ ჩამოყალიბდა. რაც შეეხება, შემდგომ ეტაპებს, უკვე ნეანდერტალელებს, ისინი მხოლოდ და მხოლოდ ევროპის ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ. გენეტიკური კვლევები გიჩვენებს, რომ თანამედროვე ევროპელებს აღენიშნებათ ნეანდერტალელების გენები 2-დან - 5 პროცენტამდე, ანუ ადამიანის დღევანდელი სახის ფორმირებაში მონაწილეობა მიიღო ამ ტერიტორიამ, ამ ნეანდერტალელებმა. გარდა ამისა, ამ დრომდე ითვლებოდა, რომ თანამედროვე ადამიანი გაჩნდა აფრიკაში დაახლოებით 200 000 წლის წინ და მერე განსახლდა, მათ შეავიწროვეს ნეანდერტალელები, მოხდა ერთმანეთთან შეჯვარება და მემკვიდრეობასაც იძლეოდნენ. მათი გაქრობის ერთ-ერთ მიზეზად სახელდება ბუნებრივი კატაკლიზმები, ასეთი კატაკლიზმია ვულკანური ამოფრქვევა ხმელთაშუა ზღვისპირეთში, რომლის ფერფლსაც ვეძებდით საქართველოს ტერიტორიაზე, მაგრამ ვერ დავადასტურეთ, სამაგიეროდ, მღვიმეებში აღმოვაჩინეთ თურქეთის ტერიტორიაზე ამოფრქვეულ ვულკან ნემრუთის შედეგები. ანუ, აქ წარმოჩენილია ბუნების

ჯრუჭულის მასალა

ცვლილება, ადამიანის ადაპტაცია, ერთი ტიპის ადამიანის მეორე ტიპით ჩანაცვლების მექანიზმი, შეჯვარება მათ შორის და მემკვიდრეობის მიღება. ახალი ინფორმაციით, დაახლოებით 400 000 წლის წინ უძველესი თანამედროვე ტიპის ადამიანი აღმოჩნდა ისრაელის მღვიმეში ანუ არსებობს ვერსია, რომ განსახლება მოხდა ისრაელიდან, პრაქტიკულად მანძილიც კი შემცირდა ჩვენ შორის. თუმცა, უფრო დაზუსტებით ამის დადგენა

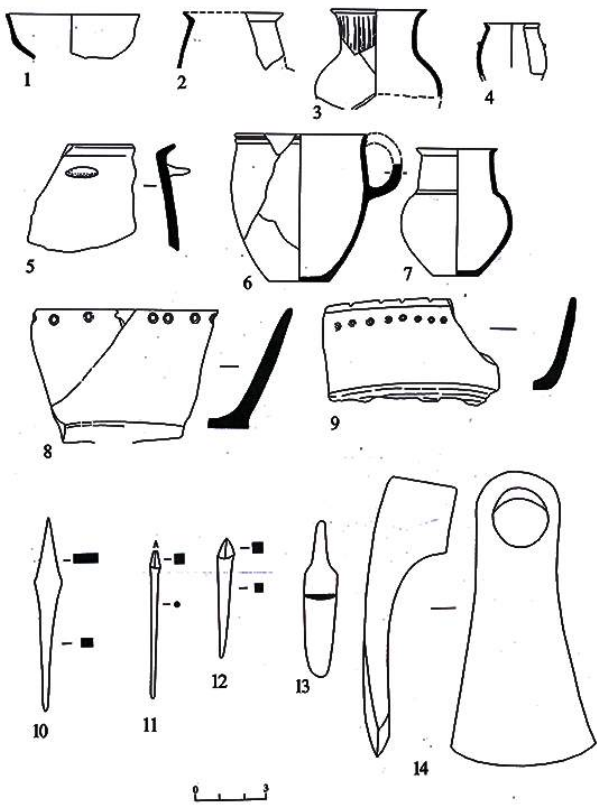
მომავალი კვლევების საქმეა.

იმის გამო, რომ საქართველო არის ბუნებრივი ბარიერი, ჩიხი (მასკავკასიის ძირითადი ქედი კეტავს) ამიტომ აქ თანაარსებობდნენ სხვადასხვა ტიპის ადამიანები, თანაარსებობდა კულტურებიც. ადამიანებს ძალაუნებურად უწევდათ ერთმანეთთან ურთიერთობა. მათი შერწყმა და ადგილობრივი ნიშნებით ცალკე განვითარება ძალიან საინტერესოა, პრაქტიკულად ეს არის ის, რაც დღესაც ხდება. ახალი მეთოდების საშუალებით მიმდინარე თანამედროვე გენეტიკური კვლევები უკვე გვიჩვენებს, რამდენად დებულობდა მონაწილეობას საქართველოს ტერიტორია თანამედროვე ტიპის ადამიანის ფიზიკურ-ანთროპოლოგიურ ფორმირებასა და როდესაც უკვე დასრულებული, დღევანდელი სახე მიიღო, მის შემდგომ კულტურულ ევოლუციაში, აგრეთვე, კვლავ ადაპტაციაში გარემოსთან.

სამცხე - განსხვავებულ კულტურათა საკონტაქტო ზონა (ორჭოსნის ნასახლარის მიხედვით)

ალექსანდრე ორჯონიკიძე

ტაბ. I

ცნობილია, რომ სამცხის ტერიტორია ოდითგანვე განსხვავებულ კულტურათა საკონტაქტო ზონა იყო. აქ უნდა ყოფილიყო, როგორც დიდი კულტურული ოლქების ანატოლია - წინა აზიისა და ჩრდილოეთ კავკასია - მაიკოპური ტრადიციების ისე, საქართველოს ორივე ნაწილის კულტურათა ურთიერთქმედების ერთ-ერთი უმთავრესი გზაჯვარედინი.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს შორის ურთიერთობა, რაც აქ ისტორიულ ქრილში დასტურდება, გამოკვეთილ სახეს იღებს ბრინჯაოს ხანის დასაწყისშივე, ანუ იმ დროიდან, როდესაც შეინიშნება სამცხის

ფართო ათვისების დასაწყისი მტკვარ-არაქსული ტომების მიერ. ამასთან, დასავლეთ საქართველოს მომიჯნავე ზოლში თავს იჩენს იმერეთის გამოქვაბულებისთვის დამახასიათებელი კერამიკაც. როგორც ჩანს, სამცხეში მტკვარ-არაქსის კულტურის დასავლეთით გავრცელების ზღვარი ამ ზოლზე უნდა მოვიაზროთ. კონტინენტური კლიმატის მოყვარული მტკვარ-არაქსელები ნაკლებად ეტანებოდნენ ტყიან და შედარებით ნესტიან ადგილებს. ალბათ ამიტომაცაა, რომ ეს კულტურა უფრო ფართოდ სამხრეთის მიმართულებით ვრცელდება. სამხრეთით მის გადაადგილებას

შედეგად მოჰყვა კავკასიის აქტიური ჩართვა წინააზიური დანინაურებული სამყაროს სისტემაში. შეიძლება ითქვას, რომ ამ პროცესებში სამცხეც აქტიურად მონაწილეობდა, რაც გამოიხატა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში, ე.წ. ნალკური ტიპის ბიკონუსურტანიანი თიხის ჭურჭლის გავრცელებით. მოგვიანებით, როდესაც პირიქითი მოძრაობა შეინიშნება, სამცხე უკვე თვითონ ითვისებს სამხრეთულ ელემენტებს – ნალისებრი ფორმის ანტროპომორფულ ზესადგრებს, გარკვეული ტიპის თიხის კერებსა და სხვა. თუმცა, მტკვრის აუზის ქვემო და შუა ნელის ძეგლებისგან განსხვავებით, აქ შედარებით სუსტადაა გამოხატული ამ კულტურის არარატული ვარიანტის გავლენები. უფრო მეტად სავარაუდოა, რომ სამცხე, ჯავახეთთან ერთად, გარკვეულწილად თვითონ მოქმედებდა სომხეთის ჩრდილო-დასავლეთ მოსაზღვრე რეგიონზე ქვის ოთხკუთხა ნაგებობების გავრცელებით, რითიც სომხეთის ეს მხარე მკვეთრად განსხვავდება მისივე შიდა რაიონებისაგან.

ყოველთვის დიდ ინტერესს იწვევდა, თუ რა გზით წარიმართა რეგიონის ბედი მტკვარ-არაქსის კულტურის შესუსტებისა და ჩაქრობის შემდეგ? აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა მხარეების მსგავსად, აქაც მოიკიდა ფეხი ადრეყორღნულმა კულტურამ, თუ იგი განსხვავებულად განვითარდა?

ცნობილია, რომ ადრეული ყორღნების გავრცელებით, ტრადიციულად ძველადმოსავლურ ცივილიზაციაზე ორიენტირებული საქართველო გარკვეული პერიოდით ევროპულ კულტურათა ორბიტაში მოექცა, სადაც ყორღანში მიცვალებულის დაკრძალვის დიდი ხნის ტრადიცია ბატონობდა.

მართალია, ამ პერიოდის ყორღნები სამცხეში ჯერ კიდევ ნაკლებადაა გამოვლენილი, მაგრამ არსებული მონაცემები მოწმობს, რომ კულტურა ამ მხარეშიც აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონების მსგავსად განვითარდა, ანუ ადრეყორღნული კულტურა აქაც გავრცელდა.

გაგრძელდა ურთიერთობა საქართველოს ორივე ნაწილს შორის, რაც აისახა ბედენური კერამიკის ზოგიერთი ნიმუშის გამოჩენით

სამხრეთ-დასავლეთ კოლხეთში და პირიქით, კოლხეთისთვის დამახასიათებელი ნანარმის გაჩენით აღმოსავლეთ საქართველოში, ბედენურ ძეგლებზე. მათ შორის, ერთ-ერთი უმოკლესი გზა სამცხეზე გადიოდა, ალბათ, სწორედ იქ, სადაც ორჭოსნის ნასახლარი მდებარეობს.

ამ ნასახლარის უძველეს ფენაში მტკვარ-არაქსულ და ბედენურ ფაქიზ კერამიკასთან ერთად აღმოჩენილმა უხეშმა თიხის ჭურჭელმა იმთავითვე წარმოშვა კითხვა: საქმე გვაქვს სხვადასხვა ხანის – ენეოლითისა და ადრებრინჯაოს ფენებთან, თუ მათი თანაარსებობა აიხსნება ადრეული კერამიკული ტრადიციების შემონახვით ადრებრინჯაოს ხანის სამცხეში? რამდენადაც საქმე ეხებოდა არასტრატოგრაფიკულ, “დაცულ” ორმოებში მოპოვებულ მასალებს, უკანასკნელი უფრო მართებულ ჰიპოთეზად მივიჩნიეთ. ამიტომ, ბუნებრივია, ქრონოლოგიური განმსაზღვრელის მნიშვნელობა მივანიჭეთ არა არქაული იერის კერამიკას, რომლის გამოყენება ჩვენში უკვე ნეოლით-ენეოლითის ხანიდან შეინიშნება, არამედ მის თანმხლებ ადრეყოფილ მასალას, რომლის ფუნქციონირება ვინრო ქრონოლოგიურ პერიოდში (ქ.ნ. III ათასწლეულის გარკვეული მონაკვეთი) ზუსტად არის დადგენილი.

მაგრამ, სწორედ კერამიკა იქცა ორჭოსნის უძველესი ნასახლარის შესახებ განსხვავებული შეხედულების არსებობის ძირითად წყაროდ. მისი მხოლოდ ერთი, უხეში ნაწილის შულავერ-შომუთეფეს ნანარმთან დანახული მსგავსების გამო, იგი ადრესამინათმოქმედო კულტურას მიეკუთვნა ისე, რომ ანგარიში არ გაენია თიხის ჭურჭლის სრულ კოლექციას, ანუ, მეცნიერებმა არ გაითვალისწინეს შულავერ-შომუთეფეს კულტურის თავისებურება და მისი განსხვავებული ხასიათი. ყურადღების მიღმა დარჩა ლითონის ნივთებიც, რომელთა მიმართება ადრეყოფილი ხანისადმი აშკარაა.

გაცილებით მეტი საერთო შეიძლება დავინახოთ ნოფისა თუ ნოფი-გინჩის სახელწოდებით გაერთიანებულ წრესთან, რომლის საწყისებს საქართველოში ადრევე ჩამოყალიბებულ კულტურულ

ერთობაში მოიაზრებენ. მისთვის დამახასიათებელი ნიშნები შემონახულია კავკასიის რიგი ძეგლების მასალაში. ხშირად ამგვარი კერამიკა წარმოდგენილია მტკვარ-არაქსულ და ბედენურ ნაწარმთან ერთად. ამის არაერთ მაგალითს ვხედავთ აღმოსავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის მინურულის ნასახლარებზეც. ამიტომ, არ ვფიქრობთ, რომ მართებულია ნოფისა და მტკვარ-არაქასის კულტურების სინქრონულობის გამორიცხვა ორჭოსნის “დაცულ” ორმოებში “დანახული” არარსებული სტრატეგრაფიის საფუძველზე.

აღსანიშნავია ორჭოსანზე კიდევ ერთი კულტურის, ურუქული კერამიკის ფრაგმენტების არსებობაც. ამგვარ სურათს ვხედავთ ნოფის კულტურაშიც. მსგავსი ნაწარმი აღმოჩენილია დასავლეთ საქართველოს გამოქვაბულების ზედა ფენებშიც. მას ხშირად მაიკოპურსაც უწოდებენ (ჩრდილო-კავკასიურთან სიახლოვის გამო).

ურუქის პერიოდი ძალზე მნიშვნელოვანია ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში. ამ დროს აღინიშნება უზარმაზარი ძვრები კულტურაში, მონინავე ტექნოლოგიების დანერგვაში. იზრდება მოთხოვნილება ლითონზე, განსაკუთრებით ოქროზე, რამაც განაპირობა ურუქული (წინა აზიური) ექსპანსიის წარმართვა ჯერ ანატოლია – სამხრეთი კავკასიისაკენ, აქედან კი ჩრდილოეთით, სადაც მის ბაზაზე ჩამოყალიბდა მაიკოპის ბრწყინვალე კულტურა.

გადიოდა თუ არა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ურუქის კულტურის ჩრდილო კავკასიაში გადამტანი ძირითადი მაგისტრალი, ძნელი სათქმელია. მაგრამ რამდენადაც დასავლეთ საქართველოში ამ კულტურის კერამიკა წარმოდგენილია მეტად სუსტად, ნაკლებად სავარაუდოა, სამხრეთიდან ამ გზით რაიმე მძლავრი მოძრაობა ყოფილიყო. სავარაუდოდ, ძირითადი ურუქული ნაკადი სამხრეთ კავკასიის იმ რეგიონზე უნდა მოვიაზროთ, სადაც ამ კულტურის ძეგლების სიჭარბე შეინიშნება. ორჭოსანზე კი ურუქული კერამიკის არსებობა შედარებით მოგვიანო ხანას, მაიკოპის კულტურის უკვე ჩრდილოეთიდან სამშობლოსკენ – წინა აზიისკენ გადანაცვლების პერიოდს უნდა ასახავდეს, ანუ პერიოდს,

როდესაც შეინიშნება ამ კულტურის გადაადგილება სამხრეთით, კავკასიის გავლით. ამასვე უნდა მიუთითებდეს, ფორმითა და შენადნობში დადასტურებული ნიკელით, სამხრეთ კავკასიისთვის სრულიად უცხო ფორმის ბრინჯაოს თოხის აღმოჩენაც ორჭოსნის ნასახლარზე. იგი განსაკუთრებულ სიახლოვეს ავლენს მაიკოპურ თოხებთან, როგორც ფორმით ისე, ნიკელის შემცველობით. მართალია, ნიკელი ამ თოხს აახლოებს სამხრეთის რეგიონებთანაც, სადაც ეს ლითონი კარგად იყო ცნობილი, მაგრამ ფორმით ორჭოსნის ეს იარაღი მნიშვნელოვნად განსხვავდება წინა აზიური თოხებისაგან. არ გამოვრიცხავთ მის თავდაპირველ სამხრეთულ წარმომავლობას და ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ამ თოხმა თავისებური სახე სწორედ მაიკოპის კულტურაში მიიღო, საიდანაც მოგვიანებით მოხვდა სამცხეში, შესაძლოა, დასავლეთ საქართველოს გზით.

ჩრდილო კავკასიასთან ურთიერთობაზე მიუთითებს ორჭოსნის ბრინჯაოს პირამიდულთავიანი ისრისპირებიც. მათგან ერთი, შიდა ქართლში, სოფ. ხელთუბანთან გათხრილი ყორღნის ამგვარივე ისრისპირის მსგავსად, ნიკელის შემცველი აღმოჩნდა. აღსანიშნავია, რომ ლითონის პირამიდულთავიანი ისრისპირი კავკასიის სამხრეთით არ გვხვდება. იგი უფრო ჩრდილოეთ კავკასიისა და მის ჩრდილოეთიდან მომიჯნავე ოლქების კულტურებშია გამოვლენილი. ამგვარი ისრისპირი ზუსტად განსაზღვრავს ორჭოსნის უძველესი ფენის არსებობის დროს ადრეყოღნული ხანით, რადგან არც მანამდე და არც მას შემდეგ, იგი არ გვხვდება. ამავე პერიოდის მასალებში პოულობს უახლოეს ანალოგებს ორჭოსნის ბრინჯაოს სატევრისპირიც.

ამრიგად, ორჭოსნის უძველესი ნასახლარი წარმოგვიდგება იმ ძეგლად, სადაც თანაარსებობდა ადრებრინჯაოს ხანის განსხვავებულ კულტურათა ელემენტები, სამცხე კი – ამ კულტურათა საკონტაქტო ზონად.

ილუსტრაცია:

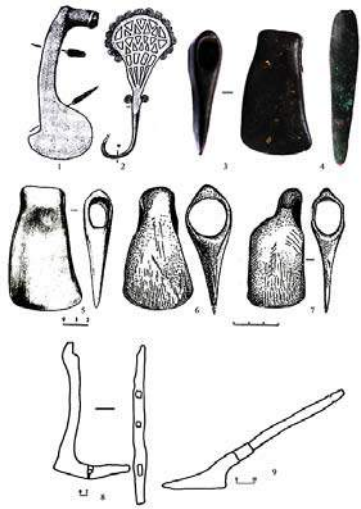
ტაბ. I – არქეოლოგიური მასალა ორჭოსნის უძველესი ნასახლარიდან:

1-9 - კერამიკა; 10-14 - ბრინჯაო.

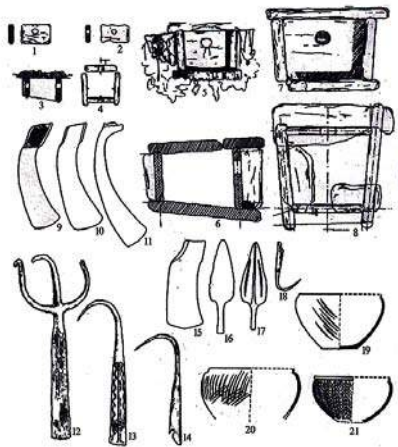
ლერი ჯიბლაძე

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე კოლხეთის ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურები (პროტოკოლხური კულტურები) მძლავრად არის წარმოდგენილი. ისინი გავრცელებულია სხვადასხვა კატეგორიის ნამოსახლარი ბორცვების სახით, მაგ.: დინაგუძუბა, ნაკარლალი და სხვ. მათთვის დამახასიათებელია ჯგუფებად განლაგება და ნამოსახლართა კომპლექსები 10-12-15 ჰას მოიცავს. ისინი გავრცელებულია ზღვისპირა დაბლობ ზოლში ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორიაზე და მათი გავრცელების ბოლო საზღვარი ტამიშის ნამოსახლარია (ოჩამჩირე), შემდეგ რელიეფი იცვლება და ნამოსახლარები გამართულია ბუნებრივ ბორცვებზე, ზღვისპირა ტერასებზე და ა.შ. ხელოვნური ბორცვ-ნამოსახლარები კონფიგურაციით ძალიან ჰგავს ჩრდილოეთ იტალიაში, მდინარე პოსდაბლობზე გავრცელებულ ტერამარების კულტურის სამოსახლო ბორცვებს, რომლებსაც ათარილებენ დაახლ. ქ.წ. XVII-XII სს-ით, მსგავსება მათ შორის გამოიხატება არა მხოლოდ ნამოსახლარების კონფიგურაციით არამედ, გარკვეული შეხების წერტილები შეინიშნება კერამიკული მასალების მიხედვითაც. ეს თავის დროზე აღნიშნეს ბ. კუფტინმა, თ. მიქელაძემ, ჯ. აფაქიძემ (ეს უკანასკნელი სპეციალურად მუშაობდა ამ თემაზე), ანუ დასტურდება შორეული კონტაქტები პროტოკოლხური და ძველი კოლხური კულტურის ცალკეული ელემენტებისა ტერამარების კულტურასთან.

თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე დომინირებს დოლმენური კულტურა, რომელიც წარმოდგენილია მეგალითური დოლმენური

ყუამილიანი, ყუადაქანებ-ული ცულები ბრილიდან და სვანეთიდან, ბრინჯაოს საკინძი სვანეთიდან, ხის სახვნელები ფიჩორიდან

აფხაზეთის დოლმენური ნაგებობები და სამარხული ინვენტარი

ნაგებობებით. ისინი აფხაზეთში ძირითადად გავრცელებულია შავი ზღვისპირა ზოლის გასწვრივ, მთის წინა და მთიან ზოლში, მათი განსაკუთრებული კონცენტრაცია შეინიშნება ეშერაში. აფხაზეთში დოლმენების გავრცელების ბოლო პუნქტია ბედია (ოჩამჩირესთან). ეს არის კოლექტიური დაკრძალვის სამარხები, რომელთა წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. თანამედროვე აფხაზეთის დოლმენები ექცევა კოლხეთის დაბლობის ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის კულტურების გავლენის ქვეშ. ტერიტორია სოხუმსა და ოჩამჩირეს შორის სამხრეთ დოლმენური და პროტოკოლხური კულტურების შეხვედრის ადგილია. მსგავსება დოლმენური მასალებისა კოლხეთის ადრე ბრინჯაოს ხანის კულტურებთან გამოიხატება ლითონის ინვენტარით (განსაკუთრებით ყუამილიანი, ყუადაქანებული ცულებითა და სხვა ელემენტებით).

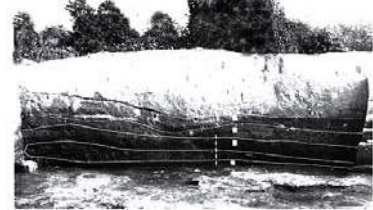
არის თუ არა კოლხეთის ტერიტორია იზოლირებული გარე სამყაროსგან?

ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს ასე, რეალურად კოლხეთის ტერიტორია არ არის იზოლირებული, მას მძლავრი კონტაქტები აქვს გარესამყაროსთან, რასაც კერამიკული მასალები ადასტურებს.

კოლხეთის დაბლობის ადრებრინჯაოს ხანის დასასრულის მასალები ბედენური კულტურის მასალების მსგავსია, რაც გამოხატულია შავპრიალა კერამიკითა და მთელი რიგი სხვა ელემენტებით. ასევე ბედენის კულტურასთან შეხვედრების ნერტილები შეინიშნება ისპანის ყუადაქანებული ცულის ხის მოდელის დამზადების ტრადიციით. კონტაქტები **დასტურდება ბრილის სამაროვნის შუა ბრინჯაოს ხანის დასასრულისა და გვიანბრინჯაოს საწყისი ეტაპის მასალებსა და ჩრდილო-დასავლეთ ოსეთის მთიანი მხარის, დიგორის ხეობის პროტოყობანურ მასალებს შორის, განსაკუთრებით ბრინჯაოს საკულტო ინვენტარის მიხედვით. ზოგიერთი მკვლევარი ამ მსგავსების საფუძველზე გამოყოფს დიგორია-რაჭის მეტალურგიულ კერას, ან რაჭა-დიგორის კულტურას. ანუ, კოლხეთის მთელი ტერიტორია ბრინჯაოს ხანაში კონტაქტშია გარე სამყაროს სინქრონულ არქეოლოგიურ კულტურებთან. განსაკუთრებით სამხრეთ-დასავლეთ** კოლხეთის ადრებრინჯაოს ხანის კერამიკა (ისპანი) ზოგიერთი ელემენტით ძალიან მსგავსია ანატოლიური კერამიკისა.

ანუ, ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის ტერიტორია, მთელი თანამედროვე აფხაზეთი (თითქმის მდინარე ფსოუმდე) მოქცეულია ძველი კოლხური კულტურის არეალში, კოლხური კულტურის წინარე პერიოდს, ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის პროტოკოლხურ კულტურას შეხვედრის ნერტილები აქვს დოლმენებთან, ძველი კოლხური კულ-

ფიჩორის ხელოვნური ბორცვ-ნამოსახლარი

განმუხურისა და მზიურის ბორცვ-ნამოსახლარები

ტურის არეალში მოქცეულია როგორც მთიანი ისე, ზღვისპირა ზოლი. სწორედ აფხაზეთიდან მომდინარეობს მძლავრი ქართული იმპულსები (უძველესი), კულტურის თვალსაზრისით ის არის კოლხური კულტურის შინაგანი ნაწილი. კოლხეთი უდავოდ კულტურათა გზაჯვარედინია, რაც არც არის გასაკვირი., რადგან კოლხეთის ტერიტორია მთლიანად მოქცეულია ძველ აღმოსავლურ სამყაროსა და ჩრდილო-კავკასიას შორის. კოლხეთი იყო ამ ორი რეგიონის დამაკავშირებელი გზაჯვარედინი, რაც ასახულია არქეოლოგიურ კულტურებში. კონტაქტების გავრცელებისთვის არავითარი დამაბრკოლებელი მიზეზი არ არსებობდა. ფიჩორის გათხრებისას აღმოვაჩინეთ ხის სახვნელები და 8 კგ. ხორბალი, ამ ხის სახვნელებს უახლესი პარალელები ეძებნება შუამდინარეთში აღმოჩენილ თიხის ფირფიტებზე გამოსახულ ანალოგიურ სახვნელებთან. ხის სახვნელის გამოვლენა ადასტურებს იმას, რომ საქართველო მინათმოქმედი ქვეყანა იყო, მისი ძირითადი საქმიანობა მთაში - მეტალურგია, ბარში კი, მინათმოქმედება იყო.

აფხაზეთი

გვიანანტიკური ხანა და ადრეული შუა საუკუნეები ირაკლი ანჩაბაძე

სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ “ნებელდური კულტურით” ცნობილი არქეოლოგიური კულტურა, რომელიც ძირითადად წარმოდგენილია ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში (აფხაზეთში), თავისი მნიშვნელობითა და უნიკალურობით ერთ-ერთი გამოჩეულია მთლიანად კავკასიის რეგიონში. ბოლო ათწლეულების განმავლობაში, ისუკვესაერთაშორისოსამეცნიეროსაზოგადოების კვლევის ობიექტად იქცა, რადგან ძალზე მნიშვნელოვანია არა მარტო დასავლეთ კავკასიის, არამედ ე.წ. ხალხთა დიდი გადასახლების პერიოდის ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის არქეოლოგიური კვლევის თვალსაზრისით. ე.შ. II-VII სს-ით დათარიღებული “ნებელდურის კულტურის” ძეგლები წარმოდგენილია 15 ნამოსახლარით, 10 ციხესიმაგრითა და 20-მდე სამაროვნით, რომელთა უმრავლესობა კონცენტრირებულია მდ. კოდორის მარჯვენა სანაპიროზე, ნებელდისა და აზანტის ხეობებში. სამაროვნებზე ძირითადად ინჰუმაციური ორმოსამარხებია, სადაც მიცვალებული დაკრძალულია ზურგზე გამოტილი, ჩრდილო-დასავლეთის ან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. ასევე,

გამოყენებულია კრემაციული ურნასამარხები. სამარხები გამოირჩევა ინვენტარის სიმდიდრით, რაც ამ პერიოდისთვის უჩვეულოა და რაც პირველ რიგში, ამ მხარეში ქრისტიანობის სუსტი გავლენით ან არარსებობით უნდა აიხსნას. ასევე აღსანიშნავია მილიტარიზაციის მაღალი დონე, მამაკაცთა სამარხების 60-70% შეიცავს საბრძოლო იარაღებს.

აღნიშნული არქეოლოგიური ძეგლების მონოგრაფიული შესწავლა მნიშვნელოვანია არა მარტო დასავლეთ საქართველოს სხვა თანადროული ძეგლების კვლევის თვალსაზრისით, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოს, ძველი იბერიის წარსულის

კოდორის ხეობის ციხეები

შესაცნობად. ინვენტარით მდიდარი “წებელდური კულტურის” ინდივიდუალური სამარხები, რომლებსაც ნაკლებად შეეხო ქრისტიანული გავლენა, იძლევა უნიკალურ შესადარებელ მასალას ქართლის გვიანანტიკური და ადრე შუა საუკუნეების სამარხების დასათარიღებლად.

სამარხებში აღმოჩენილი მრავალფეროვანი, სხვადასხვა წარმომავლობის ინვენტარი მიუთითებს იმაზე, რომ ეს საზოგადოება გარკვეულწილად დაკავშირებული იყო ევრაზიის თანადროულ კულტურებთან, ჩინეთიდან დასავლეთ ევროპამდე, განსაკუთრებით კი, ხმელთა შუა ზღვისპირეთსა და ბიზანტიაში.

ნებელდური კულტურის არტეფაქტები საუკეთესო წყაროა კავკასიის რეგიონში, ცენტრალური და სამხრეთ ევროპის ტერიტორიაზე, ე.წ. “ხალხთა დიდი გადასახლების პერიოდის” (ქ.შ. III-VII სს.) საბრძოლო იარაღების, სამხედრო საქმის, სამკაულებისა და მინის მასალის შესასწავლად. კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთითა და ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში გვიანანტიკური ხანის ბოლო პერიოდისა და ადრე შუა საუკუნეების ისტორიის შესწავლა რიგ სირთულეებთანაა დაკავშირებული (ამ პერიოდში ხალხთა დიდი მოძრაობის გამო), იმავდროულად, კოდორის ხეობაში შესწავლილი ქ.შ. II-VII სს-ის არქეოლოგიური ძეგლები ერთ ადგილზე ხანგრძლივ, უწყვეტ ცხოვრებას ადასტურებს. მაგალითად, მეცნიერები ო. გეი და ი. ბაჟანი ნაშრომში «Хронология эпохи «готскихпоходов» (на территории Восточной Европы и Кавказа)» აღნიშნავენ, რომ “ნებელდურ სამარხებზე დაყრდნობით შედგენილ ქ.წ. III-VII სს-ის უწყვეტ ქრონოლოგიურ შკალას შესაძლებელია, დაუკავშირდეს არა მარტო სხვა სინქრონული კავკასიური ძეგლები, არამედ ყირიმის, ჩერნიახოვის, ველბარსკის კულტურის ძეგლები და შემდეგ ამის სინქრონიზაცია მოხდეს გ. ეგგერსის მიერ შექმნილ ზოგად ევროპულ ქრონოლოგიურ სისტემასთან”. და ბოლოს, “ნებელდური კულტურა” იძლევა ბევრ შესაძლებლობას, რიგი მიმართულებით, ბიზანტიის არქეოლოგიის შესასწავლად, სადაც (ძველი ბიზანტიის ტერიტორიაზე) ძალზედ სუსტად არის წარმოდგენილი ადრე შუა საუკუნეების საბრძოლო იარაღები და სამკაული.

Cultural Dialogue from Crossroad for Cultures

Georgia - State in Eurasia, in Caucasus, on the east Black Sea coast. It is bordered by Russia from the north, by Turkey and Armenia – from the south and from the south-east - by Azerbaijan. This transcontinental country, located on the crossroad of the south-eastern Europe and western Asia, is an integral part of Europe from socio-political and cultural point of view.

The territory of modern Georgia was permanently inhabited since the early Stone Age. Georgian States – Colchis and Iberia flourished in classic Antique Age, which gave rise to the common Georgian culture and statehood. Christianity began to dominate from IV century; Country became the united monarchy in 1008. Georgia has repeatedly undergone revitalization and falling.

The language of Kartvelians (Georgians) “is decorated and blessed by the name of the Lord,” according to the linguistic complexity, Georgian language is considered to be the eighth wonder of the world; however, “there is not anything that cannot be written or spoken in this language.” “Dare to say that early or late, none of the human cultural issues can be resolved without studying Georgian language and discovering its explored means”, - Niko Marr states, who excitingly wrote in his diary during looking for Shatberdi cloister in Tao-Klarjeti: “Here I feel such closeness to the reality of the past of this remote region that I should not be surprised if Grigol Khandtsteli himself would appear in front of me and give me the answer on my question – where is Shatberdi?”

Georgia is distinguished by its rich archaeology and many archaeologists did not spare themselves in “looking for Shatberdi”. It is interesting to know the opinions of researchers – Does Georgian archaeol-

ogy lay the basis for realization of spiritual mission of the country in the universal context? Is it possible to discuss Georgian archaeology in the Caucasian or World cultural aspect? Which various cultures and what information are gathered on this crossroad? Which impacts are accepted and given away? Do archeological surveys prove that Georgia is the hearth for continuous civilization?

Archaeologists Nikoloz Tushabramishvili, Lerry Jibladze, Irakli Anchabadze, Alexander Orjonikidze write a column in "Online Archaeology" - "Cultural Dialogue from Crossroad for Cultures"

STONE AGE

Nika Tushabramishvili

Southern Caucasus, Transcaucasus and Georgia always were the crossroad for Africa, Europe and Asia., accordingly, even since the ancient times, various cultures used to gather here. If we accept the established thesis that human being first appeared in Africa about 2 500 000 years ago, then it is clear that since then Georgia has been involved in large processes, which accompanied creation of a man. In general, human being cannot stay in one place for many reasons (first of all, climate change), a man is constantly moving. Firstly, he moves from Africa to the north, which is shown well on the territory of Georgia. The oldest site of Europe is Dmanisi, which dates back to 1 800 000. In the given era human being appeared on the territory of our country due to the suitable climate conditions. Savannahs, semi-savannahs, even the wildlife was the same as in Africa, i.e., actually people here felt as in Africa. Then some people stayed here and others resettled in various directions due to the climate change, excess population and as it

seems due to reduction of the living areas. Thus, people started movement characteristic to them (mostly young people migrated), exploring hunting, living areas and looking for suitable places on the earth due to the sharp climate changes, i.e. since 1 800 000 BC there was a culture in Georgia that was called African, Oldowan culture, and it existed permanently. Maybe hiatuses appear, large chronological frameworks are still incomplete, but some traces of this culture can be still visible. The longest hiatus includes approximately 800 000 years, starting from Dmanisi, before 1 000 000 years. It will be possible to discuss the chronology more precisely after carrying out further surveys. So we have the monument dated back to 1 800 000, as well as 1 000 000 year-old monument - Akhalkalaki I. Chronologically, next monuments are presumably, Ziari (Kakheti, Gombori ridge) and Ashel monuments, situated in the highlands of Samachablo – Tsona Cave and Kudaro I and Kudaro III (approx. 600 000 -700 000 BC., 400 000 BC, and 600 000 BC.). Lower Paleolithic material is found on Javakheti Uplift, on Upper Imereti plateau. Unfortunately, the exact dates has not been established, because there are no stratigraphy, untouched geological layers can be observed. About 300 000 years ago, Middle Paleolithic Era starts, which actually is Neanderthal epoch. One of the most ancient Neanderthal dwelling is found in western Georgia, in Jruchula Cave, which was previously dated back to 60 000 BC, but now the date is revised (date got older, we have received the new date - 274 000 BC). The relics of Neanderthal are found here. These are the first Neanderthal remains, not only in Georgia but throughout the former Soviet Union. The local industry is similar to that of Levant's (common industries and cultures in eastern Mediterranean coastal regions). It is possible that this industry, this culture is partly rooted and developed here, on our territory, but Jruchula and other monuments of the similar type reflects the influence not only from the south but from the north too. That is, if Middle Paleolithic fins, elongated spines are alike to material

of the monuments characteristic to Levant, Lebanon and Palestinian Israeli and other regions, they are similar to the materials of the North Caucasus by secondary processing, in the form of retouching (partly two-sided processing), which means that there were cultural relations with the South, as well as with the north. Maybe it was related to the climate changes or cultural diffusions. So, if the Early Paleolithic Sites are like monuments in Levant, later, the impact of Zagros mountains is felt. Similarity, which is seen in the North Caucasus, is the result of the fact that people move from here to there, and certain groups – vice versa, came here from there. Thus, it is mostly mutual influence coming from the south to the north.

The territory of Georgia is especially interesting for the fact that all kinds of culture are gathered here. If in the early period African influence is evident, then Zagros, Northern Caucasus impact is felt with its macro-culture and all this is linked to people's migration due to the climate change. That is, when people were not feeling well and when Passes were free, they were going back, etc. But such migration took place mainly from South to North, however, to some extent reverse migration could also be observed. ***That is why, a lot of cultural elements of Old World can be examined in Georgia. It gives vast information to the World civilization. This region was used by the ancient people, and here we can already speak of the living areas and landscapes (in the territory of Georgia the landscape is changing in every 70 km), about the facts taking place since the period of 2 000 000 years ago. So we are able to do reconstruction of all aforementioned.***

According to the version based on the recent information, the ancient people resettled from here. Homo ergaster (homo ergaster), which was discovered in Dmanisi, was established here. As for the later stages, already the Neanderthals, they lived only on the territory of Europe. Genetic researches show that modern Europeans have 2-5% genes of Neanderthals. In other words, this territory, these Neanderthals took

participation in the formation of the modern people. In addition, until now it was believed that modern humans appeared in Africa about 200 000 years ago and then resettled, they harassed the Neanderthals, interbreeding took place and generations were given. Natural disasters were named as one of the reasons of their disappearance. Such natural disaster was volcanic eruption on the Mediterranean coast, the ashes of which we were looking for on the territory of Georgia, but it could not be proved. However, in caves we found the remains of erupted volcano Nemrut in Turkey. So, the change of nature, human adaptation, replacement mechanism of one type of human being with the other, interbreeding and inheritance is identified here. According to the recent information, about 400 000 years ago, the ancient human being of modern type has been found in Israeli cave, i.e. there is the version, that the resettlement took place from Israel. Thus actually the distance between us is reduced. However, the clarification of this fact is the subject of the further surveys. ***Due to the fact that Georgia is a natural barrier, a dead end (the main ridge of the Caucasus locks it), different types of people cohabitated here and cultures coexisted as well. People had to communicate with each other.*** Their mixture and separate development with local features is very interesting. Actually, this is what is happening today.

The new methods of modern genetic research already shows what was the role of Georgian territory in the physical-anthropogenic formation of the modern type of a man and in the cultural evolution after receiving final, current appearance, as well as in adaptation to the environment. .

SAMTSKHE – CONTACT ZONE FOR DIFFERENT CULTURES

*(In the Light of Evidence from
Orchosani Settlement)*

Alexander Orjonikidze

It is well-known fact that Samtskhe area was the contact zone for different cultures from ancient times. This should be the one of the main crossroads for interaction of cultures of major districts, such as Anatolia - Western Asia and Northern Caucasus - Maikop traditions, as well as of both parts of Georgia.

Contacts between Western and Eastern parts of Georgia, which is proved in the light of historical evidences here, were vividly revealed in the very beginning of Bronze Age. This is the time when Kura-Araxes tribes started to actively use Samtskhe area. In addition, in the marginal line of Western Georgia ceramics, characteristic to Imereti Cave can be observed. Apparently, we can consider that the Kura-Araxes culture was spread in the west till this line in Samtskhe. Kura-Araxes population, who were keen on continental climate, was less attracted by forested and relatively humid places. Maybe that was the reason of the fact that this culture was more wide-spread in the southern direction. Its movement to the South caused active involvement of the Caucasus in the system of dominant world. It can be stated that Samtskhe was actively participated in these processes, which was reflected by spreading bi-conical pottery of Tsalka in the north-east of Anatolia. Later the reverse movement can be observed; Samtskhe is influenced by Southern elements – Anthropomorphic horseshoe tripods, clay hearths of certain types, etc. However, unlike of sites in upper and middle reaches of Mtkvari Basin, Araratian option impacts of this culture are less re-

vealed here. It can be presumed that Samtskhe, together with Javakheti, on a certain extent influenced on north-western bordering region of Armenia by spreading squared stone structures, and it makes this part of Armenia sharply distinguished from other internal regions of the country.

The fate of the region after weakening and extinguishing of Kura-Araxes culture always caused a great interest. Was early kurgan culture established here similar to the eastern Georgia or did it develop in a different way?

It is known that by spreading early kurgans, Georgia, traditionally oriented on ancient eastern civilization, for some period got under the orbit of European cultures, where a long-standing tradition of burial of the deceased was dominant.

Although kurgans of that period have still been scarcely identified, but the available data shows that the culture of this region was developed in the same way as in eastern regions of Georgia, i.e. early kurgan culture was spread in this region too.

The relationship between two parts of Georgia was proceeded, reflected by finding some specimens of Bedeni ceramics in south-west Colchis and on the contrary, by finding some objects characteristic to Colchis in eastern Georgia, on Bedeni sites. The shortest way between them passed through Samtskhe, probably exactly on the location, where now Orchosani settlement is situated.

Identification of rough pottery together with Kura-Araxes and Bedeni fragile ceramics in the ancient layers of the settlement, immediately raised a question: ***Are we dealing with layers of various ages - the Eneolithic Age and Early Bronze layers? Or whether their coexistence can be explained by preserving the early ceramic traditions in Early Bronze Age Samtskhe?*** Since the case involved obtained materials from nonstratified, "protected" pits, the later was considered to be more credible hypothesis. So, naturally, we gave the meaning of chronolog-

ical qualifiers not to archaic ceramics, the usage of which can already be observed since Neolithic - Eneolithic Age, but to the accompanying early kurgan material, the existence of which in a narrow chronological period, a certain section of III millennia AD, is precisely determined.

However, exactly the ceramics became the main source for raising different opinions about Orchosani ancient settlement. Due to the resemblance of its only one rough item to Shulaveri-Shomu-Tepe culture, it was related to earliest agriculture and the full assemblage of pottery had not been considered. ***Thus scientists did not considered the specification of Shulaveri-Shomu-Tepe culture and its different character. Metal objects stayed behind the attention as well, which are vividly belong to early kurgan age.***

Much more common can be observed in the circle united under the name of Tsopi or Tsopi-ginchi, the origins of which is deemed to be in early established cultural unity in Georgia. Its characteristic features are preserved in the material of a number of Caucasian sites. Frequently such ceramics is represented together with Kura-Araxes and Bedeni materials. There are many examples of it in eastern Georgia settlements of the end of Early Bronze Age. Therefore, we do not think that it is correct to exclude synchronicity of Kura-Araxes and Tsopi cultures on the basis of stratigraphy, "seen" in Orchosani "protected" pits, which really do not exist. ..

The existence of Uruk ceramic fragments in Orchosani should also be noted. The same picture can be seen in Tsopi culture. Similar materials are found in upper layers of caves in western Georgia. It is often called Maikop material (due to the proximity to the North Caucasus).

Uruk period is very important in the history of the Ancient East. During this period huge shifts in culture, introduction of advanced technologies are observed. Demand on metals, especially on gold is increased, ***which led to the Uruk (Western Asia) expansion firstly to Anatolia-South Caucasus, and then from here to the north, where on***

its foundation the brilliant Maikop culture had been established.

It is hard to claim whether the main way, which carry Uruk culture to northern Caucasus was passing on the territory of western Georgia, but as the ceramics of this culture is insignificantly represented in western Georgia, it is unlikely that there might be any major movement on this way from the south. Probably, the main Uruk flow might be assumed in south Caucasian region, where the monuments of this culture are frequently met. As for the existence of Uruk ceramics in Orchosani, it reflects the later age, the period of shifting Maikop culture from the north to its homeland – Western Asia, i.e. this is a period, when this culture moves to south, through Caucasus. The discovery of bronze hoe in Orchosani, with its shape and proven nickel alloy, must also be related to this fact. It is remarkable that this hoe from Orchosani has a shape completely unfamiliar in South Caucasus. The discovery of this tool is very interesting as it stands close to hoes of the early Maikop Culture with the shape and nickel content. Although the nickel presence draws closer this hoe to southern regions as well, where this metal was widely spread, but the shape of Orchosani tool significantly differs from Western Asian hoes. We do not exclude its southern origin and therefore we assume that this hoe got its specific appearance exactly in Maikop culture, from where it was spread in Samtskhe, probably through western Georgia.

Bronze arrowheads with pyramidal heads found in Orchosani indicates on relationship with the northern Caucasus. One of them had nickel content like the Kurgan arrowhead, which was found during excavations at Kheltubani village. It should be noted that metal pyramidal head arrowheads cannot be met in the south of Caucasus. It is more spread in the north Caucasus and its northern bordering districts. The emergence of such arrowhead already indicates the establishment of the so-called Early Kurgan Culture. It does not occur in the previous or the subsequent cultures. Orchosani bronze dagger finds its nearest

analogues in the materials of the same period.

So Orchosani settlement represents the ancient monument, where different elements of Early Bronze Age coexisted, and Samtskhe is the contact zone for these cultures.

Illustration:

Tab. I – Archaeological Material from Ancient Orchosani Settlement:

1-9 - Ceramics; 10-14 - Bronze.

BRONZE AGE

Leri Jibladze

Early and Middle Bronze Age Colchis cultures (Proto-Colchian cultures) are significantly represented on the territory of modern Abkhazia. They are distributed in the form of various categories of settlement hills, e.g : Dikhagudzuba and others. They are characterized by group arrangement and settlement complexes cover 10-12-15 ha. They are spread in the coastal plain along the north-west Colchis area and the final line of their distribution is Tamishi settlement (Ochamchire). Then the terrain changes and settlements are located on the natural hills, coastal terraces, etc. Artificial hill-settlements with their configuration are very similar to teramara culture residential hills, spread on the River Po valley, in northern Italy, dated as about XVII-XII centuries BC. The similarity between them is expressed not only in the configuration of settlements, but there are some contact points in ceramic materials too. It was noted by B. Kuptin, T. Mikeladze, J. Apakidze (the later specifically worked on this topic). Thus, the earliest contacts between Proto-Colchian and certain elements of Ancient Colchian and teramara culture is proved.

Dolmen culture is dominant on the territory of modern Abkhazia, which is represented by megalithic dolmen structures. They are mainly spread along the Black Sea coastline in Abkhazia, the significant concentration is observed in Eshera. The last place where dolmens are spread is in Bedia (at Ochamchire). This is collective burial places, the origin of which raises various opinions. Modern Abkhazia dolmens get under the influence of Early and Middle Bronze Age cultures of Colchis Lowland. The territory between Sokhumi and Ochamchire is the contact place of dolmen and Proto-Colchian cultures. Similarity between dolmen material and Early Bronze Age culture materials of Colchis is reflected by metal inventory (especially elements of hole-butted axes and axes with tilted butt).

Is Colchis Area Isolated from the World?

It is only seems so from the first glance, but really, Colchis area is not isolated, it has powerful contacts with the surrounding world, which is proved by ceramic materials. Colchis Lowland materials of the end of Early Bronze Age are similar to Bedeni culture materials, which is reflected in black glossy ceramics and number of other elements. Also contact points with Bedeni culture can be observed in the tradition of preparation Ispani hole-butted axe model. ***Existance of contacts are proved between Middle Bronze Age Brili burial materials and materials of north-west Osetia highlands, Digori valley, in particular according to Bronze cult inventory. The whole territory of Colchis is in contact with synchronous archaeological cultures in Bronze Age.*** Especially, some elements of Early Bronze Age ceramics (Ispani) of south-west Colchis is very similar to Anatolian ceramics.

So north-west Colchis area, the whole current Abkhazia (almost till Psou River), gets within the borders of ancient Colchian culture. Previous period of Colchian culture, Early and Middle Bronze Age Proto-Col-

chian culture has contact points with dolmens. Ancient Colchian culture area covers *mountainous, as well as coastline areas. Powerfull Georgian impulses (ancient) comes exactly from Abkhazia. In terms of culture, it is the inner part of Colchian culture. Colchis is undoubtedly the crossroad for cultures, which is not surprising, as Colchis area entirely gets between ancient eastern world and Northern Caucasus. Colchis was connective crossroad for these two regions, which is reflected in archaeological cultures. There were no hindrances for spreading contacts.* During excavations in Pichori, we found wooden plow and 8 kg. wheat. These wooden plows have nearest parallels with analogous plows, which were depicted on the clay plates, found in Mesopotamia. Finding a wooden plow proves that Georgia was agricultural country. Its main activity was metallurgy in mountains and agriculture on plains.

ABKHAZIA

Late Antique and Early Medieval Centuries

Irakli Anchabadze

In scientific literature, archaeological culture is known under the term “Tsebeldian culture”, which is mainly represented in north-west Colchis (in Abkhazia). It is one of the distinguished cultures in entire Caucasian region with its specificity and uniqueness. In recent decades, it became the study object for international scientific society, as it is very important in the light of archaeological surveys of not only western Caucasus, but of northern Black Sea coast and Eastern Europe during the so-called great human resettlement period.

Monuments of “Tsebeldian culture” dated as II-VII AD, are represented by 15 settlements, 10 fortresses and up to 20 cemeteries, majority of which is located on the right bank of Kodori river, in Tsebelda and Azanta valleys. There are mainly inhumation burial pits on cemeteries, where the deceased is buried on his back, in north-west or south-west direction. In addition, burial bins for cremation are also used. Burials are singled out with rich inventory, which is unusual to that period and is explained by weak impact of Christianity or absence of it in this region. High level of militarization should also be noted, 60-70% of men’s burials contain military weapons.

Monographic examination of above-mentioned archaeological monuments is important not only for studying of other contemporary monuments of western Georgia, but also for becoming aware of the past of Eastern Georgia, Ancient Iberia. Individual burials of “Tsebeldian Culture”, which had rich inventory, were less influenced

by christianity. It gives unique comparable materials to date Late Antique and Early Medieval century burials.

Diverse inventory of various origins, found in burials, indicates at the fact that the society was connected with contemporary cultures of Eurasia, from China to Western Europe, especially with cultures of the Mediterranean coastline and Byzantium.

Tsebeldian culture artefacts are the best sources to study military weapons, military activity, jewelry and glass material of so-called "Great Human Resettlement Period" (III-VII centuries AD) in Caucasus region, on the territory of central and southern Europe. Studying the history of the end of Late Antique and Early Medieval centuries of the north and northern Black Sea coast is connected with number of difficulties (due to great movement of people during this period). At the same time archaeological monuments of II-VII centuries AD, examined in Kodori Valley, proves long-term, continuous residence of people on one place. For example: scientists O. Gey and I. Bajan in the work - «Хронология эпохи «готских походов» (на территории Восточной Европы и Кавказа)» state that continuous chronological scale of III-VII centuries AD, developed on the basis of "Tsebeldian" burials, may be connected not only by other synchronous Caucasian monuments, but also by Crimean, Cherniakhovian, Velbarsk cultural sites and then it is possible to synchronize them with Common European Chronology System, created by G. Eggers. Finally, "Tsebeldian culture" gives opportunity to study Byzantine archaeology in many directions, where (on the territory of ancient Byzantium) military weapons and jewelry of Early Medieval centuries is poorly represented.

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა

წმინდა გიორგის ტაძარი

ტაძრის სამხრეთ-აღმოსავლეთი პერიმეტრი

მსხალბორი 2016

ქეთევან დიღმელაშვილი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, 2016 წლის ივლის-აგვისტოში არქეოლოგიური სამუშაოები განხორციელდა ლაგოდეხის მუნიციპალიტეტის სოფ. ზემო მსხალგორის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე არქიტექტურულ კომპლექსსა და ნამოსახლარის ტერიტორიაზე (არქეოლოგიურ სამუშაოებს აწარმოებდა ჰელსინკის მოქალაქეთა ასამბლეის საქართველოს ეროვნული კომიტეტი). სამუშაოები წარიმართა ოთხ ობიექტზე: 1. კომპლექსში შემავალ წმ. გიორგის ტაძართან; 2. ორნავიან საწნახელთან; 3. ერთნავიან საწნახელთან; 4. ნამოსახლარის ტერიტორიაზე.

გაიწმინდა წმ. გიორგის ტაძრის აღმოსავლეთი კედლისა და სამხრეთ მინაშენის სამხრეთ კედლის გარე პერიმეტრი, რის შედეგადაც დადგინდა, რომ დარბაზული ტაძარი აშენებულია დუღაბის საფუძველზე და მასზე კვადრებითა და კირხსნარით ნაგებ ერთსაფეხურიან ცოკოლზე. ასევე ერთსაფეხურიან ცოკოლზეა ამოყვანილი

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა

ტაძრის სამხრეთი მინაშენი

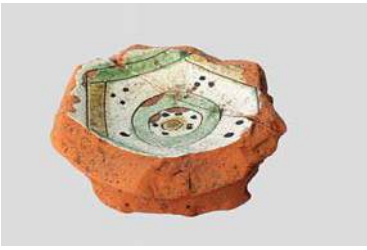
სამხრეთ მინაშენის სამხრეთ კედელიც. გაიწმინდა ამავე მინაშენის ინტერიერიც, რის შედეგადაც მთლიანად მოიხსნა 20 სმ სისქის ფენა და მოხერხდა მინაშენის ტაძართან მიმართების ფიქსაცია. სამუშაოების დროს

ინტერიერსა და კედლის ნაშალ ნყოფაში აღმოჩენილი მოჭიქული ჭურჭლით თუ ვიმსჯელებთ, ტაძარი XIII-XIV სს-ის მიჯნაზე უნდა დანგრეულიყო. ნგრევა მოულოდნელი იყო, რადგან მოზარდთა ოსტეოლოგიური მასალა საკრძალავი წესის გარეშე გამოვლინდა.

ტაძრის გარე პერიმეტრის განმედიას დადასტურდა რამდენიმე სამარხი, რომელთაგან გაიწმინდა ერთი აგურსამარხი და ერთი ქვასამარხი. აგურსამარხი ერთ წლამდე ბავშვისთვის იყო გამართული, ხოლო ქვასამარხში დაეკრძალათ ზრდასრული მამაკაცი — გულალმა გაშოტილი, თავით დასავლეთით. სამარხები ტაძრისა და კომპლექსის თანადროულია.

ტაძრის აღმოსავლეთით, 33 მ-ში გაიწმინდა ორნავიანი საწნახელი (ზომები: 5.55×2.87×1 მ). იგი ნაგებია ნატეხი და რიყის ქვით დულაბზე. დამხრობილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ, სადინარი ღარი სამხრეთ კედელში აქვს. საწნახლის ნაგების შიდა კედლები დამრეცია და ფსკერისკენ ვიწროვდება. საწნახლისა და მისი პერიმეტრის განმედიას აღმოჩენილი მოჭიქული ჯამების ფრაგმენტები და სხვადასხვა სახის კერამიკული ნაწარმი ცხადყოფს, რომ საწნახელი XII-XIV სს. ფუნქციონირებდა.

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა

ორნავიან სანნახელში აღმოჩენილი მოჭიქული ჯამები

ერთნავიან სანნახელში აღმოჩენილი დერგი, კოთანა, ჯამი

ორნავიანი სანნახლიდან სამხრეთ-დასავლეთით, 10 მეტრის სიშორეზე გაიწმინდა ნაგებობის კედლების ნაშთები და მათზე მიდგმული კიდევ ერთი სანნახელი (ზომები: 5.5×1.5×0.65 მ). კედლები ნაგებია ნატეხი ქვით დუღაბზე. ისინი ნაგებობის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეს ქმნის და გრძელდება დასავლეთითა და ჩრდილოეთით. აღმოსავლეთის კედელზე მიდგმულია რიყისა და ნატეხი ქვით დუღაბზე ნაგები ერთნავიანი სანნახელი, რომელიც დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. სანნახელი შიგნიდან საგულდაგულოდ შელესილია კირხსნარით. გრძივი კედლები დაქანებულია იატაკისკენ. იატაკის შუაში გაკეთებულია სადინარი ღარი, რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში დატანილ სადინარ ხვრელს უერთდება. სანნახელი მალე გამოსულა წყობიდან, რის გამოც მისი სადინარი საგულდაგულოდ ამოუგმანავთ კირხსნარის სქელი ფენით. სანნახელში აღმოჩნდა ჭურჭელი (დაახლ. 50 ც.) — ქოთნები, დოქები, ხელადები, დერგები, ჯამები, კეცი და სხვ.

არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ იმუშავა კომპლექსის სამხრეთით, დაახლოებით 1 კმ სიშორეზე, ტაფობში დაფიქსირებული ნამოსახლარის ტერიტორიაზე. დაიზვერა და გამოვლინდა ნატეხი ქვის მშრალი წყობით ნაგები ყორე-კედლების ნანგრევები, გაიჭრა საძიებო შურფები, რის შედეგადაც გამოვლინდა ნაგებობათა ქვით ტალახზე ნაგები კედლებისა და მარნის ნაშთი. მარნის ტერიტორიაზე გაიწმინდა სამი დიდი ქვევრი, რომლებიც გამომწვარია ყავისფრად, ხოლო

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენა

მათი ზედაპირი დაფარულია ამოღარული, ტალღისებრი ორნამენტით. მარანში აღმოჩენილი ქვევრები არქიტექტურული კომპლექსის ტერიტორიაზე მიკვლეული ქვევრის იდენტურია, რის მიხედვითაც ისინი ერთ ქრონოლოგიურ პერიოდში ექცევა.

ერთნავიანი საწნახელი

ორთნავიანი საწნახელი

ამდენად, სოფ. ზემო მსხალგორის არქიტექტურულ კომპლექსსა და ნამოსახლარის ტერიტორიაზე წარმოებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა საქართველოს ისტორიის დღემდე უცნობი ძეგლი, რომლის არსებობის პერიოდი ამჟამინდელი გათხრების მონაცემების მიხედვით XII-XIV სს-ით შემოიფარგლება.

ფოტოები გადაღებულია ქეთევან დიღმელაშვილის მიერ.

Mskhalgori 2016

Ketevan Dighmelashvili

By financing of the National Agency for Cultural Heritage Preservation of Georgia, in July-August 2016 archaeological works were carried out in Architectural complex and former settlement area located in north-east of village Zemo (upper) Mskhalgori, Lagodekhi municipality (archaeological works were carried out by Helsinki Citizens' Assembly of Georgian National Committee). The works were conducted in four places: 1. At St. George's Cathedral; 2. Two nave winepress; 3. one nave wine press; 4. on the area of settlement.

1.The outer perimeter of St. George's Cathedral east wall and south outbuilding sothern wall were cleaned, which confirmed that temple was built on the basis of mortar and on single-level socle built of quadra and lime. Also southern outbuilding of the southern wall is built on single-step socle. The interior of this outbuilding was also cleaned, 20 cm thickness layer was completely removed and it was possible to fix the outbuilding to the temple. If we judge accoridng to the glazed vessel found in the interior, the temple should be destroyed on the eve of XIII-XIV centuries. The destruction was suden, because adults' osteological material were found without burial rules.

During the cleaning outer perimeter of the temple, several tombs were proven, one of the brick burial grounds and stone burial grounds were cleaned. The brick burial ground was made for a one year child and in the stone burial ground an adult man was buried- streched supine, with the haed to the west. Tombs of the temple and the complex are simultaneous.

In the east of the temple in 33 meters two nave winepress was cleaned (dimensions: 5.55x2.87x1m). It is built with pieces of stone and cobblestone on mortar. It is oriented from north towards south and has duct groove in southern wall. Inner walls of the winepress naves are sloping

NEW ARCHAEOLOGICAL DISCOVERY

and narrowed in the bottom. During the cleaning of the winepress and its perimeter the fragments of glazed bowls and various ceramic products shows that the winepress functioned in XII-XIV centuries.

10 meters away in the south-west of the two nave winepress the remains of building walls and another attached winepress (dimensions: 5.5x1.5x0.65 m) were cleaned. The walls are built with pieces of stone on mortar. They create south-east corner of the building and continue to the west and north. At this stage, we could not fully reveal one nave winepress attached to the east wall, which is oriented from south to north. The winepress is thoroughly plastered inside with lime. Longitudinal walls are dipping toward the floor. A duct groove is made in the middle of the floor, which joins to the duct groove made in north-east corner. The winepress was soon damaged and its duct was thoroughly ground with a thick layer of lime mortar. Vessels (about 50 pieces) were found in the winepress – pots, jugs, pitchers, bowls, wine jars, ketsi, (earthenware frying-pan to bake maize-flour) etc.

The Archaeological expedition worked in the south of the complex about 1 kilometer away, in the hollow of the settlement area. Remains of sidewalls built with pieces of dry stone were exposed and revealed, exploration borholes were made, as a result the remains of walls built with stone and mud and cellar (marani (location for storing wine in special pitchers) were revealed. Three great pitchers on the territory of the cellar were cleaned. The pitchers are burnt brown, their surface is covered with engraved, undulating pattern. The pitchers discovered in the cellar are identical to the ones found in the architectural complex area, thus they belong to one chronological period.

Thus, archaeological excavations carried out in Zemo Mskhalgori architectural complex and settlement area revealed the unknown monument of Georgian History, the existing period of which according to the excavation data belongs to XII-XIV centuries.

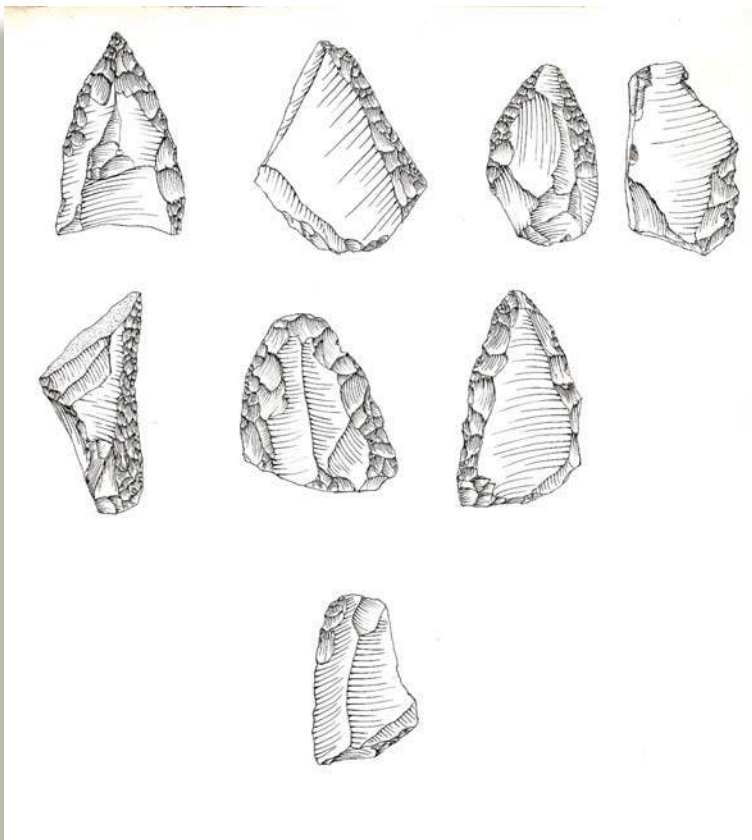
Photos are taken by Ketevan Dighmelashvili

ძველი ქვის ხანის ტექნოლოგიის რამდენიმე ტერმინის ქართული შესატყვისისთვის

ნიკა თუშაბრამიშვილი, ვაჟა მამიაშვილი, ბაჩანა გაბეხაძე

ლევალუური ტექნიკა, ქვის დამუშავების ერთ-ერთ მეთოდად პირველად, XIX ს-ის ბოლოს დაადგინა გაბრიელ დე მორტილიემ (16:240,250). ამ ტექნიკის ძირითადი თავისებურება განიხილებოდა, ნივთისთვის წინასწარ განსაზღვრული ფორმისა და ზომის მიცემის მცდელობად, რაც მიიღწეოდა ნუკლეუსის ერთი სიბრტყის ფაქიზად მომზადების შედეგად. ლევალუას ტექნიკით მომზადებული ანატკეცის კლასიკური განსაზღვრება ფრანსუა ბორდმა შეიმუშავა: ეს არის წინასწარ განსაზღვრული ფორმის "ანატკეცი",

რომელიც მიიღება ატკეცვამდე ნუკლეუსის სპეციალური მომზადების შედეგად" (9:14;10). ეს განსაზღვრება შეუსაბამო გახდა მას შემდეგ, რაც გამოვლინდა ანატკეცების ფორმათა მრავალსახეობა. შემდგომში იმ ანატკეცთა ფორმების მრავალსახეობამ, რომლებიც მოცემულ კლასიფიკაციას ესადაგებოდა. ფ. ბორდმა სცადა კლასიკური, ფართო, ოვალური ანატკეცებიდან,

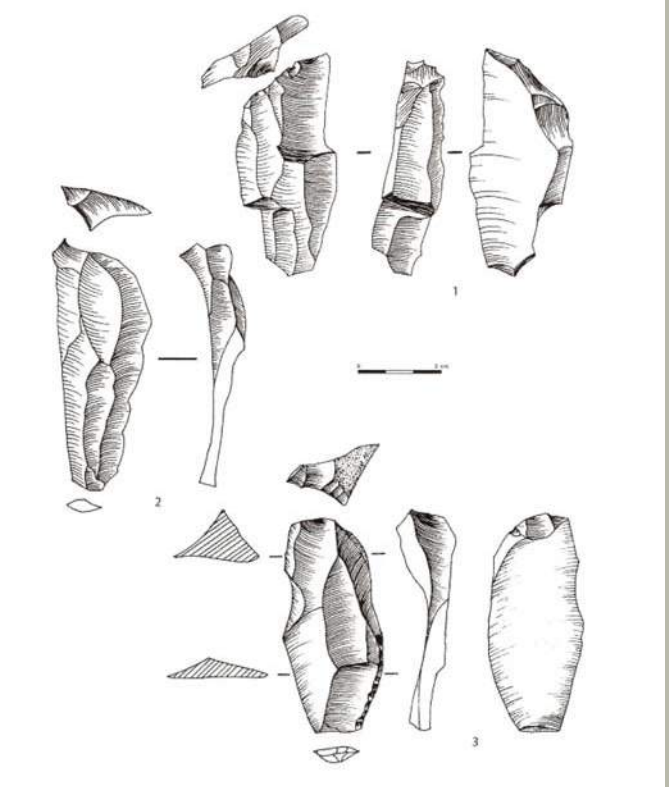

რომლებიც მზადდება ნუკლეუსის ცენტრისკენული დამუშავების მეშვეობით, განესხვავებინა "ლევალუური წვეტანები" და "ლევალუური ლამელები", რისთვისაც გამოიყენა სპეციალური, მორფოლოგიური და მეტრული კრიტერიუმები (11:45-49).

ლევალუური ტექნიკის ხასიათის ახლებური გაგების მცდელობა წარმოადგინა ე. ბოედამ (8:13-26), რომლის მიხედვითაც, ლევალუური ნუკლეუსის მომზადება ორი ძირითადი მოქმედების საშუალებით ხორციელდება: I - მზადდება დარტყმის მოედნები, რომლებიც გადაჭიმულია შერჩეული კაჭრის მთელ, ან თითქმის მთელ პერიმეტრზე. ჩვეულებრივ, ეს ხდება მეტ-ნაკლებად ვერტიკალური დარტყმის საშუალებით, რომელიც მიმართულია ნუკლეუსის ზედა სიბრტყიდან ქვედა სიბრტყისაკენ; II ეტაპი - ნუკლეუსის ზედაპირზე, პერიმეტრზე შექმნილი დარტყმის მოედნებიდან მიყენებული დარტყმების საშუალებით, ნამზადები სისტემატიურად, თანმიმდევრულად აიტკიცება.

ე. ბოედამ ეს ძირითადი სტრატეგია ორ ჯგუფად დაყო და მათ "ხაზოვანი" (Lineal) და "რეგულარული" (Reccurent) ატკეცვა უწოდა (ქართულად შესაბამისი ტერმინი არ გამოიყენებოდა. შესაძლებელია მომავალში შეირჩეს უფრო მოქნილი ტერმინი).

"ხაზოვანი" ლევალუური ტექნიკის გამოყენების მეშვეობით ნუკლეუსის ზედაპირიდან მიიღება ერთი ძირითადი ანატკეცი. როგორც აღვნიშნეთ, ჯერ კაჭრის პერიმეტრზე იქმნება დარტყმის

მოედნები, ხოლო შემდეგ, მისი ზედაპირიდან აიტკიცება ერთი, წინასწარ განსაზღვრული ფორმის ნამზადი. თუ დარტმები უპირატესად პერიმეტრის სხვადასხვა წერტილიდან მომდინარეობს - რადიალური ან ცენტრისკენულია, მაშინ მიღებული ანატკეცვები ოვალური, ან სწორკუთხა მოყვანილობისაა. იმ შემთხვევაში, თუ ატკეცვა ხდება ნუკლეუსის ერთი, ან ორივე ბოლოდან, მიიღება წაგრძელებული, ან სამკუთხა ფორმის ნამზადი. ე. ბოედა განსაკუთრებულად აღნიშნავს "ხაზოვანი" ლევალუაური ტექნიკის მოქნილობას, რომლის საშუალებითაც მიიღება სხვადასხვა ფორმის ნამზადები (8:13-26).

"ხაზოვანი" ლევალუაური ტექნიკის გამოყენება არ ნიშნავს ნუკლეუსიდან მართლაც მხოლოდ ერთი ნამზადის მიღებას. იმავე ნუკლეუსის ხელახლა მომზადების შედეგად, ე.ი. ნუკლეუსის მოსამზადებელი ციკლის გამეორების შემდეგ, კვლავ შესაძლებელია ახალი ნამზადის მიღება. პრაქტიკულად, ნუკლეუსიდან საშუალოდ ოთხი, ან ხუთი ანატკეც-ნამზადი მიიღება (12,13,17,15).

"რეგულარულ" ლევალუაურ ტექნიკაში იგულისხმება პირველადი გაპობის ისეთი ტექნიკა, როდესაც ნუკლეუსის წინასწარ მომზადებული ზედაპირიდან ადრევე განსაზღვრული ფორმისა და ზომის ნამზადები რეგულარულად, სისტემატიურად აიტკიცება. ეს ტექნიკა უფრო ეკონომიურია იმ მხრივ, რომ ნამზადების ატკეცვის შუალედში ნაკლებად მოითხოვს ნუკლეუსის მოდიფიკაციასა და განახლებას (15).

ე. ბოედა გამოყოფს პირველად, მეორად და მესამეულ ნამზადებს, რომელთა ნიშანიც ერთმანეთზე გადაფარებულ ნეგატივებზე აღინიშნება. ასეთი ატკეცვის შედეგად მიიღება წაგრძელებული ანატკეცვები (ლამელები) და წაგრძელებული წვეტანები (8:13-26).

ცალკე გამოიყოფა "რეგულარული" ლევალუაური, რადიალური ატკეცვა, რომელიც სრულდება ცენტრისკენული დამუშავების სა-

შუალეზით. ამ შემთხვევაში, ნამზადები ნუკლეუსის პერიმეტრიდან ყველა მიმართულებით აიტკიცება. ეს მეთოდი "ნაზოვანი" ატკეცვის მსგავსია, მისგან განსხვავდება იმით, რომ ამ შემთხვევაში ნუკლეუსი არ განახლდება და არ რემოდელირდება (8,7-80:275-279).

ე. ბოედა განასხვავებს ლევალუაური ტექნიკით ლამელების მიღების ორ მეთოდს:

I - კლასიკური ლამელარული, ლევალუაური ტექნიკა. ამ შემთხვევაში ნამზადები აიტკიცება ნუკლეუსის პერიმეტრიდან ცენტრისკენ. II მეთოდი "სპეციალური" ლამელარული ტექნიკაა. ამ დროს გამოიყენება ისეთი ნუკლეუსი, რომლის ზედაპირი უფრო ამოზნექილია (მაგ.: ნუკლეუსი, რომელსაც მაღალი ქედი აქვს). დარტყმა ყოველთვის მიმართულია ზემოდან ქვემოთ, ნუკლეუსის ერთი, ან ორივე ბოლოდან (უნიპოლარული, ბიპოლარული). შედეგად, ყოველთვის მიიღება კლასიკური დამუშავების შედეგად მიღებულ ლამელაზე უფრო დიდი ზომის ლამელა. ამ შემთხვევაში, ნუკლეუსის კიდეები რადიალურად კი არ არის დამუშავებული, კლასიკური ლამელის ნამზადის მსგავსად, არამედ, ნუკლეუსის თავსა და ბოლოში ატკეცილია ორი დიდი ანატკეცი, დარტყმა ხორციელდება ვერტიკალურად, ზემოდან ქვემოთ, ნუკლეუსის თავის, ან ბოლოს მაქსიმალური სიღრმიდან (7,80:275-279).

ამრიგად, ბოლო დროს, სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყო ლევალუაური ტექნიკის რამდენიმე ტიპი. პალეოლითის შესწავლისას, უკვე დიდი ხანია, ინდუსტრიების კლასიფიკაცია და დიფერენციაცია სხვა ნიშნებთან ერთად, ქვის გაპობის ტექნიკის ამ სახეების მიხედვითაც ხდება. მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ლევანტის შუა პალეოლითური ძეგლები (რადგან წინამდებარე სტატიაში დასავლეთ საქართველოს ლევალუას სწორედ ამ რეგიონის ძეგლებს ვადარებთ). პროფ. ო. ბარ-იოზეფი ლევანტის შუა პალეოლითში შემდეგ ჯგუფებს გამოჰყოფს:

1) "ტაბუნი D ტიპი"

ამ ჯგუფში სჭარბობს: ანატკეცები, ლამელები და წაგრძელებული წვეტანები, რომლებიც ატკეცილია ლევალუაური, უნიპოლარული, კონვერგენტული ნუკლეუსებიდან. ამ ნამზადების დარტყმის მოედნები დამუშავებულია მინიმალურად. წაგრძელებული, რეტუშირებული წვეტანები, დიდი რაოდენობით ლამელები. სახოკები და საჭრისები იარაღთა დანარჩენ ტიპებს წარმოადგენს. მცირე რაოდენობით არის წარმოდგენილი ბიფასები. ამ ტიპის ძეგლებს ეკუთვნის: ტაბუნი D, აბუ სიფი, საჰბა, რომ ეან მორი, ნაჰალ აგევი, ჯეფრ აილა, დუარას IV ფენა.

წვეტანები უნიპოლარული, კონვერგენტული ნუკლეუსებიდან. ამ ნამზადებს მინიმალურად დამუშავებული დარტყმის მოედნები ახასიათებს; წაგრძელებული, რეტუშირებული წვეტანები, დიდი რაოდენობით ლამელები. სახოკები და საჭრისები სჭარბობს იარაღთა დანარჩენ ტიპს. მცირე რაოდენობით არის წარმოდგენილი ბიფასები. ამ ტიპის ძეგლებს ეკუთვნის: ტაბუნი D, აბუ სიფი, საჰბა, რომ ეან მორი, ნაჰალ აგევი, ჯეფრ აილა, დუარას IV ფენა.

2) "ტაბუნი C ტიპი"

ნამზადები უფრო ხშირად ოვალურია; ანატკეცები დიდი ზომისაა და ისინი მიღებულია "ხაზოვანი" ლევალუაური ტექნიკით, რადიკალური ატკეცვის მეშვეობით. ჯგუფში მცირე რაოდენობით არის სამკუთხა წვეტანები. ასეთი ინდუსტრია დადგენილია კაფზეხში, სხულში, ნაამეში და სხვ.

3) "ტაბუნი B ტიპი"

ამ ჯგუფისთვის დამახასიათებელია: ნამზადები, ატკეცილი უნიპოლარული, ლევალუაური ნუკლეუსებიდან; მინიმალური რადიკალური ატკეცვა: ფართეფუძიანი, უმეტესად მოკლე, თხელი ანატკეცები, ე.წ. "ჟანდარმის ქუდიანი" დარტყმის მოედნებით; მცირე რაოდენობით ლამელები, რომლებიც მიღებულია "რეგულარული"

მეთოდით. ამ ინდუსტრიას ეკუთვნის: ქებარას VI-XII ფენები, ტორ-ფარაჯი, ტორ-საბიჭა, ქსარ-აკილის XVIII ფენა და შესაძლოა, დედერიეჰი (3:34;14).

გთავაზობთ სხვადასხვა მეთოდით მიღებულ ასაკს (TL, ESR):

1) ტაბუნის - D-270/250-170000/150000;

2) ტაბუნის - C-170/150-90/85000;

3) ტაბუნის - B-90-50000 (5).

როგორც ვხედავთ, ადრე მიღებული თეზა არ არის მართებული და აშკარაა, რომ ლამელარული, ლევალუაური ტექნიკა ინდუსტრიის გვიანდელი განვითარების მაჩვენებელი არ არის.

ქართულ და, ზოგადად, პალეოლითმცოდნეობაში, რა თქმა უნდა, მიღებული იყო ლევალუას ტექნიკის ფ. ბორდისეული, კლასიკური განსაზღვრებით ხელმძღვანელობა. ბოლო დროს პალეოლითმცოდნეობაში მყარად დამკვიდრდა ე. ბიოდას მიერ შემუშავებული დეფინიცია. ამის გამო აუცილებლობად მიგვაჩნია საქართველოს ლევალუაური ტექნიკით მახასიათებელი ინდუსტრიები განიხილებოდეს ამ მიმართულებით. წინამდებარე სტატიის მიზანია გადავხედოთ საქართველოს რამდენიმე ძეგლის პირველად, ლევალუაურ ტექნიკას, შევადაროთ ლევანტის ძეგლებს და თუ დავადგენთ მნიშვნელოვან მსგავსებას მივუსადაგოთ მათ. აღნიშნულ ძეგლებს შორისაა: ჯრუჭულის მღვიმე, სამგლე კლდე, შვალეთი, ჭიათურის რაიონის ღია სადგომები. აგრეთვე, ცხინვალის რეგიონის ძეგლები.

როგორც ცნობილია, ქვის გაპობის ლევალუაური ტექნიკა ისახება ჯერ კიდევ შუა აშელიდან. ამიტომ გადავწყვიტეთ გადავხედოთ დასავლეთ საქართველოს ღია სადგომების მასალებს, რომელთა ნაწილი, სავარაუდოდ, გვიანი აშელის ეპოქას უნდა ეკუთვნოდეს.

სამწუხაროდ, მასალის დიდი რაოდენობის გამო, ღია პალეოლითური სადგომები ამ მიმართულებით ჯერ ბოლომდე არ შეგვისწავ-

ლია. უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ეს მასალა არ არის სტრატეგი-ფიციცირებული ფენებიდან მომდინარე, ამდენად, აქ ხდება მასალის შერევა. სავარაუდოდ, ტიპოლოგიაზე დაყრდნობით, ჭიათურის რაიონის ღია პალეოლითური სადგომები, გარდა საქორიასი (შუა აშელი?) განეკუთვნება გვიან აშელს (ორბალი I, II, IV, კაჟნარი, პერევისა, გვირალის ბოლო, ბეხნარი, ბეხნარის თავი, თებლოვანები და სხვ.) და ადრე მუსტიეს (კაჟნარი, ბეხნარი, ბეხნარის თავი, ორბალი III, ურნალი, გვირალის თავი და სხვ.) (1). აშელსა და მუსტიეს შორის ამ ძეგლებში, სტრატეგრაფიის არარსებობის გამო, მკვეთრი ზღვარის გავლება მეტად ძნელია. ამჯერად, ჩვენ თვალი გადავავლეთ ქვის გაპობის ტექნიკას (დეტალური შესწავლა ახალი მეთოდებით მიმდინარეობს 2003 წლიდან) და გამოვიტანეთ დასკვნა, რომ მიუხედავად ნებისმიერი სტრატეგიის გამოყენებისა, ამ ძეგლებზე პირველად დამუშავებაში მაინც სჭარბობს ლევალუაური ტექნიკა (იგულისხმება, როგორც ქვედა ისე, შუა პალეოლითური კომპლექსები). შესაბამისად, გვიან აშელურ ძეგლებზე ტექნიკა უფრო არქაული ხასიათისაა, ვიდრე შუა პალეოლითურისა. თუ ამ მასალას მივუსადაგებთ ლევალუას ე. ბოედასეულ კრიტერიუმებს, დავინახავთ, რომ სავარაუდოდ, შედარებით არქაულ ძეგლებზე, სადაც მრავლად არის ე.წ. "სპეციალური" ტიპის ლამელები, უფრო მეტად გამოიყენება უნიპოლარული ტექნიკა, ამ ნამზადებს მინიმალურად დამუშავებული დარტყმის მოედნები ახასიათებს. ნამზადები საკმაოდ სქელია, აქვს მაღალი ქედი, თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ არის სხვა ტექნიკით შესრულებული ნამზადებიც.

უნიპოლარული, ლამელარული ლევალუაური ტექნიკა დომინირებს სტრატეგიფიცირებულ ძეგლებზე (ჯრუჭულა, ნონა, კუდარო), აგრეთვე, არასტრატეგიფიცირებულ ღია სადგომ "ხვირათზე". აღსანიშნავია, რომ ჯრუჭულის, ნონასა და კუდაროს ქვედა ფენებში "სპეციალური" ლამელები გლუვი დარტყმის მოედნებით უფრო

მეტია, ვიდრე ზედა ფენებში. ზედა ფენებში "ჟანდარმის ქუდიანი" და კლასიკური ლამელების კოეფიციენტი ძალიან მაღალ მაჩვენებელს უტოლდება. ასევე ფაცეტირებულია ხვირათის ინდუსტრია. გარდა ამისა, მღვიმეების ქვედა ფენებში თვითონ ნამზადების სისქეც აღემატება ზედა ფენებში აღმოჩენილ ნამზადთა სისქეს.

სამგლე კლდეში სულ მოპოვებულია 137 შუა პალეოლითური ნივთი. რაოდენობის სიმცირე არ იძლევა საშუალებას განისაზღვროს ლევალუური ატკეცვის ზუსტი ხასიათი. აქ თითქმის თანაბარი რაოდენობით არის წარმოდგენილი ბორდისეული, კლასიკური ანატკეცები და ლამელები, აგრეთვე, ბოედასეული უნიპოლარული ლამელები, მათ შორის, "სპეციალური" ტიპისაც. გვხვდება "რეგულარული" ლევალუას ანატკეცები, როგორც უნიპოლარული და ბიპოლარული ისე, ცენტრისკენული დამუშავების კვალით.

შვალეთის მღვიმეში დადგენილია სულ 30-მდე შუა პალეოლითური ნივთი. მათგან 5 ცალი შესრულებულია უნიპოლარული დამუშავებით. მათ შორის არის უნიპოლარული, "სპეციალური" ლამელაც. ერთი ანატკეცი დიდია და "ხაზოვანი ლევალუას" მეთოდით მიღებული ნამზადია, ხოლო 2 ცალი "რეგულარული, ცენტრისკენული" დამუშავების შედეგად არის მიღებული.

წინამდებარე ნაშრომში არ წარმოგვიდგენია სხვადასხვა ლევალუური მეთოდით დამუშავებული ნამზადების სრული სურათი და სტატისტიკა. შევეცადეთ ზოგადად გვეჩვენებინა, რომ დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, ზემო იმერეთის პალეოლითში ჭარბობს ლევალუური, უნიპოლარული დამუშავების მეთოდი. იგი სათავეს იღებს ჯერ კიდევ აშელის (ალბათ, გვიანდელ) პერიოდში. აშელისა და სავარაუდოდ, ადრეული შუა პალეოლითის კომპლექსებში დომინირებს ე.წ. "სპეციალური" ლამელების სხვა უნიპოლარული ნამზადები. უფრო მოგვიანო ფენებში ჭარბობს ფაცეტირებული, "ჟანდარმის ქუდიანი" დარტყმის მოედნიანი, კლასიკური ლამელე-

ბი. მიუხედავად ზემოთ თქმულისა, ყველგან, განსაკუთრებით კი, მღვიმური სადგომების ზედა (გვიანდელ) ფენებში, დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი "კლასიკური" და "რეგულარული" მეთოდით დამუშავებული ნამზადები. ამ თვალსაზრისით, ქვის ზემო იმერეთის პალეოლითის ქვის გაპობის ტექნიკა ლევანტის შუა პალეოლითის მსგავსია. ეს მსგავსება განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ტაბუნ-D ტიპის შუა პალეოლითსა და ჯრუჭულისა და წონას ქვედა ფენებზე. მათ შორის, რა თქმა უნდა არის განსხვავებაც. მაგ.: საქართველოს შედარებით გვიანდელ კომპლექსებში (მაგ.: ჯრუჭულა I) ფაცეტირების ინდექსი ბევრად უფრო მაღალია, ვიდრე ლევანტის ძეგლებზე. ტაბუნი-B ტიპის ძეგლების მსგავსია სამგლე კლდის ინდუსტრია, თუმცა, დასაბუთებულად ამის თქმის საშუალებას არ გვაძლევს მასალის სიმცირე.

სამწუხაროდ, დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე ძეგლის გარდა (ორთვალა კლდე) ჯერჯერობით არ გაგვაჩნია აბსოლუტური თარიღები დასავლეთ საქართველოს შუა პალეოლითური, აგრეთვე, აშელური კომპლექსებიდან. ამის გამო, ძეგლების თარიღების შესახებ ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას მხოლოდ შედარებითი მეთოდი იძლევა. ვფიქრობთ, რომ თუ გავითვალისწინებთ ზემოთ აღნიშნული მასალების (განსაკუთრებით, ღია სადგომებისა და მღვიმეების ქვედა ფენების) მეტად დიდ მსგავსებას ლევანტის ძეგლებთან, ზემო იმერეთის ლევალუაური ინდუსტრიების საორიენტაციო ასაკად უნდა მივიჩნიოთ 150-80 000 წწ. (?) ამ მოსაზრებას გვიდასტურებს ის ფაქტი, რომ სამგლე კლდესა და შვალეთის მღვიმეში დადგენილია გიგანტური ირმის ნაშთები, რომელთა ასაკი, ვფიქრობთ, რეფუგიუმების არსებობის გათვალისწინების მიუხედავად, უფრო ახალგაზრდა არ შეიძლება იყოს (ზოგადად, ეს ფორმები ზედა პლეისტოცენის დასაწყისში ძალიან იშვიათად გვხვდება).

ზემო იმერეთისა და ცხინვალის რეგიონების ძეგლების სიძველესთან დაკავშირებით, დაახლოებით ასეთივე აზრი გამოვთქვით ერთ-ერთ სტატიასა და უცხოელ კოლეგებთან ერთად მომზადებულ სამუშაო თეზისებში [12000. ნ. თუშაბრამიშვილი, დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე შუა პალეოლითური ძეგლის ხელახალი დათარიღებისთვის. ძეგლის მეგობარი 3 (110), გვ. 13-18]. ვიმედოვნებთ, რომ ახლო მომავალში გარკვეული ძეგლების აბსოლუტურ თარიღებს TL და ESR მეთოდებით, სავლეს სამუშაოების დროს, რომლებსაც რამდენიმე წელია ვაწარმოებთ უცხოელ კოლეგებთან ერთად (ჰარვარდის უნივერსიტეტი - აშშ, ებრაული უნივერსიტეტი/ისრაელი, იერუსალიმი; საფრანგეთის პრეისტორიული კვლევის ცენტრი), რამდენიმე ძეგლზე (ჯრუჭულა, ორთვალა კლდე, ბრინჯაოს მღვიმე/ცუცხვათი) მიმდინარეობს სხვადასხვა სახის ნიმუშის აღება, რომელთა ანალიზები კეთდება უცხოეთის ლაბორატორიებში.

რაც შეეხება ზემოთ აღნიშნულ ორთვალა მღვიმეს (ჭიათურის რ-ნი, სოფ. რგანი), აქ წარმოდგენილია ქვის გაპობის სხვა ტექნიკა, ინდუსტრია ჰგავს ზაგროსულ პალეოლითს, ხოლო ასაკი, სავარაუდოდ, უფრო გვიანდელია (დღეისთვის უკვე გვაქვს მიღებული გარკვეული თარიღები). ეს ინდუსტრია ცალკე შესწავლის საგანი და ინდივიდუალური განხილვის თემაა.

ლიტერატურა

1. დ. თუშაბრამიშვილი. არქეოლოგიური დაზვერვები მდ. ყვირილას ხეობაში. აკად. ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე. ტ. XXIII-B, თბ. 1962.
2. ნ. თუშაბრამიშვილი, დასავლეთ საქართველოს რამდენიმე მუა პალეოლითური ძეგლის ხალახალი დათარიღებისათვის. ძეგლის მეგობარი, 3 (110). თბ. 2000.
3. O.Bar-Yosef. 1994. The Contribution of Southwest Asia to the Study of the Origins of Modern Humans. Origins of Anatomically Modern Humans. New York&London.” p.34;
- 4.O.Bar-Yosef.1998. Chronology of the Middle Paleolithic of the Levant. wignSi Neanderthals and Modern Humans in western Asia. New-York.
- 5 .O.Bar-Yosef.1998. Chronology of the Middle Paleolithic of the Levant. wignSi Neanderthals and Modern Humans in western Asia. New-York.
6. O.Bar-Yosef, A. Belfer-Cohen, T. Meshveliani, D. Lordtkipanidze and N. Tushabramishvili. Paleolithic Research in Western Transcaucasia, the Republic of Georgia, Harvard University, 1998.
7. Beyrries S.& Boeda E, 1983. Etude technologique et traces d’utilisation des éclats débordants de Corbehem (Pas-de-Calais). Bulletin de la Societe Prehistorique Francaise 80:275-279. წიგნში, P.Mellars.1996. The Neanderthal Legacy. Princeton, New Jersey.
8. Boëda, E.1988. Le concept Levallois et évaluation de son champ d’application. L’Homme de Néandertal,Vol.4: La Technique. Liège: Etudes et Recherches Archéologiques de l’Université de Liège, pp. 13-26.
9. Bordes, F. 1950, Principes d’une methode d’étude destech-

niques de débitage et de la typologie du Paleolithique ancien et moyen. L'Anthropologie,54

10. Bordes, F. 1961. Typologie du Paléolithique Ancien et Moyen. Bordeaux: Delmas. Publications de l'Institut de Préhistoire de l'Université de Bordeaux, Memoire 1. p.14.

11. Bordes, F. 1980. Le débitage Levallois et ses variantes. Bulletin de la Société Préhistorique Française 77:

12. Bradley, B. 1977. Experimental Lithic Technology with Special Reference to the Middle Palaeolithic. Ph. Dissertation. University of Cambridge, wignSi, P. Mellars. 1996. The Neanderthal Legacy. Princeton, New Jersey.

13. Geneste J.-M. 1985. Analyse Lithic d'Industries Mousteriennes du Perigord: Une approche Technologique du Comportement des Groupes Humains au Paleolithique Moyen. Doctoral dissertation, University of Bordeaux I. wignSi, P. Mellars. 1996. The Neanderthal Legacy. Princeton, New Jersey.

14. Meignen L. 1997. Le Paleolithic moyen au Levant Sud et Central: Que nous apprennent les donnees recentes?, Colloque International, Anatolian Prehistory on the Crossroads of Eurasia and Africa. Liege.

15. P. Mellars. 1996. Neanderthal Legacy. Princeton, New Jersey.

16. The Mortillet, G. de. 1883. Le Préhistorique: Antiquité de l'Homme. Paris.

17. Shchelinski V.E. 1988. Technologie et Trascéologie des outils lithiques mousteriens en Union Sovietique. In: L'homme de Neandertal, vol.4: La Technique (ed. M. Otte). Liege: Etudes et Recherches Archeologique de l'Université de Liege, pp.124-168.

ፊ ገ ማ ገ ገ ገ ገ ገ ገ, P. Mellars. 1996. The Neanderthal Legacy. Princeton, New Jersey.

საქართველოში გავრცელებული თავხვია საკინძების შესახებ

† ლ. სახაროვა, ნ. სულავა

სხვადასხვა არქეოლოგიურ კულტურას, სხვადასხვა ხანაში, სხვადასხვა ტიპის საკინძები ახასიათებს. ბრინჯაო-რკინის ხანაში თითქმის მთელ ევრაზიულ სივრცეში გავრცელებულია თავხვია საკინძების სხვადასხვა ტიპი. ისინი მრავლადაა აღმოჩენილი საქართველოშიც და მათი ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური განსაზღვრა და გენეტიკური ფესვების დადგენა მჭიდროდ უკავშირდება კავკასიის ბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიური კულტურების ქრონოლოგიის საკითხებს.

როგორც ამ არტეფაქტის შესწავლის ისტორიიდან ჩანს, ჩვენში ისინი საგანგებოდ და ერთობლივად (ანუ ყველა ტიპი მთელი კავკასიის მასშტაბით) არავის გამოუკვლევია. თუმცა, საგანგებოდ აღსანიშნავია ნ. ოქროპირიძის მიერ მხოლოდ სამთავროს სამაროვნის ადრეულ სამარხებში აღმოჩენილი თავხვია საკინძების შესწავლისადმი მიძღვნილი ნაშრომი, რომელშიც გადმოცემულია ამ ერთი ძეგლის მასალის (თავხვია საკინძების) ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური განსაზღვრა, წარმოდგენილია პარალელები და მიმოხილულია თავხვია საკინძების შესახებ არსებული, როგორც სამამულო ისე, იმ დროისთვის ხელმისაწვდომი უცხოური ლიტერატურა [17, გვ. 141-152].

ამიტომ, საკითხის ისტორიის შესწავლის მიზნით, აღარ შევეხებით იმ მეცნიერთა კვლევებს (პ. უვაროვა, ა. ფურტვენგლერი, ფ. ჰანჩარი, ს. მაკალათია, გ. ნიორაძე, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, ბ. კუფტინი), რომლებიც აისახა ნ. ოქროპირიძის ნაშრომში. თუმცა, წინამდებარე გამოკვლევაში გამოვხატავთ ჩვენს დამოკიდებულე-

ბას ამ ავტორების მიერ საკინძების ტიპოლოგიის, ქრონოლოგიის, გავრცელებისა და გენეზისის საკითხებზე გამოთქმულ მოსაზრებებზე. ამასთან, შევეხებით დ. ქორიძის [22, გვ. 44-48], ტ. ჩუბინიშვილის [25, გვ. 88-89], ნ. თუშიშვილისა [8, გვ. 131-135] და სხვათა ნაშრომებსაც, რომლებშიც თავხვია საკინძებს საკმაოდ დიდი ადგილი ეთმობა.

სამთავროს სამაროვნის შემდეგ, სადაც თავხვია საკინძების ყველაზე დიდი რაოდენობა დადასტურდა (81 ცალი – იხ. 17, გვ. 145), არაერთი ძეგლი გაითხარა, რის შედეგადაც არამართო არტეფაქტთა რაოდენობა გაიზარდა, არამედ ამ აღმოჩენებმა კიდევ უფრო გააღრმავა ჩვენი ცოდნა თავხვია საკინძების შესახებ.

თითქმის ყველა მკვლევარი, რომელიც ამ ნივთს მეტ-ნაკლებად შეხებია, მის მასობრივ გამოჩენას კავკასიის არქეოლოგიურ მასალებში, გვიანბრინჯაოს ხანას უკავშირებს (გ. ნიორაძე, ს. მაკალათია, გ. ლომთათიძე, ა. კალანდაძე, ბ. კუფტინი). თუმცა, აღნიშნულ ხანაზე უფრო ადრეული თავხვია საკინძები დადასტურებულია მტკვარ-არაქსის ძეგლებზეც — შენგავითის ნასახლარი სომხეთიდან [52, გვ. 57, სურ. 2018], ქიულ-თეფე I აზერბაიჯანიდან [52, გვ. 63, სურ. 2322], ნიჩბისებურთავიანი თავხვია საკინძი გეოი-თეფედან (ჩრდილო-დასავლეთ ირანი) [52, გვ. 68, სურ. 242, გვ. 82, სურ. 305,16,30].

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან თავხვია საკინძები ცნობილია შემდეგი ძეგლებიდან:¹ 1. თრელის სამაროვანი [27, გვ. 46, ტაბ. XXVIII]; 2. ჩალიპირა გორების სამაროვანი [28, გვ. 19, ტაბ. XXXIX5]; 3. სამთავროს სამაროვანი [17, გვ. 141-152; 9]; 4. ციხედიდისხევის 13 ყორღანული სამარხი [29, გვ. 49, ტაბ. XXVII5]; 5. ნეროვანი [55, გვ. 40, ტაბ. XVI6, XXXI12]; 6. ნავთლული [22, გვ. 6, 44-48, ტაბ. I]; 7. ღრმახევისთავი [2, გვ. 21-23, 109, ტაბ. X, ნახ. 88,

¹ მასალა წარმოდგენილია დღეისთვის არსებული ხელმისაწვდომი პუბლიკაციების მიხედვით. თუმცა, რა თქმა უნდა, შესაძლოა, რაღაც გამოგვრჩა და ვერ გავითვალისწინეთ.

გვ. 136-138, ტაბ. XVIII, ნახ. 26, გვ. 152, ნახ. 144]; 8. მადნიჭალის სამაროვანი [8, გვ. 131-135]; 9. ჭალის სამაროვანი [62, გვ. 120, ტაბ. III7,15. 64, გვ. 48, 50, 51, ტაბ. XXVIII4,22,36,49,60. 64, გვ. 24, 25, ტაბ. XXIX. 63, გვ. 92, 93, ტაბ. XI15,18,28]; 10. ქობალის სამაროვანი [62, გვ. 123, ტაბ. VI12, VI10. 63, გვ. 97, 98, ტაბ. XIII16,28,38. 64, გვ. 53, ტაბ. XXIX16,32. 64, გვ. 27, ტაბ. XXX. 66, გვ. 22-24. 67, გვ. 17, 18, ტაბ. XV14, XVII1-26, 27-29]; 11. პანტიანის სამაროვანი [64, გვ. 28, ტაბ. XXXI; 65, გვ. 26, 27]; 12. ბეშთაშენი [14, გვ. 103, 119-120, ტაბ. XI350. 6, გვ. 83-86, ტაბ. XI24, გვ. 151, ტაბ. XVIII12-15. 49, სურ. 801, ტაბ. II. 8, გვ. 132-133]; 13. რველი [33, გვ. 61, ტაბ. XXXV5,7,8,10-13]; 14. კვირაცხოვლის სამაროვანი [34, გვ. 29, 30, ტაბ. XXXIII, XXXVII. 36, გვ. 33-35, ტაბ. XXXV2,19, ტაბ. XXXVII22, ტაბ. XXXVIII2, ტაბ. X20. 37, გვ. 22, ტაბ. XVII5]; 15. მაჭარწყალი [35, გვ. 21, ტაბ. XXIII]; 16. ბორნიღელე [37, გვ. 23, ტაბ. XIX; 39, გვ. 27, 31, ტაბ. 52, 66, 68, 69. 40, გვ. 49-50, ტაბ. 63, 64. 38, გვ. 30, ტაბ. XXXI1-3, გვ. 34-37, ტაბ. XXXIII1-23]; 17. ზველი [40, გვ. 51, ტაბ. 68]; 18. წაღვლი [53, გვ. 206-207, ტაბ. XXXVII5, XXXIX6. 54, გვ. 35, ტაბ. XXII]; 19. გომნა [16, გვ. 206-207, ტაბ. XIIო, XIIIმ]; 20. კასპის სამაროვანი [4, გვ. 32, ტაბ. I10]; 21. ციხიაგორა [70, გვ. 88, ტაბ. 822]; 22. ხოვლეგორა, VI ფენა [15, გვ. 65, 66, ტაბ. XI, XII1702/2]; 23. ფლავისმანის სამაროვანი [12, გვ. 227, სურ. 97]; 24. ურბნისი [3, ტაბ. III19]; 25. ქვასათალი [41, გვ. 23-24, სურ. 35,6]; 26. ხვცე (სტირფაზი) [50, გვ. 28-29, სურ. 9]; 27. სტირფაზის კრომლესები [57, გვ. 11, 29, სურ. 23, 244,5,8, 25, 291-4]; 28. ნოფი [6, გვ. 85, შენ. 529]; 29. ასურეთი [11, ტაბ. XIV8,9, XX2,3]; 30. სტირფაზი [58, გვ. 105, ტაბ. II4]; 31. თლიას სამაროვანი [59, გვ. 26-27, ტაბ. 66, გვ. 33, ტაბ. 85/II, გვ. 41, ტაბ. 107, გვ. 42-43, ტაბ. 109. 60, გვ. 7, 8, ტაბ. 104, გვ. 18-20, ტაბ. 131, გვ. 23-24, ტაბ. 138, გვ. 37, 38, ტაბ. 169, გვ. 40, ტაბ. 1755, გვ. 48, ტაბ. 1923,4, გვ. 48, 49, ტაბ. 1932,3]; 32. ალექსეევკა [11, ტაბ. XXVII8]; 33. თელათგორი [10, გვ.

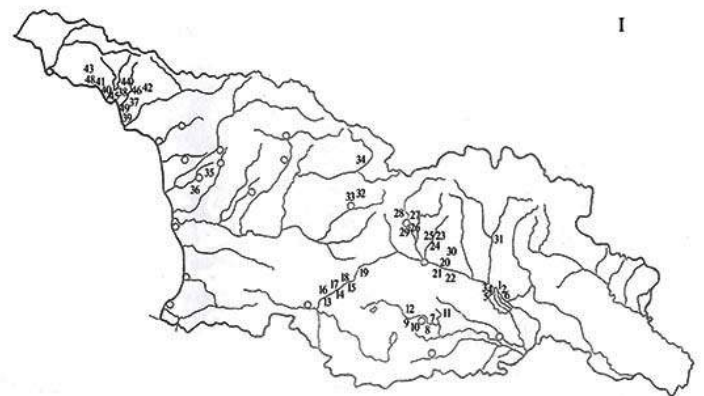

18, 20, ტაბ. I1]; 34. ხიმშიაანთმინების სამაროვანი [5, გვ. 106, ტაბ. XXVIII56]; 35. ნული [50, გვ. 31-34, ტაბ. XVII3]; 36. გომარეთი [6, გვ. 85, ტაბ. XVIII12].

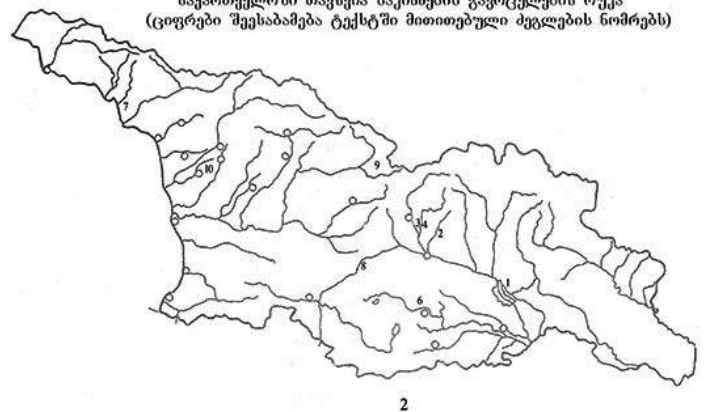
დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიიდან თავხვია საკინძები ცნობილია შემდეგი ძეგლებიდან: 37. ქორეთი [23, გვ. 14, ტაბ. II2]; 38. მოდინახე [13, გვ. 14, ტაბ. VII1]; 39. ბრილი [21, გვ. 39, ტაბ. III35]; ბრილი 8 სამარხი (1960 წ.) (გამოუქვეყნებელი); 40. პალური [18, გვ. 111, ტაბ. XVI773,781]; 41. ნაოხვამუ [51, გვ. 175, ტაბ. 522]; 42. ნითელი შუქურა, 112 სამარხი [61, გვ. 194, ტაბ. XXVII1]; 43. ყულანურხვას ქვევრსამარხი [32, გვ. 201, სურ. 115. 31, გვ. 269-272, სურ. 212,13]; 44. ზვანდრიფში [7, გვ. 77]; 45. ეშერას დანგრეული სამარხებიდან [7, გვ. 77]; 46. პრიმორსკოეს დანგრეული სამარხებიდან [7, გვ. 77]; 47. აზანთას დოლმენებიდან [26, გვ. 101, სურ. 36]; 48. ხუაპის დოლმენებიდან [30, გვ. 8, 10, 11, ტაბ. 53,4, 61]; 49. აფხაზეთის სახ. მუზეუმი - 342 [56, გვ. 111, სურ. 13].²

თავხვია საკინძების გავრცელების სიხშირე რუკაზე დატანილი პუნქტების მიხედვით კარგად ასახავს მათი დისტრიბუციის არეალს (რუკა I1) და მიგვითითებს მასზედ, რომ ეს ნივთი ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოსთვის ყოფილა დამახასიათებელი.

რუკა I-1-2.

საქართველოში თავხვია საკინძების გავრცელების რუკა (ციფრები შეესაბამება ტექსტში მითითებული ძეგლების ნომრებს)

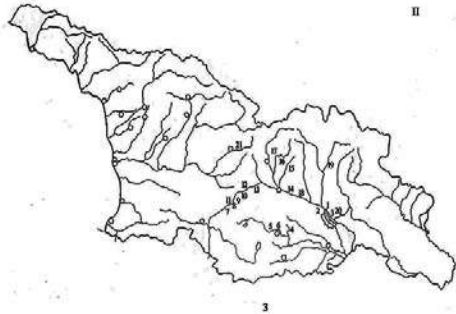

I ტიპის თავხვია საკინძების გავრცელების რუკა

² რუკებზე აღნიშნული ციფრები ემთხვევა ტექსტში მითითებული ძეგლების ნომრებს.

რუკა II-3-4.

II

III ტიპის თავზე საკინძების გაფრცვლვის რუკა

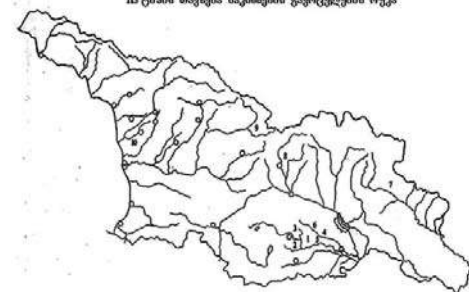
II ტიპის თავზე საკინძების გაფრცვლვის რუკა

რუკა III-5-6.

III

III ტიპის თავზე საკინძების გაფრცვლვის რუკა

რუკის თავზე საკინძების გაფრცვლვის რუკა

თავზე საკინძების ყველაზე დიდი რაოდენობა მოპოვებულია ქვემო ქართლის ძეგლებიდან, შიდა ქართლიდან და მესხეთ-ჯავახეთიდან; თითო-ორი - იმერეთიდან და რაჭიდან; ასეთივე სურათია კოლხეთის დაბლობზე და ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთში.

საქართველოში მოპოვებული თავზე საკინძები თავისა და ღეროს მოყვანილობის მიხედვით ორი ტიპისაა: I. განიერთავიანი (ფოთლისებური – I1, ლენტისებური – I2 და ნიჩბისებური თავით – I3), მრგვალგანივკვეთიანი ღეროთი (ტაბ. I1 (1-3)); II. ვიწროთავიანი, მრგვალგანივკვეთიანი (II1), მართკუთხაგანივკვეთიანი (II2) და გრებილი (II3) ღეროთი (ტაბ. I1 (4-6)).

ორივე ტიპის საკინძს თავი ჭედვით აქვს ფირფიტისებურად გაბრტყელებული და შემდეგ მილაკისებურად ჩახვეული, რასაც ალბათ, ფუნქციური დატვირთვა ჰქონდა – საკინძს იჭერდა იმისთვის, რომ ქსოვილიდან არ გამომძვრალიყო.

I ტიპის თავზე საკინძები, რომლებიც ყველაზე ადრეულად არის მიჩნეული, ცნობილია შემდეგი ძეგლებიდან (რუკა I2, ტაბ. I2):

1. **სამთავროს** 183 (1940 წ. უბანი) ორმოსამარხი [9, გვ. 41, სურ. 40, 41]; (ტიპი I1);
2. **ნულის კოლექტიური სამარხები** [50, გვ. 31-34, ტაბ. XVII 3]; (ტიპი I2);
- 3-4. **ქვასათალის** სამაროვნის 8 კოლექტიური სამარხი [41, გვ. 23, 24, სურ. 35, 6]; (ტიპი I2);
5. **წითელი შუქურას** სამაროვნის 12 ინჰუმაციური ორმოსამარხი [61, გვ. 93, სურ. 312]; (ტიპი I2);

6. **ჭალის** სამაროვნის 8 სამარხი [64, გვ. 50-51, ტაბ. XXVIII36]; (ტიპი I3); 7. ხვწე (სტირფაზი), მართკუთხაღეროიან და თევზიფხურით შემკულ თავხვია საკინძთან ერთად [50, გვ. 28-29, სურ. 9]; (ტიპი I3); 8. **ბორნილელეს** სამაროვნის 98 ინჰუმაციური ორმოსამარხი [40, გვ. 49, ტაბ. 642]; (ტიპი I3); 9. ბრილის 8 (1960 წ.) სამარხი (გამოუქვეყნებელია); (ტიპი I3); 10. **პალურის საძვლედან** რკინის თავხვია საკინძთან ერთად [18, გვ. 111]; (ტიპი I3).

I1 ტიპის საკინძი მხოლოდ ერთი ცალია ცნობილი ჩვენი მასალებიდან (სამთავრო) და ა. კალანდაძის მიერ ძვ.წ. XV-XIII სს-თა დათარიღებული [9, გვ. 41]. I2 საკინძები 4 ეგზემპლართაა ცნობილი (ნული, ქვასათალი, წითელი შუქურა). ამათგან ნულის და ქვასათალის საკინძები შუაბრინჯაოს ხანით განისაზღვრება [41, გვ. 28]; ხოლო წითელი შუქურას თავხვიასაკინძიანი სამარხი ძვ. წ. VIII-VI სს-ით არის დათარიღებული [61, გვ. 82]. I3 ტიპის საკინძები (ჭალა, ხვცე, ბორნილელე, ბრილი, პალური) მიუხედავად ტიპოლოგიურად სრული იდენტურობისა საკმაოდ დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონით არის დათარიღებული: ხვცე, ჭალა, ბორნილელე – შუაბრინჯაოს ხანის ბოლო-გვიანბრინჯაოს ადრეული ეტაპი, ხოლო პალურის საძვლის საკინძი [18, გვ. 111], ისევე როგორც ბრილისა (წ. სულავა), ძვ.წ. VI-IV სს-ით თარიღდება.

II1 ტიპის ანუ ისეთი თავხვია საკინძები, რომელთაც მრგვალგანივკვეთიანი მავთულის ღერო აქვს (ტაბ. I1 (4)), ყველაზე დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ქვემო და შიდა ქართლის თითქმის ყველა მეტ-ნაკლებად სინქრონულ ძეგლზე: 1. **ჩალიპირა გორების** 6 სამარხში, 2. **სამთავროს** სამაროვანზე, 3. **ციხედიდისხევში**, 4. **ღრმახევისთავში**, 5. **ჭალისა** და 6. **ქობალის სამაროვნებზე**, 7. **კვირაცხოვლის სამაროვანზე**, 8. **მაჭარწყალიდან**, 9. **ბორნილელედან**, 10. **რველიდან**, 11. **ზველიდან**, 12. **წაღვლიდან**, 13. **გომნადან**, 14. **ციხიაგორაზე**, 15. **ფლავისმანის სამაროვანზე**, 16.

სტირფაზის 9 კრომლებიდან, 17. თლიადან, 18. თელათგორიდან, 19. ხიმშიაანთმიწების სამაროვნიდან, 20. ნავთლულიდან (იხ. აქვე) (რუკა II3).

II1 ტიპის თავხვია საკინძები დასავლეთ საქართველოდან მხოლოდ ერთი ცალია ცნობილი – 21. ქორეთიდან [23, გვ. 14, ტაბ. II2].

ძირითადი ნაწილი II1 ტიპის თავხვია საკინძების შემცველი მასალის, დღეისთვის მიღებული დათარიღებით, ზოგადად გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპით განისაზღვრება [17, გვ. 151-152. 24, გვ. 89; 1, გვ. 119. 8, გვ. 132-134]. II1 ტიპის თავხვია საკინძებში ყველაზე ადრეული თარიღი – ქ.წ. XVI-XV სს., ზველში აღმოჩენილ მასალებს აღენიშნება [40, გვ. 68]. თუმცა, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი აზრით, ამ სამარხს უნდა აახალგაზრდავებდეს გვიანდელი ტიპის ყუნწიანი სატევარი, გრეხილღეროიანი თავხვია საკინძი და სამწახნაგაღეროიანი სამაჯური; ხოლო ყველაზე გვიანდელი თარიღი — აქემენიდური ხანა (ქ.წ. V-IV სს.) — ღრმახვეისთავის მასალებს აღენიშნება [2, გვ. 22]. ლოგიკურად ასეთ დიდ ქრონოლოგიურ დიაპაზონზე არსებობისას ისინი გარკვეულ ტიპოლოგიურ ცვლილებას მაინც უნდა განიცდიდეს, მაგრამ ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით ეს არ დასტურდება; ერთმანეთისგან არაფრით განსხვავდება ქ.წ. XIV ს-ითა და ქ.წ. V ს-ით დათარიღებული საკინძები.

II2 ტიპის, ანუ ისეთი თავხვია საკინძები, რომელთაც ღერო მართკუთხაგანივკვეთიანი აქვს (ტაბ. I1 (5)) აღმოჩენილია შემდეგ ძეგლებზე: 1. ნავთლული; 2. თრელის სამაროვნის 140 სამარხი; 3. მადნისჭალის სამაროვანი; 4. ხოვლეგორის VI ფენა; 5. სამთავროს სამაროვანი; 6. თლიას სამაროვნის 247, 304, 305 სამარხები (4 ცალი); 7. ხვცე (იხ. აქვე) (რუკა III4). ე.ი. თავხვია საკინძები, რომელთაც ღერო მართკუთხაგანივკვეთიანი აქვს, აღმოჩენილია 7 ძეგლზე. ისინიც გვიანდელ ბრინჯაოს ადრეული ეტაპისთვის დამახასიათე-

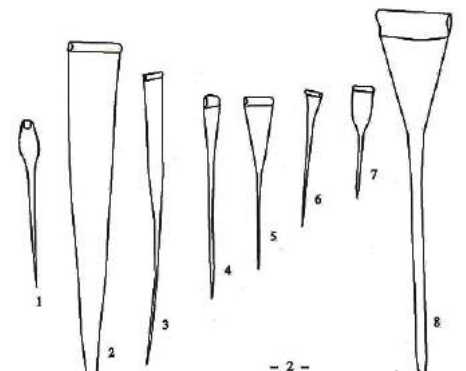
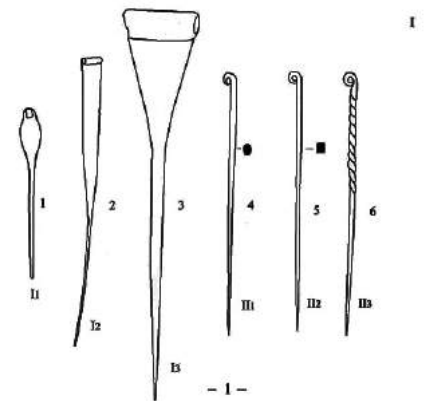
ბელ ნივთებად მოიაზრება [27, გვ. 47]. თუმცა, მოიპოვება თლიას სამაროვანზე ქ.ნ. VII-VI სს-ის სამარხებშიც და ტიპოლოგიურადაც არაფრით განსხვავდება წინა ეპოქის თავხვია საკინძებისგან [იხ.: 60, ტაბ. 169, 122, 193].

II2 ტიპის საკინძები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით სამთავროსა (100 ცალი) და მადნისჭალის სამაროვანზეა (33 ცალი) აღმოჩენილი [17, გვ. 145. 9. 8, გვ. 131].

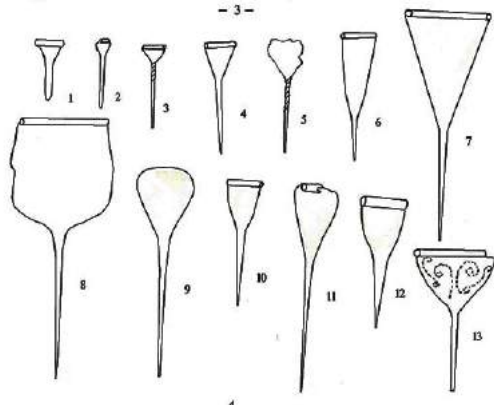
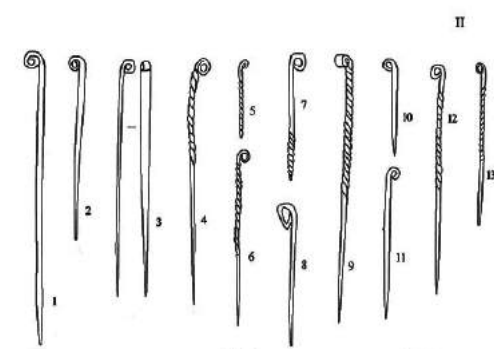
როგორც II1 ისე, II2 ტიპის საკინძებში გვხვდება ღეროს ზედა ნაწილის შემკობა თევზიფხური ნაჭდევებით. მაგალითად, სამთავროსა და მადნისჭალის სამაროვნები, სადაც თევზიფხურით ძირითადად მართკუთხაგანივკვეთიანი საკინძებია შემკული [17, გვ. 146; 8, გვ. 132]; ხოლო სტირფაზის 8 კრომლებში თევზიფხურით შემკულია მრგვალგანივკვეთღეროიანი საკინძი [57, გვ. 29, სურ. 244,8].

III ტიპის ანუ გრეხილღეროიანი თავხვია საკინძები (ტაბ. I1 (6)) აღმოჩენილია შემდეგ ძეგლებზე: 1. ბეშთაშენის სამაროვნის 3, 16, 26, 36 სამარხებში; 2. ზველის 5 ყორღანში; 3. კვირაცხოვლის სამაროვნის 52 სამარხში; 4. ბორნიღელე 69 სამარხში; 5. კასპის სამაროვნის 1 სამარხში; 6. ქორეთში; 7. ნაოხვამუში; 8. ცნობილია ყულანურხვას ქვევრსამარხში (აფხაზეთის მუზეუმიდან - 342); 9. პრიმორსკოეს დანგრეულ სამარხში (იხ. აქვე) (რუკა III5).

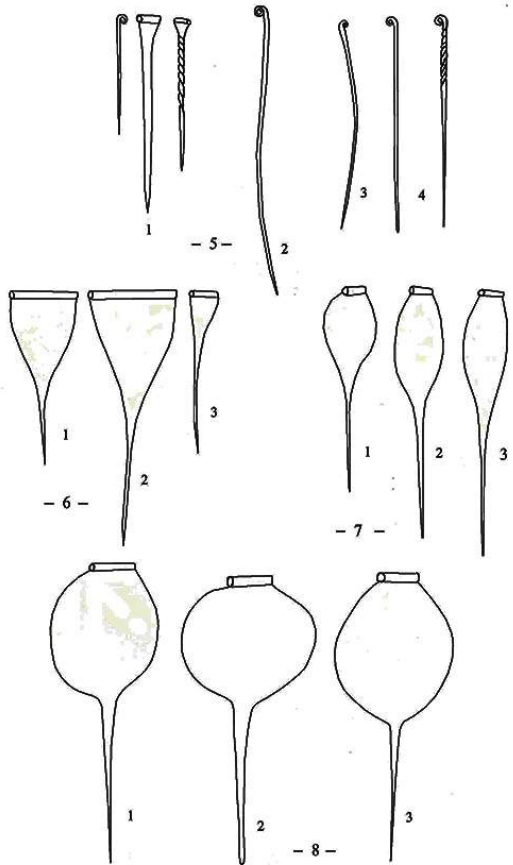
ტაბ. 1

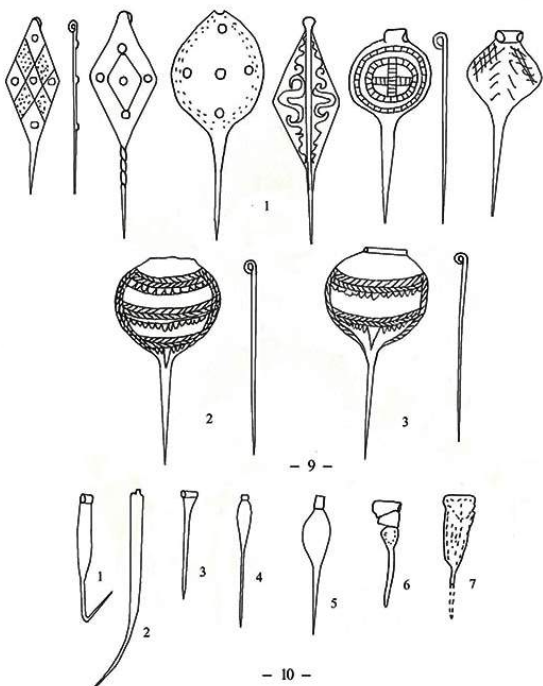
ტაბ. 2

ტაბ. 3
III

ტაბ. 4
IV

გრეხილღეროიანი თავხვია საკინძები (II3 ტიპი) დღეისთვის მიღებული დათარიღებით I, II1, II2, ტიპის საკინძებზე უფრო ახალგაზრდაა [25, გვ. 89. 8, გვ. 132]. ისინი არსებობას იწყებს გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპის (ქ.წ. XIV-XIII სს.) შემდეგ და აფხაზეთის მასალების მიხედვით, ქ.წ. VI ს-შიც არსებობს. ამ მიღებული ქრონოლოგიიდან ერთგვარად ამოვარდნილია ზველის 5 ყორღანის თარიღი – ქ.წ. XVI-XV სს. [40, გვ. 68] (აგრეთვე, იხ. აქვე). ასეთი ადრეული ხანით დათარიღებულ სხვა კომპლექსებში გრეხილღეროიანი საკინძის არსებობა, ჯერჯერობით, დადასტურებული არ არის.

ცალკე გვინდა შევხვით რკინისგან დამზადებულ თავხვია საკინძებს. ისინი აღმოჩენილია: 1. ბეშთაშენის ციხესთან 5 ქვაყუთში; 2. ღრმახევისთავში 7, 73 სამარხებში; 3. ნოფის 1 ქვაყუთში; 4. ასურეთში (4 ცალი); 5. ალექსეევკაში; 6. გომარეთის სამაროვანზე; 7. ყოლოთოს 23 სამარხში; 8. სტირფაზში სამარხს გარეთ; 9. ბრილში 12 სამარხში; 10. პალურში (იხ. აქვე) (რუკა III6).

რკინის თავხვია საკინძების არსებობის ხანა ჩამოთვლილი ძეგლების დათარიღების მიხედვით ჩვენში ქ.წ. VII-V სს-ში

ვრცელდება. მაგრამ როგორც მასალებიდან ჩანს, რკინის თავხვია საკინძები, თუმცა იშვიათად, მაგრამ მაინც უნდა ყოფილიყო მოხმარებაში საქართველოში გვიანანტიკურ ხანასა და ადრეულ შუა საუკუნეებშიც [19, გვ 118, 119].

საინტერესოა, რკინის თავხვია საკინძის აღმოჩენა ბრილის 12 სამარხში. სამარხის ქვედა სართულის კომპლექსი ქ.ნ. XIV ს-ის დასასრულითა და XII ს-ით არის დათარიღებული [21, გვ. 43]. რკინის თავხვია საკინძი სამარხის ზედა სართულის მიცვალებულს ეკუთვნის. თუ ეს ზედა კომპლექსი ზოგადად ქ.ნ. VII-V სს-ით შეიძლება დათარიღდეს (რკინის თავხვია საკინძების არსებობის ხანის გათვალისწინებით), მაშინ ცოცხა არ იყოს საეჭვოა ქვედა სართულის კომპლექსის თარიღის ასეთი ადრეულობა, რადგან საქმე არა გვაქვს არც აკლდამასთან და არც დოლმენტთან, რომ მიცვალებულები ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში იყვნენ დაკრძალულნი. ჩვენი ვარაუდით, ქვედა სართულის კომპლექსი შესაძლოა, შემდგომ კვლევას დაექვემდებაროს და რამდენადმე გაახალგაზრდავდეს. ეს ვარაუდი ავტორებსაც აქვთ გამოთქმული [21, გვ. 43].

როგორც აღვნიშნეთ, თავხვია საკინძები უფრო აღმოსავლეთ საქართველოსთვის ყოფილა დამახასიათებელი. აქ, ჩვენი აზრით, გარკვეული ლოკალურობის დადგენაც შეიძლება. მაგალითად, ალგეთის სამაროვნების თავხვია საკინძების ლოკალურ ნიშნად მიგვაჩნია ის, რომ თუ ჩვეულებრივ, ნებისმიერი ტიპის თავხვია საკინძს თავი ჭედვით აქვს გაბრტყელებული და ჭედვის შემდეგ ჩახვეული (როგორც ეს სამთავროს საკინძებზეა, იხ. 17, გვ. 145), ალგეთის სამაროვნების თავხვია საკინძებს თავი ან ოდნავ გაბრტყელებული აქვს, ან კი გაუბრტყელებლად დახვეული. თანაც ისინი სხვა ძეგლების საკინძებთან შედარებით მცირე ზომისაა [მაგ.: იხ. 64, ტაბ. XI, XIII]. ეს თავისებურება მხოლოდ ალგეთის ხეობის სამაროვნების თავხვია საკინძებზე შეინიშნება. ამ შემთხვევისთვის, ალბათ, საინ-

ტერესოა სტირფაზის 8 კრომლესის 3 საკინძი, რომლებსაც არა აქვს თავები გათხელებული, რითიც ალგეთის ხეობის სამაროვნებიდან მომდინარე საკინძების მსგავსია.

ალგეთის ხეობისა და სამთავროს სამაროვნებზე თავხვია საკინძების (II1, II2 ტიპი) ყველაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენა კი მეტყველებს მასზედ, რომ ისინი სწორედ აქ იწარმოებოდა და, შესაძლოა, აქედან ვრცელდებოდა სხვა ძეგლებზე.

აღბათ, საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ არსად საქართველოში, სადაც თავხვია საკინძების კონცენტრაცია შეინიშნება, არ არის აღმოჩენილი ყალიბები, რომლებშიც თუნდაც ღეროები ჩამოისხმებოდა. მაშინ, როცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, მდ. ჩოლოქის შესართავთან შესწავლილ ნამოსახლარზე, რომელიც გვიანბრინჯაოს ხანით თარიღდება აღმოჩენილია, თუმცა არათავხვია, მაგრამ საკინძების ჩამოსასხმელი ყალიბები [24, გვ. 29, 32, ტაბ. 252]. თვით საკინძები ამ რეგიონში დადასტურებული არ არის.

ამგვარად, საქართველოში აღმოჩენილი თავხვია საკინძებიდან უძველესია: სამთავროს (183. 1940 წ. N) საკინძი, რომელიც ქ.ნ. XV-XIII სს-ითაა დათარიღებული და ნულისა და ქვასათლის საკინძები, რომლებიც შუა ბრინჯაოს ხანით განისაზღვრება. საინტერესოა, რომ ო. ჯაფარიძე, რომელიც ამ საკინძების შემცველ ქვასათლის კოლექტიურ სამარხებს შუა ბრინჯაოს ხანით ათარიღებს [41, გვ. 28], აღნიშნავს, რომ ამ კოლექტიურ სამარხებში (მაგ. 8 სამარხი 9 მიცვალებულით), სავარაუდოდ, მიცვალებულებს სხვადასხვა დროს კრძალავდნენ [41, გვ. 23-24]. ნულისა და ქვასათლის, აგრეთვე, სამთავროს 183 (1940 წ. უბანი) სამარხის საკინძების ანალოგიური კავკასიის მასალებში არ გვხვდება. ჩვენი I1 ტიპის ანალოგიური საკინძი ცნობილია სირიის ძეგლებიდან [85, ფიგ. 10419] და ყირიმში ტაშ-ჯარგანის ნასახლარიდან [47, სურ. 408]. I2 ტიპის ანალოგიური საკინძი ცნობილია ყობანის მასალებიდან

ვენის საბუნებისმეტყველო მუზეუმის კოლექციაში [73, სურ. 14a]. I3 ტიპის ანალოგიური საკინძები აღმოჩენილია როგორც ჩრდ. კავკასიის ისე, ევროპის ძეგლებზეც (იხ. შემდეგ). დღეისთვის მიღებული დათარიღებით I3 ტიპის საკინძების ქრონოლოგიური დიაპაზონიც საკმაოდ დიდია – გვიანბრინჯაოს ადრეული ხანა (მაგ.: ჭალისა და ბორნილელეს კომპლექსები; თუმცა, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში, გარდა სტრატიგრაფიისა, კომპლექსში დამათარიღებელი მყარი საყრდენი, თვით საკინძის გარდა, არაფერი გვაქვს — იხ. 40, ტაბ. 641-3) და ქ.ნ. VIII-VI სს. (წითელი შუქურა 12, ბრილი 8, პალურის საძვლე). ამ უკანასკნელი სამარხებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა ბრილის ინჰუმაციური, ინდივიდუალური ორმოსამარხი 8 (1960 წ.), რომელიც, სავარაუდოდ, ქვებშემონყობილი და ფილაქვებით გადახურული უნდა ყოფილიყო. სამარხში არის ისეთი დამათარიღებელი ნივთები, რომლებიც ქ.ნ. VI საუკუნეზე ადრეულთარიღს ვერ გვთავაზობს. ესენია: მართხკუთხაგანივკვეთიანი ოქროს სასაფეთქლე რგოლი, დაბრტყელებული და გახვრეტილი თავებით, გველისთავებიანი ვერცხლის ბრტყელი სამაჯურები (სემ კოლ. 5-993).

II1 და II2 ტიპის თავხვია საკინძები გვიანი ბრინჯაოს ადრეული ეტაპითაა დათარიღებული. თუმცა, როგორც დავინახეთ, ისინი მოგვიანო ხანაშიც, ყოველგვარი ტიპოლოგიური ცვლილებების გარეშე ფუნქციონირებს.

II3 ტიპის საკინძები გვიანი ბრინჯაოს ადრეული ეტაპის შემდეგ იწყებს არსებობას და ქ.ნ. VI საუკუნეშიც მოიხმარება.

ამგვარად, როგორც ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალის მიმოხილვამ გვიჩვენა, თავხვია საკინძების, რომელ ტიპსაც არ უნდა ეკუთვნოდნეს ისინი, ქრონოლოგიურ საყრდენად გამოყენება, ვფიქრობთ, არასაიმედოა. თავხვია საკინძების შემცველი კომპლექსები უნდა დათარიღდეს თანმხლები ინვენტარის გათვალისწინებ-

ითა და გაანალიზებით და დათარიღებისთვის უფრო საიმედო სხვა არტეფაქტის საშუალებით (თუ ეს შესაძლებელია).

თავხვია საკინძების გენეზისზე ვერ ვიმსჯელებთ, თუ არ გავითვალისწინებთ პარალელურ მასალას, უპირველეს ყოვლისა, რა თქმა უნდა, კავკასიის სხვა რეგიონებიდან.

თავხვია საკინძები (მცირე რაოდენობით) მოპოვებულია **აზერბაიჯანში** ქედაბეკისა და კალაკენტის სამარხებში (12, 29, 67) [42, გვ. 98, ტაბ. IX11], ხაჩბულალის ყორღანის სამარხებში [43, გვ. 59, სურ. 95] და **სომხეთში** - არტიკის სამაროვანზე [69 გვ. 78, ტაბ. 64], ერევანსა და განჯა-ყარაბახში [73, გვ. 124, სურ. 4g,h].

ჩრდილოეთ-კავკასიიდან თავხვია საკინძები ცნობილია: ყობანიდან [68, გვ. 50, ტაბ. XXII4], სერჟენ-იურტის ნასახლარის ქ.ნ. X-VII სს-ის ფენიდან [44, ტაბ. XXXV4,5] და სოფ. შაროიდან, ვ. ი. დოლბეჟევის გათხრილი სამაროვნიდან [44, ტაბ. XXXV3], ზაიუკოვოდან, ტერეზედან, კისლოვოდსკიდან (ავეჯის ფაბრიკა), ისპრავენაიადან, დომბაიდან (დაახლ. 82 ერთ.) [46, გვ. 66, ტაბ. XXI15-22], რომლებიც ჩვენს საკინძებზე რამდენადმე ახალგაზრდაა და თარიღდება – ქ.ნ. XII ს. – I ათასწ. I ნახევრით ან ქ.ნ. IX-VIII სს-ით [46, გვ. 66] (ტაბ. II3, II4).

საინტერესოა ჩრდილოეთ კავკასიაში აღმოჩენილი ჩვენი I3 ტიპის ანალოგიური ნიჩბისებური საკინძები (ტაბ. II4). ზოგიერთ მათგანს საკმაოდ განიერი თავი აქვს [44, ტაბ. XXXVI1,3,8,9,10, გვ. 58]; ისინი დათარიღებულია ქ.ნ. I ათასწ. დასაწყისით, მაგრამ ქ.ნ. VII-VI სს-ის კომპლექსებიდანაც არის ცნობილი [44, გვ. 58].³ ისტი-სუში, ნოჟაი-იურტში, ალეროევსკოეში, ცენტეროიში აღმოჩენილი ნიჩბისებური თავხვია საკინძები თარიღდება ქ.ნ. VII-IV სს-ით [44, გვ. 59] და ტიპოლოგიურად ხვცე-ჭალა-ბორნილელს საკინძების მსგავსია.

თავხვია საკინძები ცნობილია ტროადან [73, გვ. 128], ლიბანისა და სპარსეთის ძეგლებიდან, სირია-პალესტინიდან [85, ფიგ. 6610,

³ ანალოგიური საკინძები, საკმაოდ ადრეული ხანით დათარიღებული, ევროპის მთელ რიგ ქვეყნებშია მოპოვებული (იხ. შემდეგ).

6712, 6832,41. ფიგ. 996, 10416,19, 10516,17,18. ფიგ. 21713, 2273, 2366, 2395,17. 73, სურ. 5]. მარტივი მავთულისებრი და გრეხილდეროიანი საკინძების გარდა აქ აღმოჩენილია ფოთლისებურთავიანი და მრგვალთავიანი თავხვია საკინძები (სირია, ლიბანი — 85, ფიგ. 10419, 10517, 18, ფიგ. 6832).

განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით არის თავხვია საკინძები აღმოჩენილი ევროპის ქვეყნებში. აქ გავრცელებული თავხვია საკინძები წარმოდგენილია ვინროთავიანი (გრეხილი ან მავთულისებრი), ნიჩბისებურთავიანი, ფოთლისებური და ოვალურთავიანი თავჩახვეული საკინძებით.

ვინროთავიანი თავხვია საკინძები, როგორც მავთულისებური ისე, გრეხილი ღეროთი აღმოჩენილია: 1. **უნგრეთის** ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზე (ჰარნადკაკი, კისაპომტაგი, ტეპე) [86, გვ. 84, ტაბ. 18. 87, გვ. 21, სურ. 4621, 483, 513. 88, ტაბ. 45 (5172,3). 83, ტაბ. 10-12]; 2. **იუგოსლავიაში** ჰალმტატის დასაწყისი ხანის სამაროვან მოკრონოგზე [72, ტაბ. 82-8, 11-21]; 3. **მაკედონიაში** ადრე რკინის ხანის **ვერგინას** სამაროვანზე [81, ტაბ. 3826]; 4. **იტალიაში**, **ტერამარების** კულტურის არეალში [71, გვ. 7,8, ტაბ. 5-12. 84, ტაბ. 581-5]; 5. **ჰესენის** ადრე ბრინჯაოს ხანის ძეგლებზე [74, გვ. 54, ტაბ. 82,83]; 6. **მორავიაში** და **დასავლეთ ალპების** სივრცეში [82, გვ. 143]; 7. **სლოვაკეთში** [78, ტაბ. 3-5, 66] (ტაბ. III5).

ნიჩბისებურთავიანი თავხვია საკინძები ცნობილია: 1. **უნგრეთის** ადრებრინჯაოს ხანის კისაპომტაგის სამაროვნიდან [76, გვ. 54, ტაბ. 176,79, V9-12, VII1-6]; 2. **ჰესენისა და ბავარიის** ძეგლებიდან [74, გვ. 54, ტაბ. 111-16. 89, ტაბ. 87]; 3. **ტრებენიშტეს** კულტურის (მაკედონია, ჩრდ. საბერძნეთი, დას. ბულგარეთი, ალბანეთი) ქ.ნ. VI-V სს-ის ძეგლებიდან [75, გვ. 200-205] (ტაბ. III6).

ფოთლისებურთავიანი თავხვია საკინძები ცნობილია: 1. უნგრეთიდან, კისაპომტაგის კულტურის ძეგლებიდან [87, გვ. 21, სურ. 483.

76, ტაბ. II28]; 2. ბავარიიდან და სამხრეთ-დასავლეთ გერმანიიდან [89, ტაბ. 87B] (ტაბ. III7).

მომრგვალო-ოვალურთავიანი თავხვია საკინძები ცნობილია: 1. უნგრეთის კისაპომტაგის კულტურის ძეგლებიდან და **სლოვაკეთიდან** [87, გვ. 21, სურ. 513; 78, ტაბ. 259-60]; 2. **ჰესენისა და რაინჰესენის** ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებიდან [74, ტაბ. 117-29]; 3. **იტალიიდან** [71, ტაბ. 210], სადაც ისინი ადრებრინჯაოს ხანის წამყვან ფორმად მოიაზრება [80, გვ. 42, ფიგ. 147] (ტაბ. III8).

როგორც მეცნიერები ფიქრობენ და როგორც ევროპის მასალების მიმოხილვიდან ჩანს, თავხვია საკინძები აქ ადრებრინჯაოს ხანიდან იწყებს არსებობას და ჰალშტატის ჩათვლით არსებობს [71, გვ. 7,8].

საგანგებოდ აღსანიშნავია **დობრუჯაში** (რუმინეთი) აღმოჩენილი თავხვია საკინძები სხვადასხვა ფორმის თავით (რომბული, ოვალური). მათი თავები შემკულია პუნსონითა და გრავირებით გამოყვანილი სხვადასხვა სახის გეომეტრიული სახეებით [77, სურ. 1]. მათი არსებობა ჰალშტატის დასაწყისით განისაზღვრება. ანალოგიური საკინძი სამხრეთ-დასავლეთ გერმანიისა და ჩრდ. ბავარიის ძეგლებიდანაც არის ცნობილი [89, ტაბ. 88]; აღმოჩენილია ჰესენსა [74, გვ. 58, ტაბ. 2] და სლოვაკეთშიც [78, ტაბ. 263-65] (ტაბ. IV9).

თავხვია საკინძები დადასტურებულია **ყირიმშიც**. ისინი ქ.ნ. VII-V სს-ის სამაროვნებიდან მომდინარეობს [47, გვ. 47]. ტაშ-ჯარგანის სამაროვანზე აღმოჩენილია ნულისა და ქვასათალის ანალოგიური თავხვია ნიჩბისებური საკინძები [47, სურ. 4823,24]; სამაროვან დრუჟნოე 2-ის 3 სამარხში გამოვლინდა ხვცეს ანალოგიური საკინძი [47, სურ. 5013]; უნგრეთის (კისაპომტაგი) საკინძის მსგავსი აღმოჩნდა: ტაშ-ჯარგანის ნასახლარის ფენებში [47, სურ. 408] და ნასახლარ დრუჟნოე 1-ის ფენებში [47, სურ. 338]. ნიჩბისებური თავხვია საკინძები, რომელთა თავებიც პუნსონით დატანილი ორნამენტითაა შემკული (ანალოგიური ჩრდილოეთ კავკასიის ბეტი-მოხკის

სამაროვანზე აღმოჩენილი საკინძებისა, იხ. 44, ტაბ. XXXVI1) აღმოჩნდა სამაროვან დრუჟნოე 2-ის 3 სამარხში [47, სურ. 5015] და 16 სამარხში [47, სურ. 5422] (ტაბ. IV10).

ტროასა და ყირიმში აღმოჩენილი თავხვია საკინძები უნდა მიგვაჩვენებდეს იმ გზაზე, რომლის გავლითაც შეიძლებოდა ეს საკინძები ევროპიდან (სადაც ისინი უფრო ადრე გაჩნდა) კავკასიაში შემოსულიყო. ამ შესაძლო კონტაქტზე ჩრდილოეთ კავკასიაში აღმოჩენილი დიდი ნიჩბისებურთავიანი თავხვია საკინძებიც მიგვითითებს. ეს კონტაქტები თუ იმპულსები სხვა მასალაზე (ფიბულები, კერამიკა, გრავირების მეთოდი და სხვ.) დაკვირვებითაც შეინიშნება [20, გვ. 210-211], მაგრამ ჩვენი აზრით, ისეთი უბრალო ნივთი, როგორც თავხვია საკინძია, შეიძლებოდა მარტივად, კონვერგენციის გზითაც გაჩენილიყო კავკასიაში. ყოველი შემთხვევისთვის, გვიანი ბრინჯაოს ხანიდან საქართველოში თავხვია საკინძების ადგილობრივი წარმოება ეჭვს არ უნდა იწვევდეს.

ლიტერატურა:

1. **აბრამიშვილი რ.** სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი გვიანი ბრინჯაოს ხანისა და რკინის ფართო ათვისების ხანის ძეგლების დათარიღებისათვის, სსმმ, XIX-B, XIX-B, 1957, გვ. 115-140.
2. **აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი კ.** ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980.
3. **აბრამიშვილი რ.** ამიერკავკასიის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიური ჯგუფები, ბიულეტენი, 1, თამ, თბ., 1994.
4. **ბარამიძე მ.** კასპის სამაროვანი, მსკა, ტ. IV, 1965, გვ. 31-66.
5. **გოგოჭური გ.** არაგვის აუზის მატერიალური კულტურა ძვ. წ. II ათასწლეულში, დისერტაციის დამატება (ჟინვალისა და აბანოსხევის არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით), კატალოგი, თბ., 1999.

6. **დავლიანიძე ც.** ქვემო ქართლის (თრიალეთის) კულტურა ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში, თბ., 1983.
7. **დოლიძე ნ.** ჩრდილო-დასავლეთ კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მხატვრული ნაწარმი (ლითონის სამკაული), საკანდ. დისერტ. თბ., 1999.
8. **თუშიშვილი ნ.** მადნისჭალის სამაროვანი, თბ., 1972.
9. **კალანდაძე ა.** სამთავრო, წინაანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები, მცხეთა, არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტ. IV, თბ., 1980.
10. **კვაჭაძე მ.** სამარხები სოფ. თელათგორიდან, ძიებანი, 10, 2002, გვ. 18-24.
11. **კვიციანიძე კ.** ადრეანტიკური ხანის ძეგლები სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 1975.
12. **მაკალათია ს.** ფლავისმანის უძველესი ნეკროპოლი, სსმმ, ტ. V, თბ., 1930, გვ. 223-240.
13. **მახარაძე გ., ლომთაძე გ.** კოლხური კულტურის გავრცელება ყვირილის ხეობაში, ხელოვნების სახ. მუზეუმის ნარკვევები, II, თბ., 1996, გვ. 2-28.
14. **მენაბდე მ., დავლიანიძე ც.** თრიალეთის სამაროვნები, თბ., 1968.
15. **მუსხელიშვილი დ.** ხოვლეს ნამოსახლარის არქეოლოგიური მასალა, თბ., 1978.
16. **ნიორაძე გ.** არქეოლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში, სსმმ, ტ. XIII-B, 1944, გვ. 173-221.
17. **ოქროპირიძე ნ.** ბრინჯაოს თავხვია საკინძები სამთავროს ორმოსამარხებიდან, მსკი, 29, 1951, გვ. 141-152.
18. **ოქროპირიძე ნ., ბარამიძე მ.** პალურის საძვლე (1968 წლის გათხრების შედეგები), მსკა, ტ. VI, 1974, გვ. 96-123.
19. **სინაურიძე მ.** გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან, სსმმ, ტ. XXVII- B, 1967, გვ. 112-127.
20. **სულავა ნ.,** კავკასიის ფიბულები (ტიპოლოგია, ქრონოლო-

- გია, გენეზისი), სადოქტ. დისერტ. თბ., 2006.
21. **ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ.** ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი 12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი, 8, 2001, გვ. 39-48.
  22. **ქორიძე დ.** გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები თბილისიდან (ნავთლული), სსმმ, ტ. XVIII-ბ, 1954, გვ. 5-89.
  23. **ქორიძე დ.** მატერიალური კულტურის უძველესი ძეგლები (საჩხერის რ-ნი), თბ., 1961.
  24. **ჩავლეიშვილი ი.** არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის უძველეს ნამოსახლარებზე 1983 წელს, სდსდ, ტ. XVI, 1987, გვ. 21-33.
  25. **ჩუბინიშვილი ტ.** მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1957.
  26. **ჯაფარიძე ო.** დოლმენური კულტურა საქართველოში, თსუ შრომები, ტ. 77, 1959, გვ. 77-126.
  27. **Абрамишвили Р. М. и др.** Археологические раскопки в Тбилиси, ПАИ в 1977 году, Тб., 1980, გვ. 39-54.
  28. **Абрамишвили Р.М. и др.** Археологические раскопки в Тбилиси, ПАИ в 1983 году, Тб., 1986, გვ. 17-20.
  29. **Апакидзе А. М. и др.** Археологические раскопки в Мцхета и её округе, ПАИ в 1984-1985 гг., Тб., 1987, გვ. 47-51.
  30. **Бжания В. В., Цвинария И. И., Бжания Д. С.** Раскопки дольменов в селе Хуап в 1982 году, Археологические открытия 1981-1982 гг. в Абхазии, Тб., 1985. გვ. 8-13.
  31. **Воронов Ю. Н., Вознюк А. С.** Новые археологические находки в Гудаутском районе Абхазской АССР, СА, №2, М., 1975, გვ. 268-274.
  32. **Воронов Ю. Н.** О хронологических связях кимерийско-скифской и колхидской культур, сб. Скифия и Кавказ, Киев, 1980, გვ. 200-219.
  33. **Гамбашидзе О., Квижинадзе К.** Работы Месхет-Джавахетской экспедиции, ПАИ в 1978 году, Тб., 1981, გვ. 57-64.

34. Гамбашидзе О. С., Квижинадзе К. Д. Месхет-Джавахетская экспедиция, ПАИ в 1980 году, Тб., 1982, გვ. 29-31.
35. Гамбашидзе О. С. и др. Месхет-Джавахетская экспедиция, ПАИ в 1981 году, Тб., 1984, გვ. 18-21.
36. Гамбашидзе О. С., Квижинадзе К. Д., Абрамишвили М. Р. Отчёт о работе Месхет-Джавахетской экспедиции, ПАИ в 1982 году, Тб., 1985, გვ. 31-37.
37. Гамбашидзе О. С., Гамбашидзе И. О. Работы Месхет-Джавахетской экспедиции, ПАИ в 1983 году, Тб., 1986, გვ. 21-27.
38. Гамбашидзе О. С. и др. Месхет-Джавахетская экспедиция в 1984 году, ПАИ в 1984-1985 гг., Тб., 1987, გვ. 28-32.
39. Гамбашидзе О. С., Квижинадзе К. Д., Гамбашидзе И. О. Основные результаты работ Месхет-Джавахетской экспедиции, ПАИ в 1985-1986 гг., Тб., 1991, გვ. 27-34.
40. Гамбашидзе О. С., Гамбашидзе И. О. Работы Месхет-Джавахетской экспедиции, ПАИ в 1987 году, Тб., 1995, გვ. 48-55.
41. Джапаридзе О. М. Квасатальский могильник эпохи бронзы в Юго-Осетии, КСИИМК, вып. 60, 1955, გვ. 23-30.
42. Ивановский А. А. По Закавказью, МАК, т.VI, 1911.
43. Кесаманлы Г. П. Хачбулагский курган с массовым захоронением. МКА, VIII, Баку, 1976. გვ. 46-75.
44. Козенкова В. И. Типология и хронологическая классификация предметов кобанской культуры (Восточный вариант), САИ, вып. В2-5, М., 1982.
45. Козенкова В. И. Кобанская культура (Западный вариант), САИ, вып. В2-5, М., 1989.
46. Козенкова В. И. Материальная основа быта кобанских племен (Западный вариант), САИ, вып. В2-5, М., 1998.
47. Колотухин В. А. Горный Крым в эпоху поздней бронзы – начале Железного века, Киев, 1996.

48. Крупнов Е. И. Древняя история Северного Кавказа, М., 1960.
49. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети I, Тб., 1941.
50. Куфтин Б. А. Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тб., 1949.
51. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды II, Тб., 1950.
52. Кушнарева К. Х. Южный Кавказ в IX-II тыс. до н. э., Санкт-Петербург, 1993.
53. Рамишвили А. Археологические раскопки в с. Цагвли, ПАИ в 1977 г., Тб., 1980, გვ. 60-69.
54. Рамишвили А. Археологические работы в с. Цагвли, ПАИ в 1979 г., Тб., 1982, გვ. 34-37.
55. Садрадзе В. А. Мцхета в XV-XIII вв. до нашей эры, Тб., 1991.
56. Стражев В. И. Бронзовая культура в Абхазии, ИАНО, IV, Сухуми, 1926.
57. Техов Б. В. Стырфазские кромлехи, Цхинвали, 1974.
58. Техов Б. В. Раскопки в с. Стырфаз, ПАИ в 1977 г., Тб., 1980, გვ. 95-109.
59. Техов Б. В. Тлийский Могильник, I, Тб., 1980.
60. Техов Б. В. Тлийский могильник, III, Тб., 1985.
61. Трапш М. М. Труды, т. 2, Сухуми, 1969.
62. Тушишвили Н., Амиранашвили Дж. Результаты работ Алгетской археологической экспедиции, ПАИ в 1977 году, Тб., 1980, გვ. 118-126.
63. Тушишвили Н. Результаты работ археологической экспедиции Алгетского ущелья, ПАИ в 1978 году, Тб., 1981, გვ. 89-101.
64. Тушишвили Н. Н., Амиранашвили Дж. Ш. Результаты полевых работ археологической экспедиции Алгетского ущелья, ПАИ в 1979 году, Тб., 1982, გვ. 47-57.
65. Тушишвили Н. Н., Амиранашвили Дж. Ш. Итоги работ Алгетской археологической экспедиции, ПАИ в 1980 году,

- Тб., 1982, გვ. 23-29.
66. Тушишвили Н. Н., Амиранашвили Дж. Ш. Результаты полевых исследований экспедиции Алгетского ущелья, ПАИ в 1982 году, Тб., 1985, гв. 21-28.
67. Тушишвили Н. Н., Амиранашвили Дж. Ш., Маргишвили С. Г. Археологическая экспедиция Алгетского ущелья (1984-1985 гг.), ПАИ в 1984-1985 гг., Тб., 1987, гв. 17-28.
68. Уварова П. С. Могильники Северного Кавказа, МАК, т. VIII, СПб., 1900.
69. Хачатрян Т. С. Материальная культура древнего Артика, Ереван, 1963.
70. Цкитишвили Г. Г., Махарадзе Э. Э., Квиташвили Р. Ш. Итоги работы экспедиции Каспского района, ПАИ в 1988 году, Тб., 1997, гв. 87-89.
71. Carancini G. L. Die Nadeln in Italien, PBF, XIII, 2, München, 1975.
72. Gabrovec S. Začetek halštatskega obdobja v Sloveniji, AV, XXIV, 1973, Ljubljana, гв. 338-386.
73. Hančár Fr. Die Nadelformen des prähistorischen Kaukasus gebietes, ESA, VII, Helsinki, 1932.
74. Kubach W. Die Nadeln in Hessen und Reinhessen, PBF, XIII, 3, München, 1977.
75. Lahtov V. Problem Trebeniške kulture, Ohrid, 1965.
76. Mozcolics A. A Kisapostagi korabronzkori urnatemető, AHung, XXVI, Budapest, 1942.
77. Nestor I. Depot (?) de bronzes de Medgidia (Dobrogea), DACIA, V-VI, Bucuresti 1938.
78. Novotna M., Die Nadeln in der Slowakei, PBF, XIII, 6, 1980, München.
79. Ordentlich I. Contributia săpăturilor arheologice de pe Dealul vida~ (com. Sălacea, jud. Bihor) la cunoasterea culturii Otomani (1). SCIV Sátu Mare 1972, гв. 63-84.
80. Peroni R., L'eta del bronzo nella penisola italiana, I, L'antica eta

- del bronzo 1971,
81. Radt W. Die Früheisenzeitliche Hügelnekropole bei Vergina in Makedonien, Beiträge zu italienischen und griechischen Bronzefunden, PBF, XX, 1, München, 1974.
  82. Řihovský J., Die Nadeln in Mähren und dem Ostalpengebiet, PBF, XIII, 5, 1979, München.
  83. Řihovský J., Die Nadeln in Westungarn, I, PBF, XIII, 10, 1983, München.
  84. Säflund, G., Le Terremare, 1939, Leipzig.
  85. Schaeffer, C.F.A., Stratigraphie Comparee et Chronologie de l'Asie Occidentale, London, 1948.
  86. Schalk, E., Das Gräberfeld von Harnádkak, Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, Aus dem Seminar für Ur- und Frühgeschichte der Freie Universität Berlin, Band 9, 1992, Bonn.
  87. Szathmári I. Kisapostager Gräber im Bronzezeitlichen Gräberfeld von Donaújváros, ALBA REGIA, XX, 1983, გვ. 7-37.
  88. Trogmayer O. Das Bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé, Budapest, 1975.
  89. Wels-Weyrauch U. Die Anhänger und Halsringe in Südwestdeutschland und Nord- bayern, PBF, XI, 1, München, 1978.

რუკებისა და ტაბულების აღწერილობა

- რუკები:** **I1.** საქართველოში თავზვია საკინძების გავრცელება; **I2.** I ტიპის თავზვია საკინძები; **II3.** II1 ტიპის თავზვია საკინძები; **II4.** II2 ტიპის თავზვია საკინძები; **III5.** II3 ტიპის თავზვია საკინძები; **III6.** რკინის თავზვია საკინძები.
- ტაბ.** **I1.** 1. სამთავრო [9, სურ. 40,41]; 2. ქვასათალი [41, სურ. 36]; 3. ბრილი (გამოუქვეყნებელი); 4. ციხედიდისხევი [29, ტაბ. XXVII5]; 5. თლია [60, ტაბ. 1923,4]; 6. ქორეთი [23, ტაბ. II2].
- ტაბ.** **I2.** 1. სამთავრო [9, სურ. 40,41]. 2. ნული [50, ტაბ. XVII3]; 3.

- ქვასათალი [41, სურ 35]; 4. წითელი შუქურა [61, სურ. 312]. 5. ხვცე [50, ტაბ. 9]. 6. ჭალის სამაროვანი [64, ტაბ. XXVIII36]. 7. ბორნილელე [40, ტაბ. 642]. 8. ბრილი (გამოუქვეყნებელი).
- ტაბ. II3.** 1. ზაიუკოვო [46, ტაბ. XXI15]. 2. ტერეზე [46, ტაბ. XXI16]. 3. ავეჯის ფაბრიკა [46, ტაბ. XXI17]. 4. ტერეზე [46, ტაბ. XXI18]. 5. ისპრავნაია [46, ტაბ. XXI20]. 6. ავეჯის ფაბრიკა [46, ტაბ. XXI19]. 7. ისპრავნაია [46, ტაბ. XXI21]. 8. დომბაი [46, ტაბ. XXI22]. 9. შაროი [44, ტაბ. XXXV3]. 10. სერჟენ-იურტი [44, ტაბ. XXXV5]. 11. ავეჯის ფაბრიკა [45, ტაბ. XII8]. 12. ავეჯის ფაბრიკა [45, ტაბ. XI57]. 13. ინდუსტრია [45, ტაბ. XI9].
- ტაბ. II4.** 1. ნოჟაი-იურტი [44, ტაბ. XXXVI2]. 2. ისტი-სუ [44, ტაბ. XXXVI4]. 3. ნოჟაი-იურტი [44, ტაბ. XXXVI5]. 4. ალეროვესკი [44, ტაბ. XXXVI6]. 5. ალეროვესკი [44, ტაბ. XXXVI9]. 6. ცენტეროი [44, ტაბ. XXXVI7]. 7. ჩეჩნეთი [44, ტაბ. XXXVI8]. 8. შაროი [44, ტაბ. XXXVI3]. 9. ალეროვესკი [44, ტაბ. XXXVI10]. 10. კონსტატინოვსკოე [46, ტაბ. XXII1]. 11. ინჟირჩუკუნი [46, ტაბ. XXII3]. 12. ბაქსანის ხეობა [46, ტაბ. XXII2]. 13. ბეტი-მოხკი [44, ტაბ. XXXVI1].
- ტაბ. III5.** 1. უნგრეთი [88, ტაბ. 45, 5172,3. 86, ტაბ. 18]. 2. მოკრონოგი (სლოვენია) [71, ტაბ. 87]. 3. ვერგინა [81, ტაბ. 3826]. 4. იტალია [71, ტაბ. 5, 11317].
- ტაბ. III6.** 1. კისაპომტაგი [76, ტაბ. I76]. 2. ბავარია [89, ტაბ. 87B]. 3. ტრებენიშტეს კულტურის ძეგლები [75, გვ. 200-205].
- ტაბ. III7.** 1. კისაპომტაგი [76, ტაბ. II28] და 2. კისაპომტაგის კულტურის ძეგლები [87, სურ. 483]. 3. ჩრდ. ბავარია [89, ტაბ. 87 B].
- ტაბ. III8.** 1. უნგრეთის კისაპომტაგის ძეგლებიდან [87, სურ. 513]. 2. ჰესენი და რაინჰესენი [74, ტაბ. 117]. 3. იტალია [71, ტაბ. 210].
- ტაბ. IV9.** 1. დობრუჯა [76, სურ. 1]. 2. ბავარია [89, ტაბ. 88]. 3. დექსჰაიმი (ჰესენი) [74, ტაბ. 2].
- ტაბ. IV10.** 1, 2. სამაროვანი ტაშ-ჯარგანი [47, სურ. 4823,24]. 3.

დრუჟნოე 2-ის 3 სამარხი [47, სურ. 5013]. 4. ტაშ-ჯარგან-ის ნასახლარი [47, სურ. 408]. 5. ნასახლარი დრუჟნოე 1 [47, სურ. 338]. 6,7. დრუჟნოე 2-ის 3, 16 სამარხები [47, სურ. 5015, 5422].

შემოკლევითა განმარტება

თამ - თბილისის არქეოლოგიური მუზეუმი
თსუ შრომები - ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები

მსკა – მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის

მსკი – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის

სდსძ - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები

სსმმ - ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

АО - Археологические открытия

ИАНО – Известия абхазкого научного общества

КСИИМК - Краткие сообщения Института истории материальной культуры

МАК - Материалы по археологии Кавказа

МКА – Материальная культура Азербайджана

ПАИ - Полевые археологические исследования

СА - Советская археология

САИ - Свод археологических источников

AV - Arheološki vestnik

AHung - Archaeologia Hungarica

ESA - Eurasia Septentrionalis Antiqua

PBF - Prähistorische Bronzefunde

ვირტუალური ჩართვა არქეოლოგიური კვლევის პროცესში

- გათხრებამდე, გათხრების დროს და მეცნიერთა კვლევის შედეგები
- გათხრების დინამიკა ონლაინ რეჟიმში

2016 წლის 20 მაისი - არქეოლოგ ბოდარძი ნარიშანიშვილის რეკორტაჟი არმაზისხევ-იდან:

ამჟამად ვიმყოფებით მცხეთის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, ზღვის დონიდან (470 მ), არმაზისხევში, მდინარეების მტკვრისა და არმაზისხევის შესართავთან, მარჯვენა ნაპირზე. იქ, სადაც ქართველთა ერთნარქი ქართლოსი დასახლდა, საიდანაც მომდინარეობს საქართველოს სახელწოდება და საიდანაც, “ქართლის ცხოვრების” მიხედვით, ქვეყნის ისტორია იწყება.

2016 წლის გათხრებამდე

პირველი არქეოლოგიური გათხრები აქ 1936 წელს დაიწყო (ხელმძღ. ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, ალ. კალანდაძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. აფაქიძე და გ. ლომთათიძე). ომის დროს გათხრები ცოტა ხნით შეწყდა, რადგან მისი თითქმის ყველა მონაწილე ომში გაიწვიეს და განახლდა 1943 წელს, მიმდინარეობდა 1949 წლამდე.

რეკონსტრუქციის გათხრებიდან

ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი აღმოჩენები დაფიქსირდა, სწორედ მაშინ გახდა ცნობილი ძალიან ბევრი სიახლე საქართველოს ისტორიისა, მაშინ გავიგეთ, რომ თურმე აქ სახლობდნენ დიდი და მცირე პიტიახშები, მაშინ აღმოჩნდა წარწერები, არმაზის ცნობილი ბილინგვა (სერაფიტას წარწერა) და გამარჯვების აღსანიშნავად აღმართული შარაგას პიტიახშის სტელა. პირველად გაითხარა რომაული ტიპის აბანო. გავიგეთ ქართველთა მეფეებისა და იმ ეზოსმოდვართა სახელები, რომლებმაც მრავალი გამარჯვება მოიპოვეს. ანუ, თავისთავად ობიექტი ძალიან მნიშვნელოვანია. არმაზისხევის ერისთავთა კომპლექსი დათარიღებულია II-III საუკუნეებით, თუმცა, დასახლებამ XIII საუკუნემდე იარსება.

შემდეგ წლებში არქეოლოგიური სამუშაოები მის მიმდებარე ტერიტორიაზე, მთაქართლზე გაგრძელდა, სადაც ადრე შუა საუკუნეების დიდი ნაქალაქარი აღმოჩნდა. მის ყველაზე მაღალ ადგილას წმ. ნინოს ეკლესიაა (VII ს.). აქვე, ე.წ., კაციტავანას ბორცვზე, არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გამოავლინა ელინისტური და ანტიკური ხანის ნაქალაქარი. აქვეა არმაზის

მონასტერიც, რომელიც დღესაც ფუნქციონირებს. ანუ, ეს არის ისტორიულად ძალიან მნიშვნელოვანი ტერიტორია ქართლის იბერიის სამეფოსთვის და, ცხადია, არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა ხელი შეუწყო იმას, რომ მისი გათხრილი ნაწილი ნაკრძალად გამოცხადებულიყო.

არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლების რეაბილიტაცია-კონსერვაცია, სამი წლის წინ დაიწყო საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით. გადაწყდა, რომ არმაზისხევი ვიზიტორებისთვის სათანადოდ მომზადებულიყო და, შესაბამისად, პირველ ყოვლისა, უნდა ჩატარებულიყო არქეოლოგიური სამუშაოები, რაც გულისხმობდა პუბლიკაციებით უკვე ცნობილი ნაგებობების გამოვლენასა და ახალი არქეოლოგიური ობიექტების მიკვლევას. ამჟამად, მიმდინარეობს სამუშაოების მესამე სეზონი.

სამწლიანი გათხრების შედეგები წარმატებული აღმოჩნდა. გარდა იმისა, რომ კარგად გამოვაჩინეთ ზღურბლიანი, ერთსენაკიანი, ორსენაკიანი ნაგებობები და შევისწავლეთ მათ გარშემო არსებული ინფრასტრუქტურა, გვაქვს ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენებიც. შარშან უკვე დავადგინეთ, რომ ზღურბლიანი ნაგებობის დასავლეთით კიდევ ერთი დიდი დარბაზია გამართული. ეს გახლავთ ქვიტკირით ნაგები შენობა, რომელიც არც ძველი გათხრების ანგარიშებშია მოხსენიებული და არც გეგმაზეა დატანილი. მივაკვლიეთ ადრე გვიანანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების სამ სამარხს. ერთი მათგანი ძველადვე გაძარცვული იყო, გამოვავლინეთ

განვითარებული შუა საუკუნეების მრავალსენაკიანი ნაგებობა (XI-XII სს.). ეს ეპოქა არმაზისხევეში ამ დრომდე ცნობილი არ იყო.

ერთი სამარხი საინტერესოა იმით, რომ ის არმაზისხევის პიტიახშთა რანგისაა, გამართულია მცირეწლოვანი ბავშვისთვის (ზომები 60X60 სმ, სიმაღლე 80 სმ), ნაგებია ძალიან კარგად გათლილი ქვებით, აქვს ქვის იატაკი, კუთხეები შელესილია კირხსნარით, ანუ ის საკმაოდ კარგად არის მომზადებული, რაც მეტყველებს მასზედ, რომ აქ დაკრძალულია მაღალი სოციალური ფენის წარმომადგენელი. სამწუხაროდ, სამარხი ცარიელი დაგვხვდა და ძნელი სათქმელია, რამდენად ეკუთვნოდა ის უშუალოდ პიტიახშთა საგვარეულოს წევრს, თუმცა, კონსტრუქციის მიხედვით ეს სავარაუდოა.

გათხრები

წლევიანდელი გათხრები 8 მაისს დავიწყეთ და უკვე გვაქვს საინტერესო აღმოჩენები. არმაზისხევეში ანტიკური ხანის ორმოსამარხი ამ დრომდე არ ყოფილა გათხრილი, წელს ის პირველად გაითხარა. ეკუთვნის ახალგაზრდა ინდივიდს (თავის ქალის მიხედვით), მასში აღმოჩნდა მცირეწლოვანი მიცვალებულის, სავარაუდოდ, გოგონას ძვლები, თიხის ჭურჭელი, მინის სანელსაცხებლე. სამარხი მცირედ იყო დაზიანებული, მოვახდინეთ მისი სრული პრეპარაცია. ამ დღეებში ავსტრალიიდან ჩამოდიან ანთროპოლოგები და ჩვენ ვფიქრობთ, მათ გადავცეთ თავის ქალა შესასწავლად, დნმ ანალიზის ჩასატარებლად. ანალიზის აღებას ვგეგმავთ სხვა სამარხებიდანაც იმისთვის, რომ დავადგინოთ ქართლის პიტიახშთა არმაზისხევის

შტოს გენეტიკური კოდი.

ამჟამად აბანოს სიახლოვეს მუშაობენ სტუდენტები, ასუფთავებენ ადგილს, სადაც, სავარაუდოდ, მარანი უნდა იყოს, რადგან აქ უკვე გამოჩნდა ერთი მთელი ქვევრი. რამდენიმე მარანი წინა ექსპედიციის დროსაც გამოვლინდა. კვლევები მიმდინარეობს თსუ, სოხუმისა და ტექნიკური უნივერსიტეტის არქეოლოგიური განხრის სტუდენტების ჩართულობით. კვლევები მულტიდისციპლინარული ხასიათისაა. გათხრები გაგრძელდება.

სიახლე

არმაზისხევში ანტიკური ხანის ორმოსამარხი ამ დრომდე არ ყოფილა გათხრილი. ოთხი სამარხიდან ერთ-ერთი ახლა გამოვლინდა. ის შეიცავს საინტერესო ინვენტარს (თიხის ჭურჭელი, მინის სანელსაცხებლე). აბანოს სიახლოვეს გაითხარა ერთი მთელი (ცარიელი) ქვევრი, რაც მიუთითებს აქ მარნის არსებობაზე. მიმდინარეობს მუშაობა ქართლის პიტიახშთა არმაზისხევის შტოს გენეტიკური კოდის დასადგენად.

გათხრების დაწყებასთან ერთად, ვიზიტორთა რაოდენობამ იმატა, რაც ქვეყნის ამ ტერიტორიის ტურისტული პოტენციალის ამაღლების საფუძველია.

2016 წელი, 25 ივნისი - არქეოლოგ ვახტანგ

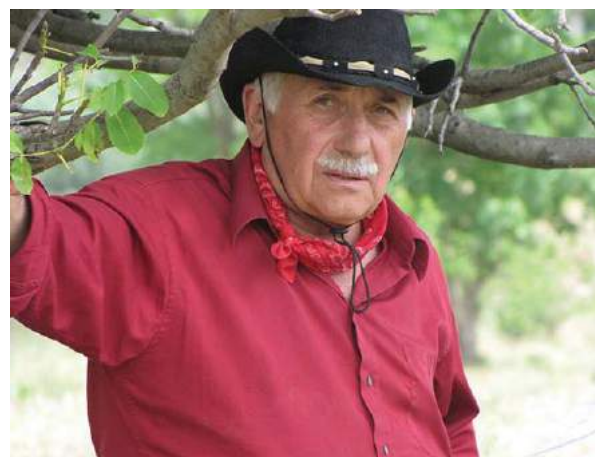
ლიჩაღის რეპორტაჟი აწყურიდან:

ჩვენ ვიმყოფებით აწყურის ღვთისმშობლის ტაძრის ტერიტორიაზე, ზღვის დონიდან 930 მ. სიმაღლეზე. ძეგლების განთავსების თვალსაზრისით, აწყურის მდებარეობა შუალედურია.

2016 წლის გათხრებამდე

2006 წლის შემდეგ ანყურში სამუშაოები შეწყვეტილიყო. საბედნიეროდ, მას შემდეგ, რაც საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს ძალისხმევით, ტაძრის რეაბილიტაცია დაიწყო, ჩატარდა ის აუცილებელი არქეოლოგიური სამუშაოები, რომლებიც საჭიროა ძეგლის რეაბილიტაციისთვის მოსამზადებლად. სამუშაოები განვახორციელეთ ტაძრის გარე პერიმეტრზე, სადაც გამოვლინდა შუა საუკუნეების რამდენიმე ათეული სამარხი (ძირითადად, XII, XIII, XIV სს.). ისინი მთლიანად შევისწავლეთ. 2006 წელს გავთხარეთ სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა უაღრესად საინტერესო ნივთი - ტიხრული მინანქრით შემკული ოქროს გულსაკიდი ხატი, განეკუთვნება XII-XIII სს-ის დასაწყისს, ამჟამად დაცულია ხელოვნების მუზეუმში. ასე დასრულდა მაშინ ანყურის ინტერიერის გამოკვლევა. მის 2\3-ში შემორჩენილია სხვადასხვა პერიოდის ნაგებობები, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ კათედრალური ტაძრის აგებამდე, ანუ XII ს-მდე ამ ტერიტორიაზე ინტენსიური ცხოვრება მიმდინარეობდა, ე.ი., წარმართული ხანის ანყურის ტრადიცია, ვგულისხმობ იმას, რომ ის ყოველთვის იყო ადმინისტრაციული და რელიგიური ცენტრი, საუკუნეების განმავლობაში შენარჩუნდა.

გათხრები

წელს უკვე დავინყეთ ინტერიერის გათხრა. ორმოცი დღეა, რაც ძეგლზე ვმუშაობთ. საინტერესოა ის, რომ ამჟამად, ინტერიერში აღმოჩნდა ადრეული შუა საუკუნეების VII-VI-II სს-ის საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნაგებობები, რაც მიუთითებს მასზე, რომ ახლო-მახლო უნდა ყოფილიყო რელიგიური ცენტრიც, ჩვენ შესწავლილი გვექონდა კათედრალური ტაძრის ჩრდილოეთით VII-VIII სს-ის მცირე ტაძარი, რომელიც მიდგმული იყო შესანიშნავად მოჩუქურთმებულ კარიბჭეზე (დაკონსერვების მიზნით აქ მინა დავყარეთ). ანუ, გამოიკვეთა ერთი საინტერესო ნიუანსი: ჩუქურთმებითა და პილასტრებით შემკული ის კარიბჭე, რომელიც ადრე გვექონდა გამოვლენილი გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ხუროთმოძღვრების შედეგია და ის ქრონოლოგიურად არ შეესაბამება კათედრალს. ისმის კითხვა: რისთვის გააკეთეს ეს კარიბჭე? აპრიორი ივარაუდებოდა, რომ აქ რაღაც მონუმენტური ნაგებობა უნდა ყოფილიყო, რისთვისაც ეს კარიბჭე დამზადდა. ახლა ჩვენ დავამთავრეთ ინტერიერის სამუშაოები და გადავედით ეზოში, ტაძრის დასავლეთ ნაწილზე. აქ გამოჩნდა კვადრებით ნაგები შესანიშნავი ეკლესია. ამჟამად აღმოჩენილია მისი მხოლოდ აღმოსავლეთი კედელი, რომელზეც შემორჩენილია

ასომთავრული წარწერა. წარწერა იკითხება ამგვარად: “ქრისტე შეიწყალე გიორგი (გიორგი უნდა იყოს) ეპისკოპოს მირიანის ძე”. აშკარაა, რომ - გიორგი - ისტორიული პიროვნებაა. თუ წარწერის თარიღი, რომელსაც ბ-ნ გიორგი გაგომიძე გვთავაზობს და მე ვიზიარებ მის ხედვას, სწორია, მაშინ საქმე გვაქვს IX საუკუნის ძეგლთან, რაც არქეოლოგიურად და სტრატეგრაფიულად შესაბამისობაშია გარემოსთან. ახლა ჩემთვის გასაგებია თუ რისთვის დაამზადეს კარიბჭე, ანუ ის იყო იმ მონუმენტური ტაძრისთვის, რომელიც წინ უსწრებდა კათედრალურ ტაძარს.

სიახლე

იმ ფენებში რომლებიც ინტერიერში გაითხარა დადასტურდა გვიანდელი ანტიკური ხანის არქეოლოგიური მასალა, რაც მიუთითებს მასზე, რომ თხრობა ანდრია მოციქულის ანყურში მოსვლის თაობაზე და მასზე, რომ მან არტემიდესა და აპოლონის ტაძარი იხილა ახლოა რეალობასთან, შესაბამისად, სულ მალე ჩვენ დავადგებით მონუმენტური ტაძრის კარიბჭეს. როდესაც ტერიტორია მთლიანად გაინმინდება ანყურის ღვთისმშობლის ტაძარი იქნება ქართული ხუროთმოძღვრების ბრწყინვალე კომპლექსი და დაინერება საქართველოს შუა საუკუნეების ისტორიის ერთ-ერთი საუკეთესო ფურცელი.

2016 წელი, 25 ივლისი - არქეოლოგ კიაზო ფიცხელაურის რეპორტაჟი დიდნაურის ნაქალაქარიდან:

ჩვენ ვიმყოფებით ზღვის დონიდან 635 მეტრ სიმაღლეზე, საქართველოს უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, შირაქის ზეგანზე. შირაქის ზეგანს სამი მხრიდან სახელმწიფო საზღვარი აკრავს, მას მხოლოდ დასავლეთი ნაწილი აკავშირებს საქართველოსთან. ამის გამო შექმნილია ძალიან დიდი პრობლემები, რადგან ის თითქმის მონყვეტილია გარესამყაროსგან, ანუ დაკავშირებულია მხოლოდ ერთი ტრასით, გარშემო საზღვრები დაკეტილია, შესაბამისად, ერთგვარი ჩიხია.

2016 წლის გათხრებამდე

გასული საუკუნის დასასრულს, ივრის ზეგანზე აერო-ფოტო გადაღებებით დავით გარეჯის უდაბნოში დიდი ქალაქები გამოჩნდა.

სამწუხაროდ, მაშინ ჩვენი საზოგადოება ამ ქალაქებით დიდად ვერ დავაინტერესეთ. დაინტერესდა ტროას ექსპედიცია, როდესაც მანფრედ კორფმანი (ტროას ექსპედიციის ხელმძღვანელი) პირველად მოვიყვანე აქ, აღფრთოვანდა, შესაბამისად, უდაბნოს ძეგლებზე ტროას ექსპედიციამ დაიწყო მუშაობა. 2006 წელს კორფმანი გარდაიცვალა, ტროას ექსპედიცია ცინცინატის უნივერსიტეტს გადაეცა და აქ სამუშაოები შეწყდა. შემდეგ ჩვენ უკვე სატელიტური გადაღებებით ვზვერავდით ტერიტორიას და აი სწორედ ამ ფოტოების დეშიფრირების შედეგად აღმოჩნდა ეს ნაქალაქარი, ნაქალაქარი ფოტოზე ძალიან კარგად, მკვეთრად იყო შემოხაზული.

მას შემდეგ ვცდილობ ნაქალაქარის გადარჩენას და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დახმარებით ბოლოს და ბოლოს მივალწიე შედეგს. თავდაპირველად დავინწყეთ მუშაობა მხოლოდ სამაროვნის ტერიტორიაზე, რადგან ნაქალაქარის მიწები კერძო მესაკუთრეებს ეკუთვნოდა. სამაროვნის ფართობზე აღმოჩნდა 50-მდე სამარხი (ბევრი მათგანი დაზიანებულია), დადგინდა თარიღი - ქ.წ. XIII საუკუნე, ანუ შესაბამისად, დათარიღდა ქალაქიც, რადგან სამაროვანი ქალაქს ეკუთვნის.

გათხრები

მიმდინარე გათხრებისას გამოვლინდა მეომრის სრულიად უნიკალური სამარხი. როგორც ჩანს, იქ დაკრძალულია მხედართმთავარი, რადგან მიცვალებულის თავი შემკულია გვირგვინით, ჩატანებული აქვს უამრავი სამკაული, გამოვლინდა ნამდვილი მახვილი, ანუ მახვილის იმიტაცია ბევრ ადგილას შეგვხვედრია, მაგრამ აქ დადასტურებული მახვილი გამოიყენებოდა საბრძოლოდ, შესაბამისად, არქეოლოგიურად დადგინდა, როგორ ატარებდნენ ამ მახვილს (ზურგზე და არა წელზე). მიცვალებულის მუცლის არეში აღმოჩნდა უცხო წარმოშობის ისრისპირი, რითიც ის მოკლულია, მოკლულია არაკავკასიელის მიერ, ჩემი ვარაუდით, ისრისპირი მცირეაზიური უნდა იყოს. როდესაც აღმოჩენას შევუფარდებთ წყაროებს უკვე გვეცოდინება, თუ ვინ შემოგვესია მე-13 საუკუნეში.

მე ვფიქრობ, ამ ომში მართალია მთავარსარდალი მოკლეს, მაგრამ ჯარმა გაიმარჯვა, რადგან სარდალი დაკრძალულია მოკვდინებისთანავე, რაზეც მეტყველებს მიცვალებულის მოხრილი პოზა. სწორედ ამ ისტორიის აღდგენა მიმდინარეობს ამჟამად. მიმდინარე გათხრები ინტერდისციპლინარულია, შევისწავლეთ ნიადაგები, ძველი ნაარხალები, გაკეთდა პალინოლოგიური ანალიზები, მომავალი წლის სექტემბერში დაგეგმილია ბოსტონის უნივერსიტეტის სტუდენტების მონაწილეობა გათხრებში, არქეოლოგიურ სამუშაოებში ჩართულნი არიან თსუ-ს სტუდენტები.

სიახლე

დადასტურებულია ქალაქი, რომელსაც აქვს 7 მ სიგანის გალავანი, მინდა აღვნიშნო, რომ ჩინეთის დიდი კედელი 6 მ-ია და ის ჩვენ მიერ გათხრილ ნასახლარზე უფრო ახალგაზრდაა. ნასახლარი ქ.წ. XIII საუკუნეს ეკუთვნის, ანუ აქ ამ დროს გაშენებული იყო ქალაქი.

წერილობითი წყაროებით ვიცით, რომ არსებობდა კოლხეთის სამეფო, რაც უსათუოდ ასეა, მაგრამ ჩვენ კოლხეთის სამეფო არ გვინახავს. ჩემი აზრით, ის ჭოროხის ხეობაშია, ჭოროხის ხეობა კი დღეს თურქეთის ტერიტორიაზეა. ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც უდაბნოში აღმოჩნდა ქ.ნ. II ათასწლეულის დასასრულის ამხელა ქალაქები, რაც უეჭველად სახელმწიფოს არსებობას გულისხმობს. როგორც ჩანს, კოლხეთშიც და აღმოსავლეთ საქართველოში სახელმწიფოებრივი ცხოვრება II ათასწლეულის დასასრულიდან დაიწყო. მოცემული დასკვნა გადაათარილებს საქართველოს სახელმწიფოებრიობას. ეს ტერიტორია არაქართულად ითვლება, რაც რეალურად ასე არ არის. ახლა დუბლინის უნივერსიტეტის წარმომადგენლობა შეისწავლის 30 თავის ქალას (დნმ გენეტიკური ანალიზით) და აი, მერე დადგინდება ჭეშმარიტება, ანუ ჩვენ ვეძებთ მასალას სამეცნიერო დასკვნების გამოსატანად. შემოდია ვთქვა, რომ ივრის ზეგნის აღმოჩენებისა და კონკრეტულად ამ აღმოჩენის შემდეგ სახელმწიფოებრიობის თარიღი წინასწარულად შეიძლება განისაზღვროს ქ.ნ. XIII საუკუნით.

2016 წელი, 20 ივნისი - არქეოლოგიური ლაღიაშვილის რეკონსტრუქციის მარხაანიდან:

ჩვენ ვიმყოფებით დედოფლისწყაროს მუნიციპალიტეტის სოფ. ზემო მარხაანში, ზღვის დონიდან 694 მეტრ სიმაღლეზე, არქეოლოგიური სამუშაოები მიმდინარეობს სამხრეთ-აღმოსავლეთ განაპირას გორაკზე მდებარე ნაეკლესიარზე, განმენდის მიზანია ძეგლის საპროექტო-სარესტავრაციოდ მომზადება.

2016 წლის გათხრებამდე

განმენდითი სამუშაოების დაწყებამდე მიწის ზედაპირზე ჩანდა ეკლესიის ჩრდილოეთ კედლის მხოლოდ ფრაგმენტი და დასავლეთის შესასვლელში ზღურბლზე დადგმული გვიანდელი, შუა საუკუნეების საფლავის ქვა მხედრული წარწერით.

გათხრები

ტაძარი, როგორც ჩანს, XIX საუკუნის II ნახევარშია აგებული. თარიღი დგინდება სამშენებლო ტექნიკითა და მასალით, კონკრეტულად ტაძარი აგებულია ცემენტით, ანუ, აქედანაც ცხადია, რომ მისი აშენების თარიღი უნდა იყოს XIX საუკუნის II ნახევარი, ამას ადასტურებს ქვის წყობა. ზემო მაჩხაანში არის XIX საუკუნის კიდევ რამდენიმე ეკლესია, როგორც ჩანს, ყველა მათგანი ერთი ხელოსნის ნახელავია. ეკლესია შიგნიდან შეღებილი ყოფილა აგურის ფერი და ცისფერი საღებავებით, ანალოგიურ შეღებვას ვხვდებით ჩვენ ამ სოფლის ამავე პერიოდის, სხვა ეკლესიებზე, როგორც ჩანს, სოფელში ხელოსანთა ერთი ამქარი მუშაობდა.

გათხრები მიმდინარეობს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით, სამუშაოები დაიწყო 10 ივნისს.

დღეს 17 ივნისია, უეცრად რაღაც ახალი აღმოჩნდა... საკუროთხევლის განმენდის დროს გამოვლინდა ძველი სამშენებლო ფენა, აბსიდის ნაწილი, რომელიც წინასწარულად დავათარიღეთ

განვითარებული შუა საუკუნეებით, როგორც ჩანს, აქ შუა საუკუნეებში ყოფილა ტაძარი, შემდეგ რაღაც მიიქის გამო ის დაზიანდა და XIX საუკუნეში განუახლებიათ, ახალ სამშენებლო ფენაზე ნგრევის კვალი დასტურდება, ხოლო ძველი ეკლესიის ნგრევის კვალი “რესტავრაციამ” ნაშალა.

ეკლესიის ინტერიერში, საკურთხევლის იატაკზე აღმოჩნდა სპილენძის ხატი, 1916 წელს მოჭრილი სპილენძის მონეტები, სარკმლის მინები და მუქი წითელი მინის მცირე ზომის სასამისის ფრაგმენტი. დარბაზის იატაკის წმენდისას ცენტრში, ჩაქცეული კამარის ქვეშ, იატაკზე დაფიქსირდა ექვსსანთლიანი სპილენძის ჭალი, თავისივე საკიდი ჯაჭვით, სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში დადასტურდა ბრინჯაოს საეკლესიო ნივთები და ქსოვილის ფრაგმენტები.

სიახლე

ინტერიერში, წმენდისას აღმოჩნდა სხვადასხვა ფერის ნალესობების ფრაგმენტები (თეთრი, ლურჯი, ცისფერი, ყვითელი, მონაცრისფრო). სამხრეთის კედლის ძირში *in situ* დაფიქსირდა აგურისფრად შეღებილი კედლის ფრაგმენტი. როგორც აღვნიშნე, მეორე სამშენებლო პერიოდი XIX საუკუნეს მიეკუთვნება, კედლები ცემენტით არის ნაშენი, კედლების ნყობის, მშენებლობის ტექნიკისა და დეკორატიული ელემენტების მიხედვით, ეკლესიის მეორე სამშენებლო პერიოდი იმეორებს, ამავე რეგიონში მდებარე სინქრონული ეკლესიების სამშენებლო ტრადიციებს.

XIX საუკუნეში ეკლესია აუშენებიათ ზემო მაჩხაანის მკვიდრ ზალდასტანიშვილებს, რომელთა შთამომავალთაგან დღეს სოფელში რამდენიმე ოჯახია დარჩენილი; ეკლესია დანგრეულია XX საუკუნის 20-იან წლებში, ანტირელიგიური კამპანიისას. საარქივო მასალის შესწავლის შემდეგ დადგინდება, თუ ვისი სახელობისაა ეკლესია, ვინაიდან, ადგილობრივ მცხოვრებთა გამოკითხვით

ირკვევა, რომ ზოგი წმ. ნინოს, ზოგი წმ. ფოტინეს, ზოგიც ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრად მიიჩნევს.

ობიექტი მიმზიდველია არქეოლოგიური ტურიზმის განვითარების თვალსაზრისით - არქიტექტურის განვითარების მიმართულებით, ანუ შესაძლებელია თვალის გადევნება იმ პროცესისა თუ როგორ ვითარდებოდა ქართული არქიტექტურა ადრეული შუა საუკუნეებიდან - მე-19 საუკუნის ჩათვლით. აქ წარმოდგენილია რუსული სტილი, ბიზანტიური სტილი... საგულისხმოა, რომ ქართული ტრადიციული ქრისტიანული არქიტექტურა, ხორცს იხხამს პოლიტიკური პროცესების განვითარების კვალდაკვალ.

2016 წელი, 20 სექტემბერი - არქეოლოგ ბიორბი ბინდიაშვილის რეკონსტრუქციული გუდაბერტყას ნამოსახლარიდან

ჩვენ ვიმყოფებით თბილისიდან 77 კილომეტრზე, გორის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე (ზღვის დონიდან 699.08 მ), გუდაბერტყას ნამოსახლარ გორაზე.

2016 წლის გათხრებამდე:

გუდაბერტყას ნამოსახლარი ცნობილია ჯერ კიდევ 1956 წლიდან. ის აღმოაჩინა გორის მუზეუმის დირექტორმა სერგო ნადიმაშვილმა. მანვე დაიწყო აქ არქეოლოგიური გათხრები, რომლებიც პერმანენტულად მიმდინარეობდა 1990 წლამდე. ამ პერიოდში გაითხარა ბორცვის დიდი ნაწილი (80%). სამწუხაროდ, გათხრილ არქეოლოგიურ სტრუქტურებთან დაკავშირებული დოკუმენტაცია, რომელსაც გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ

მუზეუმში მივაკვლიეთ, ძალზე მწირია.

მე, პირველად 2002 წელს მომეცა საშუალება (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ორგანიზებით), მცირე განმედილი სამუშაოები ჩამეტარებინა გუდაბერტყაზე. 2005 წელს კვლავ მოხერხდა, ოთ. ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ინსტიტუტის დაფინანსებით გათხრების განხორციელება იქ, სადაც სერგო ნადიმაშვილის მიერ ადრე ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარს უკვე მოცილებული ჰქონდა ზედა, გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ეპოქის ფენები. გათხრებმა გამოავლინა ადრე ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. XXXI-XXIX სს.) წრიული ნაგებობა, რომლის ნანგრევებზეც დადასტურდა მომდევნო პერიოდის, მართკუთხედის გეგმის სამი შენობის ნაშთი. გამოვლინდა მტკვარ-არაქსის კულტურის ძალზე საინტერესო და ეფექტური თიხის კერა, რომელიც ამჟამად გორის მუზეუმშია ექსპონირებული. ნამოსახლარზე დადასტურებული ადრე ბრინჯაოს ხანის რამდენიმე პერიოდის გარდა, ბორცვზეც და მის ძირშიც გათხრილია გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის ნამოსახლარი ფენა და სამარხი (ქ.წ. XII-VII სს.). ყოველივე ამან, ძეგლის საავტომობილო მაგისტრალზე მდებარეობასთან ერთად, განაპირობა იდეა - გუდაბერტყას მუზეუმ-ნაკრძალის ან "ძეგლ მუზეუმის" სახით, მოენყოს ტურისტული ობიექტი. ამ მიზნის მისაღწევად, ბუნებრივია, აუცილებელი იყო მიზანმიმართული არქეოლოგიური სამუშაოების განხორციელება.

გათხრები

გუდაბერტყას 2016 წლის გათხრებს წინ უსწრებდა, 2015 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით განხორციელებული საძიებო – საცდელი გათხრები. ამ გათხრებმა საშუალება მოგვცა შეგვეჩინათ ისეთი უბნები, სადაც უფრო მაღალი იქნებოდა სანახაობრივად ეფექტური არქეოლოგიური სტრუქტურების გამოვლენის შესაძლებლობა. გათხრებისთვის შეირჩა ნამოსახლარის ორი უბანი: I - ბორცვის ჩრდილოეთ - ჩრდილო-დასავლეთ კიდეებთან, სადაც, ფერდობის დასაწყისთან, სანგრით დაზიანებულ კულტურულ ფენაში, ჩანდა ადრებრინჯაოს ხანის მტკვარ-არაქსული კულტურის კერა, ნახანძრალი შენობის ნანგრევებითურთ და II – ბორცვის წვერზე, ასევე სანგრით დაზიანებული გვიან ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის საკურთხეველიანი ნაგებობა.

2016 წლის გათხრები დაიწყო 4 მაისს. გათხრების მიზანი იყო, რაც შეიძლება კარგად წარმოგვეჩინა ბორცვზე დადასტურებული ყველა პერიოდი, როგორც სამეცნიერო ისე, ტურისტებისთვის საინტერესო, სანახაობრივი კუთხით. ამიტომ გასათხრელად შევარჩიეთ ისეთი უბნები სადაც, როგორც უკვე აღვნიშნე, კულტურული ფენა გაშიშვლებული იყო 2008 წლის ომის დროს გაჭრილი სანგრებით. არქეოლოგიური სტრუქტურების ფერდობზე განლაგებამ, საშუალება მოგვცა გვეცადა ნამოსახლარის სხვადასხვა პერიოდის საფეხურებად წარმოჩენა. გათხრების პროცესში ფერდობზე (I უბანი) არსებული კულტურული ფენების სერიოზული დაზიანებისა და აქედან გამომდინარე გათხრების შენელებული პროცესის გამო, გადაწყდა დამატებითი ფართობის განმენდა ბორცვის შუა, გავაკებულ ნაწილში, სადაც 2005 და 2009 წლებში აღმოვაჩინეთ ეფექტური მტკვარ-არაქსული (ადრებრინჯაოს ხანა) წრიული შენობა და სადაც, ს. ნადიმაშვილმა მოხსნა გვიან ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის დაზიანებული ფენები – III უბანი.

გათხრები 4 თვეზე მეტ ხანს მიმდინარეობდა, შედეგად: I უბანზე გამოვლინდა გვიან ბრინჯაო-ადრე რკინის ხანის, ძლიერ დაზიანებული, ფურნის ტიპის ღუმელების ნაშთებით წარმოდგენილი პირველი კულტურული ფენა. როგორც ჩანს, იმ დროის მცხოვრებლებს საკმაოდ დაუზიანებიათ ქვეშ არსებული, ე.წ. ადრე ყორღნული (ქ.წ. XXVII-XXVსს.) და ადრე ბრინჯაოს ხანის (ქ.წ. XXXI-XXVIIIსს.) მტკვარ-არაქსული კულტურის ფენა. გაიწმინდა ოროთახიანი, ნახანძრალი სახლი. ნგრევის შედეგად იატაკზე, ადგილზევე დამტვრეული, დიდი რაოდენობით, სხვადასხვა ზომის ნაბლისფერი, მონითალო და შავპირილა ზედაპირის თიხის ჭურჭელი; ამ კულტურისთვის დამახასიათებელი რიტუალური ნაცარგროვები, კაჟის ნამგლის ფირფიტები, კვირისტავები, დანახშირებული შალის ქსოვილის ნაჭერი, სათამაშო, თუ მისნობისთვის განკუთვნილი ცხვრის “ქლესა” კოჭები, ოთხშვერილიანი, იატაკში ჩადგმული, წრიული თიხის კერა, შიგ ალმოჩენილი ოთხფეხა, ზოომორფული სადგრით. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს შენობის კედლის, რელიეფური სიმბოლოებით შემკული შელესილობის

ფრაგმენტები, რომლებიც, სავარაუდოდ, ამ შენობის განსაკუთრებულ, შესაძლოა, საკულტო დანიშნულებაზე მიუთითებს.

III უბანზე, პირდაპირ ბალახის საფარის ქვეშ გამოჩნდა მტკვარ-არაქსის კულტურის კერამიკა და შენობის ნახანძრალი ნანგრევები. გათხრებმა გამოავლინა “მოკვადრატო-წრიული” ნაგებობა.

მის ცენტრალურ ნაწილში ჩადგმულია სტაციონარული კერა და აქვს წრიულ შენობაზე მიდგმული ვიწრო დერეფანი დასავლეთის მხრიდან. ამ შემთხვევაშიც, ისევე როგორც I უბანზე, შენობის იატაკზე გაიწმინდა დიდი რაოდენობით კარგად ნაპრიალები თიხის ჭურჭელი. გარდა ამისა, აქ დადასტურდა დერეფნის აშენებისას მონხული კარკასის გამოყენების ფაქტიც.

სიახლე

აღმოჩენილი და განმედილია 0,4-0,6 მ სიმაღლემდე შემორჩენილი ადრებრინჯაოს ხანის 2 ოროთახიანი ნაგებობა, რაც კარგ პირობას ქმნის მათი კონსერვაცია-რესტავრაციისათვის. იმავს თქმა შეიძლება ამ შენობებში დადასტურებულ კერამიკულ ნაწარმსა და სხვა არქეოლოგიურ მასალაზე. ცალკე უნდა აღინიშნოს სხვადასხვა ანალიზისთვის აღებული ნიმუშები, რაც საშუალებას მოგვცემს დავადგინოთ, როგორი იყო კლიმატი და აგრარული საქმიანობის პირობები; რომელი მარცვლეული მოჰყავდათ, ჰქონდათ თუ არა ყურძენი, როგორი იყო სამეურნეო ყოფა, მეცხოველეობის პროფილი და ხასიათი; ხომ არ მოხდა ისეთი კლიმატური ძვრები, რომელსაც შეეძლო მეურნეობის ხასიათისა და საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა გამოენვია, რაზეც მიგვითითებს ნამოსახლარებზე ადრე და გვიანბრინჯაოს ხანის ფენებს შორის, შუა ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარის არარსებობის ფაქტი.

ამრიგად, გუდაბერტყას ნამოსახლარის თითქმის 500მ² ფართობზე ოთხი თვის განმავლობაში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადასტურდა, რომ გუდაბერტყას ნამოსახლარი ნამდვილად კულტურული მემკვიდრეობის არქეოლოგიური ძეგლია და რომ იქ არსებული გვიანბრინჯაო-ადრერკინისა და ადრეული ბრინჯაოს ხანის კულტურული ფენები, მათში შემორჩენილი სამშენებლო ჰორიზონტებით პირველხარისხოვან მასალას შეიცავს, როგორც პრეისტორიული საზოგადოებების მეცნიერული კვლევის ისე, ამ კვლევათა შედეგების ფართო საზოგადოებისთვის, მნახველებისთვის სხვადასხვა ფორმით მიწოდებისა და ჩვენი ქვეყნის უძველესი კულტურის პოპულარიზაციის მიზნით გუდაბერტყაზე ტურისტული ობიექტის მოსაწყობად.

გამოვლენილი და განმედილი არქეოლოგიური ობიექტები - შენობათა კედლები და იატაკი, გამაგრების მიზნით დამუშავდა პოლივინილ აცეტატის დაბალი კონცენტრაციის ხსნარით. სამივე უბანს გადაეფარა პოლიეთილენის ზენარი და დაკონსერვების მიზნით შეივსო იმავე თხრილებიდან გატანილი ფხვიერი მიწით. გათხრებით მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა აღირიცხა და შემდგომი კვლევა-დამუშავების მიზნით განთავსდა სერგი მაკალათიას სახელობის გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

მომავალი წლიდან, არქეოლოგიური გათხრების პარალელურად, სასურველია, განხორციელდეს უკვე გამოვლენილი ნაგებობების გრძელვადიანი საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოები და დამუშავდეს გუდაბერტყას, როგორც მომავალი ტურისტული ობიექტის ინფრასტრუქტურული პროექტი.

Reportage from Excavations

Online Archaeology rubric “Reportage from the excavation” will allow reader to get virtually involved in archaeological research process before the excavations, during the excavations and get acquainted with results of scientific research – excavation dynamics online.

May 20, 2016 – Reportage of archaeologist Doctor of History, Senior Scientist of Georgian National Museum, Professor Gorderdzi Narimanashvili from Armaziskhevi:

Now we are on Mtskheta Municipality area, at 470 m above the sea level, at the confluence of Mtkvari and Armaziskhevi rivers, on the right bank. This is the place, where eponymous ancestor of Georgians-Kartlos settled, the name of the country originates from here and from here the history of the country takes a start according to “Kartlis Tskhovreba” (Life of Kartli).

Before excavations

First archaeological excavations commenced here in 1936 (headed by Iv. Javakhishvili, S. Janashia, Al. Kalandadze, G. Gobejishvili, A. Apakidze and G. Lomtadze). Excavations were suspended during the war, as almost all members involved in the excavations were deployed to the war. Excavations were renewed in 1943 and were proceeded till 1949. Significant findings were discovered during this period. Many novelties of Georgian history became known exactly at that time; it turned out that small and big Pitiakhshes lived here, inscriptions appeared, well-known Armazi Bilingual (Stele of Serapit) and Stele of Sharaga Pitiakhsh, erected for celebration of victory.

Firstly, roman bath was excavated. We discovered names of Georgian kings and Ezosmodzghvaris (priest, spiritual guide, close person to the

Reportage from Excavations

royal family), who gained many victories. So the site itself bears high importance. Armaziskhevi complex of Eristavis (feudals, like dukes in English) is dated as II-III centuries, however, the settlement existed till XIII century.

In the following years excavations took place on Mt. Kartli, where Early Medieval settlement was discovered. St. Nino church stands on the highest elevation here (VII).

Hellenistic and Antique Age settlement was identified hereby on so-called Katsitavana hill by archaeological expedition. So this is historically very significant area for Iberia kingdom of Kartli and it is obvious that archaeological finds facilitated to the announcement of the part of this territory as a preserved area.

Rehabilitation-conservation of archaeological monuments of Armaziskhevi started three years ago and it is financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage. It was decided to properly prepare Armaziskhevi for visitors and accordingly, first of all, it was required to carry out archaeological works; This considered to identify structures already known from publications and investigate new archaeological sites. Nowadays, the third season of works is in progress.

The results of three-year excavations appeared very successful. Beside identification of fenced, one and two-celled structures and examination of the surrounding infrastructure, we obtained new archaeological finds as well. Last year we defined that one more large hall is erected in the west of the structure with fence. This is the building built with limestone, which is not mentioned in previous reports, neither depicted on the map. We found three burials of Late Antique and Medievales. One of them was already robbed in the past. Medieval multi-celled structure was identified (XI-XII). This era was not known in Armazi before the present.

One of the burials is very interesting as it belongs to Armaziskhevi Pitiakhshrank, it is arranged for a little child (size 60X60 cm, height – 80 cm), it is built with finely hewn stones, it has a stone floor, angles are plastered with lime mortar; so, it is very well prepared, that means that it is the burial of a representative of a high social layer. Unfortunately, the grave was empty and it is difficult to state whether it really belonged to the representative of Pitiakhsh genealogy, however it can be assumed according to its structure.

Excavations

We started current year excavations on May 8 and we have already obtained interesting finds. Hole-burial of Antiquity had not been excavated before, this year it was cut for the first time. It belongs to the young individual (according to the skull), bones of a minor deceased, supposedly of a girl appeared in it, together with clayware, glass balsamium. The burial was slightly damaged, we carried out complete preparation works. In the nearest future Australian anthropologists are arriving and we are planning to give them the skull for examination and to carry out DNA analysis. We are also planning to take samples from other burials as well for analysis, in order to determine genetic code of Armaziskhevi Pitiakhsh branch.

At present students work near bath, they clean the area, where supposedly wine cellar should be, as one integral pitcher was identified here. Explorations are carried out involving students of Archaeological direction of TSU, Sokhumi and Technical universities. Researches have multi-disciplinary character. Excavations are in progress.

Novelty

Antiquity hole-burial had not been discovered previously in Armaziskhevi. One out of four graves was identified during ongoing excavations. It contains interesting inventory (clayware, glass balsamium).

One integral (empty) pitcher was recovered near bath, which indicates on the existence of a wine cellar at this place. Works are in progress, which aim at determination of the genetic code of Kartlian Armaziskhevi Pitiakhsh branch.

The number of visitors is increased since commencement of excavations, which is the ground for raising tourist potential on this territory of the country.

May 25, 2016 – Reportage of archaeologist Giorgi Mindiashvili from Gudabertka settlement:

We are in 77 km from Tbilisi, on Gori municipality area (at 699,08 m asl), on the hill of Gudabertka settlement.

Before Excavations

Gudabertka settlement is known even since 1956. It was discovered by director of Gori Museum – Mr. Sergo Nadimashvili and he launched archaeological excavations. Excavations were carried out permanently till 1990. The major part of the hill was excavated (80%). Unfortunately, excavated archaeological structures were not recorded, accordingly corresponding data are not available.

In 2002 I had an opportunity to carry out cleaning works here (organized by Archaeological Research Center); In 2005 we started excavations on the place where previously Sergo Nadimashvili provided works. At this place Early Bronze Age settlement was located. Circular structure was excavated; two rectangular buildings were built on it. Very interesting hearth of Kura-Araxes culture was identified, which is restored and exposed in Gori Museum. Several periods of Early Bronze Age can be observed on the settlement. Settlement layers are excavated on the hill and at the foothill, which cover XII-VII centuries BC,

i.e. Late Bronze-Early Iron Age period. 4 construction periods of Early Bronze Age are identified. Accordingly, the idea appeared about making Gudabertka settlement as tourist facility bearing Museum-Preserve character. For realization of this idea it is necessary to carry out excavations. Excavations are financed by National Agency for Protection of Cultural Heritage. We launched our works on May 4.

Excavations

Ongoing excavations revealed so-called early kurgan age pottery, that means that people lived there even during this age. These are those large kurgans, preceding the marvellous culture of Theoph.

Our objective is to represent the monument from all sides and to represent as far as possible well all identified periods on the hill, which is very important to attract tourists. Accordingly, we selected the place for excavations, which was damaged (it was damaged due to the entrenchment dug during 2008 war). We are going to divide the settlement into stairs, to expose these stairs and roof the area, which of course will be effective. But what is the most important it is necessary to determine what is preserved here, how far the preserved materials can be used. At present, fragments of clayware of the Late Bronze-Early Iron Age can be visible on the settlement at the floor level. Supposedly, there was one building, which was in the process of destruction and another building was built above it, during overbuilding another structure, it is obvious they were levelling the place, in the result of which the lower levels were damaged. Therefore it is difficult to represent preserved building fully.

There is the building being burnt. For us, archaeologists finding the burnt building is the best option, as after fire the natural conservation takes place (it means that nothing is taken away). We hope that revealed plastering are the fragments of clay roofs, which were standing on the piers and they fell and burnt down during the fire. There is an

oven here, which was used to bake a bread. As identified fragments are common here, it proves that there should be as many buildings, as the bakery-ovens.

Residential houses level is identified under Late Bronze-Early Iron Age level. Layout of construction layers and hearths with shelves of Early Bronze Age buildings are visible. It was possible to place pot or other kitchen dishes on each shelf. Plastering is visible quite well. The structures here are of Late Bronze Age, they are quite cut inside, it is possible to save only part of it, that is already very interesting perspective.

Novelty

In the result of sample analyses, taken from Gudabertka settlement, it became possible to determine the local climate, agricultural life, the kind of wheat cultivated here, did they have vine? Whether the climate change took place, that made them resettle and change the nature of their agriculture. As far as there is so-called archaeological interruption in Georgia, i.e. Middle Bronze settlements are not proved in our country – middle age – between Early Bronze and Late Bronze is missed.

Tortla river flows hereby on the field, swamping and drying periods can be identified in its precipice, so, some climate changes are well revealed. After excavations all information should be gathered and analyzed in the light of climate changes. It is important to determine the relation of early kurgans to this settlement. At present the fragment of the hand of the clayware was identified, which is very close to the material of early kurgans (XXVII-XXIV centuries) and is very vivid artifact.

June 25, 2016, - Reportage of the archaeologist Vakhtang Licheli from Atskuri:

We are now on the territory of Atskuri Virgin Mary Church, at 930 m asl. In terms of monument layout, Atskuri is intermediate.

Before Excavations

After 2006 works were suspended in Atskuri. Fortunately, after starting rehabilitation of the temple with the effort of National Agency for Protection of Cultural Heritage, archaeological works, necessary to prepare the monument for rehabilitation have been carried out. We carried out works on external perimeter of the church, where several dozens of Medieval centuries burials were identified (mainly of XII, XIII, XIV centuries). We fully examined them. In 2006 we excavated the burial, where very interesting object was found – golden pendant icon of vitreous enamel. Nowadays it is kept in the Museum of Art, it belongs to the beginning of XII-XIII centuries. So Atskuri interior examination was finished at that time. Various period structures are preserved in 2/3 of it, which indicates at the fact that prior to construction of cathedral, or before XII century, this place was intensively inhabited, i.e. pagan age Atskuri tradition took place. I mean that it was always administrative and religious center and was preserved for centuries.

Excavations

The current year we started excavating the interior. We have been working on the monument for 40 days. The interesting fact is that the residential structures of Early Medieval centuries – VII-VIII, were identified, that proves that there should be a religious center as well nearby. The smaller VII-VIII century church in the north of the cathedral had been already examined by us, which was attached to the finely carved gate (we threw the ground around for conservation). So one interesting nuance was revealed: the gate, furnished with curves and pilasters, which was previously identified by us, is the architectural masterpiece indeed, and it does not correspond chronologically to the cathedral. The question is raised: What was the aim of arranging this gate? A priori it is supposed that there must have been some monumental building, for which the gate had been made. Now we have already finished inte-

rior works and moved to the western yard of the cathedral. Excellent church built with bricks, appeared here, and Asomtavruli inscription is preserved on it. The inscription reads as follows: “Christ! have mercy on George (it should be George) bishop the son of Mirian”. It is clear that George is historical person. If the date of the inscription, proposed by Mr. George Gagoshidze, is correct, and I agree with his opinion, then we are dealing with IX century monument, which is consistent with the environment from archaeological and stratigraphic point of view. Now I understand why they made the gate, which means that it was assigned for the monumental temple, which preceded the cathedral.

Novelty

Archaeological material of Late Antique Age was identified in the layers of interior, which were excavated. This proves that the narrative about Andrew the Apostle came to Atskuri and saw the temple of Artemis and Apollo, is close to the reality. Accordingly, soon we will find the gate of monumental temple. After fully cleaning of the area, Atskuri Virgin Mary Church will be marvelous complex of Georgian architecture and one of the best pages of Medieval Georgian history will be created.

July 25, 2016 – the reportage of the archaeologist Kiazos Pit-skhelauri from Didnauri settlement:

We are at the elevation of 635 m asl, in the remote east part of Georgia, on Shiraki upland. State border surrounds the upland from three sides, only west part connects it to Georgia. Therefore many problems are created, as it is almost totally separated from the outer world, i.e. it is connected only with one alignment, borders around are closed, accordingly it is a sort of deadlock.

Before Excavations

At the end of the last century, aerial photos revealed large cities in David Gareji desert on Iori upland. Unfortunately, our society was not much interested with these cities. Troa expedition was interested with it, and when we brought Manfred Korfman (head of Troa expedition) for the first time here, he was excited. Accordingly Troa expedition commenced works on desert monuments. In 2006 Mr. Korfman died, Troa expedition was transferred to Cincinnati University and works were suspended here. Then we observed area already via satellite imageries and in the result of deciphering of these images we found the settlement. This settlement was very well outlined on the image.

Since then I try to save the settlement and with the support of National Agency for Protection of cultural Heritage at last I have reached the goal. Firstly we started to work on the territory of the cemetery, as the lands of the settlement belonged to private owners. Up to 50 burials appeared on the territory of the cemetery. (many of them are damaged), they were dated as of 13 century AD, i.e., accordingly, the town was dated as well, as the cemetery belonged to the settlement.

Excavations

The unique burial of the warrior have been revealed during current excavations. As it seems a commander is buried here, as the head of the deceased is furnished with a crown, a lot of jewelries were found in the grave, as well as real sword, i.e. the imitation of a sword have been often met by us, but here we were dealing with the real sword, which was used for fighting. Accordingly, archaeologically it was determined how was this sword worn (on a back and not on a waist). Foreign origin arrowhead was discovered in the abdomen of a deceased, he was killed with this weapon. I think he was killed not by Caucasian, the arrowhead might be of Asia Minor origin. After we correspond the finds to the sources we will know who invaded us in 13 century.

I think that although the commander was killed in this war, but the army gained victory, as the commander was buried immediately after his death, bent pose of the deceased indicates at it. Exactly this history is being restored at that moment. Ongoing excavations are interdisciplinary, we examined soils, old canal places, palynological analyses were carried out. Boston University students will be involved in excavations in September of the next year. TSU students are engaged in excavations.

Novelty

The city which has a 7-meter-wide wall is identified. I would like to point out that the Great Wall of China is 6 meters and it is younger than the settlement, which we excavated. Settlement belongs to XIII AD, i.e. the city was built here at that time. We know from written sources that the Kingdom of Colchis existed here, which is undoubtedly true, but we have not seen the kingdom of Colchis. I think it is in Chorokhi river valley, and Chorokhi River valley is on the territory of Turkey today. This is the first time when at the end of the II millennia such large cities occurred in the desert, which undoubtedly implies the existence of the state. Apparently, statehood started to exist in Colchis and in east Georgia since the end of II millennia. This conclusion will change the date of the statehood of Georgia. This area is not considered to be the area of Georgia, that is not actually the truth. Now, representation of Dublin University will study 30 skulls (DNA with genetic analysis), and then the truth will be determined. So we are now looking for material for scientific conclusions. Now I can say that after Iori upland discoveries and specifically after this finding, the date of the statehood can be determined tentatively as XIII century AD.

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ადამისა და მისი მოდემის აკადემიური ცოდნა მევენახეობაზე ნოემ შვიდ წარღვნაში გამოატარა და პირველად საქართველოში დააფუძნა, ანუ ქვეყანას საკრალური სახელით - “გეორგია“ ღვინის მისტერია ოდითგანვე შეერწყა, შესაბამისად, “მარანი” მხოლოდ ღვინის შესანახი ადგილი არ არის ქართველებისთვის, ის სულიერების აღუვსებელი საწყაულია, რის გამოც საბა-სულხან ორბელიანმა საღვინე სახლად განმარტა.

გეორგიანელების საღვინე სახლთა შორის განსაკუთრებულად რიტუალური შიოს მარანი გახლავთ. შიოს მარნის მითოსური რეალობის ქვედინებების სახისმეტყველებასთან დაკავშირებით, შიო მღვიმელის მონასტრის მიმდებარე ხელოვნური გამოქვაბულების არქეოლოგიურად შესწავლის აუცილებლობაზე “ონლაინ არქეოლოგიის” მკითხველს საკუთარ თვალსაზრისს “შიოს მარნის“ გამოქვაბულებისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიების არქეოლოგიური კვლევების პროექტის ავტორი და “შიოს მარნის” შემსწავლელი არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, კულტურული რესურსების კვლევის ცენტრის დირექტორი, არქეოლოგი ნიკა თუშაბრამიშვილი აცნობს.

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

შ ი ო ს მ ა რ ა ნ ი

შიო მღვიმელის მონასტრის მიმდებარე ხელოვნური გამოქვაბულები (სამონასტრო კომპლექსის სავარაუდო ნაწილი) მდებარეობს თელავის მუნიციპალიტეტის სოფელ რუისპირში. მდ. თურდოს მარცხენა ნაპირის ფლატეზე, მდინარის დონიდან 10 მ-დან 50 მ-მდე, სხვადასხვა სიმაღლეზე.

მითი და რეალობა

შიოს მარანი ღვთიური საზრდოს, ზეციური მადლის განსახოვნებაა. სვიმონ საკვირველმოქმედის ჰალაბიელის “ცხოვრებაში” წარმოდგენილია, როგორც მოუკლებელი, უღევი საზრდო, ლოცვით აღმოცენებული წყარო, ბარძიმიდან გადმოსული ზეთი, წყალი და ღვინო... “თავით თვისით” არის აღმომსკდარი ღვთიური საზრდო, რომელიც თვალთ სახილველი და ცხადი სასწაულია. მისი მოპოვება ადამიანის უნარს, მის ხელსა და ძალას აღემატება; ღვთისგან მონიჭებულ საზრდოს ადამიანები აკლებენ, მაგრამ ის ისევ თავისით მატულობს: “ოსპნი გარდაეცემოდა ჭურჭლისა

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

მისგან, რომელსა შინა იდგა... მისცემდეს ოსპნისა მისგან საეგლოგიად კაცთა, და მას არაა დააკლდებოდა” [გარიტი 1957: 26].

“ალივსო ბარძიმი იგი წყლითა თავით თვისით და გარდაეცა ქუეყანასა ყოვლით კერძო და მიიღეს ყოველთა კაცთა წყლისა მისგან”.

“საგზალი იგი არს რომელი სააღვიღეთ ქუეყანით ჩუენით რაჟამს გამოვიდოდეთ მოსვლადა ქადა გუაქუს ჩუენა თორმეტი თუე გზასა ზედა ვინაფთგან ვჭამთ ამისგან და ესე ესრეთვე ჰგიეს” [გარიტი 1957: 34].

“მოიღეს ყოველთა მუნ მდგომარეთა ჭურჭლები და აღავსეს და მას არა დააკლდა, არამედ სავსე გარდაეცემოდა” [გარიტი 1957: 17].

ღვთით მონიჭებული საზრდო, მოუკლებელი და სისავსე მოჭარბებულია, სახისმეტყველურად აცოცხლებს მაცხოვრის მიერ კანას ქორნილში აღსრულებულ სასწაულს, თევზისა და პურის გამრავლებას. ასევე წმიდანის ლოცვით აღსრულდება სასწაული, მოუკლებლად საზრდო ენიჭება ადამიანს.

ეს უძველესი მოტივია, რომელიც ცხოველმყოფელია ზღაპრულ თხრობაში - ჯადოსნური ძალით - მოუკლებელი სუფრა, თავისით გაჩენილი სურსათ-სანოვაგე, ულავი ღვინო და ტკბილეულობა... ზღაპრის გმირი დაჯილდოებულია ამ არამინიერი საზრდოთი და სხვებსაც უხვად უნაწილებს.

არსი “ჯადოსნური სუფრისა” უნივერსალურია. მას ვხვდებით ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში, გრიმების ზღაპრებში, “ათას ერთ ღამესა” თუ “კალევალაში”. გავრცელებული მოტივი ჯადოსნური ნივთების არსებობაა - ქოთანნი, კოვზი, ჯამი... მაგალითად: ქოთანნი ხარშავს ფაფას და ივსება სახლი, ქუჩები და მთელი ქალაქი...

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

შიო მღვიმელის “ცხოვრება” ხალხური თხრობის საგნად იქცა სწორედ ღვთიური საზრდოს ცხოველმყოფელობით და ხატოვანი გამოთქმა “შიოს მარანი” ხალხური წარმოდგენით - მოუკლებელი მარაგის, ღვთიური მაღლისა და სიუხვის გამომხატველია. თ. სახოკიას განმარტებით: “შიოს მარანი - სიმდიდრე უღეველი, დიდი ქონება, უხვება, სავსებაა.”

VI ს-ში საქართველოში ქრისტიანობის გასავრცელებლად ასურეთიდან იოანე ზედაზნელის მეთაურობით ჩამოსულან ათცამეტი წმიდა მამანი. ერთ ათცამეტაგანს წმ. შიოს მცხეთის ზემორე, ამჟამინდელი ძეგვის მოპირდაპირე, მტკვრის მარცხენა მხარეს, მღვი-

იმეში მონასტერი გაუშენებია, შემდეგში შიო მღვიმელის მონასტრად სახელდებული. მონასტერში შიოს მარანიც ჰქონია, მისულ მლოცავებს ღვინით უმასპინძლდებოდა. ლეგენდის თანახმად, ქვევრები ისევ პირთამდე ივსებოდა. აქედან თქმა “შიოს მარანი” გამხდარა უღეველის, უკლებრისა მექონების, უხვების სინონიმი [სახოკია 1979: 763].

“შიოს მარანი” დალოცვის ტექსტებში, ახალწლისა და შობის სადიდებლებში დამკვიდრებული სახისმეტყველებაა:

“ღმერთმა ისე აგაშენოთ, როგორც - შიოს მარანიო. პური-ღვინო ბევრი მოგცეთ, სხვა წყალობაც მრავალიო”... [პოეზია 59] .

“შიოს მარანი” ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორ განსახ-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ოვნდება ქართულ ყოფასა და ხალხურ მეტყველებაში, რწმენა-წარმოდგენებში ქრისტიანული სატმეტყველება და როგორ ინარჩუნებს საუკუნეთა განმავლობაში ცხოველმყოფელობას.

საგულისხმოა, რომ ქართულად სიტყვა “მარანი” - საღვინე სახლი (სულხან-საბა ორბელიანი), უფრო განზოგადებულად, პურ-ღვინის შესანახი ადგილია, რომელიც ქართველი ხალხისთვის სინმინდეს, ღვთიურობას აღნიშნავს. მარანი წმიდა ალაგად ითვლება, რასაც

ცხადყოფს ეთნოგრაფიული სინამდვილე, ტრადიციული ყოფა. თუ ეკლესია შორს იყო, ან უამინდობა უშლიდათ ხელს, მექორწილები ქორწინებას მარანში აღასრულებდნენ. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ მარანი - ქრისტეს სისხლისა და ხორცის - პურ-ღვინის წმიდათაწმიდა შესანახი ადგილია ქართველთა რწმენა-წარმოდგენით. ამდენად მას ღრმად სიმბოლური საზრისი აქვს და სახისმეტყველურად მრავალსახოვანია: “იაგუნდის მარანშია ღვინო სდგას დალალის ქვირსო, შიგ ალვის ხე ამოსულა, ტოტები აქვს ნარგიზისო, ზედ ბულბული შემომჯდარა, შავარ-

დენი ფრთასა შლისო”. ია ვკრიფე...” [1979: 61].

ხალხურ დალოცვა - სადღეგრძელოებში სიუხვის, დოვლათიანობის, უღვეელი სიმდიდრის სიმბოლოდ ხშირად იხსენიება “შიოს მარანი”:

“ღმერთმა ისე გადღეგრძელოს, როგორც - შიოს მარანიო”.

“სახლო, ღმერთმა აგაშენოს, როგორც - შიოს მარანიო”.

დალოცვა-სადღეგრძელოებში “შიოსმარნის” ხსენებამასპინძლური გულუხვობის სანაცვლოდ უფლისგან მადლის მიღების სურვილით

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

არის განპირობებული. ერთ კახურ მურში სწორედ ღვინის უღველობას უსურვებენ ხელგაშლილ მასპინძელს:

“მშვიდობით მოგიჭამნია ჯერკალო, მერე რთველია, წითელი ღვინით ეგემსოს სამი საპალნე ქვევრია, სომდედასომდე ძალზე, ისევ ხელუხლებელია”.

შიო მღვიმელის ხსენების დღე ყველიერის მარხვის ხუთშაბათია. ხალხურ ყოფაში ამ დღეს “შიობის უქმი” ჰქვია. “ამ დღეს შიოს სახელზე სუფრას დალოცავენ - წერს გ. ცოცანიძე - დიასახლისი მა-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ჭკატებს დააცხოზდა, ხავინს გააკეთებდა, ხავინიდან ამოღებულ ერბოს ცეცხლში დააშიშხინებდა, თან ლოცვას წარმოთქვამდა:

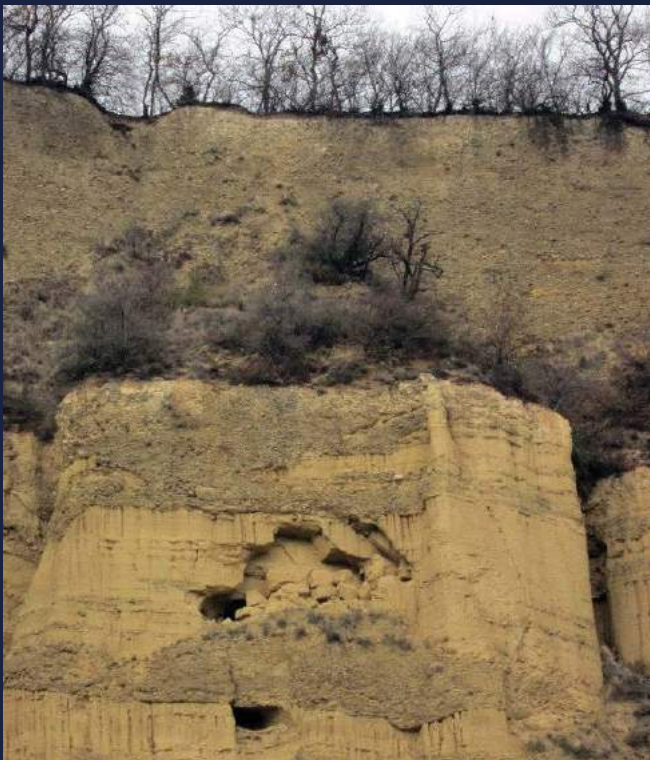
“შიო, მუშაო, შიო, მაშვრალო, **ძვალნიმც გეპოხებიან ცეცხლით დამწვარნი**, ჯვარსამც დაგვიწერ, ბარაქასა მდაგვიდევენ ნან-

ველ-ნადღვებსაც, ნახ-ნავ-ნათესსაცო”.

ოჯახები იმ დილას მაჭკატით დაპურდებოდა. სუფრაზე შიოს შესანდობარს ამბობდნენ. შიო ძალიან მშრომელი კაცი ყოფილა, ცეცხლში დამწვარა. ხალხში რწმენაა, რომ შიოს სული სადღ-

აც ქოხში ბინადრობს, ამ დღეს გამოდის და მზეზე წვება. დამწვარი ძვლები სტკივა. მის სახელზე გამომცხვარი მაჭკატის ერბო ძვლებზე გადასდის, უპოხავს, უამებსო” [მზიანი... 2003: 102].

სერგი მაკალათია ნარკვევ “რაჭველთა რწმენაში” შიოს ხსენებას დოვლათიანობით აღნიშნავს:

“ოჯახის დოვლათიანობას მთის რაჭველები ევედრებიან წმ. შიოს და უხდიან მას “შიოობას”, ყველიერს ხუთშაბათს ოჯახის უხუცესი აიღებს ორ კვერცხს და ორ განაგებს (კვერს) და წმ. გიორგის შესთხოვს მის

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ოჯახში ბარაქა დაატრიალოს. ლოცვის შემდეგ ამ კვერცხებსა და კვერს არმანში დებს. ვარცლზე ღვინით სავსე ჭიქას სდგამს, რომ როდესაც შიო გამოივლის, მისი მათრახის კუდი ღვინოში ჩაენობა, ოჯახში დოვლათი დატრიალდებაო. თუ ჭიქა ცარიელი დახვდა, შიო ოჯახს დასწყევლისო” [ზიანი... 2003: 404].

მოხვევითა რწმენით, “შიოობას” ყველიერში მუშაობა აუცილებელია - შიოს მუშაობა უყვარდაო. რაც უნდა მოხუცი იყოს, შიოობას მუშაობით ოფლს მოიღენს. უცხოებენ კვერს, ანთებენ სანთელს, შიოს ოჯახის ბარაქაობას შესთხოვენ” [ზიანი... 2003: 187].

შესაძლოა ითქვას, რომ შიოობა - წმიდა შიო მღვიმელის ხსენების დღის აღნიშვნაა ყოფაში. ძვლების გაპოხვა დაკავშირებული უნდა იყოს ხალხურ რწმენასთან, რომელსაც მოსე ჯანაშვილი მოგვითხრობს - შიო მღვიმელის ძვლები სასწაულთმოქმედი ძალის იყო. ყველიერის ხუთშაბათს მიწიდან ამოდიოდნენ თავად და განმკურნებელი ძალა ჰქონდათ, შემდგომ სპარსელებს წაუღ-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

იათ ეს ძვლები, იქ ისეთი მოუსავლიანობა, შიმშილი და უბედურება დასტეხიათ, რომ წმიდანის ძვლებისთვის დაუბრალებიათ და კვლავ დაუბრუნებიათ საქართველოში. ამ წარმოდგენებთან უნდა იყოს დაკავშირებული ძვლების პოხვა, რომელშიც წარმართული რიტუალის კვალიც კარგად ჩანს. ცნობილია, რომ ძვალს აღდგომის ძალა აქვს: შექმული ნადირის ძვლებს აწყობდნენ და ის ცოცხალი წამოხტებოდა. ადამიანის, წმინდანის ძვლების გაპოხვა მადლის მიმნიჭებელია და მისი ღვთიური ძალის მომფენი. ეს საზრისი ქრისტიანული წმიდანის ძვლებსაც დაუკავშირდა.

მარანიც ქრისტიანობამდელი სახელწოდებაა ქართლში. იგი არამეული წარმომავლობისაა, “მარ” - სახვნელ იარაღს აღნიშნავს და ყველა ენაშია დამკვიდრებული, ანუ იგი მიწათმოქმედების, ნაყოფიერების კულტმსახურებების დროინდელია.

ის, რომ “მარანი” ქრისტიანობამდელია, ამას ადასტურებს უძველესი კერამიკის ნიმუში “ქართული მარანი” - სასმისის სახეობა...

ამრიგად, მეტად სიღრმისეულია ასურულ-ანტიოქიური საღვთისმეტყველო სახისმეტყველების კვალი ასურულ მამათა “ცხოვრებებსა” და ხალხურ რწმენა-წარმოდგენებში, ყოფით რეალობაში.

“შიოს მარანი” ამის ნათელი დადასტურებაა.

ასურელი მამები

VI საუკუნე

ასურელი წმიდა მამები, ათსამეტი ასული მამა, ცამეტი სირიელი მოღვაწე, სირიელი მამები - ჩვენში მოსულან VI საუკუნეში სირიიდან (შუამდინარეთიდან). მათ სახელთან დაკავშირებულია საქართველოში

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

სამონასტრო ცხოვრებისა და მისი ორგანიზაციის დამყარება-ჩამოყალიბება, ქართლის ეკლესიის გაძლიერება კერპთაყვანისმცემლობასთან ბრძოლაში, ინტენსიური მისიონერული საქმიანობა, მძლავრი კულტურული კერების შექმნა, ორიგინალური ჰიმნოგრაფიული მწერლობის აღმოცენება, ბერ-მონაზვნური

ცხოვრების მაღლის განფენა და განდეგილობის დამკვიდრება. ასურელ წმ. მამათა მოღვაწეობამ დიდი წვლილი შეიტანა ქართული ქრისტიანული კულტურის განვითარების საქმეში. ასურეთიდან მათ შემოიტანეს ცოდნა მაცხოვრის ხელთუქმნელი ხატის შესახებ და სათავე დაუდეს ფრესკისა და საეკლესიო ხატწერის დიდ ტრადიციას.

მათი სახელის უკვდავსაყოფად დღესაც დგას გარეჯის, მარტყოფის, შიომღვიმის, ალავერდის, ნეკრესის, წილკნის, სამთავისისა და ზედაზნის წმიდა სალოცავები - ქართული ხუროთმოძღვრების შეუდარებელი ძეგლები.

შუა საუკუნეთა წერილობითი და ზეპირი ტრადიციის თანახმად, სირიიდან მოსულან წმ. იოანე ზედაზნელი და მისი თორმეტი მოწაფე. ძველთა-

ლან წმ. იოანე ზედაზნელი და მისი თორმეტი მოწაფე. ძველთა-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

განვე არსებობს ორი სხვადასხვა ნუსხა სირიელი მამებისა. მათში მოხსენიებულ მოღვაწეთა რიცხვი ცამეტს ჭარბებს: წმ. იოანე ზედაზნელი, შიო მღვიმელი, დავით გარეჯელი, აბიბოს ნეკრესელი, ისე წილკნელი, იოსებ ალავერდელი, ანტონ მარტყოფელი, თადეოზ (თათა) სტეფანწმინდელი, პიროს ბრეთელი, ისიდორე სამთავნელი, ზენონ იყალთოელი, მიქაელ ულუმბოელი, სტეფანე ქიზიყელი, ელია დიაკონი, თეოდოსიოს, პიმენ, ნათან. ვარაუდობენ, რომ წმ. დავით გარეჯელის მონაფეებად ცნობილი ლუკიანე დადოდიც, შესაძლოა, სირიიდან იყვნენ მოსულნი. სინას მთაზე წმ. ეკატერინეს მონასტრის ახლად აღმოჩენილ ხელნაწერთა ქართულ კოლექციაში გამოვლინდა კრებული, რომელიც ასურელ მამათა შესახებ არსებულ ყველა რედაქციაზე უფრო ძველია (X ს-ის I ნახევარი) და შეიცავს ზოგიერთ ისეთ ცნობას, რომელსაც შეუძლია გარკვეული სიახლე შეიტანოს სადავო საკითხებში (ზ. ალექსიძე).

სინური რედაქციის მიხედვით, ცამეტი ასურელი მამა იოანე ზედაზნელის მეთაურობით საქართველოში ჩამოსულან ე. ურჰადან (ედესიდან). გარდა ამისა, შეცვლილია მამათა სახელებიც, მაგალითად, ეზდერიოზ სამთავნელი, თევდოსიოს მრეხელი...

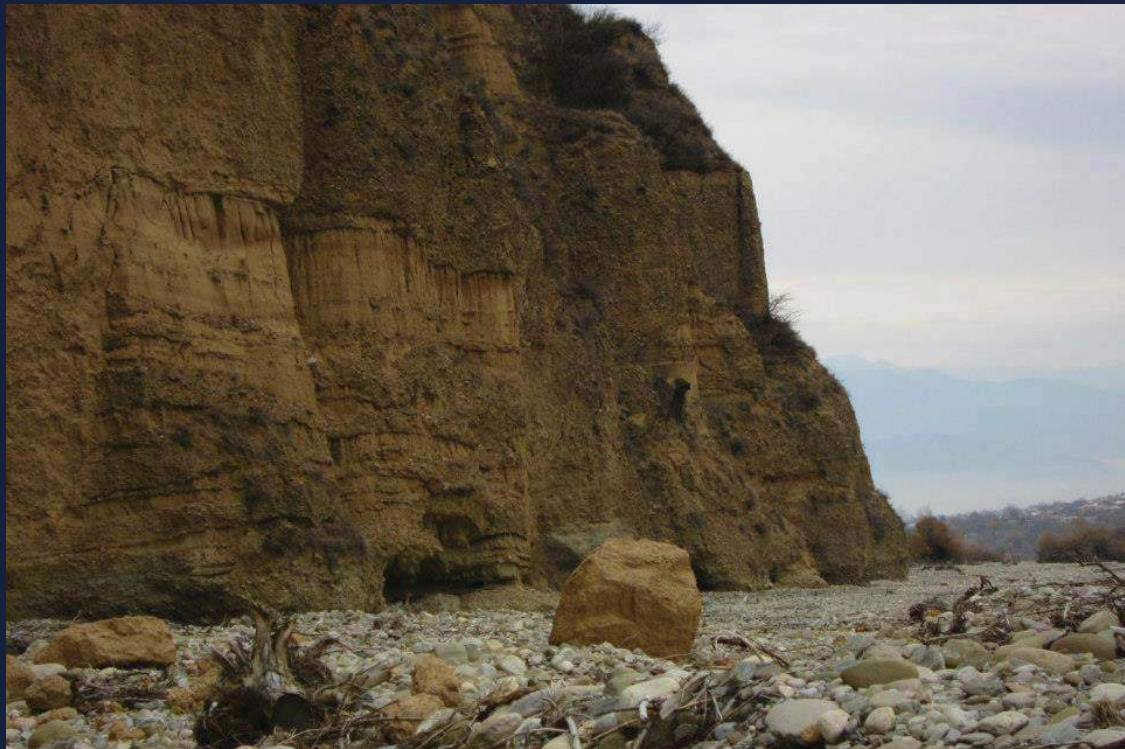

ასურელ წმ. მამათა რაოდენობის, ეროვნების, საქართველოში მათი მოსვლის დროისა და მიზნის შესახებ მეცნიერებაში განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს. ერთი შეხედულების მიხედვით, წმ. იოანე ზედაზნელი და მისი მონაფეები 501 წელს მოვიდნენ სა-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ქართველოში. არსებობს მეორე ვარაუდიც, რომლის თანახმად, ისინი VI საუკუნეში სხვადასხვა დროს ჩამოსულან და მხოლოდ შემდეგში გაერთიანებულან.

იყვნენ თუ არა ეროვნებით ქართველები სირიელი მამები? ამ საკითხის ირგვლივაც არაერთგვაროვანი შეხედულება არსებობს. დ. ჩუბინიშვილი, მ. ჯანაშვილი, დ. ბაქრაძე, შ. ნუცუბიძე, კ. კეკელიძე, ლ. მენაბდე, შ. ნუცუბიძე, ვ. გოილაძე ფიქრობენ, რომ სირიიდან მოსული მოღვაწენი ეროვნებით ქართველები უნდა ყოფილიყვნენ. ამავე აზრს იზიარებდა რ. თვარაძეც. ს. კაკაბაძეს შესაძლებლად მიაჩნდა ზოგიერთი მათგანის ქართველობა, ხოლო ივ. ჯავახიშვილი ასურელ წმ. მამათა ქართველობას უსაფუძვლო ჰიპოთეზას უწოდებდა, ეპისკოპოს ა. ჯაფარიძეს, დ. მერკვილაძეს კი ეჭვი ეპარებათ მათს ქართველობაში.

წმ. იოანე ზედაზნელის (ხსენება 7(20) მაისს) ღვაწლი სრულიად გამოორჩეულია საქართველოში საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრების დაფუძნებაში, ქართლის ეკლესიის კერპთაყვანისმცემლობასთან ბრძოლის გაძლიერებაში, განდეგილობის ინსტიტუტის დამკვ-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

იდრებასა და, ზოგადად, ქართული ქრისტიანული კულტურის განვითარებაში.

X საუკუნეში კათოლიკოს კლიმენტის (908-923) დროს წმ. იოანე ნათლისმცემლის სახელობის ეკლესია აშენდა. ღირსი მამის საფლავი ტაძრის სამკვეთლოსთან მდებარეობს.

წმ. დავით გარეჯელის (ხსენება ამალლების შემდგომ ხუთშაბათს) სახელთან უშუალოდაა დაკავშირებული თბილისის ქაშუეთისა და მთაწმინდის, მამა დავითის, ისტორია.

ქრისტიანებმა გადაწყვიტეს დავითის სახელზე სენაკის მახლობლად ეკლესია აეგოთ. ასე აშენდა პატარა ეკლესია “მამადავითი”. X ს-ში კიათონის მთაწმინდის მონასტრის პატივსაცემად დაურქმევიათ მისთვის მთაწმინდა.

მამადავითის ეკლესია სიონის საკათედრო ტაძარს ექვემდებარებოდა. აქვე ინახებოდა წმ. დავითის ხატიც, რომელიც ამალლების შემდგომ ხუთშაბათს გადაჰქონდათ სიონიდან მთაწმინდაზე, სადაც მთელი დღე მლოცველთა წინაშე იდგა. XVI ს-ში დავით

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

და ნიკოლოზ გაბაშვილებს მთანმინდაზე ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია აუშენებიათ. ამ ეკლესიამ 200 წელი იარსება. 1809 წელს იგი დაანგრიეს და კათალიკოს ანტონ II-ის ლოცვა-კურთხევით ახალი ააშენეს. 1810 წელს აიგო ახალი ეკლესია ფერისცვალების სახელზე. 1871 წელს ეგზარქოსმა ევსევიმ აკურთხა მამადავითის სახელზე აგებული ახალი ეკლესია, რომელიც თავდაპირველად უგუმბათო იყო, 1877 წელს კი გუმბათიც დაადგეს. დღეს მთანმინდის ფერდობზე ერთმანეთის გვერდით დგას მამადავითის დიდი და ფერისცვალების პატარა ეკლესიები.

დავით გარეჯის სამონასტრო კომპლექსი თბილისის სამხრეთ-აღმოსავლეთით 60 კმ-ზე მდებარეობს, მდინარეებს მტკვარსა და იორს შორის. სამონასტრო კომპლექსის აყვავება XI-XIII სს-

ში დაიწყო. ამ პერიოდში საქართველოს გაერთიანების გამო გარეჯის ეკლესია სამეფო კარს დაუახლოვდა. მონღოლთა შემოსევამ გარეჯის სამონასტრო ცხოვრება მნიშვნელოვნად შეაფერხა. წმ. შიო მღვიმელი, ღირსი შიო (ხსენება ყველიერის ხუთშაბათსა

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

და 9(22) მაისს), ანტიოქიიდან იყო. მისმა ღვთისმოსავმა მშობლებმა კარგი განათლება მისცეს ერთადერთ შვილს. ოცი წლის შიო ფარულად წავიდა სახლიდან წმ. იოანეს სანახავად, რომელმაც სიხარულით მიიღო, აკურთხა და ურჩია შინ დაბრუნებულიყო, რათა მშობლებისგან ნებართვა აეღო. გავიდა ხანი, შიოს მშობლებმა მოღვაწეობა მონასტერში დაიწყეს, შიომ კი გაყიდა საცხოვრებელი, გაათავისუფლა ყველა მონა-მსახური და მამა იოანესთან წავიდა, რომელმაც სიხარულით მიიღო და ბერადაც აღკვეცა, შემდეგ წმ. იოანე ზედაზნელს საქართველოში გამოჰყვა.

წმ. შიო მღვიმელს ეკუთვნის ასკეტიკურ-მისტიკური ხასიათის კრებული “სწავლანი”, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. ხელნაწერებსა და გადმოცემებს შემოუნახავს ღვთისმშობლისა და სამებისადმი მიძღვნილი ორი “ოხითა”. სწორედ წმ. შიოს სახელს უკავშირდება ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის დასაწყისი.

ამრიგად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ შიოს მარანი ხატოვან გამოთქმად იქცა და ის უღევი, უხვი საზრდოს აღმნიშვნელია. “ღმერთმა ისე აგაშენოთ, როგორც შიოს მარანიო” - დალოცვის ტექ-

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

სტებსა და სადღეგრძელოებში დამკვიდრებული გამოთქმაა. თ. სახოკიას აზრით, “შიოს მარანი - სიმდიდრეულეველი, დიდი ქონება, უხვება, სავსებაა”. წმ. შიო მღვიმელის სახელთანაა დაკავშირებული სასწაული, რომ მარანში დაკლებული ღვინო თავისით მატულობს და ივსება. ეს სასწაული მომდინარეობს სვიმონ მესვეტის (უფროსის) ცხოვრებიდან. ასურელ წმ. მამათაგან წმ. მღვდელ-მონაშენ აბიბოსი (ხსენება 7(20) მაისს) ერთადერთი წამებულია. იგი თბილისში მარზპანთან წარადგინეს. მასთან საუბარში წმ. აბიბოსმა განაქიქა სპარსელთა ცრურწმენა: ღმერთი კი არ მოვკალი, ცეცხლს წყალი დავასხი - უპასუხა მარზპანს - ეგ რომ ღმერთი იყოს, წყალი როგორ მოერეოდაო: “ან მიკვირს თქვენი ესე ვითარი სიცოფე, ვითარ არა სირცხვილ გიჩნს მისი სახელის-დებად ღმრათად”. მარზპანის ბრძანებით, ქვებით ჩაქოლეს, წმინდანის გვამი ღია ცის ქვეშ დააგდეს მხეცთა საჯიჯგნად, მაგრამ არ შეხებია არც მხეცი და არც ფრინველი. ნეკრესის წამებული ეპისკოპოსი პატივით დაკრძალეს. ისე წილკნელი ერთი ასურელი მამათაგანი იყო დიაკონი, იოანე ზედაზნელის მოწაფე. იგი მოვიდა ქ. ანტიოქიიდან VI საუკუნის შუა წლებში. ცხოვრობდა ზედაზნის მონასტერში, შემდეგ განაგებდა წილკნის ეპისკოპოსის კათედრას. მან გააქრისტიანა საქართველოს ჩრდილოეთი მთიანეთის მოსახლეობა, სადაც დაანგრია წარმართულ კერპთა ტაძრები და ააშენა ეკლესიები. დასაფლავებულია წილკნის ეკლესიაში.

ასურელი მამების შესახებ ფართო ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა შეიქმნა. *კახეთის მდინარეების ხეობებში მრავლად გვხვდება დღემდე საკმაოდ კარგად შემონახული, ხელოვნური გამოქვაბულები. ისინი ისტორიულ ეპოქებში, ძირითადად მიუვალ სიმაღლეზეა გამოკვეთილი. სწორედ მდებარეობის გამო (რთულად მისადგომი კლდეები და მდინარეების ფლატეები), მათი დიდი ნაწილი პრაქტიკულად შეუსწავლელი და გამოუკვლეველია. ერთ-ერთი ასეთი კომპლექსია შიო მღვიმელის მონასტრის მიმდებარე ხელოვნური გამოქვაბულები. ისინი ამ სამონასტრო ანსამბლის შემადგენელ ნაწილი უნდა იყოს. მონას-*

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

ტერი და სამონასტრო ცხოვრება ამ რეგიონსა და, ზოგადად, კახეთის ტერიტორიაზე საკმაოდ ადრე იღებს სათავეს, რისი დასტურიც დავით-გარეჯის, შუამთის, იყალთოს, ნეკრესისა და სხვა სამონასტრო კომპლექსებია. ამ სამონასტრო ცენტრთაგან, უადრესები VI საუკუნით თარიღდება, მაგრამ არსებობს საკმაოდ არგუმენტირებული მოსაზრება, რომ ქრისტიანული ასკეტიზმის ჩამოთვლილ და სხვა პუნქტებს, საფუძველი კიდევ უფრო ადრეულ პერიოდში, IV-V სს-ში ჩაეყარა.

არქეოლოგიური ექსპედიცია (ხელმძღვ. ნ. თუშაბრამიშვილი) გამოქვაბულებითაც დაინტერესდა და გააფართოვა თავისი კვლევის არეალი, რის შედეგადაც 2011 წელს ქიათურის რაიონში გამოავლინა კლდეში ნაკვეთი სამონასტრო კომპლექსები და დაიწყო მათი საფუძვლიანი კვლევა. ასევე, დაიზვერა წმ. შიოს მონასტრის რამდენიმე გამოქვაბული. ამ თემაზე უკვე არსებობს პუბლიკაციებიც.

2014 წელს ივნის-ივლისის თვეებში განახლდა მონასტრის ტერიტორიისა და გამოქვაბულების კომპლექსის დაზვერვები და კვლევები.

32 გამოქვაბულში ალპინისტური ტექნიკის გამოყენებით. მთასვლელებთან და კლდეზე მცოცავებთან ერთად დაემზენენ არქეოლოგებიც (ანა დულარიძე, თამუნა მელაძე (არქეოლოგები და ალპინისტები), ბაჩანა გაბეხაძე (არქეოლოგი), ილია ბერულავა, თამაზ შარაშენიძე, დათო ხუციშვილი, ზაზა თავაძე (ფერეიდნელი. ირანიდან) (ალპინისტები). დაზვერვების შედეგად წინასწარულად განისაზღვრა გამოქვაბულების ფუნქცია, სტრუქტურა, მიახლოებითი თარიღი. გეოლოგიურად გამოქვაბულების კომპლექსი გამოკვეთილია მოლასებში (ზღვიური ქანების ერთობლიობა, რომელიც კონგლომერატების, ქვიშაქვების, ალევროლითების, თიხების, ზოგჯერ კირქვებისა და მერგელების, ჩვეულებრივ, დიდი სისქის კომპლექსია).

ქანების ფაქტურამ განაპირობა ასწლეულების განმავლობაში გამოქვაბულების დიდი ნაწილის ჩამოშლა. სამწუხაროდ, მათი

თ ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი

პირვანდელი სახით აღდგენა, ან გამაგრება შეუძლებელია (საჭირო მეთოდოლოგიის არარსებობის გამო). შესაბამისად, საჭიროა ყველა მათგანის აზომვა, ფიქსაცია და მომავალი თაობებისთვის ინფორმაციის ამგვარად შენარჩუნება.

აღმოჩნდა, რომ გამოქვაბულები ადრეული შუა საუკუნეების (დანყებული მე-67- სს-დან) კლდეში ნაკვეთი სამონასტრო კომპლექსია, რომელშიც, ჩვეულებისამებრ, არის ნიშები, ნიშასაკურთხევლები, სენაკები, ქვევრები (წყლისა და ღვინის შესანახად) და სხვ. დაზვერვებისას გამოქვაბულებში აღმოჩნდა სხვადასხვა სახის ჭურჭლის ნატეხები და კერამიკა. გამოქვაბულების დიდი ნაწილი დაზიანებულია ჭერიდან ჩამოქცეული ქანებით, რითიც დაფარული და ამოვსებულია იატაკები და, სავარაუდოდ, ჭურები, აკლდამები და სხვ.

ყოველივე აღნიშნულის გამო აუცილებლად მიგვაჩნია ერთი, ან ორი ჯერ კიდევ შედარებით კარგ მდგომარეობაში შემორჩენილი გამოქვაბულის განმენდა და არქეოლოგიური შესწავლა.

ფოტოები გადაღებულია ნიკა თუშაბრამიშვილის მიერ.

Noah preserved academic knowledge of viticulture of Adam and his generation through seven floods and firstly he established it in Georgia. The wine mystery had been merged with the sacred name of the country "Georgia" from the very beginning, accordingly, the wine cellar ("marani") is not only place for wine storage for Georgians, it is also bottomless pit. Therefore Sul Khan-Saba-Orbeliani interpreted the wine-cellar as wine house.

Among wine houses of Georgians Shio's Marani or Shio's Wine House bears especially ritual meaning. ISU Professor, Director of the Center for Cultural Resources, archaeologist Nika Tushabramishvili shares his standpoint with readers of "Online Archaeology". He is the author of the project on archaeological surveys in "Shios Marani" caves and its surroundings; He is also the head of archaeological expedition, which investigates Shios Marani. Mr. Nikoloz Tushabramishvili highlights the necessity of archaeological examination of artificial caves, located in the proximity of Shio Mgvime Monastery, in relation with the tropology of underflows of "Shios Marani" mythical reality.

Shios Marani

Artificial caves adjacent to Shio Mgvime Monastery (supposed part of the monasterial complex) are situated in Ruispiri village, in Telavi municipality, on the left bank of Turdo river, at different elevations between 10 to 50 m above the river level.

MYTH AND REALITY

"Shios Marani" (Shio's wine cellar) is the embodiment of divine food, heavenly grace. In the „Life" of Simon the Miraculous Halabian it is presented as complete, abundant food, the source appeared with prayers, the oil, water and wine, overspilled from the chalice, it is the divine food, originated from "itself", which is the vivid obvious miracle. It is not accessible for human hand, skill and power. Men are nourished with divine food, but they cannot reduce it, it is filled with its own again.

“Lens were given from vessels, wherein they stood and were given to people for eulogy, although nothing could reduce it”. [Garitte, 1957,26]. “The chalice was filled with water and it was given to people, each individual took water from it”.

„Victuals, brought by us at the beginning of our journey, we have been having it for twelve month, as we take and eat it, but it remains of the same amount, it is not reduced”. [Garitte 1957: 34].

„People who stood there, brought their vessels and filled them, but the amount was not reduced and was full again.” [Garitte, 1957: 17].

God-given food is full and unexhausted, and it vividly revitalizes the Savior’s miracle during the wedding in Cana, when he multiplied fish and bread. Also the miracle is worked in the result of the saint’s prayer, when people were given food, sufficient for everybody. This is the oldest motif, vivifying in the narrative of fairy tales, - a feast, always full due to the magic force, victuals, appeared out of nowhere, unexhausted wine and sweets....The character of a fairy tale is endowed with unearthly food and generously gives it to others.

The essence of the “magic feast” is universal. We meet it in Georgian folklore, Grimm’s fairy tales, “One Thousand One Nights” or “The Kallewala”. Common motive is the existence of magic objects - pots, spoons, cups. ... For example: The pot is boiling a porridge and it fills the house, streets and the whole city....

The “life” of shio Mgvimeli became the subject of folk narrative exactly due to the vitality of the divine food and figurative expression - “Shios Marani” (Shio’s Wine-Cellar), according to folk perception, means unexhausted supply of food and drink, divine grace and abundance. According to the explanation of T. Sakhokia: “Shio’s wine cellar is the wealth unexhausted, abundance and fullness”.

In VI century thirteen Assyrian fathers with the leadership of Ioane Zedazneli, arrived from Mesopotamia to Georgia to strengthen Christianity in the country. One of the thirteen fathers, St. Shio, constructed the monastery in the cave, upward from Mtskheta, opposite of the current

Standpoint

Dzegvi, on the left side of Mtkvari. Later it was named after him – as Shio Mgvimeli or Shio Mgvime Monastery. Shio even had a wine cellar in the monastery and he hosted pilgrims with this wine. According to the legend, pitchers were filled with wine again. So the saying “Shios Marani” or Shio’s cellar is used to express fullness, efficiency, abundance. [Sakhokia 1979: 763].

“Shios marani” is established tropology used in the texts of standing a toast, in New Year or Christmas praising speeches:

“May God enrich you as Shio’s wine cellar. May God give you much bread and wine and many other mercy too. “... [Poetry 59].

“Shios marani” is a clear example of how Christian icon is preserved in Georgian folk life and speech, in faith-suppositions and how it maintains the vitality through centuries. .

It should be noted that the Georgian word “marani” - wine cellar (Sul Khan-Saba Orbeliani), in a generalized meaning is the place for storage bread and wine. This place is sacred and divine for Georgians. This is reflected in ethnographic reality, the traditional way of life. If the church was far away, or unfavorable weather was a hindrance for wedding, people held a wedding feast in wine cellar. We must assume that according to beliefs of Georgians, the cellar is the place for keeping the sacred Flesh and Blood of Christ - bread and wine. Thus, it bears the deep symbolic meaning and is expressed in various ways:

„Wine is in the rubby cellar, resembling to the braid, the poplar tree is grown inside, with branches like daffodils, the nightengale sits on it, the peregrine removes the wing.” ....I picked up violets”.. [1979: 61].

“Shios Marani” is often used in folk blessings - toasts as the symbol of abundance, prosperity, wealth:

“May God give you longevity like Shio’s cellar”.

„House! may God enrich you as Shio’s cellar”

Using the expression “Shios marani” in toasts and blessings is explained with the wish of getting God’s grace in return to the generosity of the host. In one of Kakhetian toast people wish to the generous host

that he would never suffer with the lack of wine and that he would always enjoy with plentiful wine:

“May you peacefully accomplish works firstly in cornfloor, than the vintage, let the red wine fill your three load-pack pitchers; Enjoy drinking of wine and I wish you that it will always be full again.”

Shio Mgvimeli (Shio cave-man) commemoration day is the Shrovetide Lent Thursday. In folk life they called this day as “Shio’s holiday” (“Shioobis Ukme”). “On this day, people bless the feast for the name of Shio”, G. Tsotsanidze writes, “the hostess baked Machkats (pancakes), prepared Khavitsi (a butter, flour and sugar confection), boiled butter, removed from Khavitsi was burnt in the fire and the prayer was spoken.” “Shio, worker, Shio, toiler, may your burnt bones be treated with oil! Bless us with cross! Give us plenty of milked and churned and tillage products!”

Families were nourished with Machkats that morning. During the feast people used to say the commemorative toast of Shio. Shio was a very hard-working man, he was burnt in the fire. There was a belief among the people that Shio’s soul inhabites somewhere in the cabin, and comes out on that day and lies in the sun. His burnt bones hurt. Boiled butter from Machkats, baked for his name, comes out and grease his bones, giving him the relief.” [Sunny ... 2003: 102].

Sergi Makalatia denotes prosperity by mentioning Shio in his essay “Rachvelians’ Faith”: “Rachvelians, who live in the mountains pray for the prosperity of their families before St. Shio and they hold the holiday – “Shiooba” (a holiday commemorating St. Shio). On the day of Shrovetide Lent Thursday, the eldest of the family takes two eggs and two pones and pleads to St. George prosperity for his family. After prayer he puts eggs and pones in an open cupboard (“armani”). He puts a glass of wine on the trough, he believes that when Shio passes by, the tail of his whip will get in the wine and it will bring prosperity to his family. If Shio finds an empty glass, it is believed that he will curse the family.” [Sunny ... 2003: 404].

Mokhevians believe that it is necessary to work during Shrovetide at

Standpoint

Shiooba holiday, they say that Shio liked to work, and despite of an old age he will work hard. People bake pone, light a candle and pray to St. Shio for the prosperity of their families.” [Sunny ... 2003: 187].

It can be stated that Shiooba holiday is the commemoration day of St Shio Mgvimeli. Greasing the bones should be related to folk beliefs, about which Mose Janashvili tells us: bones of Shio Mgvimeli possessed a miraculous force. On Shrovetide Thursday they came up from the ground and had the healing power. Then Persians took away the bones. In the result they suffered a crop failure, hunger and misery. They blamed the saint’s bones in all their tragedy and returned them to Georgia. Greasing of bones should be related to these perceptions, in which a pagan ritual is clearly visible. It is known that a bone has the power of the resurrection: People put eaten animal’s bones there and it would jumped up alive. Greasing the bones of a man, a saint is the bestower of grace and can spread the divine power. This conception was related to the Christian saint’s bones.

Marani (Cellar) is the word used in the region before Christianity. It has Aramaic origin; “Mar” – means ploughing tool and is established in every language, i.e. it belongs to the period of agriculture, fertility cult worship.

The fact that the “marani” is before-Christianity word, is proved by a pattern of ancient ceramics – a type of a cup - “Georgian Wine Cellar”.

Thus, the trace of the Assyrian-Antiochian theological tropology is very deep in the “lives” of Assyrian Fathers and in folk believes, in everyday reality. “Shios marani” is the clear evidence of it.

ASSYRIAN FATHERS

VI CENTURY

Saint Assyrian fathers, 13 Assyrian fathers, 13 Syrian religious figures; Syrian fathers arrived to our country in VI century from Syria (Meso-potamia). Their names are linked with establishing-strengthening of monastic life and its organization, supporting of the fight of Georgian church against heathenism, intensive missionary activity, establish-

ment of the strong cultural hearths, development of original hymnography, spreading the grace of hermitages and initiation of the ascetic movement in Georgia.

Works of Assyrian fathers greatly contributed to the development of Christian culture in Georgia. They brought knowledge from Assyria about Holy Mandylion of the Savor (icon-not-made-by hand) and initiated the great tradition of frescoes and church iconography. David Gareji, Martkopi, Shio Mgvime, Alaverdi, Nekresi, Tsilkani, Samtavisi and Zedazeni sacred churches – incomparable architectural masterpieces of Georgia, are still standing for immortalization of their names.

According to the Medieval written and oral tradition, St. Ioane Zedazneli and his twelve disciples arrived from Syria. There are two different lists of Syrian fathers from ancient times. The number of religious figures, included in the lists is more than thirteen: Ioane Zedazneli/John of Zedazeni; Davit Garejeli/David of Gareja; Shio Mgvimeli/Shio of Mgvime; Abibos Nekreseli/Abibos of Nekresi; Ioseb Alaverdeli/Joseph of Alaverdi; Anton Martkopeli/Anton of Martkopi; Tadeoz (Tata) Stepantsmindeli/Thaddeus of Stepantsminda; Piros Breteli/Pyrrhus of Breti; Iese Tsilkneli/Jesse of Tsilkani; Isidore Samtavneli/Isidor of Samtavisi; Mikael Ulumboeli/Michael of Ulumbo; Zenon Ikaltoeli/Zenon of Ikalto; Stepane Qizikeli/Stephen of Qiziki; Elia Deacon; Theodosios, Pimen, Nathan, and Lukiane Dadodi, known as the disciples of St. David Garejeli, were also arrived from Syria. (Z. Aleksidze).

According to Sinai edition, 13 Assyrian fathers with the leadership of Ioane Zedazneli, arrived from Urha (Edessa). In addition, the names of the fathers are also changed, for example, Ezderioz Samtavneli, Theodosios Mrekheli.

There are different opinions in scientific circles about the number, nationality of Assyrian fathers, as well as time and aim of their arrival to Georgia. According to one of the opinions, St. Ioane Zedazneli and his disciples came to Georgia in 501. There is another option, according to which they arrived at different times of VI century and only after that they joined each other.

Standpoint

Were Syrian fathers Georgians by nationality? There are variety of opinions around this issue. D. Chubinishvili, M. Janashvili, D. Bakradze, Sh. Nutsubidze, K. Kekelidze, L. Menabde, V. Goiladze think that religious figures came from Syria should be Georgians. R. Tvaradze also shared this opinion. S. Kakabadze admitted that some of them could be Georgians, but according to Iv. Javajkhishvili, it is groundless hypothesis to state that Assyrian fathers were Georgians, and Bishop A. Japaridze and D. Merkviladze express their doubts that they were Georgians.

The contribution of St. Ioane Zedazneli (commemoration day on 7(20) May) is distinguished in establishment of monastic life in Georgia, in strengthening fight of Georgian church against idolatry, in introduction of hermitage institution and in general, in development of Georgian culture.

In the 10th century, during the time of Catholicos Clement (908–923), a church in honour of St. John the Baptist was built. The holy father's grave is located near the altar of this church.

The history of Kashueti church in Tbilisi and Mama Daviti on Mtatsminda is directly linked with the name of St. Davit Gareji (memory day on the next Wednesday after Ascension day).

Christians decided to build a church after Father Davit near his cell. So small church "Mama Daviti" was built. In X century, it was named Mtatsminda in honour of Athene Holy mountain monastery.

Mama Daviti church was under the ruling of Sioni Cathedral. St David's icon was also kept here; they used to move it from Sioni to Mtatsminda on Wednesday after Ascension Day, where people could come to it during the day. In XVI century David and Nikoloz Gabashvilis built Virgin Mary Church on Mtatsminda. This church stood for 200 years. In 1809 it was destroyed and new Transfiguration church was built in 1810 with blessing of Catholicos Anton II. In 1871 Exarch Evsevi consecrated the new church after Father Davit, which at first was without dome, and in 1877 the dome was arranged on it. Today, on Mount Mtatsminda large Mama Daviti church and small Transfiguration church stand side by side.

Davit Gareji Monastery complex is located in 60 km to the south-east from Tbilisi, between the rivers Mtkvari and Iori. Monastery complex started to flourish in XI-XIII centuries. During this period, due to the unification of Georgia, the monastery complex was drawn closer to the court. The Mongols' invasion significantly slowed down the development of the monastery life.

St. Shio Mghvimeli, Worthy Shio (memory day on Shrovetide Thursday and on May 9 (22)), was from Antioch. His pious parents gave good education to their only son. Twenty year-old Shio secretly went from home to visit St. Ioane, who gladly accepted him, blessed him and advised to return home in order to take permission from his parents. Time passed, Shio's parents started to work in the monastery. Shio sold the house, freed slave-servants and went to Father Ioane, who gladly received him and made him the monk. After that Shio came to Georgia with Ioane Zedazneli.

St. Shio Mgvimeli is the author of ascetic-mystical collection "Preaching", which could not reach to these days. However, two "Okhita", service (liturgy) and the dawn prayer in Georgian practice, dedicated to Virgin Mary and the Trinity are preserved in manuscripts and stories. The dawn of Georgian hymnography is connected to Saint Shio.

Thus, as it is mentioned above, "Shios marani" became figurative expression and means unexhausted, abundant subsistence. Expression – "May God enrich you as Shio's wine cellar" is established in blessing texts and toasts. According to T. Sakhokia, "Shios marani" is used to express wealth, richness, prosperity. The miracle, according to which the reduced wine in the cellar is filled and increased with its own, is also connected with Shio Mgvimeli. This miracle comes from the life of Simeon Stylites (the Elder).

The Holy Martyr Abibos of Nekresi (memory day on May 7(20)) is the only martyr among Saint Assyrian Fathers. He was brought to marzban (Persian viceroy) in Tbilisi. St. Abibos ashamed Persians' false faith with the phrase: "I did not kill "God", I poured water on it", when St. Abibos

Standpoint

poured water on their altar of sacrifice to extinguish the “holy fire.” He addressed to marzban: - “If it is God, how water could overpowered it.” ”I am surprised with your foolishness. How can you call it a God?! ” With the order of marzban, the enraged Persians beat him cruelly, then stoned him to death. The holy relics of Martyr Abibos remained for three days under the open sky. But neither beast nor bird touched them. The holy relics of martyred bishop of Nekresi were buried with honor.

St. Ise of Tsilkani was deacon one of Assyrian Fathers, the disciple of Ioane Zedazneli. He came from Antioch in the middle of VI century. He lived in Zedazeni monastery, and then ruled the bishop’s throne in Tsilkani. The holy father converted the northern mountain region population to Christianity, where pagan idol temples were destroyed and churches were built. He is buried in Tsilkani church.

Wide-range of hagiographic literature is created about Assyrian Fathers.

In the valleys of Kakhetian rivers there are many well-preserved artificial caves. They are cut in historical epochs, mainly at high elevations. Due to exactly this complex location (unaccessible rocks and river banks) the majority of them is unexamined. One of such complexes is artificial caves in the vicinity of Shio Mgvimeli Monastery. They should be the consistent part of the monastery ensemble. The monastery and monastic life is rooted from very early period in Kakheti region, which is proved by Davit Gareji, Shuamta, Ikalto, Nekresi and other monastery complexes. The earliest from listed complexes are dated as VI century, but there is quite argued opinion about existence of grounds even earlier, in IV-V centuries for establishment of listed and other places of Christian ascetism.

Archaeological expedition (head of the expedition N. Tushabramishvili) was interested with caves as well and expended the study area. In the result, in 2011, monastery complexes, cut in the rock were identified in Chiatura and their fundamental examination has been

launched. Several caves of St. Shio monastery were explored too. Publications are available on this subject.

In June-July of 2014 explorations and surveys were renewed on monastery area and in cave complex.

Archeologists (Anna Dularidze, Tamuna Meladze (climbers and archaeologists), Bachana Gabekhadze (archaeologist), Ilia Berulava, Tamaz Sharashenidze, Dato Khutsishvili, Zaza Tavadze (from Fereidan, Iran) (Alpinists) came down in 32 caves using alpinist equipment and with the help of mountaineers and climbers.

In the result of exploration, the function, structure, approximate date of the caves was preliminarily determined. Geologically, cave complex is revealed in molasses (unity of marine rocks, which is generally thick complex of conglomerates, sandstones, siltstone, clay, sometimes limestone and marls).

Rock structure led to the collapse of a large part of the caves for centuries. Unfortunately, it is impossible to restore them to their original state or to provide reinforcement (due to lack of the necessary methodology). Therefore, it is required to measure all of them, fix and thus keep information for future generation.

It turned out that the caves belong to the early Medieval (from the 6-7th cc) monastery complex, cut in the rocks. There are, as usual, niches, niche-altars, cells, pitchers (for water and wine storage) etc. During exploration, fragments of various kind of vessels and pottery were identified in the cave. The major part of the cave is damaged with rocks, collapsed from the ceiling; floor, as well as pitchers, tombs and others are covered and filled with these ruins.

Taking into consideration aforementioned, we think that it is necessary to clean and carry out archaeological examination of one or two still preserved caves.

Photos are taken by Nika Tushabramishvili.

მ ა რ ტ ყ ო ფ ი

1978 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გაერთიანებულმა ექსპედიციამ სამუშაოდ მესხეთიდან ივრის ზეგანზე გადაინაცვლა. აღმოჩნდა, რომ სამგორისა და მარტყოფის მიდამოები ყორღნული კულტურის ხანაში საკმაოდ ინტენსიურად იყო ათვისებული. გათხრების შედეგად პროფ. ოთარ ჯაფარიძემ განსაზღვრა კულტურა, რომელიც სამეცნიერო მიმოქცევაში მარტყოფის კულტურის სახელით შევიდა და საქართველოს არქეოლოგიაში მარტყოფული პერიოდის ახალი ეტაპი შექმნა.

მარტყოფთან გათხრილი ყორღნული სამარხების საეტაპო მნიშვნელობის შესახებ არქეოლოგი ალექსანდრე ორჯონიკიძე საუბრობს.

სამხრეთ კავკასიაში, კერძოდ, აღმოსავლეთ საქართველოში მძლავრი მტკვარ-არაქსული კულტურის ათასწლოვანი ბატონობის შემდეგ გავრცელდა ახალი, ადრე ყორღნული კულტურა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ინდივიდუალური ყორღნული სამარხები (დაკრძალვის განსხვავებული წესი). ამდენად, მკვეთრი ცვლილებები კულტურაში და, ზოგადად, ცხოვრების ხასიათში მხოლოდ საზოგადოების შიგნით მიმდინარე პროცესებით ვერ აიხსნება. როგორც ჩანს, ამ პროცესებზე გავლენა გარე ფაქტორებმაც მოახდინა. ქ.წ. III ათასწლეულში კავკასიის ჩრდილოეთით

ს ა ე ტ ა ვ ო ქ ე ბ ლ ე ბ ი

თანდათანობით გააქტიურდა მესაქონლე ტომები, რომლებსაც უკავშირდება აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ყორღნული ტიპის სამარხების გამოჩენა და დამკვიდრება.

ამ ადრეულ ყორღნებში გამოიყოფა ქრონოლოგიურად და კულტურულად განსხვავებული ორი ჯგუფი: ადრეული მარტყოფული და შედარებით გვიანდელი - ბედენური. თუმცა, ამ ორი ჯგუფისთვის დამახასიათებელი მასალების ერთად აღმოჩენის ხშირი შემთხვევები დროის გარკვეული მონაკვეთში მათ თანადროულობაზე მიუთითებს. თუ მარტყოფულ კერამიკას

შემორჩენილი აქვს წინარე მტკვარ-არაქსული ნიშნები, ბედენურ თიხის ჭურჭელზე ადგილობრივი წინამძღვრები ნაკლებად ჩანს.

ადრეული ყორღნები თითქმის მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს, მის მთასა და ბარს მოიცავდა. საინტერესო ყორღნები გაითხარა თბილისის მახლობლად მარტყოფთან, სადაც აღმოჩნდა როგორც მარტყოფული ისე, ბედენური ჯგუფის სამარხები.

ს ა ე ტ ა ჯ ო ქ ე გ ლ ე ბ ი

ყრილის მიხედვით მარტყოფული ყორღნები თითქმის არ განსხვავდება ერთმანეთისგან - ისინი ზემოდან მიწისაა, ქვემოთ კი ქვის. ზოგიერთი ყორღნის დიამეტრი 100 მეტრს აღემატებოდა, სიმაღლე - 12 მეტრს აღწევდა. დასაკრძალავი კამერები მიწისპირზე, ყორღნის ცენტრალურ ნაწილში, ქვაყრილის ქვეშ იყო მოთავსებული. ერთ-ერთი ყორღნის დასაკრძალავი კამერა ქვის ფილებით იყო ნაგები, დანარჩენ ყორღნებში კი, კამერები შეკრული იყო ხის ძელებისგან, რომელთაგან ზოგიერთი მუხის მორებისგან ნაგები ერთმანეთში ჩადგმული ორი ნაგებობა გახლდათ. სივრცე მათ შორის ამოუვსიათ მოზრდილი ქვებით. კამერის იატაკი მოგებული იყო ქვის ფილებით. მის ცენტრალურ ნაწილში რამდენიმე მიცვალებული ესვენა. სამარხეული ინვენტარი შედგებოდა თიხის ჭურჭლის, სარდიონისა და პასტის მძივებისგან, სადაფის საკიდისგან. მრავლად იყო ცხოველთა კბილებისგან ნამზადი საკიდებიც. აქვე დადასტურდა ვერცხლისა და ოქროს მძივ-საკიდები და ბრინჯაოს

იარაღები - ცულები, სატევრები, სატეხი და სხვ. მარტყოფთან გათხრილი ბედენური ჯგუფის ყორღნები რამდ-

იარაღები - ცულები, სატევრები, სატეხი და სხვ.

მარტყოფთან გათხრილი ბედენური ჯგუფის ყორღნები რამდ-

ენადმე განსხვავებული გახლდათ. ერთ ყორღანში, ყრილქვეშ აღმოჩნდა სწორკუთხა ორმო. მასში შვეულად აღმართული ძელებისგან შეკრული ხის მორებით გადახურული ნაგებობა იყო ჩადგმული, რომელსაც ძელური იატაკი ჰქონდა. იქ ორი მიცვალებული ესვენა. სამარხში, როგორც ჩანს, ხის ოთხთვალა ეტლი ჩაედგათ. ამავე ყორღანში აღმოჩნდა სამარხი შავპრიალა, თხელკედლებიანი ჭურჭლით, ბრინჯაოს ისრისპირით, “შტანდარტითა” და ოქროს სასაფეთქლე ხვით. ანუ, ყორღანების სამარხეულ ინვენტარს შეადგენდა: ყუამილიანი ცულები, ღარიანი სატეხები, ბრინჯაოს “შტანდარტი”, სადგისი, ისრისპირები, ოქროს ხვია, სარდიონის, გიშრისა და ბრინჯაოს მძივ-საკიდი და შავპრიალა, ფაქიზად ნაკანრი ორნამენტით შემკული თიხის ჭურჭელი.

მარტყოფში აღმოჩენილი ყორღანები როგორც აგებულებით ისე, სამარხეული ინვენტარით მსგავსებას ამჟღავნებს აღმოსავლეთ საქართველოსა და მიმდებარე რაიონების სინქრონულ ყორღანებთან. სავარაუდოა, რომ ამ დროს ჩრდილოეთიდან გარკვეული ეთნიკური მასა, ალბათ ინდოევროპული ტომები გადაადგილდებოდა. საფიქრებელია, რომ ქართველურ ენებში შენიშნული ინდოევროპული ელემენტებიც ამის ანარეკლია. ჩრდილოური გავლენების არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს ამ დროის ამიერკავკასიური ანთროპოლოგიური მასალებიც.

შედგენილია ოთარ ჯაფარიძის ნაშრომების საფუძველზე.

Martkopi

In 1978 the joint expedition of Tbilisi State University and the State Museum of Georgia moved from Meskheti to Iori Plateau. It turned out that Samgori and Martkopi environs were extensively used in the period of barrow culture. As a result of excavations Prof. Otar Japaridze defined the culture, which in scientific circulation entered under the name Martkopi Culture and established a new stage of Martkopi period in Georgian archaeology.

An archaeologist Alexandre Orjonikidze speaks about the landmark of barrows.

In the south Caucasus, in particular, in eastern Georgia, after thousands of years domination of Kura-Araxes culture, a new early Barrow culture was spread, which is characterized by individual burial grounds (different burial rules). Thus, drastic changes in the culture and, in general, in the nature of life cannot be explained by the processes in the life of society. It seems that this process was influenced by external factors. In III millennium BC north Caucasus gradually intensified cattle tribes, which are associated with the appearance and establishment of the barrow type burial grounds.

In these early barrows two chronologically and culturally different groups can be distinguished: Early Martkopi and later – Bedeni. However, the discovery of materials characterizing for these two groups, together indicates that they existed simultaneously. If Martkopi ceramics has remained pre-Kura-Araxes signs, on Bedeni pottery local leaders are less visible.

Early barrows included almost all east Georgia, its mount and plain. Interesting barrows were excavated near Tbilisi, at Martkopi, where Martkopi and Bedeni burial grounds were discovered.

According to the embankment Martkopi barrows are different from each

LANDMARK MONUMENTS

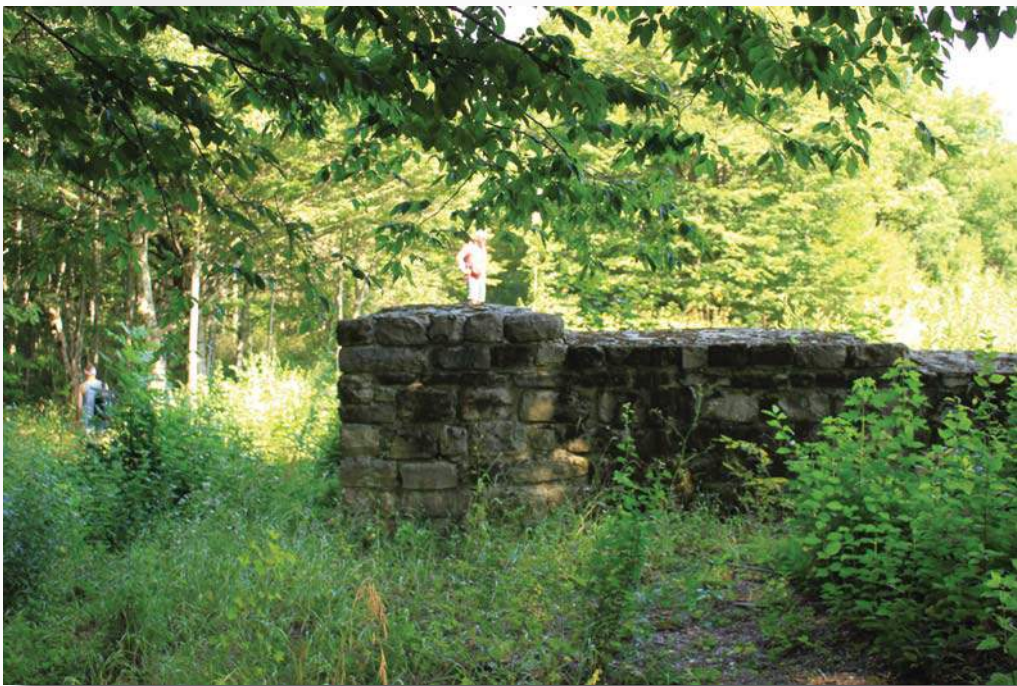
other- they are made of ground from the top, and stone in the bottom. The diameter of some barrows are more than 100 meters, height – 12 meters. Burial chambers on the ground, in the central part of the barrow, was placed under the mound. The burial chamber of one of the barrows was built in stone tiles, in other barrows the chambers were made of logs, some of them were two buildings, built with oak logs, embedded in each other. The space between them was filled with big stones. On the floor of the chamber there were stone tiles. In the central part several dead people were buried. Grave inventory consisted of pottery, cornelian and paste beads, nacre pendant. There were lots of pendants made from animal teeth. Here also were found silver and gold beads and pendants, bronze tools- axes, daggers, chisels and etc.

Bedeni group barrows excavated near Martkopi were somewhat different. In one barrow, under the embankment a rectangular hole was found, in which a building constructed with vertically erected logs and covered with wood logs was put, it had log floor. There were two dead people buried. A wooden cart was put in the burial ground. In this barrow, was also found a burial ground with black, glossy vessels, bronze arrowhead, ‘Standarte’ and gold temple pendants. Barrow grave accessories were: socket-eared axe, channelled chisels, bronze “standarte”, awl, arrowheads, gold temple pendants, cornelian, agate and bronze beads and black, glossy pottery decorated with finely scratched ornament.

Barrows found in Martkopi, with their structure and grave inventory, reveals similarity with the simultaneous barrows in east Georgia and its surrounding areas. It is likely, that this time some ethnic mass from the north, probably Indo-European tribes were dislocating. It is conceivable that Indo-European elements observed in Kartvelian languages are the reflection of this. About the existence of Nordic influence indicate Transcaucasian anthropological materials of that period.

Done on the basis of Otar Japaridze works.

ჭერეში

კონსტანტინე ფიცხელაური

ჭერეში - შუა საუკუნეების ქალაქი აღმოსავლეთ საქართველოში . ის მდებარეობს ისტორიულ ჰერეთში, სოფ_ჭერემის (გურჯაანის მუნიციპალიტეტი) დასავლეთით, 5 კმ-ის სიშორეზე.

ქალაქი Vსაუკუნეში დააარსა ვახტანგ_გორგასალმა (გორგასალმა დააფუძნა ჭერემის საეპისკოპოსო). ჭერეში ერთ-ერთი მთავარი საყრდენი სიმაგრე იყო ალბანეთის დასავლეთ ტერიტორიის ქართლთან პოლიტიკური ინტეგრაციის პროცესში. ამ პოლიტიკის ნარმატებით დასრულების შემდეგ ჭერემმა დაკარგა

სტრატეგიული და პოლიტიკური მნიშვნელობა. V საუკუნის ბოლოს, ირანის დამარბეველი ლაშქრობის შემდეგ, ჭერემი უფრო მეტად დაქვეითდა. მან მხოლოდ რელიგიური ცენტრის სტატუსი შეიუნარჩუნა (XVIII საუკუნემდე). 1757^ლ. მეფე თეიმურაზ II-მ დადესტნელი ფეოდალების თავდასხმების შედეგად გაპარტახებული ჭერემის მხარე (ჭერემის საეპისკოპოსო ეპარქიის მიწები) ალავერდის, ბოდბისა და ნინოწმინდის საეპისკოპოსოებს დაუნაწილა. ჭერემსა და მის მიმდებარე რეგიონში გაითხარა მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ძეგლი (ჭერემის არქეოლოგიური ძეგლები).

ჭერემი იხსენიება შემდეგ წერილობით წყაროებში: ჯუანშერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“ (ქც 1: 199,2,15; 201,1), ვახუშტი ბაგრატიონის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (ქც 4: 114,2,8; 545,23; 546,5,7), XVII-XVIII სს-ის ისტორიული საბუთები (ქართ. სამართ. ძეგ. 1965: 410; 1970: 929; 1972: 96-97; მასალები საქ. ისტ. გეოგ. 1964: 266; ქრონიკები 1892: 255), იოანე ბაგრატიონი „ქართლ-კახეთის აღწერა“ (ბაგრატიონი 1986: 69).

ვახუშტი ბაგრატიონი ჭერემის შესახებ გადმოგვცემს: ალაზანს „დასავლეთიდან მოერთვის ჭერემის წყალი, გამომდინარე ცივის მთასა და მომდინარე ჭერემამდე ჩდილოთ დასავლეთს შუა და აღმოსავლეთ-ჩრდილოეთ შორის. ამ წყალსა ზედა არს, ალაზნის დასავლით, ველსა ზედა, ველისციხე და ანუქმი. ამავე წყალზედ არს, ცივისა ანუ ჰერეთის მთისსა შორისსა, ჭერემი; იყო ქალაქი, სადაცა აღაშენა გორგასალ ეკლესია დიდ შენი, გუმბათიანი და ქალაქი მაგარი, და დასუა ეპისკოპოზი, მწყემსი შიგნით-კახეთისა“ (ქც 4: 545,23, 546,5,7).

1880 წ. ჭერემის ნაქალაქარზე დაზვერვები და მცირემასშტაბიანი გათხრები განახორციელეს დ. ფურცელაძემ და ფრ. ბაიერნმა. მათ

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

აქ 4 სამაროვანი აღმოაჩინეს – 2 ქრისტიანული და 2 „ნარმართული“. „ნარმართულ“ სამაროვანზე გაითხარა 4 კოლექტიური ქვის სამარხი. აღმოჩენილი მასალის მიხედვით, სამარხები ადრე შუა საუკუნეებით დათარიღდა. 1979 წლიდან სოფ. ჭერემსა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე მუშაობდა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის კახეთის ექსპედიცია (ხელმძღვ. კონსტანტინე (კიაზო) ფიცხელაური).

სოფ. ჭერემის ტერიტორიაზე, სკოლის მშენებლობის დროს, გამოვლინდა და გაითხარა III-VII სს-ის სამაროვანი. სამაროვანი კოლექტიური ქვის სამარხებისგან შედგება. გამონაკლისია ქვის ფილით გადახურული 4 ორმოსამარხი. III-IV სს-ის სამარხებში

საკმაოდ მდიდრული ინვენტარია წარმოდგენილი: თიხის ჭურჭელი, რკინის მოხრილი ან სწორი დანა; უხვად არის სამკაულებიც. ყველა სამარხში აღმოჩენილია ბეჭდები. არის გემიანი ბეჭდები, გემები რომაულია. სამარხებში გამოვლენილი სამაჯურები ორი ტიპისაა:

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

თავებგადახვეული და თავებგახსნილი. აღმოჩნდა საყურეები (შედარებით მცირე რაოდენობით). გვხვდება „ნინიბოსებრი“ საყურე და ორნილადი საყურის სხვადასხვა ტიპი. დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი კონუსური მოყვანილობის, როგორც სადა ისე, დაფანჯრული ზარაკები, აგრეთვე, მძივები. სამოსელთან დაკავშირებული ნივთებიდან აღსანიშნავია: ვერცხლისა და რკინის ერთნილადი და ორნილადი საკინძები. მშვილდსაკინძები გამოვლინდა მცირე რაოდენობით. სამარხებში გვხვდება ავგუსტუსისა და გოტარზესის მონეტები: არის ავგუსტუსის მინაბადი (1 ც). IV ს-ისა და IV-V სს-ის სამარხებში ინვენტარი მცირდება. აშკარაა, კერამიკა სამარხის აუცილებელი ინვენტარი უკვე აღარ არის. იშვიათად შეინიშნება მშვილდსაკინძი და ერთი მასალისგან დამზადებული საკინძები. მძივების რაოდენობა საგრძნობლად კლებულობს. გვხვდება ორნილადი საყურეები, სამაჯურები, მშვილდსაკინძები, ოთხკუთხაფარაკიანი ბეჭდები, რომლებიც III-IV სს-ის სამარხებში არ გამოვლენილა. V-VI სს-ის დასაწყისის სამარხებში კიდევ მეტად მცირდება ინვენტარი.

VI-VII სს-ის სამარხებში იცვლება ინვენტარის ტიპები. განსხვავებულია სამაჯურები. არის სამაჯურები წვრილი ღეროთი და დაბრტყელებული, გახსნილი ბოლოებით; სამაჯურები ოთხნახნაგა ღეროთი, რომელთა ღერო ბოლოებისკენ თხელდება, მრგვალდება, იკეცება და მთავრდება კონუსური თავებით. ჩნდება საკინძთა ახალი ტიპები – სხვადასხვა ფორმისა და მასალის (ქარვის, მარგალიტის, მინის და სხვ.) თავებით; აგრეთვე, ერთი მასალისგან – ბრინჯაოსგან ჩამოსხმული ბირთვისებურთავიანი საკინძებიც. მშვილდსაკინძის სახეობაც შეცვლილია, ისინი ბუდემთლიანი, მუხლსახსრიანი და წვეტიანია. სხვაგვარია აბზინდებიც – ერთნილადი, ჰერალდიკულფარაკიანი, ოთხკუთხა სა-

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ქამრე ჩარჩოთი. ფორმას იცვლის ბეჭდებიც – გვხვდება სასანური ტიპის ბეჭდები. მათი ღერო უშუალოდ თვალბუდის გვერდებზეა მირჩილული და არა ბრტყელ ფარაკზე, რომელსაც ღეროს დაბრტყელებული ბოლოები ქმნიდა. საყურის მავთულის თავგახსნილ რგოლზე უკვე მძივებისაგან შედგენილი 2 საკიდია ჩამოცმული; ჩნდება ორწილადი სასაფეთქლე რგოლები. V-VI სს-ის სამარხებში აღმოჩენილი მძივების მსგავსი სამკაული აქ ცოტაა. სამაროვნის მასალა დაცულია ჭერემის მუზეუმსა და ჭერემის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაზე (მამაიაშვილი, ჯავახიშვილი 1984: 77-107; მამაიაშვილი 1984: 33-36).

სამაროვნის გარდა, სოფლის ტერიტორიაზე გაითხარა IV-V სს-ის დარბაზული ტიპის წმინდა მარინეს ეკლესია. წერილობითი წყაროებიდან გამომდინარე, გაჩნდა მოსაზრება, რომ ვახტანგ გორგასლის მიერ აგებული ქალაქი ჭერემი მდებარეობდა სოფელში არსებულ საკათედრო ტაძარსა (წმინდა ნიკოლოზის) და წვეროდაბალის (წმინდა გიორგის) ეკლესიას შორის (ჩუბინაშვილი 1959: 190; ჭილაშვილი 1970: 47). კახეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ამ ტერიტორიაზე ნაქალაქარი ვერ დაადასტურა, თუმცა, არაერთი საყურადღებო ძეგლი გამოავლინა - ადრე ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, გვიან ბრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, სამაროვანი, განვითარებული შუა საუკუნეების ნასოფლარები და სხვ. სოფლის დასავლეთით, 5 კმ-ის სიშორეზე მდებარე ბორცვზე გაითხარა ქ. ჭერემის ციტადელი (10 ჰა). არქეოლოგებმა შეისწავლეს ციხე-დარბაზი, სასახლე, სამეურნეო ეზო. გაიწმინდა და რესტავრაცია ჩაუტარდა სასახლის კარის წმინდა ბარბარეს ეკლესიასა და საკათედრო ტაძარს. გამოვლინდა ციტადელის გალავანი, ქალაქის სამხრეთ კარიბჭე, ქვაფენილით მოგებული ნაგზაური და სხვ.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ბორცვი დასავლეთ მხარეს კლდოვანი კონცხით ბოლოვდება, რომელზეც აღმართულია ციხესიმაგრე. ამ დიდ ნაგებობაში (300 კვ.მ) ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ განლაგებულია 6 ოთახი, 2 დერეფანი და კოშკი. ბორცვის დასავლეთ მხარეს, ამალღებულ ადგილზე წმინდა გიორგის ეკლესიაა (წვეროდაბალის ეკლესია). ციხესიმაგრესა და წვეროდაბალის ეკლესიას შორის გაითხარა სასახლის კომპლექსი. სასახლე (30,50X15,70მ) დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. გაითხარა 3 დარბაზი. თითოეულ მათგანს სამხრეთიდან გაჭრილი ჰქონდა კარი. ჩრდილოეთიდან დარბაზებს ესაზღვრება გაურკვეველი

დანიშნულების ვიწრო სათავსები. ციხე-დარბაზისა და სასახლის კედლები აგებულია ორპირად, დიდი ზომის თლილი ქვებით. მათ შორის სივრცე შევსებულია წვრილი ქვებითა და კირხსნარით. კედლების სიგანე 1,5 მ-ია. შემორჩენილია 2 მ-ის სიმაღლეზე. ორივე ნაგებობა გადახურული იყო წითელი წერნაქით შეღებილი

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ბრტყელი და ღარიანი კრამიტით.

წმინდა გიორგის ეკლესიის აღმოსავლეთით, ჭერემისწყლის ხეობამდე გაშენებულია გალავანი. ორმაგი ზღუდე დაფიქსირდა ბორცვის სამხრეთ ნაწილში, მდ. ჭერემისწყლის გასწვრივ; აქვე აღმოჩნდა კარიბჭე და ქვაფენილიანი გზა, რომელიც ჩაილურისაკენ მიემართებოდა. არქეოლოგიური დაზვერვების შედეგად დაფიქსირდა, რომ ქალაქი გაშენებული იყო ციტადელის ჩრდილოეთითა და ჩრდილო-დასავლეთით. ციტადელის ნაგებობების გათხრისას აღმოჩენილია არქეოლოგიური მასალა – მინისა (ხალიანი მინის ჭურჭელი, ფეხიანი სასმისები თუ ჭრაქები, სანელსაცხებლები) და თიხის დახვეწილი ჭურჭელი, ამოკანრული,

ერთმანეთზე მიჯრილი ტალღური ორნამენტით შემკული მოვარდისფრო-ჩალისფრად გამომწვარი წმინდა სილანარევი თიხის ხელალები; ასეთივე თიხის ყელნიბოიანი დოქები – უმრავლესის

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ზედაპირი დაფარულია ჩარხისეული ხაზებით; აგურისფრად გამომწვარი წვრილმარცვლოვანი თიხის ზედაპირნაპრიალები, მსხლისებური ფორმის ხელადები. ზოგიერთი მათგანის ზედაპირი ერთმანეთზე მიჯრილი ამოღარული ტალღური სარტყელითაა შემკული და სხვ.), სამშენებლო კერამიკა (წითლად გამომწვარი, წითელი წერნაქით დაფარული ბრტყელი და ღარიანი კრამიტი) და საისტორიო წყაროები ციტადელის თარიღს, V ს-ის მეორე ნახევრით განსაზღვრავს. მასალა დაცულია ჭერემის სოფლის მუზეუმში.

წვეროდაბალის ბორცვზე, სადაც V ს-ის მეორე ნახევარში ციტადელი აიგო, დადასტურებულია გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის, გვიანანტიკური, ადრე შუა საუკუნეების, განვითარებული და გვიანი შუა საუკუნეებისა (მამაიაშვილი 1987: 93-95; 1995: 115-117; 1987: 22-25) კულტურული ფენები.

წვეროდაბალის (წმინდა გიორგის) ეკლესია აგებულია შირიმის თლილი ქვით. ჩრდილოეთის, დასავლეთისა და სამხრეთის მხრიდან მას აკრავს გარშემოსავლელი (ეკლესია 10,27X3,74 მ; გარშემოსავლელის სიგანე 2,40მ). აფსიდა ნახევარწრიულია, ხოლო კონქის თალი ნალისებრი ფორმისაა. საკურთხევლის მახლობლად გაჭრილი კარით ეკლესია უკავშირდება გარშემოსავლელის ჩრდილოეთ ნაწილში არსებულ სწორკუთხა სათავსს, რომლის სამხრეთ კედელში ღრმანი შიშაა. ნალისებრი ზედანაწილი აღენიშნება აფსიდში გაჭრილ სარკმელსა და ეკლესიის დასავლეთ და სამხრეთ შესასვლელებს. სამხრეთის გარშემოსავლელის აღმოსავლეთით ფიქსირდება ნახევარწრიული აფსიდა და სამხრეთ კედელში გაჭრილი 3 შესასვლელი, რომლებიც ერთმანეთთან შეერთებულია თაღებით. გარშემოსავლელი ძლიერ დაზიანებულია, ის ეკლესიის თანადროულია (ჩუბინაშვილი 1959: 188-190).

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

წმინდა ბარბარეს ეკლესია მდებარეობს ჭერემის ციტადელში, წვეროდაბალის ბორცვის თხემზე. ეკლესია ჩართულია სასახლის კომპლექსში. სავარაუდოდ, კარის დარბაზული ეკლესიაა და თარიღდება V ს-ის ბოლო მესამედით (ჩუბინაშვილი 1988: 53-54). ამჟამად ეკლესია აღდგენილია.

სოფელში მდ. ჭერემისწყლის მარცხენა მაღალ ნაპირზე დგას ერთიანი გალავნით შემოზღუდული საეპისკოპოსო ტაძარი, სასახლე და გუმბათიანი კვადრატული ნაგებობა.

საეპისკოპოსო ტაძარი (წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია) მდებარეობს სოფ. ჭერემისცენტრში. იგი სამეკლესიანი ბაზილიკაა, რომლის შუა, მთავარ ეკლესიას აღმოსავლეთის მხრიდან, შიგნით ნალისებური, გარედან ხუთნახნაგა შვერილი აფსიდა აქვს. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ეკლესიები აღმოსავლეთით ნახევარწრიული აფსიდებით ბოლოვდება. შუა ეკლესია მოპირკეთებულია შირიმის ფოროვანი ქვით, ხოლო ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ეკლესიები აგებულია რიყის ქვით. გ. ჩუბინაშვილი დეკორაციული ფორმების მიხედვით, ამ ეკლესიას X-XI სს-ს მიაკუთვნებდა და ფიქრობდა, რომ იგი აგებულია უფრო ძველი ტაძრის ადგილას, რომლის პირველად ფორმად მიიჩნევდა სამნავიან ბაზილიკას, შვერილი ხუთნახნაგა აფსიდით (ჩუბინაშვილი 1959: 190-193).

ტაძრის ჩრდილოეთ ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადის ქვედანაწილში ქვაზე ამოკვეთილ წარწერას ლ. მელიქსეთ-ბეგი შემდეგნაირად კითხულობდა: „კათალიკოზი მელქისედეკ“ და შესაძლებლად მიიჩნევდა იგი მიენეროს XI ს-ის კათოლიკოს მელქისედეკს (მელიქსეთ-ბეგი 1920). თ. ბარნაველმა იგივე წარწერა ამგვარად წაიკითხა: „ესე საფლავი მელქისედეკისი“. პალეოგრაფიულად წარწერის მელქისედეკი არ უნდა იყოს კათოლიკოსი მელქისედეკ I (1010-1033) (ბარნაველი 1962: 140).

გ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

გუმბათიანი კვადრატული ნაგებობა დღევანდელი სოფლის ტერიტორიაზე, საკათედრო ტაძრის გალავნის შიგნით, ტაძრიდან ოდნავ მოშორებით იდგა. ის 1924 წლის ანტირელიგიური მოძრაობის დროს დაუნგრევიათ. ეს გახლდათ რიყის ქვით ნაშენი, ოთხივე მხარეს თაღებით გახსნილი გუმბათოვანი ნაგებობა, რომლის ქვედა, მიწისქვეშა სართული საძვალე იყო. გ. ჩუბინაშვილის აზრით, ეს ნაგებობა უძველესი ქრისტიანული ძეგლია საქართველოში (ჩუბინაშვილი 1959: 208).

სოფ. ჭერემის აღმოსავლეთით, სასაფლაოზე მდებარეობს წმინდა დავითის ეკლესია. სამეკლესიანი ბაზილიკა V ს-ის მიწურულით – VI ს-ის დასაწყისით თარიღდება (ჩუბინაშვილი 1988: 65). შემორჩენილია შუა ეკლესია ნალისებრი აფსიდით.

გათხრებმა ცხადყო, რომ ჭერემის სახით საქმე გვაქვს ორი სხვადასხვა პერიოდის ქალაქთან, ერთი – III ს-ის მეორე ნახევარში ეკონომიკურ საფუძველზე აღმოცენებული, აღმოსავლეთიდან მომავალ მნიშვნელოვან მაგისტრალზე მდებარე პუნქტია (მისი ძირითადი უბანი დღევანდელი სოფლის ტერიტორიას მოიცავს), მეორე ციხე-ქალაქია, სტრატეგიული პუნქტი, რომლის დამფუძნებელი, საისტორიო წყაროების მიხედვით, ვახტანგ გორგასალია და ის მდებარეობს დღევანდელი სოფ. ჭერემის დასავლეთით, 4-5 კმ-ის სიშორეზე, წვეროდაბალის ბორცვზე.

Tcheremi

Konstantine Pitskhelauri

Tcheremi _ town in middle centuries in eastern Georgia. It is located in historic Hereti, to the west of village Tcheremi (Gurjaani municipality) in 5 kms.

Town was found in V century by Vakhtang Gorgasali (Vakhtag Gorgasali established Tcheremi Episcopal). Tcheremi was one of the main castles in political integration processed with Kartli of western part of Albania. At the end of V century, after attacks of Iran, Tcheremi weakened more. It remained just the status of religious centre (until XVIII century). In 1757 King Teimuraz II after attacks of Daghestanian Feudal lords divided destroyed Tcheremi (lands of Tcheremi Episcopal Eparchy) to Alaverdi, Bodbe and Ninotsminda Episcopals. In Tcheremi and territory nearby it very important archaeological monument was found (Archaeological monuments of Tcheremi)

Tcheremi is mentioned in following written sources: "Life of Vakhtang Gorgasali" by of Djuansheri (Life of Kartli 1: 199,2,15; 201,1), "Description of Kartli Kindgom" by (Life of Kartli 4: 114,2,8; 545,23; 546,5,7), Historic documents of XVII-XVIII Century (Monuments of Georgian Legislation 1965: 410; 1970: 929; 1972: 96-97; materials of Georgian history and Geograph 1964: 266; Chronicles 1892: 255), "Description of Kartli and Kakheti" by Ioane Bagrationi (Bagrationi 1986: 69).

Vakhushti Bagrationi tells us about Tcheremi: "From western part of Alazani river there is Tcheremi water, which comes from Tsivi mountain and until Tcheremi between north western and east northern parts. On this river, to the west part of Alazani, upon the field, there is Velistsikhe and Atsqumi. On the same water, there is Tcheremi between Tsivi and

GET TO KNOW GEORGIA

Heret Mountain; it was a town where Vakhtang Gorgasali built a huge church and strong city, and appointed bishop, in the Kakheti: (life of Kartli **546, 5, 7, 545, 23 :4**)

In 1880 D. Purtseladze and Fr. Bayern made small archaeological excavations and observations on the territory of Tcheremi. Here they found 4 Cemeteries – 2 Christian and 2 paganist. On the Paganist cemetery 2 collective burial grounds were excavated. According to discovered materials, these burials should be of early middle centuries. From 1979 in village of Tcheremi and its nearby areas archaeological research group worked on Kakheti expedition (head. Konstantine (Kiaz) Pitskhelauri)

On the territory of Village Tcheremi, during building of the school, Cemetery of III-VII centuries was found and excavated. The exception is stone tile covered 4 hole type burial grounds. In burial grounds of III-IV centuries there are huge amount of inventory: Clay vessels, iron bended or straight knives; there are many jewellery too. In all of the burial grounds rings have been found. There are some rings with ship, ships are Roman. Bracelets found in the burial grounds are of two type: closed or open headed. Earrings were also found (a little less amount). There also are some special kind of earrings. Huge amount of cone formed, simple and manufactured small bells, as well as beads. From the things related to clothes it is important to mention: silver and iron one part and two part studs, there are few spread studs. Money of Augustus and Gotarzes have also been found in the burial grounds: there is money which looks like Augustus (one). In burial grounds of IV and IV-V centuries there are less and less inventory. It is obvious, that ceramic is no more the inevitable part of the burial ground. There are very few spread studs and studs made from just one material. The amount of the beads lessens. There are also earrings, bracelets, Spread studs and rings, that were not found in III-IV Century burial grounds. In

GET TO KNOW GEORGIA

the burial grounds of V-VI century inventory lessens more and more.

In burial grounds of VI-VII century the type of inventory alters. Bracelets are different. There are bracelets with thin axis and flat axis, with open endings. Bracelets with tetrahedral axis and flattened, open endings; bracelets with tetrahedral axis, the axis of with narrows, rounds, closes and ends with cone heads to the endings. New types of fasteners appear - with different forms and materials (amber, pearl, glass and etc.) heads. As well as, from one materials - bronze fasteners. Spread fasteners are altered as well, they are more pointed, with whole cases. Clusters are various too - one fractioned, with rectangular belt frames. Rings change shapes too - there are sasanian type of rings. Their axis. On the open rings of the earrings there two hangers made of beads; two fractioned temple rings. In burial ground of V-VI century discovered jewelry is very few. Materials of the cemetery are preserved in Tcheremi Museum and Tcheremi archaeological expedition base. (Mamiashvili, Javakhishvili 1984: 77-107; Mamiashvili 1984: 33-36)

Except for cemetery, on the territory of the village St. Marine Church of IV-V centuries which is hall typed was also excavated. Written sources show that, the city built by Vakhtang Gorgasali, Tcheremi was located in between the cathedral temple of St. Nikoloz and Tsverodabali Church (of St. George) (Chubinashvili 1959: 190; Tchilahsvili 1970: 47). Archaeological expedition of Kakheti did not show the existence of the abandoned settlement here, still many important monuments were found - abandoned settlement of early Bronze Age, abandoned settlement of late Bronze Age, Cemetery, abandoned villages of middle centuries and etc.

On the western side of the village, in 5 km distance hill Citadel of city of Tcheremi was excavated (10 hectare). Archaeologists studies temples, castle, agricultural yard. Front of the castle of St. Barbare church and

GET TO KNOW GEORGIA

Cathedral temple was cleaned and restored. Citadel fence was found, as well as southern gates of the city, tiled road and etc.

The hill on the western side ends with rocky cape, where the castle stands. In this big building (300 sq. m) from south to north 6 rooms, 2 hallways and tower are placed. On the western part of the hill, church of St. George stand (Tsverodabal church). Between the tower and Tsverodabali church complex of castle was excavated. The castle (30,50X15,70 m) is placed from east to west. Three halls were excavated. Each of them had doors from the southern part. From northern part halls are bordered with unknown assignment storages. Temple and halls and castle walls are built as duplex, with huge sized stones. The space between them is filled with thin stones and lime. The width of the walls is 1.5 m. both of the buildings were roofed with flat and striae painted with red claylike substance.

In the east part of the church of the St. George, up o the Tcheremis Tskali there is fence. Two layered fence is located on the southern part of the hill, along the river Tcheremistskali; Nearby gates and roadway, which heads toward to Chailuri. As a result of archaeological excavations, it was estimated that the city was built on the northern part of the Citadel and north-west. During excavations of the citadel building archaeological materials have been discovered - glass (spotted glass vessels, footed drinking vessels and ointment vessels) and clay vessels, with wave like ornamets pinkish and straw- coloured clay jugs; clay pitchers - the most of the pitchers surfaces are covered with line; some of them have wave like belts and etc. ceramic for building (burnt in red, covered with red clay) and historic sources of the date of the citadel, shows that these materials were of the second half of V century. All of these materials are preserved in Tcheremi museum.

On the hill of Tsverodabali, where in the second half of the V century

GET TO KNOW GEORGIA

the citadel was built cultural layers of later Bronze Age, early Iron Age, late Antique, early middle centuries, developed and late middle centuries are found (Mamaishvili 1987: 93-95; 1995: 115-117; 1987: 22-25)

The church of Tserodabali (St. George) is built by Shirimi stone. From the southern, western and northern sides it is surrounded by fence. (church 10,27X3,74; the width of the fence is 2,40 m). The apse is half circled, and arch is horseshoe shaped. Nearby the altar with passing through door church is connected to storage , in the southern wall there is deep alcove. Horseshoe shaped upper part is shown in window in the the apse and western and southern entrance of the church. In the eastern part of the fence there is half circled apse and in the southern wall there are 3 entrances, which are connected to each other with arches. Fences are damaged, and they are of the age of the church (Chubinashvili 1959: 199-190).

Church of St. Barbare is located in Tcheremi Citadel, on the hill of the Tserdabali sinciput. Church is included in the castle complex. It is possible, that it is hall church of Kari and is dated to third of the V century (Chubinashvili 1998: 53-54). Nowadays the church is restored.

In the village on the bank of river Tcheremistskali on the high bank there stands episcopos temple, castle and square building with cupola which is fenced.

Episcopacy temple (St. Nikoloz Church) is located in the center of village Tcheremi. It is basilica with 3 churches, the central church of which has horseshoe shaped apse with five facets from the eastern part. Northern and southern churches at the eastern part end with half circle apses. Middle church is lined with Shirimi stone, and northern and southern churches are built with shelf stones. According to decorating forms, G. ChubinaShvili dates this church to X- XI century and reckoned, that it has been built on the place of elder temple, the initial form

GET TO KNOW GEORGIA

of which is reckoned three boated basilica, and apse with five facets. (Chubinashvili 1959: 190-193)

L. Meliset-begi read the incipion on the stone of the bottom of the façade of the southern part of the church as follows: “Catholicon Melkisedek” and thought that it was regarded to catholicon Meliksedek of XI century (Melikset-begi 1920). T. Barnaveli read the same incipion as follows: “ this burial of Melkisedek”. According to paleography incipion Melkisedeki should not be Catholicon Melkisedek I (1010 - 1033) (Barnaveli 1962: 140).

Square shaped structure with cupola stood on the territory of the todays village, inside the cathedral fence, a little bit further from the temple. It was collapsed in 1924 during antireligious movement. This was shelf stone built, cupola building with open arhces on the 4 sides, the bottom underground floor was for keeping bones. According to G. Chubinashvili, this structure is the oldest christian monument in Georgia (Chubinashvili 1959: 208)

On the eastern part of village of Tcheremi, church of St. David is located on the cemetery. Three churched basilica is dated back to end of V century and beginning of VI century. (Chubinashvili 1988: 65). There are remains of the middle church wirh horseshoe shaped apse.

The excavations showed that, Tcheremi consists of two cities of different period, one of II half of the III century established on the basis of economics, important destination of the road from the east (its main region covers the territory of today’s village), the second one is castle city, strategic destination, the founder of which, according to historic sources is Vakhtang Gorgasali and it is located in the western part of the today’s village, in 4-5 kilometres, on the hill of Tsverodabali.

ბატონის ციხე

თელავი

ქეთევან დიღმელაშვილი

ყველაფერს თავისი დრო და ხასიათი აქვს, მათ შორის, მოგზაურობასაც. მათ კი, ვისზეც განსაკუთრებულად მოქმედებს ნელინადის დროის ცვალებადობა, ვეტყვოდი: არასდროს იფიქ-

როთ, რომ ზამთარი მოგზაურობისთვის უფერული პერიოდია. უბრალოდ, ზედმეტი ბარგით არ დაიტვირთოთ და სამოგზაუროდ შეარჩიეთ ისეთი ადგილი, სადაც არც ტალახი შეგანუხებთ, არც სიმაღლე იქნება თქვენთვის დაუძლეველი და დაიწყეთ ნაცნობ ადგილებში უცნობი ისტორიების ძებნა. საქართველოს ისტორიული ქალაქები ამ მხრივ ნამდვილი ოაზისია.

დასათვალიერებლად მე მაინც თელავს შემოგთავაზებდით, ქალაქს, სადაც თანამედროვეობა და ისტორია ჩანს ერთმანეთში. ქალაქს, სადაც გგონია, რომ თითქოს სანახავიც ბევრი არაფერია... მაგრამ თელავის XVII-XVIII სს-ის ციხე-სახლები და XIX-XX სს-ის ურბანული არქიტექტურა ისტორიის ცოცხალი მემკვიდრეა.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

თელავის გაქალაქება X-XI სს-ს უკავშირდება, მონღოლთა შემოსევების შემდეგ მან თავისი მნიშვნელობა დაკარგა და მცირე დასახლებად გადაიქცა. ასე გაგრძელდა XVII ს-მდე, ვიდრე შაჰ-აბასის ლაშქრობებს კახეთის მთავარი ქალაქები - გრემი და ძაგემი არ შეეწირა. სწორედ ამ პერიოდიდან დაიბრუნა თელავმა პირველობა და კახეთის მეფეთა რეზიდენციად იქცა. შესაბამისად, ამ დროიდან იწყება ქალაქის დღემდე შემორჩენილი ისტორიის სახისმეტყველებაც.

როგორც არ უნდა დაგაკვალიანოთ, ცხადია, რომ ქალაქის შემოვლას, მაინც ბატონის ციხით დაიწყებთ. თელავის შუაგულში მდებარე მხარგამლილი ციხე-გალავნის კედლები და ქონგურები ნებით თუ უნებლიეთ ერეკლე მეფის ასოციაციას იწვევს. მის კედლებს მიღმა ჩაკარგული პატარა კახივით პატარა სასახლე ფართოდ გაგიღებთ კარს და ვინრო ტალანებით მეფის საწოლ, სამუშაო და სადარბაზო ოთახებში შეგიყვანთ. მერე რა რომ სასახლე არჩილ მეფის აგებულია, აქ ყველაფერს მაინც ქართველთა გმირი მეფის - კახთ-ბატონის აჩრდილი დასდევს. ეზოში, სასახლის გარდა, მეფის აბანო და ერეკლეს მიერ აგებული კარის ეკლესიაა. ტაძარში დაინახავთ სათოფურებს, რომლებიც ნათელი დასტურია იმისა, რომ ჩვენი წინაპრები ლოცვის დროსაც კი იბრძოდნენ.

ბატონის ციხის დასავლეთით (ადგილობრივები ღვთაების გორას

XIX ს. სახლები

ქარვასლა

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

უნოდებენ), მჭიდროდ დასახლებულ უბანში თავად ყორჩიბაშვილთა ციხე-გალავნის ნაშთი და ფერისცვალების საკათედრო ტაძარია შემორჩენილი. გალავანში მჭიდროდ ჩამჯდარი ეკლესია ადრეულ შუა საუკუნეებში აგებული სამნავიანი ბაზილიკაა. სარკმლებისა და ტაძრის კამარების შეისრულობის მიხედვით, ადვილად მიხვდებით, რომ იგი გვიანდელ შუა საუკუნეებში რამდენჯერმე გადაკეთდა. აიარეთ პატარა აღმართი, თუნდაც იმიტომ, რომ იმ ტაძარში შეხვიდეთ, რომელშიც დაკრძალვამდე ერეკლე II იყო დასვენებული.

არ დაიზაროთ თელავის თეატრის ფოიეში შეხედვა, თუ თეატრი არ გიყვართ, იმისთვის შეიხედეთ, რომ საქართველოს სინამდვილის ერთ-ერთი საინტერესო გადანყვეტა - თეატრში შენახული კომპი იხილოთ. „სადროშეს“ სახელით ცნობილი კომპი XVI-XVIII სს-ით თარიღდება, ნაგებია რიყის ქვითა და აგურით. მის მეორე სართულზე სათოფურები და საჭვრეტი ხვრელებია დატანებული, გარედან კი შეკიდულია ხის აივანი.

თუ ქალაქის უძველესი ნაწილის ნახვა გსურთ, მაშინ გადადით თელავის შუაში ჩამავალი ხევის მარცხენა მხარეს და შეუყევით ღვთისმშობლის ტაძრისკენ მიმავალ გზას. ეს XVIII ს-ის სავაჭრო უბანია, რომელიც იმ დროისთვის ქალაქის გარეუბანი იყო. სწორედ აქ ჩაასახლა ერეკლე მეფემ განჯიდან ჩამოყვანილი სომხების

ძველი თელავის ქუჩა

გ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ძ ა რ თ ვ ე ლ ო

60 კომლი. ქუჩაზე ჩამწკრივებული აგურით ნაგები თაღოვანი სახლების პირველი სართული ერთ დროს ქარვასლები იყო და სხვადასხვა ჯურის ვაჭრებს მასპინძლობდა.

აივნიანი სახლების ქუჩის ბოლოს (ადგილობრივები გორიჯვარს უწოდებენ), ქალაქის უძველესი ნაწილი იწყება. ეს არის ძველი გალავანი, რომლის მშენებლობაც კახეთის მეფე კვირიკე მესამის სახელს უკავშირდება. ქვითკირის მაღალი გალავნით შემოზღუდული ადგილი, არქეოლოგიური გათხრების მიხედვით კახეთის ქორეპისკოპოსთა რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო. აქ მდებარეობდა ორსართულიანი სასახლე, რომლისგანაც დღეს აღარაფერია დარჩენილი. გალავნის ეზოში ახლა მხოლოდ XVI საუკუნეში აგებული „გორიჯვარის ეკლესია“ დგას, რომელიც XVIII-XIX სს-ში სომხური მრევლისთვის ისე გადაუკეთებიათ, რომ მასზე მართლმადიდებლური ეკლესიის კვალს მხოლოდ სპეციალისტები ხედავენ.

XIX საუკუნიდან თელავი თანდათან გაიზარდა. ძველი ქალაქის სამხრეთით ერთმანეთის მიყოლებით გაიჩეხა ტყე და გაჩნდა ნინასნარ დაპროექტებული ნაგებობები. მათი ნაწილი დღეს უკვე არ არსებობს, ან კი ისე სახეშეცვლილია, რომ ძველი ნაგებობის კვალსაც ვერ შენიშნავთ. მაგრამ თუ თელავის უნივერსიტეტისკენ ამაველ ელენე ახვლედიანის ქუჩას აუყვებით, დაინახავთ ერთმანეთის მიყოლებით ჩამწკრივებულ აგურის სახლებს,

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

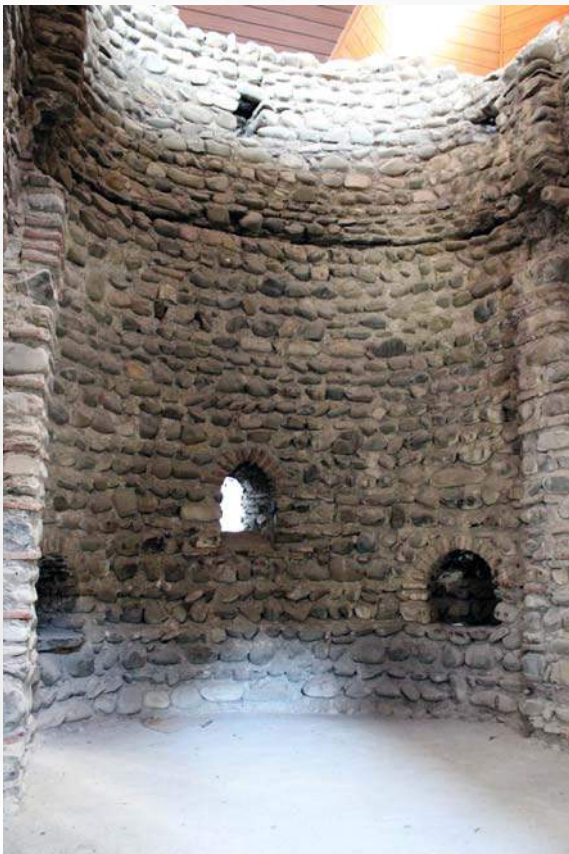

გალავანი

მეფე ერეკლეს სასახლე

საგუმბაგო კოშკი

ანდრონიკაშვილების სახლი

რომლებსაც რიკულებიანი აივნები და ძველი კარიბჭეები ამშვენებს. ამ სახლებს შორის ერთ-ერთი თავად ანდრონიკაშვილების საცხოვრისია, ერთ-ერთში ოდესღაც ელენე ახვლედიანს უცხოვრია, სხვა სახლში კი, ლესია უკრაინკა ბინადრობდა.

გ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

კარის ეკლესია

ის რაც მე გიამბუთ თელავის მხოლოდ ერთ ნაწილს აღწერს. მის ძველსა და ახალ ქუჩებში ხეტი-აღიასას, თქვენც ჩემსავით აღმოაჩენთ, რომ თელავი მხოლოდ ბატონის ციხე არ არის და ეს ქალაქი უსათუოდ კარგად უნდა გაიცნოთ.

ღვთისმშობელი

ფოტოები გადაღებულია ქეთევან დიღმელაშვილის მიერ.

ვაშნარი

*თამარ ხოხობაშვილი,
ვაჟა სადრაძე,
მერაბ ძნელაძე*

ვაშნარი - ადრე შუა საუკუნეების ციხესიმაგრის ნაშთები გურიაში, ოზურგეთის მუნიციპალიტეტის სოფ. გურიანთის ტერიტორიაზე. ვაშნარი (IV-VIII სს.) მდებარეობს მდინარეების სკურდუმისა და ნატანების ხერთვისში. ციხესიმაგრე სამი მხრიდან დაცული იყო ფლატენაპირიანი მდინარეებით, ხოლო აღმოსავლეთიდან გამაგრებული იყო ქვითკირის მტკიცე, ორმაგი გალავნით.

ვაშნარის გათხრა-შესწავლის საქმეში გარკვეული წვლილი შეიტანეს დ. ბაქრაძემ, გ. გობეჯიშვილმა, ნ. ბერძენიშვილმა და სხვ. [სადრაძე 2003]. შესწავლილია ნაქალაქარის მხოლოდ მცირე ნაწილი: ციტადელი, სამნავიანი ბაზილიკა და მარტირიუმის ნაშთები.

1960-1970-იან წლებში გაიწმინდა ნაქალაქარის მცირე მონაკვეთი. ისტორიკოსები ძეგლს ადრე შუა საუკუნეების მნიშვნელოვან სამონასტრო კომპლექსად მიიჩნევენ (ციხე-ქალაქით, მარტირიუმით, საკათედრო ტაძრით — სამნავიანი ბაზილიკითა და სასიმაგრო სისტემით). მეცნიერთა მოსაზრებით, კომპლექსი აიგო IV საუკუნეში და VIII საუკუნის შუა წლებში შეწყვიტა არსებობა. სავარაუდოდ, ციხე-ქალაქი დაინგრა მურვან-ყრუს შემოსევების შედეგად.

ვაშნარი პირველად მე-19 საუკუნეში მოინახულა ფრანგმა მოგზაურმა დიუბუა დე მონპერემ და ნაქალაქარი “პეტრას” ციხედ მიიჩნია. 1873 წელს ძეგლი ნახა დიმიტრი ბაქრაძემ და მან ვაშნარი ბერძნულ ახალშენად მოიაზრა. 1897 წელს ვაშნარი მოიხილა თედო სახოკიამ და თავის “მოგზაურობაში” გადმოგვცა დიუბუა დე მონპერეს სიტყვები: “მე ვიდექი იქ, სადაც დიდი ხნის წინათ, შეიძლება ითქვას, ათასი წელიწადი იყოს მას აქეთ, არსებობდა გურიის ერთ-ერთი უძველესი ქალაქთაგანი.” აქვეა ლეგენდაც: “აქ ყველგან სიმდიდრე იყო ჩაფლული, მაგრამ ვერავინ მიაგნო იგი, არც წინათ და არც შემდეგ, ამიტომ “უჩინარი” დაერქვა.”

1949 წელს ვაშნარის ნაქალაქარზე გათხრები აწარმოვა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ. პარალელურად ამ ტერიტორიაზე დაიწყო ჩაის გადამამუშავებელი ფაბრიკის მშენებლობა, რომლის დროსაც აღმოჩნდა შიდა ციხის ნანძილი, სამნავიანი ბაზილიკა და წამებულის პატივსაცემად გამართული მარტირიუმი. ფაბრიკის მშენებლობამ ძეგლის მიწისზედა ნანძილი შეინირა.

ბ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

1993 წლის ზაფხულში ვაშნარის ექსპედიცია შედგა (ხელმძღვანელის ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ვაჟა სადრაძე). ექსპედიცია სწავლობდა ბაზილიკისა და საფორტიფიკაციო ნაგებობის ზოგიერთ მონაკვეთს. ჯგუფმა განმინდა აფსიდა და გვერდითი ნავის კედლები. ნაქალაქარის აღმოსავლეთით გამოვლინდა საფორტიფიკაციო ნაგებობის ერთი მონაკვეთი, რომელიც კირხსნარზე რიყის ქვით იყო ნაშენი. მისი ბოლომდე გამოვლენა ვერ მოხერხდა. ჩაის ფაბრიკის ტერიტორიაზე გათხრებისა და მშენებლობის პროცესში დადასტურდა იმპორტული და ადგილობრივი წარმოების თიხის ნაწარმი: ამფორები, ამფორისკები, ფიალა-ჯამები, დოქები, დერგები და ქვევრები. არტეფაქტთა მრავალრიცხოვნობა მიუთითებს, რომ ნაქალაქარი სამონასტრო კომპლექსთან ერთად სამრეწველო-სავაჭრო ფუნქციასაც ითავსებდა.

ძველი ნაქალაქარი ვაშნარ-სპონიეთი ეგრის-ლაზიკის სამეფოს ზეობის ხანის თვითმხილველია. ამჟამად ძველი სავალალო მდგომარეობაშია. მინისზედა ნაგებობების შემორჩენილი ნაწილი ნადგურდება.

ნაქალაქარ ვაშნარის შესწავლა პრობლემურად უკავშირდება ადრე შუა საუკუნეების ხანის ქალაქმშენებლობის კვლევითი საკითხების სიღრმისეულ გაშუქებას (გეგმარება, საგალავნო-დაცვითი სისტემები, კოშკები. მათი ფუნქციონალური დანიშნულებები, მშენებლობის სპეციფიკა, საკულტო ნაგებობები, სამაროვანი, საქალაქო ცხოვრებისთვის დამახასიათებელი საკოლექტორო სისტემები და სხვ.), რაც მთავარია, ძველის შესწავლა კოლხეთ-ლაზიკის სამეფოს, როგორც პოლიტიკური და რელიგიური ორგანიზაციის სტრუქტურული თავისებურებების კვლევაში მნიშვნელოვან სიცხადეს შეიტანს.

გ ა ი ც ა ნ ი თ   ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო

ადგილზე ჩაის ფაბრიკის მშენებლობის გამო ტერიტორიის მცირე ნაწილი გაითხრა, განხორციელდა ფიქსაცია. სამუშაოები აწარმოვა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ (ხელმძღვანელი გ. გობეჯიშვილი).

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დაფიქსირებულია მარმარილოს ფილებით იატაკმოგებული, კრამიტით დახურული სამნავიანი ბაზილიკა, ორსართულიანი, კორინთული ტიპის სვეტებით გაფორმებული “მარტირიუმი” (მონამის განსასვენებელი), ბერძნულწარწერიანი ქვა, რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით V-VI სს-ით თარიღდება.

2016 წელს საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით ვაშნარის ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრები განახლდა (არქ. ვაჟა სადრაძე, მერაბ ძნელაძე). ძეგლის სამომავლო მეცნიერულ შესწავლას უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც გურიის ამ ღირსშესანიშნავი ძეგლის ქართულ ცნობიერებაში აღდგენის ისე, ადრე შუა საუკუნეების დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური თუ კულტურული ცხოვრების შესწავლის საქმისთვის.

ზევისა და მნემოსინეს საიდუმლო კავშირის შედეგად, სიმღერისა და ცეკვის ხელოვნებით დაჯილდოებული ცხრა ქალიშვილი დაიბადა. ეს მუზა-ქალღმერთები - პოეტთა შთაგონების წყარონი, პარნასზე ცხოვრობდნენ. მუზებს თავიანთი ტაძრები სჭირდებოდათ და გაჩნდა “მუზეუმები.” ცხრა მუზის ცხრა მუზეუმი, ცხადია, არ იკმარა სიძველეების, ხელოვნებისა და ზოგადად მშვენიერების ტრფიალმა კაცობრიობამ და დღეს სამყაროს უამრავი მუზეუმი ამშვენებს...

2016 წლის 18 ნოემბერს, ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დაარსებიდან 90 წლისთავი შესრულდა. საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ საიუბილეო ღონისძიებით მიულოცა ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმსა და საზოგადოებას ეს ღირსშესანიშნავი თარიღი. შეკრებილ ადგილობრივებსა და მონვეულ სტუმრებს მუზეუმის მმართველმა, ქალბატონმა ვიოლეტა ბალახაშვილმა მუზეუმის შექმნის ისტორია გააცნო და იქ დაცული 33.000 ექსპონატის მნიშვნელობაზე ისაუბრა. ღონისძიებაზე საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს გენერალურმა დირექტორმა, ნიკოლოზ ანთიძემ უახლოეს მომავალში ბორჯომის მუზეუმ-ქალაქად გარდაქმნისა და ისეთი კოლორიტული სატრანსპორტო საშუალების, როგორც არის “გუგული” (კუკუშკა) ინდუსტრიული მემკვიდრეობის ძეგლად გამოცხადების უახლოესი სამომავლო გეგმა დააანონსა. საზეიმო ღონისძიებები ბორჯომის ცენტრალურ პარკშიც გაიმართა, სადაც საბავშვო პროგრამის პრეზენტაცია მოეწყო და მასში მონაწილე ბავშვები დაჯილდოვდნენ.

“ონლაინ არქეოლოგია” დამდეგ ახალ წელიწადს ულოცავს ყველა მუზეუმის მესვეურს, თანამშრომლებსა და დამთვალიერებლებს, აგრეთვე, ულოცავს ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს დაარსებიდან 90 წლისთავს, ხოლო ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორი ვიოლეტა ბალახაშვილი წარმოგიდგინთ ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმსა და იქ დაცული რამდენიმე არტეფაქტის აღწერილობას.

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. მუზეუმის ისტორია 1916

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის გზა დაარსებიდან დღემდე რთული იყო. აქ დაცული მასალებიდან ვიგებთ, რომ ბორჯომის მამულის მმართველს პროფესორ პავლე ზაქარიას ძე ვინოგრადოვ-ნიკიტინსა და მამულის მთავარ მეტყევე სპეციალისტს, პროფესორ გიორგი პახარს ბორჯომში (ჩარხისწყალზე, მდ. გუჯარულას მარჯვენა მხარეს) ხე-ტყის სახერხი ქარხნის ოფისის შენობაში მოუწყვიათ ხეობის მცენარეთა ჯიშების ამსახველი გამოფენა, რომელიც 1915-1917 წლებში გამოცემულ ლიტერატურაში მოხსენიებულია, სატყეო და დენდროლოგიური მუზეუმის სახელწოდებით. “რასაკვირველია, მუზეუმი (სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით)

შეიძლებოდა ნოდებოდა მას, რადგან აქ თავმოყრილი იყო ბორჯომის ხეობის ფლორის ამსახველი საუკეთესო ნიმუშები (120 სახის), მაგრამ სახალხო დათვალიერებისთვის აღნიშნული გამოფენის გამოყენება არ ხერხდებოდა, რადგან მას არ ჰქონდა სპეციალური შტატი, აგრეთვე, ბინა, სრულიად მიუღებელი იყო მისი გამოყენება სახალხო დათვალიერებისთვის” (გ. ხუჯაძე, მუზეუმის ფონდი #2131). ისტორიული წყაროების მიხედვით, 1916 წლის 22 ივნისს თბილისში ჩატარებულა კავკასიის ბუნებისმეტყველთა ყრილობა, რომლის 50 დელეგატმა მოისურვა ბორჯომის მუზეუმის, როგორც სამეცნიერო ცენტრის დათვალიერება. კერძოდ, ექსკურსიას ხელმძღვანელობდა პროფესორი პავლე

მუზეუმები და არტიფაქტები

ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი - 90

ზაქარიას ძე ვინოგრადოვ-ნიკიტინი, რომელმაც დელეგაციის წევრებს გააცნო სიახლეები დენდროლოგიაში, ფიტოპათოლოგიაში, ენტომოლოგიაში, მინერალოგიაში და არქეოლოგიაში. დელეგატები დაინტერესებულან მუზეუმის სატყეო განყოფილებით. ისინი განუცვიფრებია აქ დაცულ მცენარეთა ჯიშების ნიმუშებს (გიგანტური ნაძვი (დიამეტრი 27 გოჯი), 212 წლის ელდარის ფიჭვი (დიამეტრი 12 გოჯი), მაღალმთიანი ნეკერჩხალი (დიამეტრი 26 გოჯი) და თელის ხეები). ტერატოლოგიურ (მახინჯი) განყოფილებაში უნახავთ წიფლის, რცხილის, ფიჭვისა და სხვ. ხეების დამახინჯებული ნიმუშები. ფიტოპათოლოგიურ განყოფილებაში დაათვალიერეს ტყის მავნე მწერებისა და სოკოების კოლექცია (3000-ზე მეტი ეგზემპლარი), მათ შორის, ქერქის მჭამელი. დელეგაციის წევრებს აღუნიშნავთ, რომ აქ გამოფენილი ექსპონატები დაამშვენებდა ნებისმიერი უმაღლესი სასწავლებლის მუზეუმს. პალეონტოლოგიური განყოფილება წარმოდგენილი იყო ხის გაქვავებული ნატეხებითა და იშვიათი, ზომიერად დიდი მინერალებით.

1923 წლიდან ბორჯომში მუზეუმი არ ფუნქციონირებდა. 1938 წელს მუზეუმს მიენიჭა “მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის” სტატუსი. მისი დირექტორი დავით სარაჯიშვილი აღნიშნავდა, რომ “ბორჯომის მუზეუმი გაიხსნა 1926 წლიდან. იგი ექვემდებარებოდა საქართველოს კურორტების მთავარ სამმართველოს. 1933 წლამდე იყო მხოლოდ სატყეო მეურნეობის ამსახველი და ცნობილი გახლდათ სატყეო მუზეუმის სახელწოდებით.”

ამჟამად, ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი ექვემდებარება საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის

ეროვნულ სააგენტოს. სააგენტოს ხელშეწყობითა და მუზეუმის დირექტორის, ქალბატონი ვიოლეტა ბალახაშვილის ინიციატივით მუზეუმი აქტიურ კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობას ეწევა. მუზეუმში დაცულ მრავალფეროვან კოლექციებს შორის (რომანოვების საიმპერატორო ოჯახის (XIX ს.) პირადი ნივთები – გამოყენებითი და სახვითი ხელოვნების ნიმუშები, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და მხარის ბუნების ამსახველი მასალები) ექსპონირებულია არქეოლოგიური მასალა, მზის ღვთაებასთან დაკავშირებული ჭვირული დისკოები (ქ.ნ. II ათასწ.), ბრინჯაოს ბალთები, ფიბულები და სხვ.

1. საკიდი დისკოიდური ბრინჯაო, ქ.ნ. II ათასწლეულის II ნახევარი ზომა: დმ - 11.5 სმ.

2. საკიდი დისკოიდური ბრინჯაო, ქ.ნ. XV საუკუნე. მოპოვებულია ბორჯომში, მესხეთ-ჯავახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ (ხელმძღვ. ო. ღამბაშიძე) 1982 წელს, კვირაცხოვლის (დვირი) სამაროვანზე, 89-ე ორმოსამარხში, მიცვალებულის მუცლისა და მენჯის ძვლის არეში.

3. მამაკაცის ბალთა აღმოაჩინა პროფ. ვინოგრადოვ-ნიკიტინმა ზემო რაჭაში. ქ.ნ. I - ქ.შ. I სს. სპეციალისტების აზრით ქართული ჭვირული ბალთაა, სავარაუდოდ, დამზადებულია საქართველოში.

ბრინჯაო, სპილენძისა და კალის შენადნობი.

4. მძივებიმინა, ქვა. ქ.ნ. IV ათასწლეული. ნაპოვნია სოფელ მოლითში.

გიორგი ნიორაძე

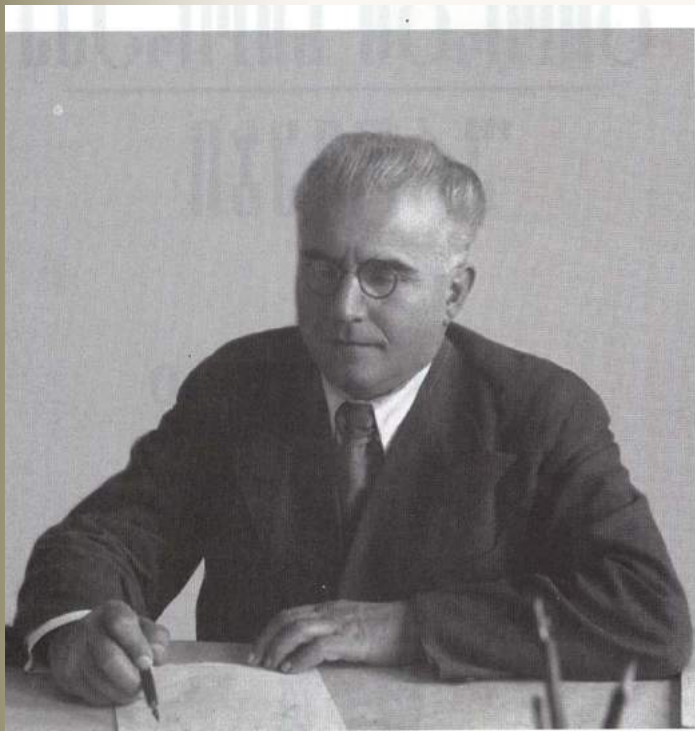
“გიორგი ნიორაძეს წილად ხვდა საფუძველი ჩაეყარა ახალი, ქართული არქეოლოგიისთვის, რაც დიდ სიძნეელებთან იყო დაკავშირებული, რადგან ივანე ჯავახიშვილის სიტყვებით, რომ ითქვას: “არ არსებობდა დაწესებულება, რომელსაც საქართველოს მინა-წყლის მუდმივი, მეთოდური, არქეოლოგიური შესწავლა ჰქონდა დაკისრებული. იმხანად არც ცალკეული მეცნიერი მოიპოვებოდა, რომელსაც თავის მიზნად დაესახა უკვე სიძველეთსაცავებში თავმოყრილი მრავალრიცხოვანი არქეოლოგიური ფაქტებისა და ძეგლების საგანგებო და სრული სივრცე-სიღრმით შესწავლა, ე.ი. არქეოლოგია, როგორც საკუთარი მეთოდების მქონე მეცნიერება არ არსებობდა.”

გიორგი ნიორაძე და მისი მოწაფეები ყურადღებას ამახვილებდნენ სოციალური და კულტურული ცხოვრების დანინაურების თვალსაჩინო პროცესებზე ჯერ კიდევ ქვის ხანაში, ე.ი. ქვის უძველეს იარაღ-ხელსაწყოებს განიხილავდნენ და იყენებდნენ, როგორც საისტორიო წყაროებს ისეთი საკითხების გამოსაკვლევად, როგორებიც არის განსახლების უძველესი სახეები სოფლებად, ხევებად დასახლებისა და პროტოეთნიკური ერთობის ჩანასახები, რაც, რა თქმა უნდა, სცილდება საქართველოსა და კავკასიის პალეოლითმცოდნეობის ინტერესსა და ფარგლებს.”

ანდრია აფაქიძე

საქართველოს ღვაწლმოსილი აჩეოლოგები

ბ ი ო გ რ ა ფ ი ა

გიორგი ნიორაძე დაიბადა 1886 წლის 30 ნოემბერს სოფ. შროშაში (იმდროინდელი შორაპნის მაზრა). დაწყებითი განათლება ზესტაფონის “ორკლასიან ნორმალურ სასწავლებელში” მიიღო. 1895-1896 წწ. სწავლობდა ყვირილის საეკლესიო-სამრევლო სკოლაში. 1906 წელს გააგრძელა სწავლა თბილისის ალექსანდროვის სამასწავლებლო ინსტიტუტში, რომელიც 1910 წელს დაამთავრა. 1910-1917 წწ. გიორგი ნიორაძე ქუთაისში მუშაობდა პედაგოგად. 1917 წელს სწავლა დაიწყო მოსკოვის უნივერსიტეტში ფიზიკა-

მათემატიკის ფაკულტეტის საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტზე, ანთროპოლოგიის სპეციალობით.

1921 წელს დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტი. 1922-1925 წწ. სწავლობდა ჯერ ბერლინის, შემდეგ ჰამბურგის უნივერსიტეტებში, სადაც იღრმავებდა ცოდნას არქეოლოგიაში, ანთროპოლოგიასა და ეთნოგრაფიაში. მუშაობდა ბერლინისა და ჰამბურგის არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმებში, მონაწილეობდა ბერლინისა და ჰამბურგის მიდამოების არქეოლოგიურ გათხრებში. 1923 წელს, გერმანიაში მოღვაწეობის დროს, გიორგი ნიორაძე აირჩიეს ანთროპოლოგიის, ეთნოლოგიისა და წინარე ისტორიის ბერლინის საზოგადოების ნამდვილ წევრად, რომლის მუშაობაში იგი აქტიურად მონაწილეობდა სამშობლოში დაბრუნების შემდეგაც. 1925 წელს, საქართველოში ჩამოსვლისთანავე გიორგი ნიორაძე აქტიურად ჩაება ქვეყნის სამეცნიერო ცხოვრებაში: ანთროპოლოგია... ეთნოგრაფია... არქეოლოგია - მეცნიერული კვლევის ფართო

საქართველოს ღვანღმოსილი არქეოლოგები

ასპარეზი. ნიორაძეს, როგორც მრავალმხრივ ერუდირებულ მკვლევარს შეეძლო აერჩია ზემოთ ჩამოთვლილ დისციპლინათა შორის ნებისმიერი. მან ამ დროისთვის ყველაზე შეუსწავლელი და ამდენად ყველაზე საჭირო **დისციპლინა - არქეოლოგია აირჩია**. გიორგი ნიორაძემ თავისი მოღვაწეობა გამოვლენილი ძეგლების ხელახალი შესწავლით კი არ დაიწყო, არამედ ახალი ძეგლების ძიება-გამოვლენით. ის ეძებდა და იპოვა კიდევ ძველი ქვის ხანის “თავისი” ბრწყინვალე ძეგლი - დევისხვრელი. 1925 წელს აირჩიეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილების ხელმძღვანელად. მისი ამ თანამდებობაზე არჩევისას **ივანე ჯავახიშვილის მიერ განუული რეკომენდაცია მთავრდებოდა ამგვარი სიტყვებით: “ვითარცა მცოდნეს და სამუზეუმო ტექნიკაში განსწავლულს, ენერგიულ პიროვნებას, მას დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლია მეცნიერებისთვის”**. 1926 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე თბილისის

სახელმწიფო უნივერსიტეტის ლექტორი გახლდათ. 1934 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის **მის მიერ დაარსებული არქეოლოგიის კათედრის** გამგე იყო; 1935 წელს დაინიშნა

საქართველოს ღვანღობისათვის არქეოლოგია

საქართველოს არქეოლოგიის ინსტიტუტის დირექტორად; 1936 წლიდან განაგებდა ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის (შემდგომში ისტორიის ინსტიტუტი) არქეოლოგიის, ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის განყოფილებას; მისი არქეოლოგიური გამოკვლევები მოიცავს დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონის ძეგლებს ქვის ხანის მღვიმე საცხოვრისებიდან-ფეოდალურ ხანამდე; ეთნოლოგიურ-ანთროპოლოგიური გამოკვლევები ეძღვნება ქართველების, ოსების, კავკასიისა და ციმბირის ხალხთა ყოფას, რელიგიას, ზოგადად კულტურისა და ისტორიის საკითხებს; მან გამოიკვლია დასავლეთ საქართველოს ხელოვნური ბორცვების ხასიათი და ასაკი, აღმოსავლურ-ქართული ბრინჯაოს კულტურის თავისებურება, ქართულ-წინააზიურ კულტურათა ურთიერთობა; გათხარა და შეისწავლა დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები; დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა გიორგი ნიორაძის გამოკვლევებს ქართლის ძველი დედაქალაქის - მცხეთის - არქეოლოგიური ისტორიისთვის. კარსნისხევის შესართავთან მის მიერ წამოწყებული გათხრებით ჩაეყარა საფუძველი “დიდი მცხეთის” არქეოლოგიური კვლევის ახალ ეტაპს. ამ გათხრებს, 1926 წ. მიეძღვნა ნაშრომი “კარსნისხევის სასაფლაო”. 1927 წელს მისი ხელმძღვანელობით გაითხარა ადრინდელი რკინის ხანის ორმოსამარხი ზემო ავჭალაში, 1930 წელს მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული ძეგლი დიდუბეში და სხვ.

გიორგი ნიორაძის ანთროპოლოგიური გამოკვლევები ეხებოდა თანამედროვე ანთროპოლოგიის ყველა ძირითად სფეროს: ანთროპოგენეზს, ეთნიკურ ანთროპოლოგიას, მორფოლოგიასა და პალეოანთროპოლოგიას, ეთნოგრაფიული მასალა კი მისი არქეოლოგიური კვლევის ფონი და რეალური საყრდენი იყო. მისი კვლევის მეთოდებისთვის ზოგადად დამახასიათებელია ეთნოგრაფიული და ანთროპოლოგიური მონაცემების მოშველიება.

გ. ნიორაძის მიერ გამოკვლეული ძეგლები - “ღვისხვრელი”

საქართველოს ღვანღმოსილი არქეოლოგები

და “საკაჟია” შეტანილია უმაღლესი და საშუალო სკოლების ისტორიის სახელმძღვანელოებში. მის სახელთან არის დაკავშირებული საქართველოს ძველი ქვის ხანის ძეგლების თხრისას აღმოჩენილი პალეობოტანიკური და პალეოზოოლოგიური ნაშთების გამოყენება მეოთხეული ფლორისა და ფაუნის სახეების დასადგენად. გიორგი ნიორაძემ ჩაუყარა საფუძველი საბუნებისმეტყველო დისციპლინების მიღწევების გამოყენების საქმეს საქართველოს პალეოლითმცოდნეობაში.

თუკი გიორგი ნიორაძის მთელ მოღვაწეობას გადავავლებთ თვალს, შეიძლება დავასკვნათ, რომ იგი საერთოდ კულტურის ისტორიკოსია და არა რომელიმე დარგის. ერის ისტორიული წარსულისა და თანამედროვეობის კულტურული ერთიანობის გრძნობა გ.ნიორაძის ნააზრევის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია, რაშიც დიდი წვლილი შეიტანა მისმა ეთნოგრაფიულმა მომზადებამ და საქმიანობამ, რომელიც ნათლად წარმოაჩენს არა მხოლოდ სპეციალისტის ერუდიციას, არამედ მის მოქალაქეობრივ პოზიციასაც, ხალხის ყოფის ღრმა ცოდნას თანამედროვე სახელწოდებებით გაეცოცხლებინა არქეოლოგიური არტეფაქტები. ამიტომ გიორგი ნიორაძის მიერ სამეცნიერო მიმოქცევაში შეტანილი ხალხური ტერმინები, მაგ.: თუნგულა, დოქი, ხელადა, ჭური, თასი, ჩარა, დერგი, კოჭობი, კვანია, ჭინჭილა, კაჩა, შაშარი, ღარეჩო, ხელეჩო, სატეხე და სხვ. ისტორიულ-რეტროსპექტული დაკვირვების შედეგი და ეროვნული კულტურის მთლიანობაში განხილვის წარმატებული მცდელობაა.

გიორგი ნიორაძე გარდაიცვალა 1951 წლის 10 დეკემბერს, დაკრძალულია ვაკის პანთეონში. ნიორაძის სახელობის ქუჩაა ქ.თბილისში, ქ. ქუთაისში, ქ. ზესტაფონსა და დაბა ხარაგაულში.

გიორგი ნიორაძის მშობლიურ სოფელში არსებობს მისი სახელობის საჯარო სკოლა, სახლ-მუზეუმი, მემორიალური დაფით, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველ კორპუსში კი, 2016 წელს გიორგი ნიორაძის სახელობის აუდიტორია დაარსდა.

საქართველოს ღვანღობისლია არქეოლოგები

გიორგი ნიორადის შესახებ:

როგორც ხშირად ამბობდა თავად ბატონი გიორგი, ძალიან აღელვებდა ბედი სწავლა-განათლებას მონყურებული, მაგრამ ნივთიერად გაჭირვებული ახალგაზრდობისა.

გ. ნიორადის აღრეული მოღვანეობის დოკუმენტებია ის პედაგოგიური წერილები თუ ცალკეული ნარკვევები, რომლებიც პერიოდულად იბეჭდებოდა ცალკე თბილისისა და ქუთაისის სათანადო გამოცემებში: „იაკობ გოგებაშვილი“ (თბილისი, 1912), „იაკობ გოგებაშვილის იდეალები სწავლა-აღზრდაზე“ (თბილისი,

1913), „იან ჰუსი“ (თბილისი, 1915),

„აკაკის პოეზიის ესთეტიკურ-აღმზრდებლობითი მნიშვნელობა“

(ქუთაისი, 1915), „პედაგოგიური წერილები“ (ქუთაისი, 1916) და სხვ.

ის არ გახლდათ მხოლოდ სპეციფიკური არქეოლოგიური კვლევა-ძიების საკითხებით შემოფარგლული მეცნიერი, იყო მასშტაბური ხედვის ინტელიგენტი, რომელიც იაკობ გოგებაშვილის იდეალებსა და აკაკი წერეთლის ესთეტიკურ

შეხედულებებს იზირებდა.

1921 წელს დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტი; გახდა სწავლული ანთროპოლოგი და გამოჩენილი რუსი გეოგრაფოსის, ანთროპოლოგის, ეთნოგრაფისა და არქეოლოგის დიმიტრი ნიკოლოზის ძე ანუჩინის რეკომენდაციით, დაიწყო იმავე უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის კათედრაზე მზადება შემდგომი, საპროფესორო მოღვანეობისთვის.

იმავე წელს საქართველოს უნივერსიტეტმა გიორგი ნიორადე სამეცნიერო მივლინებით საზღვარგარეთ გაგზავნა. ის მუშაობდა

საქართველოს ღვანღმოსილი არქეოლოგები

ბერლინის უნივერსიტეტში, ანთროპოლოგიის კათედრაზე. შემდეგ ჰამბურგის უნივერსიტეტში. აქ მან ჩააბარა სადოქტორო გამოცდები, დაიცვა დისერტაცია („შამანიზმი ციმბირის ხალხებში,“ რომელიც გამოიცა იქვე, 1925 წელს), საქართველოში დაბრუნდა 1925 წელს. ანუ გიორგი ნიორაძემ მოსკოვის უნივერსიტეტი დაამთავრა ანთროპოლოგიის სპეციალობით, ბერლინისა და ჰამბურგის უნივერსიტეტებში ლექციების კურსის მოსმენის შემდეგ კი, არქეოლოგიის სპეციალობა მოიპოვა, შესაბამისად, ის გახლდათ ანთროპოლოგ-არქეოლოგ-ეთნოლოგი.

სტუდენტობის წლებში დ. ანუჩინის ხელმძღვანელობითა და ბ. ჟუკოვთან თანამშრომლობით (შემდეგ კი გერმანიაში) გ. ნიორაძემ მრავალ არქეოლოგიურ ექსპედიციაში მიიღო მონაწილეობა. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, ივ. ჯავახიშვილის შუამდგომლობით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილების გამგედ დაინიშნა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჯერ „პრეისტორიის“, შემდეგ წინარეკლასობრივი საზოგადოების ისტორიის ლექციების კითხვა დაიწყო. მას განხორციელებული აქვს არაერთი არქეოლოგიური კვლევა ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში. გიორგი ნიორაძე ჩვეული ოპერატიულობით ეხმაურებოდა ყოველ ახალ შემთხვევით არქეოლოგიურ აღმოჩენას, მეცნიერულად სწავლობდა, აქვეყნებდა და ისტორიულ წყაროდ აქცევდა თითოეულ ამგვარ მონაპოვარს. ანალოგია-პარალელების მოშველიებით იკვლევდა სხვადასხვა კუთხეში მოპოვებულ ძეგლებს. განზოგადოებულ ჭრილში აქვს შესწავლილი – კარსნისხევის სამარხები, ქვემო სასირეთის განძი, დმანისის სამაროვნის ძეგლები, ბორჯომის მიდამოების სამარხები, ქვიშარში აღმოჩენილი არტეფაქტები და ა.შ. კვლევებს აქვეყნებდა ქართულ, რუსულ და გერმანულ ენებზე.

თავის ყველა ნაშრომში გ. ნიორაძე განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იარაღების ტექნიკური აღჭურვილობის დამზადების წესისა და ხერხების, ტექნოლოგიის, ორნამენტაციისა და გალამაზება-გამშვენეირების საშუალებათა შესწავლას. ამან განაპირობა ის,

საქართველოს ღვანძობისა და არქეოლოგია

რომ მისი მომდევნო თაობის არქეოლოგები სწორად ათარიღებენ ძეგლებს, კულტურის განვითარების ისტორიის გათვალისწინებით, გ. ნიორაძის 50-ზე მეტ ნაშრომს შორის, ერთ-ერთი ყველაზე საყურადღებოა მონოგრაფია „ალაზნის ველის გათხრები“, რომელიც ქიზიყში, არხილოსკალოს მახლობლად აღმოჩენილი სამაროვნის გათხრა-შესწავლისადმი მიძღვნილი. ამ სამაროვნის აღმოჩენისა და ხსენებული ნიგნის გამოქვეყნების შემდეგ (1940 წ.) საგრძნობლად გაფართოვდა გეოგრაფიული არეალი, რომელსაც მოიცავდა მანამდე აზერბაიჯანელ მკვლევართა მიერ „იალოილუთეფედ“ სახელდებული კულტურა. სამაროვნის ინვენტარის ძირითადი და უმნიშვნელოვანესი ნაწილი - უალრესი ინდივიდუალური თავისებურებით გამორჩეული კერამიკა (უმთავრესად მცირე ზომა-მოცულობის, მაგრამ სხვადასხვა ფორმის თიხის ჭურჭელი) ნაშრომში განხილულია ახლო აღმოსავლეთის, ზოგადად, წინა აზიის შესაბამისი კულტურული ფორმების ფონზე. ნიგნის - „ალაზნის ველის გათხრები“ გამოცემის შემდეგ, კავკასიის ცივილიზაციის ცნობილი მკვლევარი ე. კრუპნოვი 1940 წლის 29 მაისით დათარიღებულ ბარათში გიორგი ნიორაძეს წერდა: „Ялойлу-Тапинский комплекс интересовал многих археологов, но только Вам удалось полностью обработать имеющийся материал и ввести его в научный обиход археологов. Ваша книга встречена здесь очень тепло. До сих пор Ялойлу-Тапинская керамика отсутствовала в общих курсах археологии. По мнению товарищей преподающих в ВУЗ-ах Москвы, после Вашей книги этот недостаток должен быть устранен и новая культура Закавказья должна быть введена в общий университетский курс археологии... ”.

დიდია გ. ნიორაძის დამსახურება ქართულ-კავკასიური ბრინჯაო-რკინის ხანისა თუ მომდევნო ნივთიერი კულტურის შესწავლის საქმეში, კიდევ უფრო დიდია მისი დამსახურება საქართველოს ქვის ხანის ძეგლების გამომზეურების, გამოკვლევისა და პოპულარიზაციის საქმეში.

საქართველოს ღვანღობის ისტორიული არქეოლოგია

არქეოლოგიური გათხრების რუსულ და უცხოურ მეთოდებსა და საუკეთესოდ დაუფლებულმა გ. ნიორაძემ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ უაღრესად რთული სამუშაო დაიწყო - პირველყოფილი ადამიანის ნაბინადარის გათხრები ხანდების კლდეში, სოფ. ლაშესთან (ხარაგაულის რაიონი). წიგნი ამ არქეოლოგიური კვლევის შესახებ - „პალეოლითელი ადამიანი დევისხვრელში“ - გამოიცა 1933 წელს, ვრცელი გერმანული რეზიუმეს თანხმობით. ეს არის მთლიანად

კავკასიის პალეოლითისადმი მიძღვნილი პირველი საფუძვლიანი მონოგრაფიული ნაშრომი. ნაშრომში „პალეოლითელი ადამიანი დევისხვრელში“ გ. ნიორაძემ მეცნიერულად დაასაბუთა, დაადგინა ძველი ქვის ხანის დროის ადამიანის არსებობა საქართველოს ტერიტორიაზე და გადასინჯა უცხოელ მკვლევართაგან მომდინარე საკმარისად გავრცელებული და, შეიძლება ითქვას, მიღებული თვალსაზრისი, რომლის თანახმად საქართველო და კავკასია ბრინჯაოს ხანამდე უკაცური, დაუსახლებელი მხარე იყო. ნაშრომმა სათანადო გამო-

ხმაურება ჰპოვა, როგორც ჩვენში ისე, უცხოეთის არქეოლოგიურ ლიტერატურაში (ა. აფაქიძე).

“გიორგი ნიორაძის აღნიშნულ ნაშრომს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ეს იყო პირველი ქართველი პროფესიონალი არქეოლოგის მიერ მიკვლეული და გათხრილი ძეგლის გამოკვლევა, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა შემდგომ კვლევა-ძიებით სამუშაოებს ჩვ-

საქართველოს ღვანღმოსილი არქეოლოგები

ენში” (დავით თუშაბრამიშვილი). წიგნის აღნაგობა ამგვარია: ვრცელი შესავალი; გეოლოგიისთვის; გეომორფოლოგიისთვის; პალეოზოოლოგიისთვისა და ანთროპოლოგიისთვის. კაჟისა და ობსიდიანის ტექნოლოგია და სხვ. **კაჭარი, ანატკეცი, ანამტვრევი, ფირფიტა, ლამელა, საფხეკი, ნისკარტისებრი საფხეკი, საჭრისი, ზურგდაბლაგვებული, „თავსწორრეტუშირებული“ ლამელა, „თავირიბრეტუშირებული“ ლამელა, საჭრისი მარტივი, შუალა, ირიბი, კუთხის, ხინვიანი, გარდიგარდმო თავგადამტვრეული, მრავალნახნაგა და ბევრი სხვ.** - ეს მდიდარი ტერმინოლოგია, რომელიც დღესაც მყარად გამოიყენება, შემუშავებულია გ. ნიორაძის მიერ. თითქმის ყველა მათგანს მოძებნილი აქვს გერმანული და ხშირად ფრანგული შესატყვისებიც; ხელსაწყო-იარაღი განხილულია მისი დანიშნულების მიხედვით. 1934 წელს გიორგი ნიორაძის ხელმძღვანელობით, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მოეწყო პირველი არქეოლოგიური გამოფენა: “წინაკლასობრივი საზოგადოება საქართველოში”. სწორედ ამ გამოფენამ ჩაუყარა საფუძველი ფართო საექსპოზიციო მუშაობას საქართველოს მუზეუმში.

ამის შემდეგ გიორგი ნიორაძემ გამოაქვეყნა კიდევ ორი მნიშვნელოვანი ნაშრომი: მეცნიერულ-კრიტიკული მიმოხილვა „ძველი ქვის ხანა კავკასიაში“ (1937 წ.) და მონოგრაფია „ქვის ხანის ადამიანი საკაჟიაში“, რომელიც გამოიცა მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1953 წელს. ამ ნაშრომში მეცნიერმა დიდძალი პალეოლითური ნაშთები, ქრონოლოგიურად ორინიაკის მომდევნო, სოლუტრეს ხანას მიაკუთვნა.

რისი გაკეთებაც ვერ მოასწრო უდროოდ წასულმა ღვანღმოსილმა მეცნიერმა განაგრძეს მისმა მოწაფეებმა. დღეს საქართველოში ქვისხანის 400-ზე მეტი ძეგლია ცნობილი და გათხრილ-შესწავლილი. ქვის ხანის საქართველოს არქეოლოგიის ეს წარმატება დიდად არის განპირობებული გიორგი ნიორაძის ფუძემდებლური და გზამკვლევი ნაშრომებით (ალექსანდრე კალანდაძე).

“ონლაინ არქეოლოგიის” რუბრიკა “არქეოლირიკა” ეძღვნება მათ, ვინც სრულიად სხვაგვარად, თითქოსდა, ლირიკულად აცოცხლებს და აცოცხლებდა, როგორც ჩვენი ქვეყნის წარსულს ისე, ხშირად ხანგრძლივად მოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციების რუტინულ ყოფას, თავიანთი მზრუნველობით, განუმეორებელი ხიბლითა და იუმორით განსაკუთრებული წვლილი შეაქვთ მიწისქვეშეთში დაფარული საიდუმლოების ამოცნობის საქმეში და, იმავდროულად, არიან დედები, პედაგოგები, საველე ექსპედიციების დიასახლისები...

არქეოლოგიის მკვლევარებისა და ლირიკული აპოლოგეტების — ქალი არქეოლოგების მოღვაწეობისა და ყოფის ამსახველი რუბრიკა “არქეოლირიკა” არქეოლოგ დოდო სახაროვას მოღვაწეობით იხსნება.

დოდო სახაროვა

დოდო სახაროვა დაიბადა 1930 წელს თბილისში, ფილოსოფიის მეცნიერებათა დოქტორის სტეფანე (გივი) სახაროვის ოჯახში, რომელიც ნატანებელი სახაროვების ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო. აღზარდა არაერთი თაობა, როგორც სამხატვრო აკადემიაში, სადაც იგი წლების განმავლობაში ფილოსოფიის კათედრის გამგე იყო ისე, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

არქეოლოგიკა

1948 წელს დოდო სახაროვამ წარჩინებით დაამთავრა თბილისის ქალთა პირველი სკოლა. ამავე წელს იგი ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ისტორიის ფაკულტეტზე, რომელიც ასევე წარჩინებით დაამთავრა ისტორიკოსის კვალიფიკაციით და ჩააბარა გამოცდები ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში (1953 წ.), სადაც მის ხელმძღვანელად აკად. ნ.ბერძენიშვილი დაინიშნა, ხოლო სპეციალიზაციას არქეოლოგიაში გერმანე გობეჯიშვილთან გადიოდა.

1956 წელს მან დაამთავრა ასპირანტურა და მუშაობა დაიწყო ამავე ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილებაში უმცროს მეცნიერ-თანამშრომლად, ხოლო 1970 წელს უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი გახდა.

1966 წელს დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე — „ცხენისწყლის ზემო წელის გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები“.

საველე-არქეოლოგიური პრაქტიკა დოდო სახაროვამ სტუდენტობიდან (1952 წელი) დაიწყო. იგი აქტიურად მონაწილეობდა უჯარმის, ბიჭვინტისა და ბრილის არქეოლოგიურ შესწავლაში.

შემდეგ კი, უკვე როგორც პროფესიონალი არქეოლოგი — თეთრი-წყაროს, ქუთაისის ქვეყნის (სადაც პროფესიული ტრავმა მიიღო და ქუთაისის ერთ-ერთ საავადმყოფოში ერთი თვის განმავლობაში უგონოდ იწვა), დიდი თბილისის, კოლხეთის, აფხაზეთის, კოდორის ხეობისა და სხვა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში.

1962 წელს, დოდო სახაროვა ხელმძღვანელობდა არქეოლოგიურ დაზვერვებსა და გათხრით სამუშაოებს ლეჩხუმში, სადაც გამოვლინდა ანტიკური ხანის სამაროვანი სოფ. ცხეთაში; ხოლო 1970-1971 წწ-ში აქვე, მიაკვლიეს წინა ანტიკური ხანის ნამოსახლარს, რომელზეც დადასტურდა ამ რეგიონისთვის აქამდე უცნობი კოლხური კერამიკა და ქვის ყალიბი კოლხური აბზინდებისთვის საინკრუსტაციო ფირფიტების ჩამოსასხმელად.

დოდო სახაროვას სამეცნიერო ინტერესის ძირითადი რეგიონი ისტორიული ლეჩხუმი იყო, ამიტომ მისი ნაშრომების უმეტესობა (დისერტაცია, მონოგრაფია, სტატიები) სწორედ ამ რეგიონისადრე მიძღვნილი; მაგალითად: „გვიანბრინჯაოს ხანის ლეჩხუმის სამინათმოქმედო იარაღების შესწავლისთვის“, „ბრინჯაოს უძველესი მხატვრული ჭურჭელი“, „ლეჩხუმის ბრინჯაოს განძები“, „ლეჩხუმის წინაანტიკური ხანის ნამოსახლარი“ და სხვ.

დოდო სახაროვას თეორიული კვლევის ძირითადი საგანი კოლხური კულტურის შესწავლა იყო, რაც ბუნებრივად ებმის ყობანის პრობლემატიკას. ამიტომ მუშაობდა რა კოლხური კულტურის ლოკალური კერების, გენეზისისა და პერიოდიზაციის საკითხებზე, ამ ორი კულტურის (კოლხურ-ყობანური კულტურის) იმავე რიგის საკითხებსაც იკვლევდა. ყოველივე ეს ასახულია მის წლიურსა და არქეოლოგიური ატლასისთვის შექმნილ ნაშრომებში, სესიებისა და არქეოლოგიური საუბრების მოხსენებებში.

დოდო სახაროვას სამეცნიერო პროდუქცია ყოველთვის გამოირჩეოდა მაღალპროფესიული დონითა და წარმოჩენილი პრობლემების საინტერესო გადაწყვეტით.

არქეოლოგიკა

დოდო სახაროვა თვისებრივადაც გამორჩეული ადამიანი გახლდათ. იგი გამოირჩეოდა კეთილგანწყობილი და მეგობრული დამოკიდებულებით ახალგაზრდების მიმართ, დიდი სიკეთითა და სათნო ხასიათით.

ნინო სულავა

დოდო სახაროვა - ბრილი, უჯარმა, ბიჭვინტა, თეთრინყარო, ქუთაისი, კოლხეთი, ლეჩხუმი, დიღმის ხეობა... - მისი საქმიანობა

რამინ რამიშვილი

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ივრის ხეობის დაზვერვით არქეოლოგიურ ექსპედიციაში 1952 წელს ახალი სპეციალისტები გამოჩნდნენ. მათ შორის იყო ისტორიის ფაკულტეტის V კურსის სტუდენტი ლამარა (დოდო) სახაროვა, რომელიც თანაკურსელ და უკვე გამოცდილ „უჯარმელთან“ მარინა მინიშვილთან ერთად აქტიურად ჩაება უჯარმის ნაქალაქარის ციტადელში ეკლესიის გარშემო მიმდინარე არქეოლოგიურ სამუშაოებში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული არქეოლოგიური სკოლის (და საერთოდ, ისტორიის ინსტიტუტის) ახალგაზრდა კადრებით შევსების საქმეში მცხეთის მუდმივმოქმედ ექსპედიციასთან ერთად დიდი წვლილი მიუძღვის უჯარმის ექსპედიციასაც. სწორედ ივრის ხეობასა და უჯარმაში საქმიანობით დაიწყეს მოღვაწეობა, გარდა ზემოხსენებულ ქალბატონებისა, შემდგომში ცნობილმა სხვა მეცნიერებმაც (დ. ხახუტაიშვილმა, შ. ხანთაძემ, ედ. ხოშტარიამ, ნ. ლო-

მოურმა, თ. პაპუაშვილმა, დ. მუსხელიშვილმა, გ. აბრამიშვილმა, ი. ზაქარიაშვილმა, ი. კორძახიამ და სხვ.).

ექსპედიციის წევრებმა და ხელმძღვანელმა დოდო სახაროვას გამორჩენა უჯარმაში დადებითად შეაფასეს, ახალი თანამშრომელი შეუმჩნეველი არ დარჩენია ნ. ბერძენიშვილსაც.

პირადად მე, უჯარმის ექსპედიციაში საველე სამუშაოებს ვანარმობდი 1950 წლიდან. ნაქალაქარის ქვედა ნაწილსა და ველზე ხშირად ვერ ვხვდებოდი მარინა მინიშვილთან ერთად მომუშავე დოდოს, მაგრამ არც თუ იშვიათად მესმოდა მის შესახებ გამოთქმული საქებარი სიტყვები.

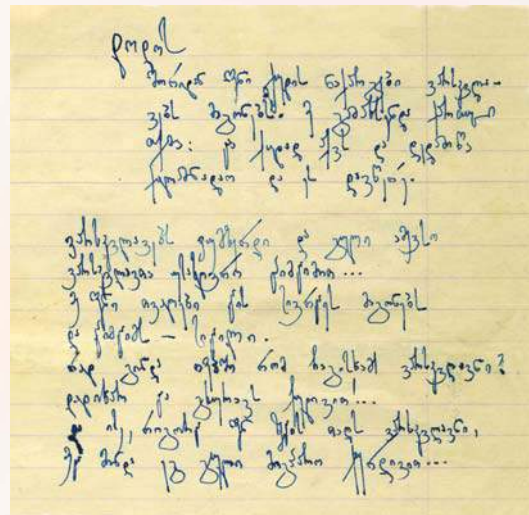
დოდო სახაროვა უფრო ახლოს გავიცანი ბიჭვინტის ექსპედიციაში საქმიანობის დროს. 1952-1953 წლებში ეკლესიების უბანზე, გარდა ფართოდ გაშლილი საველე სამუშაოებისა, დიდი მზადება იყო გაჩაღებული ბიჭვინტის ცნობილი მოზაიკის დასახატად (ხელმძღვანელი ლადო გუდიაშვილი, მხატვარი – ოთარ სულავა, დოდოს მომავალი მეუღლე), მოსაჭრელად და თბილისის ხელოვნების მუზეუმში გადმოსატანად. ბიჭვინტა ამ დროისთვის მივიწყებული და გარე სამყაროსგან თითქმის მოწყვეტილი სოფელი იყო და მიუხედავად უალრესად მძიმე საარსებო პირობებისა, ახალგაზრდები დიდი გატაცებითა და მონდომებით ვშრომობდით ამ უნიკალური ძეგლის შესასწავლად (ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა ა. აფაქიძე). სწორედ ამ ექსპედიციაში მუშაობის დროს შევიცანი სრულად დოდო სახაროვას პიროვნული ღირსებები. გარდა მშვენიერი გარეგნობისა, დოდო გამოირჩეოდა არაჩვეულებრივი ადამიანური თვისებებით, განსაკუთრებული წიგნიერებით, შრომისმოყვარეობითა და პრინციპულობით. ამ თვისებებით დოდომ სწრაფად მოიპოვა ექსპედიციის წევრთა კეთილგანწყობა, პატივისცემა და სიყვარული.

1953 წელს უნივერსიტეტის დამთავრებისთანავე წარმატებით

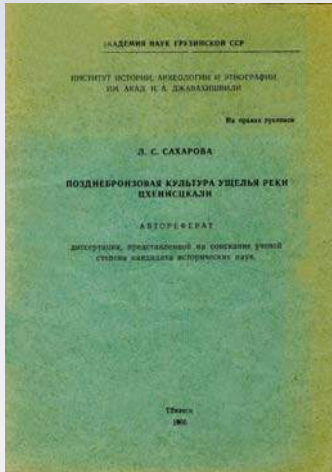
არქეოლოგია

ჩააბარა გამოცდები ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში. ინსტიტუტის დირექტორმა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა პირადად გამოთქვა სურვილი საერთო ხელმძღვანელობა გაენია მისთვის (რაც ფრიად უჩვეულო მოვლენა იყო იმ დროისთვის), ხოლო სპეციალობაში (ანუ არქეოლოგიაში) დოდოს ხელმძღვანელობა დაევალა ცნობილ არქეოლოგ გ. გობეჯიშვილს. ასპირანტურის კურსის წარმატებით დასრულების შემდეგ დოდო ჩაირიცხა ისტორიის ინსტიტუტში უმცროსი მეცნიერ-თანამშრომლის თანამდებობაზე. 1966 წელს წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია.

1977 წელს დოდო სახაროვას თანაკურსელმა და უკვე საქვეყნოდ სახელგანთქმულმა არქეოლოგმა ოთარ ლორთქიფანიძემ ჩამოაყალიბა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. ამავე წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე დოდო სახაროვა ამ დანესებულების ბრინჯაო-რკინის ხანის არქეოლოგიის განყოფილების წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი გახლდათ.

დოდო სახაროვას ნაყოფიერი სამეცნიერო საქმიანობის შესახებ არქეოლოგიაში მეტყველებს არამარტო მისი ხშირი და საქმიანი მონაწილეობა სხვადასხვა ექსპედიციაში (ბრილი, უჯარმა, ბიჭვინტა, თეთრინყარო, ქუთაისი, ენგურის ზონის სოფლები, კოლხეთი, ლეჩხუმი, დიღმის ხეობა და სხვ.), არამედ ის მრავალრიცხოვანი ნაშრომებიც, რომლებიც მან ამ ექსპედიციებში საქმიანობის შედეგად შექმნა. დოდო სახაროვას დამსახურება განსაკუთრებით ფასდაუდებელია ლეჩხუმის არქეოლოგიური ძეგლების კვლევის საქმეში. დიდი წვლილი აქვს შეტანილი თეორიული კვლევის სფეროშიც. მის გამოკვლევებს კოლხური კულტურის წარმომავლობის, ამ კულ-

ტურის ლოკალური ვარიანტებისა თუ ცალკეული კერების, კოლხურ-ყობანურ კულტურათა ურთიერთობებისა და ამ კულტურის გავრცელების არეალის შესახებ, ბრინჯაოს ხანაში მომუშავე ვერც ერთი მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის. პრობლემურ საკითხებზე მსჯელობისას იგი ყოველთვის იყო პრინციპული და პირუთვნელი. ჩემს მეხსიერებაში დოდო სახაროვა დარჩა, როგორც განუმეორებელი ადამიანური თვისებებით დაჯილდოებული პიროვნება, უაღრესად განონასწორებული და მშვიდი, ყველას მიმართ კეთილგანწყობილი ქალბატონი, რომელიც განსაკუთრებული გულისხმიერებით გამოირჩეოდა არქეოლოგიით გატაცებული ახალგაზრდების მიმართ.

დოდო სახაროვა — პიროვნება, მეგობარი, სპეციალისტი
ლეილა ნითლანაძე

ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის წინ, როდესაც პირველად შევაღე ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების კარი, ოთახში დამხვდა სამი შესანიშნავი ქალბატონი – ნადია ოქროპირიძე, რუსუდან ფუთურიძე და მათ შორის ყველაზე ახალგაზრდა, დოდო სახაროვა, რომელმაც წინა წელს დაამთავრა ასპირანტურის კურსი. დოდოს შორიდან ვიცნობდი, იგი რამდენიმე კურსით ჩემზე წინ

პ რ ე მ ო ლ ი რ ი კ ა

იყო. მაშინ არ დავეკვირვებოვარ, ამჯერად კი, იმდენად მომეწონა გარეგნობით, რომ იტალიური ფილმების ერთ-ერთ ცნობილ მსახიობს მივამსგავსე (იტალიური ფილმებით გატაცება მაშინ ძალიან მოდური იყო). როდესაც ამის შესახებ სხვებთანაც აღვნიშნე, გაიცინეს და მიპასუხეს, რომ ეს მათ დიდი ხანია შეამჩნიეს.

მუდამ მონესრიგებული, თანამედროვედ, მაგრამ სადად ჩაცმული დოდო, პირველი ნახვისთანავე ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენდა.

ამ დროს იგი უკვე გათხოვილი იყო, ჰყავდა პატარა შვილი და მხატვარი მეუღლე ოთარ სულავა, ცხოვრობდა ძალიან ხელმოკლედ, ერთ ოთახში, თავის ოჯახთან, დედამთილთან და ქმრის ძმასთან ერთად. მის ბინაში ყოველი კუთხე-კუნჭული გამოყენებული იყო, მონესრიგებული და ლამაზად გაფორმებული. იქ შესვლა და ყოფნა ყველას უხაროდა, მათ შორის მეც.

დოდოს მუდმივად გარს ეხვივნენ სკოლის, უნივერსიტეტისა და სამსახურის ამხანაგები. დოდოს შინაგანი ხიბლი, მისი მეუღლის ამხანაგებსაც იზიდავდა. მის ოჯახში შეხვდებოდით მაშინ ახალგაზრდა ხელოვანებს – ელგუჯა ამაშუკელს, ჯიფსონ ხუნდაძეს, კოკი მახარაძეს, ძმებ ბერძენიშვილებს, ჟანი და ზურა მეძმარიაშვილებს და სხვ. ისინი ერთხმად აღიარებდნენ დიასახლისის განსაკუთრებულ მიმზიდველობასა და სიმშვენიერეს. ერთხელ მათ ოჯახს ცნობილი სომეხი მხატვარი ბაჟბეუქი (ბაჟბეუქ მელიქოვი) ესტუმრა. მხატვარს დოდოს გაცნობისთანავე შეუგრძნია მისი როგორც გარეგნული ისე, შინაგანი თვისებები და დახატვის უფლება უთხოვია. მის მიერ შესრულებული დოდოს შესანიშნავი პორტრეტი დაცულია სულავების ოჯახში.

დღემდე თვალწინ მიდგას ოთარ სულავას იუგოსლავიელი მეგობრის, ასევე მხატვრის, მილოშ პოჟარის აღტაცებული სახე, როცა იგი დოდოს უყურებდა.

პირველად დავახლოვდით თეთრინყაროს ექსპედიციაში, როდეს-

საც 1956 წელს ახალგაზრდა არქეოლოგთა დიდი ჯგუფი გერმანე გობეჯიშვილის ხელმძღვანელობით ყორღანისა თუ ნამოსახლარის გასათხრელად გავემგზავრეთ. მხოლოდ რამდენიმე ჩვენგანს გვექონდა ერთი წლის მუშაობის გამოცდილება. დოდო, რომელიც ბრილის ექსპედიციაში იყო ნამყოფი, თავისი გამოცდილებით ძლიერ ამაყობდა. ჩვენ არამარტო ველზე მუშაობა-

ში ვიყავით გამოუცდელნი, არამედ ჯერ არც ექსპედიციის შინა საქმეების მონესრიგება შეგვეძლო. დოდომ იყოჩაღა, მან ითავა სამეურნეო საქმიანობის გაძლოლა; ჩვენ მის მითითებებს უსიტყვოდ დავემორჩილეთ. სასწრაფოდ შეადგინა საჭირო ნივთების ნუსხა, ჩამონერა მორიგეობის სია და ა.შ. ამ განრიგით ვმოქმედებდით და მინდა თამამად აღვნიშნო, რომ თეთრინყაროს ექსპედიციის არსებობის ხანგრძლივ პერიოდში ასეთი მონესრიგებული ექსპედიცია ბევრი არ იყო.

დოდომ პირველმა გვასწავლა მოპოვებული მასალის მოვლა-პატრონობა. თავისი ხელით მოამზადა საველე დავთარი და პირველი მოპოვებული ნივთები თვითონ გაატარა. ექსპედიციაში ახლად აღმოჩენილი მასალა ორ დღეზე მეტ ხანს არ რჩებოდა გაუტარებელი. ერთხელ ბატონები სანდრო კალანდაძე და გერმანე გობეჯიშვილი გვესტუმრნენ მონაპოვრის დასათვალიერებლად. ბატონი სანდრო საგანგებოდ მონესრიგებულმა მასალამ გააოცა, ხოლო როცა ვახშამზე შინ გამომცხვარი ნამცხვარიც მივართვით,

პ რ ე ე ო ლ ი რ ი კ ა

ძალიან გაუკვირდა. რასაკვირველია, ნამცხვარიც დოდოს გამომცხვარი იყო.

დოდო მაშინ მხოლოდ 26 წლის გახლდათ. იგი ბრწყინვალე საველე მუშაკი აღმოჩნდა, დინჯი, დაკვირვებულნი, ფრთხილი.

გათხრების ერთ სეზონზე ბედენის პლატოზე მუშაობისას ბატონი გერმანე პროტექციების მაძიებლებმა პირდაპირ ველიდან მოგვტაცეს. უქმად რომ არ ვყოფილიყავით, მან სამუშაოდ პატარა ყორღანი გამოგვიყო. მუშაობის შემდეგ წავანყდით მცირე ზომის დასაკრძალავ ეტლს. უცებ დოდომ მუშების დასასვენებლად გამგება შემოგვთავაზა. ძალიან გაგვიკვირდა, მაგრამ არ შევკამათებდვართ. თვითონ რაღაც უცნაურად იყო წამოწოლილი თხრილში და ისე მუშაობდა. მუშები გავუშვით თუ არა, დოდო წამოდგა და დავინახეთ, რომ თურმე მის მიერ აღმოჩენილ ოქროს მძივებს გადაფარებოდა. თუ გავიხსენებთ, რა მაგიური სიტყვაა ოქრო მუშებისთვის და ზოგ შემთხვევაში საშიშიც, დოდოს საქციელი წამდვილად წინდახედული და გამართლებული გახლდათ.

თეთრინყაროს ექსპედიციის დასრულების პირველ წელს ბატონმა გერმანემ დოდოს მისი უბნის ანგარიში ცალკე დაანერინა. ეს დიდი პატივი და ნდობის გამოხატულება იყო. დოდომ შესანიშნავად გაართვა თავი დავალებას. თეზისები დაიბეჭდა.

დოდო ძალიან პირდაპირი ადამიანი იყო. სიმართლის თქმის არასოდეს ეშინოდა, ტყუილს არც თითონ კადრულობდა და არც სხვას პატიობდა. ზოგჯერ მისი გურული გენიც გააქტიურდებოდა ხოლმე და კრიტიკული ნათქვამი ცოტა უკმეხად გამოსდიოდა, მაგრამ ბოლოს ისე გაიღიმებდა, უკმეხობა ვიღას ახსოვდა!

დოდო შესანიშნავად წერდა და ასევე კარგად მეტყველებდა. განყოფილების სხდომებზე მის აზრს ყოველთვის ანგარიშს უწევდნენ, მაგრამ რატომღაც არ უყვარდა საჯარო სხდომებზე გამოსვლა; ხშირად იტყოდა ხოლმე — ოღონდ კათედრაზე ნუ ამიყვანთ და რასაც გინდათ იმას გავაკეთებო. ამაზე ძალიან ბრაზობდა ოთარ

ლორთქიფანიძე; დოდო და ოთარი თანაკურსელები იყვნენ და ბ-ნ ოთარს განსაკუთრებულად უყვარდა იგი. კარგად იცოდა დოდოს შესაძლებლობები, და სწყინდა, რომ დოდო ბოლომდე არ ავლენდა ამ შესაძლებლობებს, ზოგჯერ პატარა ბავშვივით აქეზებდა ხოლმე, მავანსა და მავანზე მიუთითებდა და ეუბნებოდა — შეხედე, როგორ მუშაობს, შენ რატომ უნდა ჩამორჩიო...

მაშინდელი კოლექტივის ყოველ წევრს დიდი სიყვარული და სითბო გვაკავშირებდა ერთმანეთთან. სამსახურში მოსვლას თითოეული ჩვენთაგანისთვის სიხარული მოჰქონდა.

დოდოს ძალიან უყვარდა თავისი კოლექტივი. ბრინჯაოს ხანაში მომუშავე სპეციალისტთა ჯგუფი იზრდებოდა და ივსებოდა პერსპექტიული ახალგაზრდებით და ეს მას ძალიან ახარებდა. იგი სიამოვნებით აკვირდებოდა მათ წინსვლას.

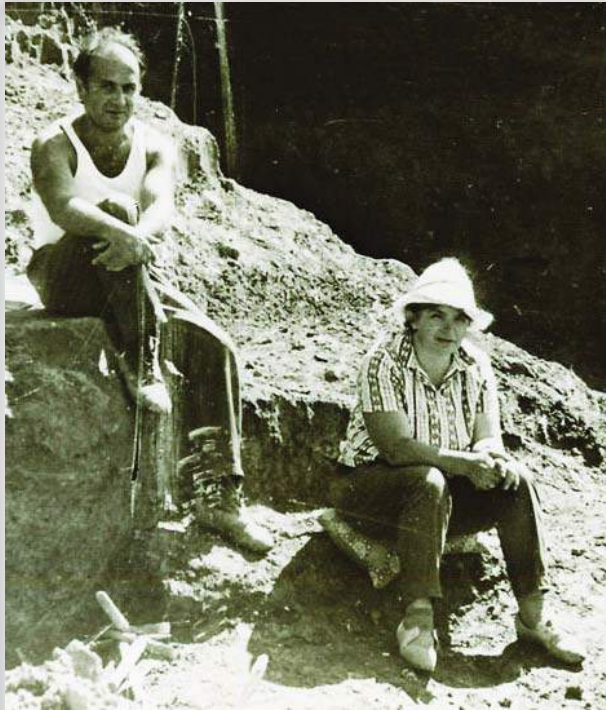
როდესაც განყოფილების თანამშრომლები იკრიბებოდნენ სამხიარულოდ, დოდო არ აკლდებოდა. მათაც ძალიან უხაროდათ მისი დასწრება. ის სასურველი სტუმარი იყო ყველგან.

გავიდა დრო და დაიზარდნენ დოდოს შვილები, დაოჯახდნენ. სარბიელზე დოდოს შვილიშვილები გამოჩნდნენ, რომლებსაც ბებუის მზრუნველობა სჭირდებოდათ, როდესაც მის შვილიშვილს პატარა სანდრო შეეძინა და დოდომ მასზეც დაიწყო ზრუნვა, მივხვდით, რომ დოდო “გამოუსწორებელი” მზრუნველი დედა, ბებია და დიდი ბებია იყო — მას სხვანაირად ცხოვრება არ შეეძლო.

50-იან, 60-იან წლებში არქეოლოგებს ველზე დიდ ხანს მუშაობა მოგვიწია, რადგან ბევრი შეჩერებული მშენებლობა გაგრძელდა, არქეოლოგები კი ცოტანი ვიყავით. თვეობით გვიხდებოდა ველზე მუშაობა, ხშირად ბარგის გაუხსნელად ერთი ექსპედიციიდან მეორეში მივდიოდით. უარის თქმა და არწასვლა შეუძლებელი იყო, არ არსებობდა არავითარი გასამართლებელი მიზეზი. დავდიოდით ექსპედიციებში ჩვენი პატარა ბავშვებით და დამხმარე ახლობლებით. ერთხელ დოდომ თეთრინყაროს ექსპედიციაში, თავისი

პ რ ე ო ლ ი რ ი კ ა

ქალიშვილი, პატარა ნინიკო წამოიყვანა. ექსპედიცია ძალიან მკაცრი რეჟიმით მუშაობდა. დილის 8 საათზე უკვე მანქანაში ვისხედით და ველისკენ მივემგზავრებოდით. თუ როგორ ახერხებდა დოდო ბავშვის დილით მომზადებას, ველზე მის მოვლასა და საველე სამუშაოს ღირსეულად შესრულებას, გასაოცარი იყო, ვინაიდან,

ისე ვიძლებოდით, რომ დილას უკვე დაღლილები ვიღვიძებდით.

იმ პერიოდში ჩვენი ზრუნვისა და მღელვარების საგანი საკვალიფიკაციო თემები იყო. უმეტესობამ მათი ჩაბარება ასპირანტურისთვის განსაზღვრულ დროს ვერ მოვასწარით. ამის მიზეზი მარტო ჩვენი დაუდევრობა არ იყო. თემები ძველად მოპოვებულ, ცნობილ არქეოლოგიურ მასალებზე იყო აგებული. ჩვენგან კი ახალი ცნობების დამატებას ითხოვდნენ, რაც საკმაოდ რთული იყო და დროს ითხოვდა. ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს გადაწყვეტილებით, დისერტაციისთვის მასალის მოსაპოვებლად 500-500 მანეთის გამოყოფა გადაწყდა.

დოდომ არქეოლოგთა პატარა ჯგუფთან ერთად მაშინვე ლეჩხუმს მიაშურა. იქ ამ თანხით სოფ. ცხეთაში მან გათხარა ანტიკური ხანის საინტერესო სამაროვანი (შემდეგ, 70-იან წლებში, ასევე მწირი თანხებით გათხარა ქ.წ. VIII-VII სს-ის სამოსახლო, სადაც ამ რეგიონისთვის ჯერ უცნობი კოლხური კერამიკა აღმოჩნდა და მასთან ერთად გამოვლინდა ქვის მცირე ზომის ყალიბი (ე.წ. „სენსაციური“ აღმოჩენა), რომელიც საინკრუსტაციო ფირფიტების ჩამოსასხმელად იყო განკუთვნილი. დოდომ მისთვის ჩვეული ოპერ-

ატიულობით დაამუშავა და ფართო საზოგადოებას გააცნო ახალი მონაპოვარი.

ის იყო მონაწილე მრავალი არქეოლოგიური ექსპედიციის – თეთრიწყაროს, ქუთაისის ქვეყნის, დიდი თბილისის, კოლხეთის, აფხაზეთის, კოდორის ხეობისა და სხვ.

ქუთაისის ქვეყნის ექსპედიციაში მონაწილეობისას (ხელმძღვ. ოთ. ლორთქიფანიძე) მოხდა უბედური შემთხვევა, რომელიც კინაღამ ტრაგედიით დამთავრდა. ბაგრატიის ტაძრის ქვის გალავნიდან გადმოვარდნილმა ლოდმა დოდოს სახე დაუმტვრია, ძლივს გადარჩა სიკვდილს. მაშინ სრულიად ახალგაზრდა გურამ მირცხულავას სიყოჩაღემ დიდწილად განაპირობა დოდოს გადარჩენა. დოდოს არ უყვარდა ამ შემთხვევის გახსენება, არასდროს იმჩნევდა ტრავმით გამოწვეულ ვიზუალურ ცვლილებას.

1966 წელს მან დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე — „ცხენისწყლის ზემო წელის გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური ძეგლები“. 1970 წელს გადაიყვანეს უფროსი მეცნიერ-თანამშრომლის თანამდებობაზე.

დოდო ძალიან მიზანდასახული ადამიანი იყო. მას ჯერ კიდევ ასპირანტურაში სწავლის დაწყებამდე გადანყვეტილი ჰქონდა გვიანბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიურ ძეგლებზე მუშაობა. მუდამ აცხადებდა, რომ საქართველოს უძველესი ისტორიის შესწავლისას გვიანბრინჯაოს ხანას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ისტორიის ინსტიტუტის ასპირანტურაში ჩაბარების შემდეგ ხელმძღვანელად აკად. ნ. ბერძენიშვილი დაუნიშნეს, ხოლო არქეოლოგიური სპეციალიზაციის გასავლელად მან ხელმძღვანელად თვითონ აირჩია ბატონი გერმანე გობეჯიშვილი, რომელიც ბრინჯაოს ხანას კურირებდა.

დოდოს კვლევის საგანი კოლხური კულტურა გახლდათ.

გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის დასავლეთ საქართველოს მატერიალური კულტურის ძეგლთა შორის ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი

ს რ ქ ე ო ლ ი რ ი კ ა

უკავია განძებს. განძების შემადგენლობაში კი შედიოდა დიდი ნაწილი იმ სამეურნეო და საბრძოლო იარაღებისა, რომლებიც განსაზღვრავდა კოლხური კულტურის დამოუკიდებელ თვითმყოფადობას. ამ განძებსა და მათ შემადგენლობაში შემავალ არტეფაქტებს იკვლევდა დოდო. მან განიხილა სამინათმოქმედო და საბრძოლო იარაღების ფორმები, მათი დანიშნულება, დამზადების ტექნიკა, არეალი, ქრონოლოგია.

ნაშრომები:

ოყურეშის განძის შესახებ;

კოლხური კულტურის ლოკალური კერები;

ბრინჯაოს ცულების ერთი ჯგუფის შესახებ;

შრომის იარაღები კოლხურ და ყობანურ კულტურაში;

ლეჩხუმის უძველესი სამინათმოქმედო იარაღის შესწავლის შესახებ;

კოლხური ცულების ტიპოლოგიის შესახებ;

ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმიდან.

მისი ნაშრომების უმეტესობა (მონოგრაფია, სტატიები) ისტორიული ლეჩხუმის არქეოლოგიური ძეგლების კვლევას ეძღვნება, მაგრამ დოდო სახაროვას ინტერესები მხოლოდ ამ რეგიონით არ შემოფარგლულა. სიცოცხლის ბოლო წლებში იგი მუშაობდა კოლხურ-ყობანური კულტურის ზოგად პრობლემებზე – კოლხური კულტურის ლოკალური კერები, გენეზისი, პერიოდიზაცია. ამ ორი კულტურის ურთიერთობა. მისი დასკვნით, კოლხური და ყობანური კულტურები სხვადასხვაა. განსხვავდება მათი სამეურნეო, საბრძოლო იარაღები, სამკაულები, კერამიკა.

კოლხური კულტურა გენეტიკურად მთლიანი ევოლუციურად განვითარებადი მოვლენაა გარკვეული ეთნიკური ატრიბუციით, რასაც ვერ ვიტყვით ყობანურზე. იქ დასახლება ქ.ნ. XV საუკუნეში

ჩნდება (ვ. როსტუნოვზე და მ. სიკორსკიზე დაყრდნობით); ადრეული მასალები, როგორც ვ. კოზენკოვა აღნიშნავდა, სინკრეტულია და ეს იმპულსაცია შემდგომშიც გრძელდება — ჩრდილოეთიდან, დასავლეთიდან, რაც მთავარია, სამხრეთიდან, საიდანაც კოლხურ-იბერული არხებით წინააზიურ სამყაროს უკავშირდება.

დოდო სახაროვას აზრით, კოლხურ და ყობანურ კულტურათა მსგავსება და სინქრონულობა ემთხვევა ქ.ნ. XI-X-VII საუკუნეებს. ასეთ მსგავსებას შეუძლებელია განაპირობებდეს მხოლოდ მეზობლურ-ეკონომიკური ურთიერთობები. ამიტომ ყობანისა და თლიას სამაროვნები გარკვეულწილად კოლხური ეთნიკური ტომის ინფილტრაციის შედეგია.

დოდოს თავმოყრილი ჰქონდა ათეული წლების განმავლობაში შესრულებული ნაშრომები. ის მათ გამოქვეყნებას აპირებდა, მაგრამ სამწუხაროდ არ დასცალდა.

დოდოს

შორიდან შენი ქუდის ნაქარგები ვარსკვლავებს მაგონებს. მე გამახსენდა ქართული თქმა: ცა ქუდად აქვს და დედამინა ქალამნადაო და ეს დავწერე:

ვარსკვლავებს ვუმზერდი და გული ამევსო

ვარსკვლავთა უსაზღვრო ციმციმით...

მე შენი თვალები ცის სივრცეს მაგონებს

და ციმციმს — სიცილი.

რად გინდა თმებში, რომ ჩაგისხამს ვარსკვლავნი?

დადიხარ ცა გხურავს ქუდივით!..

და ისე, როგორც შენ ზეცის თაღს ვარსკვლავნი,

მეც მინდა ეგ გული მოგპარო ქურდივით...

აკაკი ბაქრაძე

პ რ ე მ ლ ი რ ი კ ა

ლამარა (დოდო) სახაროვასა და მისი ქალიშვილის
არქეოლოგ ნინო სულავას ერთობლივი ნაშრომი -
საქართველოში გავრცელებული თავხვია საკინძე-
ბის შესახებ - იხ. რუბრიკა "სტატიებში". გვ. 134

“ონლაინ არქეოლოგიის” მე-10 ნომრის სტუდენტური გვერდის სტატია - “ქვემო ქართლის ქ.ნ. VI-III საუკუნეების სამარხების მორფოლოგიური ანალიზის” - ავტორია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მაგისტრატურის პირველი კურსის სტუდენტი ნინო თავართქილაძე.

არქეოლოგია ნინოს ბავშვობიდან აინტერესებდა. 2006 წელს დმანისის არქეოლოგიურ ექსპედიციაში

მიიღო მონაწილეობა. თურმე, რეალობამ მოლოდინს გადააჭარბა, არქეოლოგიური საქმიანობა იმდენად მოეწონა, რომ მას შემდეგ სულ ოცნებობდა კიდევ ერთხელ დაეჭირა ხელში “ფუნჯი”. შესაბამისად, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩააბარა არქეოლოგიის მიმართულებით და პირველი კურსიდან ინტენსიურად ჩაერთო ექსპედიციებში, პროფ. ვახტანგ ლიჩელის ხელმძღვანელობით.

პირველ კურსზე დვანში, კაზრეთსა და ხოვლე გორაზე მუშაობდა. 2014 წლიდან გრაკლიანი გორის არქეოლოგიურ ექსპედიციაშია, პარალელურად მუშაობს დმანისში. ნამყოფია თბილისის თრელიგორების ექსპედიციებში. ამჟამად, ზიარის ექსპედიციაშია. სტაჟირებას გადიოდა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმსა და საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულსააგენტოში. კმაყოფილია იმით, რომ თითქმის ყველა პერიოდზე უმუშავია და ამიტომ არჩევნის გაკეთება გაუადვილდა. მისი ინტერესის სფერო ანტიკური პერიოდია. ამჟამად დაინტერესებულია ფიზიკური ანთროპოლოგიით.

ქვემო ქართლის ქ.ნ. VI-III საუკუნეების სამარხების მორფოლოგიური ანალიზი

ნაშრომი ქ.ნ. VI-III საუკუნეების ქვემო ქართლის სამარხების მორფოლოგიური ანალიზის მცდელობაა. განხილულია 9 სამაროვანი, თითოეული სამაროვნის სამარხებისა და არტეფაქტების რაოდენობა დადგენილია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის სხვადასხვა ფონდის დავთრების მონაცემების მიხედვით. დავთრების გამოყენებით შედგენილია ცხრილები, რომლებშიც დეტალურად არის გადმოცემული ინფორმაცია თითოეული სამაროვნის შესახებ. სტატისტიკური ანალიზის საფუძველზე განსაზღვრულია ინვენტარის ფარდობითობა თითოეულ ძეგლზე და საზოგადოდ, ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე. შესაბამისად, დადგენილია პრიორიტეტული და ნაკლებად მოთხოვნადი არტეფაქტების ნუსხა მათი სტატისტიკური სიმრავლის შესაბამისად სამარხეულ ინვენტარში. იმის გამო, რომ სამაროვანთა უმეტესობაში არ არის განსაზღვრული მიცვალებულის სქესი (გარდა აბულმუგისა), რთულდება სამარხეული ინვენტარის სქესობრივი ატრიბუცია, ცხადია, გარდა იარაღის შემცველი სამარხებისა.

ჩვენ მიერ შესწავლილი სამაროვნები იყოფა ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად: 1. ადრეანტიკური - ქ.ნ. VI-IV საუკუნეებიდან; 2. პოსტაქემენიდური ქ.ნ. IV-III საუკუნეები. პირველ ქრონოლოგიურ ჯგუფში გაერთიანებულია სამაროვნები: ფოლადაური (შორი), სამაჩვეთი, ბეშთაშენი, კუმისი, ახალსოფელი და მანგლისი. ხოლო მეორე ქრონოლოგიურ ჯგუფშია: შავსაყდარა, პაპიგორა და აბულმუგი. ეს სამაროვნები წარმოდგენილია 286 სამარხით, მათ შორის, 105 სამარხი განეკუთვნება აქემენიდურ პერიოდს, ხოლო 181 - ადრეელინისტურ ხანას. სამარხეული ინვენტარი ძირითადად კერამიკული მასალა, იარაღი და სამკაულია. რაც შეეხება სამარხების ტიპს ძირითადად ვხვდებით ქვაყუთებს (მიცვალებულები

დაკრძალულნი არიან მოკრუნჩხულ პოზაში), თუმცა, მცირე რაოდენობით გვხდება ორმოსამარხებიც.

ჩემ მიერ აღწერილი სამაროვნები გეოგრაფიული თვალსაზრისით მოიცავს ალგეთის ხეობას, თრიალეთსა და დმანისის ტერიტორიას. ალგეთის ხეობიდან წარმოდგენილია ორი სამაროვანი: შავსაყდარა და პაპიგორა. ინვენტარის მიხედვით ისინი მსგავსია და ორივე მათგანი თარიღდება ადრეელინისტური პერიოდით.

პაპიგორის სამაროვანი მდებარეობს თეთრინყაროს მუნიციპალიტეტში. სულ გაითხარა 79 სამარხი, რომელთა ერთი ნაწილი იმდენად იყო დაზიანებული, რომ მხოლოდ ნასამარხალია და მათი დაფიქსირება შეუძლებელი აღმოჩნდა (N27, 28, 31, 38, 46, 53-55, 58, 59). ფაქტობრივად გაითხარა 64 სამარხი (მათ შორის დაზიანებული და გაძარცვული სამარხები). სამაროვანზე წარმოდგენილია სამარხის სამი ტიპი: ქვაყუთი, ორმოსამარხი და ქვევრსამარხი. გამოვლინდა 50 ქვაყუთი: N1-9, 11-15, 17-19, 21-23, 25-26, 30, 32-37, 39-45, 48, 51-52, 56-57, 60-62, 66, 68-70, 72-73). ქვის სამარხისა და ორმოსამარხის გარდა, პაპიგორას სამაროვანზე გამოვლინდა ქვევრსრამახიც. სამივე ტიპის სამარხში დადასტურებულია დაკრძალვის ერთგვაროვანი წესი, N 44 სამარხის გარდა, სადაც ორი მიცვალებული იყო დაკრძალული. ყველა სამარხი ინდივიდუალურია, მიცვალებულები დაკრძალულნი არიან მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე მკვეთრად მოხრილი კიდურებით. იმ 57 სამარხიდან, სადაც მიცვალებულთა დამხრობის მიმართულების გარკვევა მოხერხდა, 21 მიცვალებული დამხრობილი იყო ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ (N1, 3, 6, 8, 10-12, 15-19, 42, 47, 52, 66-69, 72), 18 სამარხი - ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ (N4,7,9,33,37-39,43-45,48-49,51,57,61,73-74,76), 12 სამარხი - ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისკენ (N14,21-23,25-26,28-32,34,36), ხოლო დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ 5 სამარხი (N2,5,35,41,70).

სტუდენტური გვერდი

სამარხეული ინვენტარის შემადგენლობა ძირითადად ერთგვაროვანია, როგორც წესი, შეიცავს ერთ ან ორ, იშვიათ შემთხვევაში, სამ-ოთხ ჭურჭელს, რომელსაც ხშირად ემატება ბრინჯაოს ან რკინის სამაჯურები, საკინძები, ბრინჯაოს ან ვერცხლის სასაფეთქლე რგოლები, ბრინჯაოს რგოლები, სხვადასხვა მასალის მძივები. უფრო იშვიათადაა წარმოდგენილი რკინის დანები და საბრძოლო იარაღი (მხოლოდ შუბისპირების სახით).

N49 ქვევრსამარხის ინვენტარის საფუძველზე (მთვარისებური საკიდი, ფრინველის ილარი, ცხენისთავიანი საკინძი და სხვ.) სამარხი თარიღდება ქ.წ. IV საუკუნის მიწურულითა და III საუკუნის პირველი ნახევრით.

პაპიგორაზე აღმოჩენილი ინვენტარი წარმოდგენილია კერამიკული ნაწარმით, იარაღითა და სამკაულით. მათგან 75 კერამიკული ნაწარმია, სულ 43 სამარხში, რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 12%. იარაღი აღმოჩენილია სულ 17 ერთეული - 11 სამარხში, რაც მთლიანი ინვენტარის 3%-ია, რაც შეეხება, სამკაულს აღმოჩენილია 503 ერთეული - 49 სამარხში, რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 82%.

სამაროვანი შავსაყდარა I მდებარეობს თეთრი წყაროს რაიონში, მდ . ალგეთის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ტერასაზე, რომლის ჩრდილოეთ მხარე მდინარის მიერ ჩაჭრილი, 30-35 მ სიმაღლის ფლატეა. სამაროვანი სოფ. შავსაყდრიდან სამხრეთის მიმართულებით დაშორებულია 700-800 მეტრით. აღმოსავლეთიდან მას ეკვრის “აკაკიების ხევი“, სამხრეთისა და აღმოსავლეთის მხარეს კი გაშლილია ფართო ველი, მას ადგილობრივი მოსახლეობა “ბერძნულებს“ უწოდებს.

შავსაყდარა I სამაროვანი აღმოჩნდა 1949 წელს. 1985-1986 წლებში ალგეთის ხეობის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ შავსაყდარა I სამაროვანზე გათხარა 97 სამარხი. ამათგან 8 სამარხი (N3, 7, 22, 33, 37, 48, 53, 93), ფაქტობრივად ვერ დაფიქსირდა. ისევე,

როგორც პაპიგორას სამაროვანზე, აქაც დადასტურდა სამარხის სამი ტიპი: ქვაყუთი, ორმოსამარხი და ქვევრსამარხი. სამარხთა განლაგებაში კანონზომიერება არ შეინიშნება. შავსაყდარას სამაროვანზე დაკრძალვის ერთგვაროვანი წესია გაბატონებული, სამარხები ინდივიდუალურია, მიცვალებული წევს მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე ხელ-ფეხმოკეცილი. გამონაკლისია მხოლოდ 2 ქვაყუთი (N 32, 46). N46 ქვაყუთი კოლექტიური სამარხი იყო, მასში სამი თავის ქალა აღმოჩნდა. რაც შეეხება N32 ქვაყუთს, აქ, გარდა ძირითადი სამარხის კამერაში დაკრძალული მიცვალებულისა, აღმოჩნდა კიდევ ერთი მიცვალებულის ნაშთი, ოღონდ არა სამარხის კამერაში, არამედ სახურავზე, მას თან ახლდა ინვენტარიც, თიხის ორი ჭურჭელი.

სამარხთა დამხრობაში არ შეინიშნება კანონზომიერება, პრაქტიკულად ნებისმიერი წესია გამოყენებული. ყველაზე მეტი, 45 სამარხი (N1, 10, 12-14, 18-19, 21, 25, 28, 38, 40-47, 49-51, 51ა, 55-56, 59-60, 60ა, 61-66, 69, 72, 74, 77-79, 81, 88-89, 95) დამხრობილი იყო ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთის მიმართულებით. 17 სამარხი (N2, 5-6, 9, 17, 30, 36, 52, 54, 57-58, 71, 73, 76, 82, 90) მიმართული იყო ჩრდილოეთიდან სამხრეთით, 9 სამარხი (N4, 8, 23, 27, 32, 34-35, 86, 91) აღმოსავლეთიდან დასავლეთის, ხოლო ასევე 9 სამარხი (N 11, 16, 26, 29, 67-68, 70, 80, 87) ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით. ვერ გავარკვიეთ 5 ორმოსამარხის (N20, 24, 31, 83, 84) დამხრობის მიმართულება.

ინვენტარი, როგორც წესი შედგება 1-3 თიხის ჭურჭლის, რკინისა და ბრინჯაოს სამაჯურების, ვერცხლის, ბრინჯაოს სასაფეთქლე რგოლების, ბრინჯაოს ბეჭდების, საყურეების, საკინძების, ძენკვების, ზარაკების, ილარის, სხვადასხვა მასალისა და ფორმის მძივებისგან, რკინის შუბისპირების, ხელშუბისპირების, ისრისპირებისა და ცულისგან. გამონაკლისია N94 სამარხი, რომელშიც ერთი ჭურჭელია აღმოჩენილი. ეს სამარხი ადრე-

რინჯაოს ხანას განეკუთვნება, დანარჩენი მასალა კი მსგავსია ქვემო ქართლის ადრეელინისტური ხანის ძეგლებზე მოპოვებული მასალებისა. თარიღდება ქ.წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრითა და შუა ხანებით.

სამაჩვეთის სამაროვანი მდებარეობს თეთრინყაროს რაიონში. ძეგლზე გაითხარა სულ 15 სამარხი. ყველა სამარხი მცირე ზომის ქვაყუთია, სადაც მიცვალებული დაკრძალულია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე მოკრუნჩხულ პოზაში. სამაროვანზე დაფიქსირებულია 100 არტეფაქტი, რომელთა 16% კერამიკაა, 9 % იარაღი, 70% - სამკაული და 5 % სხვა ნივთები.

აბულმუგის ანტიკური ხანის სამაროვანი დმანისის რაიონის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში, მდ. მაშავერას ხეობაში - ნაქალაქარ დმანისის მახლობლად მდებარე აბულბუქის ხევის მარცხენა მხარეს მდებარეობს. სულ გაითხარა 27 სამარხი, სადაც აღმოჩნდა 501 არტეფაქტი. სამარხეული ინვენტარი წარმოდგენილია: კერამიკით, იარაღითა და სამკაულით. 27 სამარხიდან 25 ქვაყუთია, 2 კირქვის ფილებით გადახურული ორმოსამარხია. სამარხები N1-26 დამხრობილია ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთის სიგრძივ ღერძზე. გამონაკლისია N27 (ბავშვის) სამარხი, იგი დამხრობილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთ-დასავლეთ სიგრძივ ღერძზე. სამაროვანზე დადასტურდა მიცვალებულის დაკრძალვის მხოლოდ ინჰუმაციური წესი. ყველა სამარხში ძირითადი მიცვალებული დაკრძალულია ხელ-ფეხმოკეცილი, მარჯვენა გვერდზე. სამარხის დამხრობის ასეთი იდენტობა დაკავშირებული უნდა იყოს რწმენა-წარმოდგენებთან და გარემოსთან. ეს სამარხები მიმართულია აბულმუგის ხევის პირდაპირ, წინა მხრით ხევის სათავისკენ - მზის ჩასვლის მხარეს, უკანა მხრით ხევის ბოლოსკენ - მზის ამოსვლის მხარეს. სწორედ მზის პოზიცია და რელიეფი უნდა იყოს განმსაზღვრელი სამაროვნის ყველა მიცვალებულთა მარჯვენა გვერდზე და ჩრდილო-დასავლეთიდან სამხრეთის სიგრძივ ღერძზე, თავით

ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს დაკრძალვის. სამაროვანზე დადასტურდა სამარხთა, როგორც ერთჯერადი ისე, მეორადი გამოყენების ფაქტებიც (3,4,6,12,16,18,19).

სამარხეული ინვენტარი შედგება კერამიკული ნაწილისგან, იარაღისა და სამკაულისგან. ამათგან 54 ერთეული კერამიკული ნაწარმია, რომელიც 27 სამარხშია აღმოჩენილი. კერამიკული ნაწარმი მთელი ინვენტარის 11% შეადგენს. იარაღი 30 ერთეულისგან შედგება (დაფიქსირებულია 13 სამარხში და შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 5%-ს). რაც შეეხება სამკაულს, იგი წარმოდგენილია 407 ერთეულით (338 მძივია) - 24 სამარხში, რაც შეადგენს მთელი ინვენტარის 78%.

ბოლნისის (ფოლადაურის) ხეობა მდებარეობს ქვემო ქართლში. გათხრების შედეგად გამოვლენილი ძეგლები ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად იყოფა: გვიანდელ ბრინჯაოსა (ქ.ნ. XI-IX სს.) და ადრეანტიკურ ხანად (ქ.ნ. VI-Vსს.).

მეორე ქრონოლოგიურ ჯგუფში (ქ.ნ. VI-V სს.) გვხვდება, როგორც სამარხები ისე, ნასოფლარის დასავლეთით მდებარე ქედზე გათხრილი საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობანი, თუმცა, ამჟამად, გვანტერესებს სამაროვანი. სამაროვანზე სულ 22 სამარხი გაითხარა. მათ შორის, 9 სამარხი სანახევროდ დაზიანებული იყო. შორის სამაროვანზე აღმოჩენილი სამარხებიდან ორმოსამარხი (N22) მხოლოდ ერთია, დანარჩენი სამარხები ნაგებია ქვის ფილებით.

სამარხეული ინვენტარი შესაძლოა, დავადგინოთ კერამიკული ნაწარმის, იარაღისა და სამკაულის სახით. სულ აღმოჩენილია 22 სამარხი, სადაც წარმოდგენილია 251 ნივთი, მათგან კერამიკული ნაწარმი აღმოჩნდა 19 სამარხში (52 ცალი), რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 19%. უნდა აღინიშნოს, რომ კერამიკული ნაწარმიდან ყველაზე მეტი აღმოჩნდა ქოთანის, სულ 16 ცალი, 13 სამარხში, რაც მთლიანი ინვენტარის 6% შეადგენს. დადასტურდა ფაქტი: სა-

სტუდენტური გვერდი

მარხში, რომელშიც აღმოჩნდა ქოთანის ასევე დასტურდება სხვა უფრო პატარა ზომის ჭურჭელი (კოჭობი, ფიალა, ქილა, ჯამი) და სამკაული. კერამიკული ნაწარმიდან სიმრავლით გამოირჩევა კოჭობი, რომელიც 15 სამარხში, 15 ცალი აღმოჩნდა. რაც შეეხება იარაღს, ის 7 სამარხში 11 ცალი დადასტურდა და წარმოდგენილია შუბისპირით, ცულითა და დანით. იარაღის რაოდენობა შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 4 %. უფრო დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი სამკაული. ის დაფიქსირდა 12 სამარხში - 107 ცალი, რაც მთლიანი ინვენტარის 32 %-ია. საყურე და სამაჯური თანაბარი რაოდენობითაა წარმოდგენილი. იმ სამარხებში, სადაც გვხვდება შუბისპირი არ გვხვდება სამკაული, გარდა N22 სამარხისა, სადაც შუბის პირთან ერთად ფიქსირდება საყურე, სამაჯური და მძივები. N22 სამარხის ტიპი ასევე გამონაკლისია. რადგან შორის სამაროვანზე ყველა დანარჩენი სამარხი (გარდა 22) ქვის ფილებითაა ნაგები, N22 კი, ორმოსამარხია.

ბეშთაშენის, მანგლისის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის სამაროვანზე გამოვლენილი ყველა სამარხი ქვაყუთის ტიპისაა. ქვაყუთები უმეტესად დამხრობილია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ, გვხვდება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისკენ დამხრობილი სამარხებიც. მიცვალებულები ასვენია მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე ძალზე მოხრილი ქვედა და ზედა კიდურებით. მხოლოდ ერთი შემთხვევაა ბეშთაშენის სამაროვანზე (ქვაყუთი N54), სადაც მიცვალებული იწვა გაშოტილი, თავით აღმოსავლეთისკენ. მიცვალებულთა ორიენტირებაც სხვადასხვაგვარია: ზოგ სამარხში მიცვალებულს თავი აღმოსავლეთისკენ აქვს, ზოგში კი, პირიქით, დასავლეთისკენ, ან სამხრეთისკენ თუ ჩრდილოეთისკენ (ქვაყუთების შესაბამისად).

თიხის ჭურჭელი სამარხებში ჩადგმული იყო მიცვალებულის თავსა და ფეხებთან. მათი რაოდენობა თითო სამარხში 1-დან - 3-დე მერყეობს. ისინი უმეტესად თხელკედლიანია, ფაქიზად ნაკეთები.

გვხვდება უხეშად ნაძერწი ჭურჭელიც. ყველა, გარდა ბემთაშენის N9 ქვაყუთში აღმოჩენილი ქოთნისა, დამზადებულია მორგვზე. ამ სამაროვნებზე აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი ძირითადად სადა და უორნამენტოა. მათი ნაწილი ღია ფერისაა (მოყვითალო, მოვარდისფრო, ღია ნაცრისფერი - 45 ცალი), ნაწილი მუქი ფერის (შავი - 3 ც., ან არათანაბრად გამომწვარი მოშავო-მონაცრისფრო, მოყავისფრო-მონაცრისფრო და ა.შ. - 25 ც.), ზოგი ჭურჭელი კი (უმეტესად მილიანი და სამტუჩა დოქები, ფიალები, ხელალები) შელებილია წითელი საღებავით - 13 ცალი. მანგლისის, ბემთაშენის, კიკეთის, კუმისისა და ახალსოფლის ადრეანტიკური ხანის ქვაყუთებში გამოვლენილ თიხის ჭურჭელს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს დოქებს (აღმოჩნდა 23 ცალი). აღნიშნულ სამაროვნებზე გამოვლინდა, როგორც სამეურნეო ისე, საბრძოლო იარაღი. 17 შუბისპირი, 18 დანა და 3 ისრისპირი. ყველა იარაღი გარდა ისრისპირისა დამზადებულია რკინისგან, ხოლო ისრისპირი ბრინჯაოს ან ძვლისგან. აღნიშნულ სამაროვნებზე ასევე დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი სამკაული, გვხვდება სასაფეთქლე რგოლი, სამაჯური, საყურე და ბეჭედი და სხვ.

აღნიშნული სამაროვნების ანალიზიდან გამომდინარე, შესაძლოა, დავადგინოთ ქვემო ქართლის სამაროვნების ხასიათი ქ.წ. VI-III საუკუნეებში და მათი მორფოლოგია, ანუ კონსტრუქციული დეტალები და თავისებურებანი. ჩვენ შევისწავლეთ სულ 286 სამარხი, სადაც აღმოჩნდა 2038 ერთეული ინვენტარი, მათგან 359 ერთეული კერამიკაა, რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 16%, იარაღი წარმოდგენილია 122 ერთეულით, რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 5%, ხოლო სამკაული აღმოჩნდა 1557 ცალი, რაც შეადგენს მთლიანი ინვენტარის 68%. როგორც ჩანს, ქ.წ. VI-III საუკუნეებში ძირითადი სამარხეული ინვენტარი სამკაული იყო. რაც შეეხება იარაღს, გამოთქმულია მოსაზრება, რომ აქემენიდური პერიოდიდან სამარხებში შეინიშნება იარაღის მასობრივი გაქ-

რობა (ვ.შატბერაშვილი -“ქვემო ქართლი ქ.წ. IV-I საუკუნეებში”) - მცდარია. მიუხედავად იმისა, რომ იარაღი ყველაზე მცირე რაოდენობითაა დაფიქსირებული, მისი სრულიად გაქრობის შესახებ მსჯელობა საფუძველს მოკლებულია.

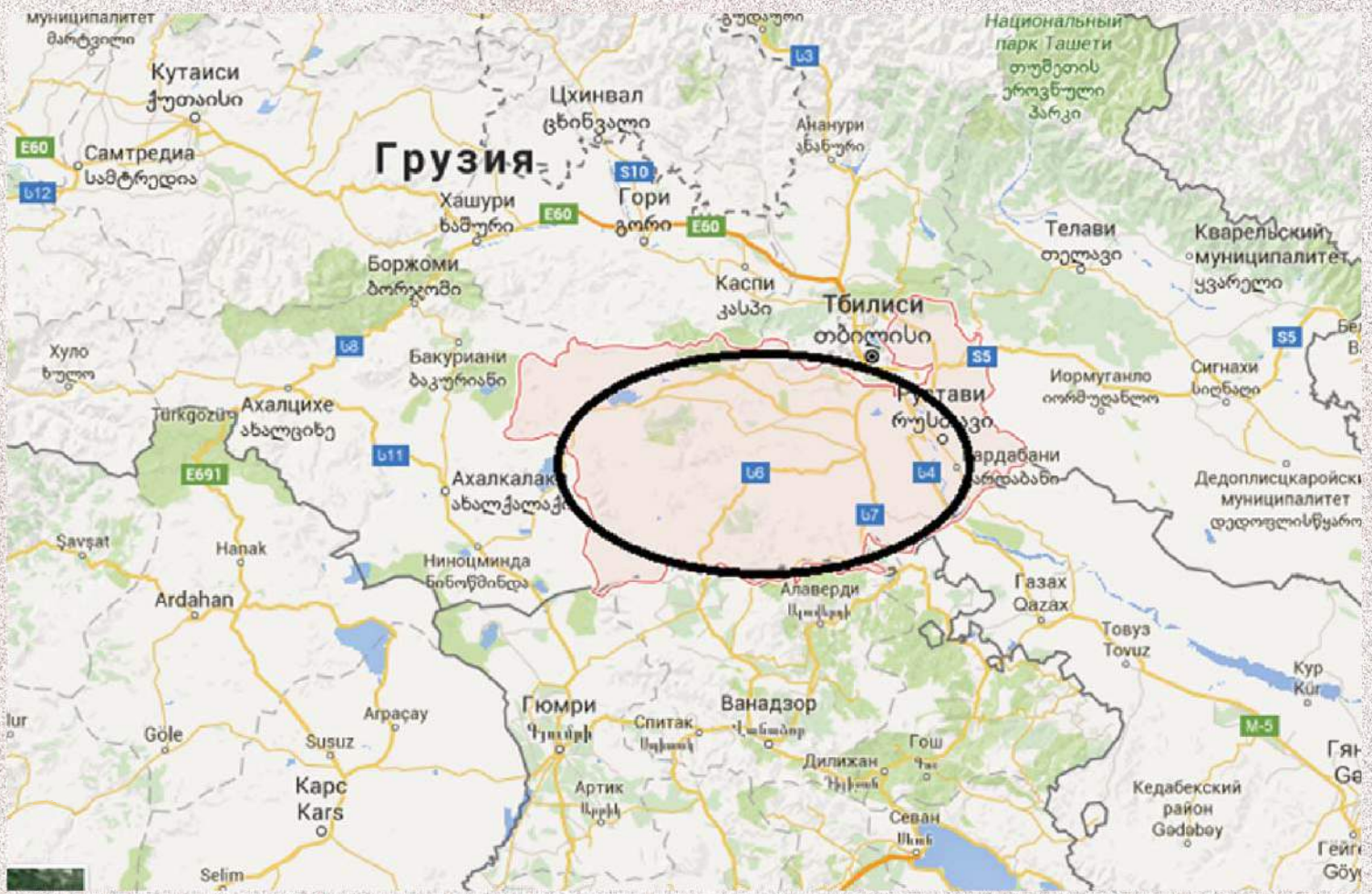
საზოგადოების აზროვნების ისეთი კონსერვატიული სფერო, როგორც არის დაკრძალვის რიტუალი, სრულიად უცვლელი ჩანს, რაც იმის დასტურია, რომ მიუხედავად გარკვეული პოლიტიკური ცვლილებებისა (აქემენიდური ირანის განადგურება და მისი გაქრობა ისტორიული ასპარეზიდან, ერთი მხრივ და მეორე მხრივ ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის შემდეგ წარმოქმნილი პოსტაქემენიდური ტენდენციები) მოსახლეობის ეთნიკური და კულტურული ხასიათი არ შეცვლილა. ის ცვლილება, რომელიც დასტურდება აქემენიდურ და პოსტაქემენიდურ კერამიკულ ნაწარმში აიხსნება იმ ზოგადი ტენდენციებით, რომლებიც მთელი ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე ფიქსირდება.

ლიტერატურა

1. ვ.შატბერაშვილი, ქვემო ქართლი ქ.წ. IV-I საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალის მიხედვით).
2. თ.ხოხობაშვილი, მ. ძნელაძე, აბულმუგის ანტიკური ხანის სამაროვანი (ქ.წ. IV-III სს.), თბილისი 2008.
3. ი.გაგოშიძე, თრიალეთის სამაროვნები. თბილისი 1982. ო. ტყეშელაშვილი, ფოლადაურის ხეობა. თბილისი 1969.
4. ი.გაგოშიძე, ადრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან, თბილისი 1964.
5. კ.კვიციანიძე, ადრე ანტიკური ხანის ძეგლები სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოდან. თბილისი 1975.
6. მ. მენაბდე, ც. დავლიანიძე, თრიალეთის სამაროვნები, კატალოგი I, თბილისი 1968.

ტაბულების აღწერილობა

1. ქვემო ქართლის რუკა
2. პაპიგორას სამარხეული ინვენტარის რაოდენობრივი გადანაწილება
3. შავსაყდარას სამარხეული ინვენტარის რაოდენობრივი გადანაწილება.
4. ფოლადაურის ხეობის სამარხები
5. ფოლადაურის ხეობის ინვენტარი
6. ბეშთაშენის სამარხეული ინვენტარის რაოდენობრივი გადანაწილება
7. მანგლისის სამაროვანზე გამოვლენილი ინვენტარი
8. მანგლისის სამაროვანზე გამოვლენილი ინვენტარი
9. პოზა და ორიენტაცია
10. ქვემო ქართლის სამარხეული ინვენტარის რაოდენობრივი გადანაწილება

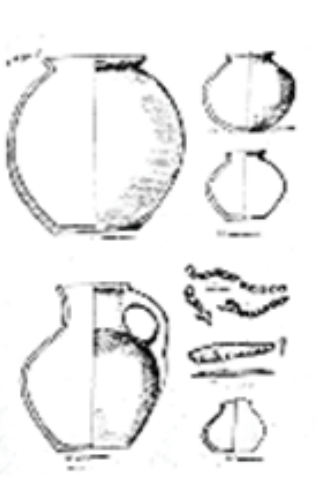
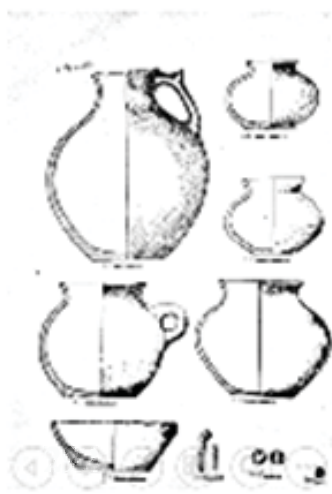
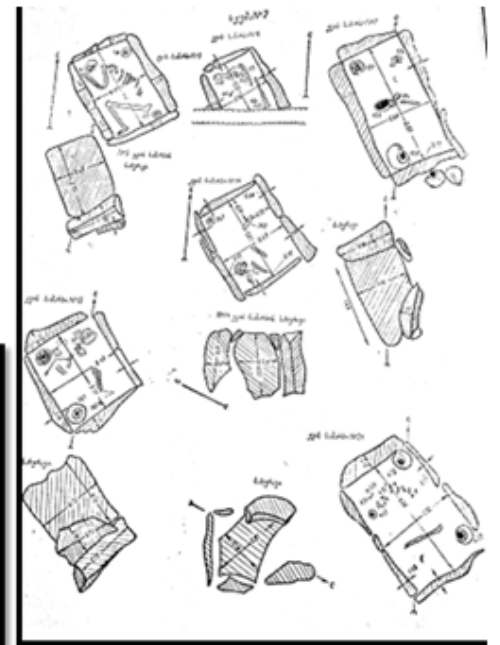
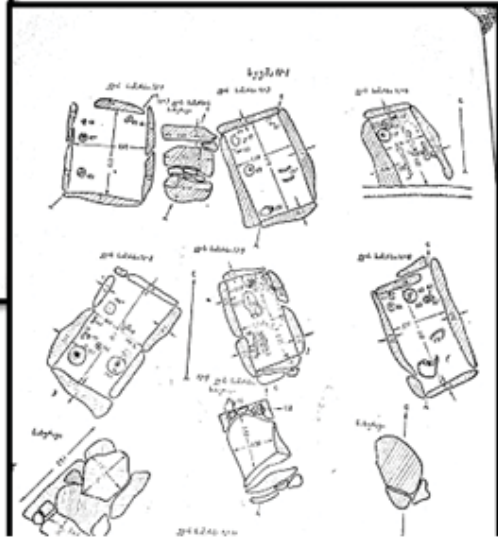

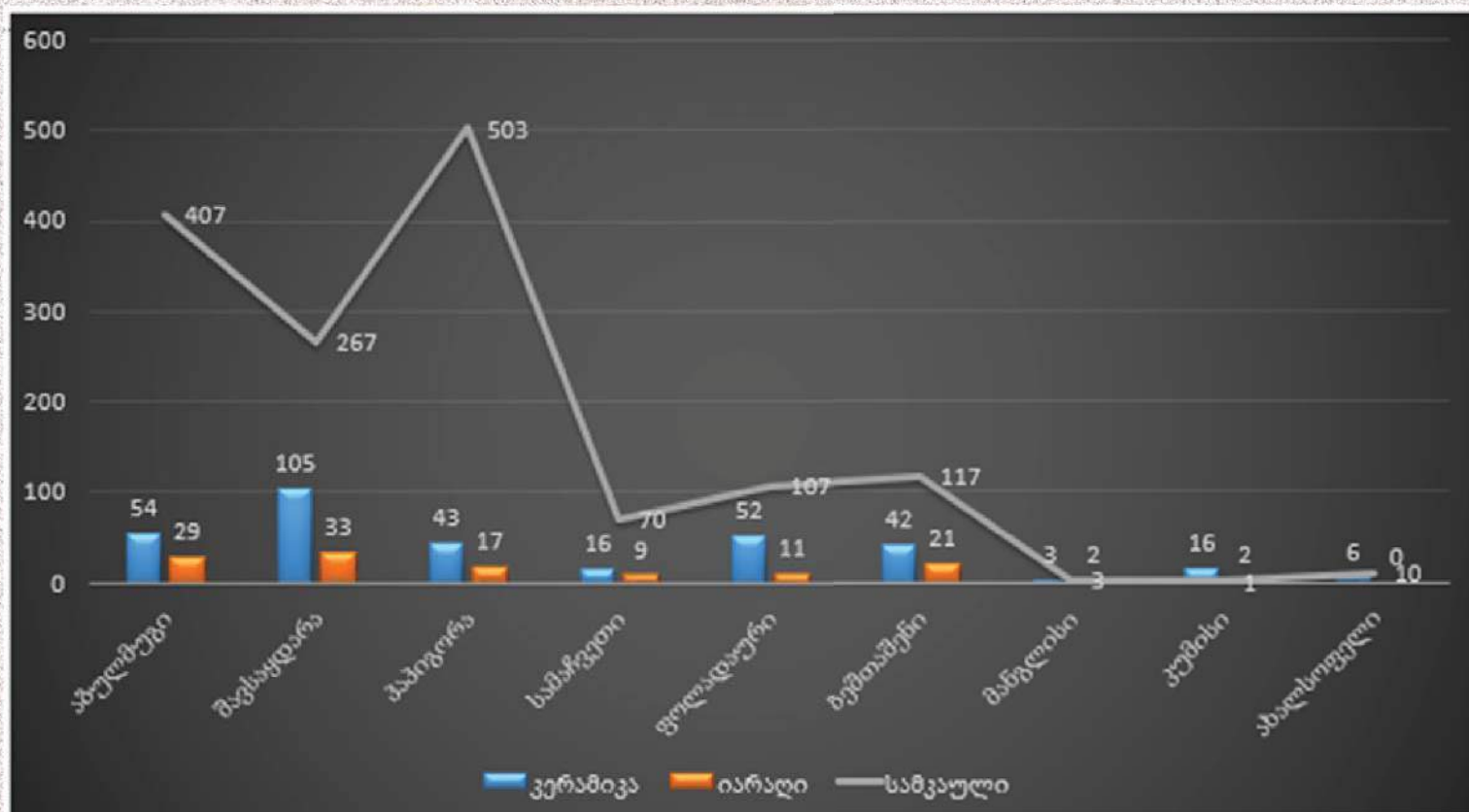

პოზა და ორიენტაცია

Morphological Analysis of VI-III C.C. B.C. Kvemo Kartli graveyards

Nino Tavartkiladze

The goal of my presentation is morphological analysis of 6th – 3rd cc B.C. Kvemo Kartli graveyards. 9 presented graves include two chronological groups: 1. Achaemenid Period VI-IV cc BC and 2. Early Hellenistic period IV-III cc BC. The first chronological group includes the following graveyards: Foladauri, Samachveti, Beshtasheni, Kumisi, Axalsofeli and Manglisi, while the second chronological group includes: Shavsaydara, Papigora and Abulmugi. These cemeteries itself contains 286 graves; out of that 105 ones belong to Achaemenid period, while the other 181 are from early Hellenistic period. Burial inventory contains ceramics, weapons and jewelry. The most burials are in stone boxes, rarely, they are under grave in pithos. The deceased ones are buried in a cramped position

Presented graveyards are located in the following territories: Algeti Gorge, Trialeti and Dmanisi. Algeti Gorge contains two grave yards: Shavsaydara and Papigora, which are similar to each other due to similar inventories and date (Hellenistic period).

Archeological study in Algeti Gorge started in 1923. Papigora graveyard is located in the region of Tetrtskaro . 79 cemeteries were discovered there, since 15 has been damaged, only the remaining 64 has been investigated. There are the following burial types at the graves: stone boxes, roofed pits and graves in pithos. In total, 50 stone boxes were found. In all three types of burials, similar burial rites were detected. The only exception is N44, where two deceased persons are buried; all the rest graves are individual. The deceased are buried on

the right or left sides with folded arms and legs. From the 57 burials position of the deceased were detected, 21 were directed from north to south (N 1,3,6,8,10-12,15-19,42,47,52,66-69,72), 18 from north-east to south-west (N4,7,9,33,37-39,43-45,48-49,51,57,61,73-74,76), 12 from north-east to south-west (N14,21-23,25-26,28-32,34,36), and 5 burials from west to east (N2,5,35,41,70).

Burial inventory structures are similar, as a rule, and contain 1-2 earthenware, bronze or iron bracelets, temple ring, bronze coil, fibulas and different types of beads. Weapons are very rare; we only discovered a spear-head. As for the date, Papigora cemeteries are dated to IV-III cc BC.

As I mentioned, burial inventory contains ceramic wares, weapons and jewelry. There are 75 ceramic wares from 43 cemeteries which is 12% of the entire inventory. 17 weapons were discovered in 11 burials which represents 3% and 503 units of jewelry were discovered in 47 burials which represents 82% out of total number of graves

Shavsakdara I Burial was discovered in 1949 by G. Lomtadze. 97 cemeteries were dug on this site, 8 of them were damaged. Here, just as in Papigora, there are three types of graves: stone box, roofed pit and grave in pithos. There are 70 stone boxes (N 1-2,4-6,8,10-15,17-18,23,26-27,32,35,38-47,49-51,51⁵,52,54-60,62-82,85,87-91,95), 160 roofed pits (pit N 9,16,19-21,24-25,28-31,34,36,60⁵,83-84) and a grave in pithos (N92) which was directed from south-west to north-east, with a man lying on the right side, with folded arms and legs.

Shavsaydara graveyard has the same burial rite, graves are individual and the deceased lie on the right or left sides with folded arms and legs. Two stone boxes are exceptions: in N46 three skulls were discovered and in N32 two skeletons were discovered, one buried in the chamber and the other buried on the roof of cemetery.

Nothing extraordinary is observed in the corpse direction at the burials. The most burials (45) are directed from north-east to south-west (N 1, 10, 12-14, 18-19, 21, 25, 28, 38, 40-47, 49-51, 51s, 55-56, 59-60, 60s, 61-66, 69, 72, 74, 77-79, 81, 88-89, 95); 17 are directed from north to south (N 2, 5-6, 9, 17, 30, 36, 52, 54, 57-58, 71, 73, 76, 82, 90); 9 from east to west (N 4, 8, 23, 27, 32, 34-35, 86, 91); and 9 are directed from north-west to south-east (N 11, 16, 26, 29, 67-68, 70, 80, 87). direction of 5 graves is unknown.

As a rule, the inventory consists from 1 to 3 ceramic wares, bronze or iron bracelets, bronze or silver temple rings, bronze rings, earrings, fibulas, chains, rattles, earwigs, different types of beads, iron spear-heads, lance heads, axes and arrowheads.

Territory of Trialeti includes the following necropolis: Santa, Kuschi, Samachvleti and Beshtansheni, all of them, except Kushchi are from Achaemenid period.

Samachveti necropolis is located in the region of Tetrtskaro. N. Berdzenishvili started archeological excavations in 1948-49. 15 graves were dug at this site, all of them were from Achaemenidian period. All cemeteries are small stone boxes where the skeletons lie on the right or left sides with folded arms and legs. 100 inventory units were discovered at this cemetery. 16 units (16%) were ceramic, 9 units (9%) weapons, 70 units (70%) were jewelry and 5 units (5%) were various different items. In terms of jewelry, most cemeteries had bracelets while in terms of ceramics, the most had pitcher

Territory of Dmanisi consists from the following sites: Foladauri Gorge and Abulmugi.

Abulmugi necropolis is located in the region of Dmanisi. There are excavated 27 burials and discovered 501 artefacts in that burials,. The following items are discovered in the burial inventory: ceramics , weapons and jewelries. 25 Burial are stone boxes from 27 tombs, and

two are roofed pits. The direction of burials N from 1 –to 26 was directed from NW to SO and the direction of burials N27 was directed from NO to SW. At Abulmugi cemetery is presented only inhumation burial method. In the rest of the burials, the main deceased was buried with folded arms and legs, on the right side. This type of positioning at the burial is related to cultural believes and religion, as well as, the environment. These burials are directed opposite side of Abulgumi Gorge, facing the side of the sun set, with their backs towards the side of the sun rise. Sun position and the landscape are thought to be the determining factors of the NW-SO corpse positioning at the cemeteries, with heads positioned on the north-western side. Burials at the cemetery were confirmed to have been used once, or sometimes, multiple times(3,4,6,12,16,18,19).

The burial inventory contains 501 items. From 27 burials 54 ceramic wares were discovered representing 11 % of the inventory. 29 weapons were discovered in 13 burials which represent 5 % of the total inventory. As for the jewelry, there were 407 pieces discovered from 24 burials ,representing 78% of the total inventory.

Folladauri Gorge is located in Qvemo Qartli, on the left side of the river Foladauri. Archeological excavations started in 1958-59. As a result of excavations, archeological sites were divided into two groups: late bronze era sites and achaemenidian sites. In my research I will only discuss the second chronological group,where burials as well as settlements were discovered. My focus will be on necropolis. 22 burials were excavated from Foladauri necropolis, 9 of them were half-damaged and 2 were destroyed. All the graves were of the same type – stone boxes, there was only one exception, a roofed pit burial. The burial inventory contains ceramics, weapons, jewelry and other various items. In 22 excavated graves, 251 items were discovered. From 22 burials,

52 ceramic wares were discovered representing 19% of the inventory. Most frequently found ceramic piece was a pot, 16 out of 13 graves, which represent 6% of the whole inventory. In the burials pots were discovered, there was also jewelry and smaller vessels such as small pots, bowls, jars and basins. 11 weapons were discovered in 7 cemeteries which represent 4% out of the total inventory. As for the jewelry, there were 107 pieces discovered from 12 graves, representing 32% of the total inventory. The same amount of earrings and rings was discovered. In the burials where the spear-heads was discovered, no jewelry was found, with the exception of burial N22. N22 burial is an exception due to its type; all the burials are stone boxes, while N22 is a roofed pit. all the burials found at Bestaseni, Manglisi and Kumisi cemeteries were stone boxes. Most of these burials were oriented from east to west, but also there are burials that were oriented from the north to the south. The deceased are buried on the left or right sides with folded upper and lower limbs. There is only one exception, at the Bestaseni burial (stone box N54) where the deceased was lying in a stretched position, with the head oriented towards the east. Orientation of the corpses were varied, some were oriented with their heads towards the east, some towards the west, or to the north or south of the stone box. The earthenware pieces found at the burials were located near the heads and legs. The average amount of the earthenware at the different burials varies between one and three. Usually, these earthenware pieces are thin-walled and neatly made, but there are some roughly sculpted utensils as well. All the found pots, except for the one from Bestaseni N9, were wheel made. Most of the earthenware pieces found at this burial are without any ornaments, some of them have a light color, some are darker and 13 pieces are dyed in red.

From the above-mentioned earthenware pieces, 79 whole and some damaged parts are ascribed to the early antique period. At the early

antique period burials of Manglisi, Bestaseni, Kiketi, Kumisi and Axal-sofeli, high relevance is given to the jugs, accounting for 23 pieces. It is known that for the early antique period, jug was a typical and widespread piece of earthenware for the burials. The number of jugs is much smaller at Hellenistic burials and instead, we see higher numbers of pitcher.

At these cemeteries, agricultural, as well as, battle weapons were discovered: 17 spear-heads, 18 knives, 3 arrowheads, 2 scythes. All the weapons, with the exception of the arrowheads, were made from metal. The arrowheads were made from bronze and bones. The jewelry was found in high quantities at the Bestaseni, Manglisi, Kiketi and Kumisi cemeteries. There were silver temple circles, earrings, silver and bronze earring circles or rings. Bronze and metal bracelets, fasteners, bronze ear spoon various bracelets and more.

From the above-mentioned material we can conclude the nature of the Qvemo Qartli cemeteries from 6-3 centuries B.C. 2280 artefacts were discovered from 286 burials. 359 piece of discovered inventory were ceramic pieces, representing 16% of the total inventory, 122 inventory items were weapons, representing 5% of the inventory, 1557 inventory items were jewelry pieces, representing 68% of the total inventory. . It seems that in the 6-3 centuries, the jewelry was the main part of the burial inventory. As for the weaponry, the opinion that there was a mass disappearance of weaponry in the Acheamenid necropolis, is false. Despite the fact that the weaponry represents the smallest segment of the inventory found, the theory that states complete absence of the weaponry lacks foundation.

მ რ გ ვ ა ლ ი ჭ ა ლ ა

საქართველოს არქეოლოგიური ასოციაცია

2015 წლის დაზვერვების შედეგად, გრაკლიანი გორის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, 4 კმ სიშორეზე, მთის ფერდობზე დაფიქსირდა ბათქაშები და კერამიკული მასალა, რომლებიც წინასწარულად დათარიღდა გვიანბრინჯაო-ადრერკინის პერიოდით.

გრაკლიან გორაზე მიკვლეულია 11 სხვადასხვა პერიოდის ფენა. მათ შორის, ყველაზე მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო გვიან ბრინჯაოს კულტურული ფენები, რომლებიც შემდგომი ეპოქების ინტენსიური ცხოვრების შედეგად თითქმის განადგურდა. შესაბამისად, ისეთი მნიშვნელოვანი ძეგლის არეალში, როგორც გრაკლიანი გორაა პრინციპული მნიშვნელობა აქვს სწორედ ამ პერიოდის ძეგლების კვლევას. აღმოსავლეთ საქართველოს მატერიალურ კულტურაში ამ დროს მოხდა კარდინალური ცვლილებები, რომლებმაც საბოლოოდ განაპირობა ქართლის ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის დანინაურება და ხელი შეუწყო პირველი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას. შესაბამისად, აუცილებელია საველე კვლევების განხორციელება გრაკლიანი გორის რადიაციის არეალში მოქცეულ ობიექტზე, კასპის მუნიციპალიტეტის სოფ. მრგვალი ჭალის ტერიტორიაზე, საველე სამუშაოებს უხელმძღვანელებს არქეოლოგი რუსუდან რუსიშვილი.

არქეოლოგიური სამუშაოები გულისხმობს საცდელი თხრილების გაჭრას, ძეგლის ხასიათის, ქრონოლოგიისა და გავრცელების საზღვრების დადგენას. გათხრების შედეგად უნდა შეიქმნას სამეცნიერო საფუძველი აღმოსავლეთ საქართველოს ქ.ნ. II-I ათასწლეულების იმ კულტურული ინოვაციების დეტალური კვლევისა და განზოგადებისთვის, რომლებიც გრაკლიან გორაზე დასტურდება. ასევე საჭიროა, შემუშავდეს რეკომენდაციები შემდგომი კვლევისთვის.

პ რ ო ე ქ ტ ი

1. საცდელი თხრილებით სადაზვერვო სამუშაოების წარმართვა გრაკლიანი გორის რადიაციის არეალში. მიკვლევული ძეგლების ფოტო და გრაფიკული ფიქსაცია;
2. ვერტიკალური ჭრილების გათხრა ძეგლის ხასიათის, ქრონოლოგიისა და არეალის დასადგენად;
3. ჰორიზონტალური გათხრების დანყება და საანალიზო მასალის შეგროვება.

სამუშაოები მოიცავს 2 ეტაპს:

1. საველე სამუშაოები, რომელთა მიმდინარეობისას პროექტით გათვალისწინებული ტერიტორია საცდელი თხრილებით დაიფარება და გამ-

- ოვლენილი ობიექტის შეისწავლება;
2. კამერალური სამუშაოები, რომელთა დროსაც დამუშავდება მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა და მომზადდება სამუშაოების შედეგების ამსახველი ანგარიში.

*არქეოლოგიური გათხრები განხორციელდება
საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის
დაცვის ეროვნული სააგენტოს დაფინანსებით.*

წარწერებით გაცოცხლებული წარსული

ეშერის ნაქალაქარის ბერძნული წარწერის შესახებ

ეშერის ნაქალაქარის (მდებარეობს სოხუმის ჩრდილოეთით, ზღვის სანაპიროდან 1 კმ-ის სიშორეზე, ფართობი 4 ჰა. ნაქალაქარი არსებობდა ქ.წ. VI-I სს-ში და, შესაძლოა, დიოსკურიის ერთ-ერთი ემპირიონი იყო) გათხრებისას, რომელსაც 1967 წლიდან არქეოლოგი გ. შამბა ხელმძღვანელობდა, ქალაქის ქვედა ნაწილში, ქ.წ. II-I სს-ში დანგრეულ ნაგებობაში გამოვლინდა ბრინჯაოს ფირფიტა ძველბერძნული წარწერით.

აღმოჩენისთანავე მისი შესწავლა დაიწყო ძველბერძნული ეპიგრაფიკის ცნობილმა სპეციალისტმა ი. ვინოგრადოვმა და გამოაქვეყნა კვლევის შედეგები: „ბრინჯაოს ფირფიტა, რომელზეც დატანებულია წარწერა, ნამსხვრევების სახით აღმოჩნდა. თავდაპირველად ფილა არქიტექტურულად ყოფილა გაფორმებული, კონკრეტულად კი, ჩასმული იყო იონური სტილის „Naïskos“-ის ფორმის კონსტრუქციაში, რომლის ცალკეული დეტალები დამოუკიდებლად ყოფილა დამზადებული და შემდეგ დაუკავშირებიათ ერთმანეთთან. არქიტექტურული დეკორიდან შემორჩა შემდეგი დეტალები: სადა ზედაპირიანი

ნახევარკოლონის ფრაგმენტი, კაპიტელის კუთხის „პალმეტა“, ექინისა და კარნიზის ფრაგმენტები და სხვ. თვითონ წარწერიანი ბრინჯაოს ფირფიტისგან გადარჩა 19 ფრაგმენტი, რომლებიც მნიშვნელოვნად დაზიანებულია ცეცხლისგან. ფირფიტის სისქე მერყეობს 0,65-1,0 სმ-ს შორის. ყველაზე დიდი ფრაგმენტის ზომა 5,7 X 6,3 სმ-ია, დანარჩენები უფრო მცირეა. ასოთა სიმაღლე ვარირებს 0,5-0,8 სმ-ს შორის. ასოები შედგენილია ქ.წ. IV საუკუნისთვის დამახასიათებელი წესით. პალეოგრაფიული ნიშნების ერთობლიობა, რომლებიც კარგად არის ცნობილი სხვა ბერძნული ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან, ქ.წ. IV ს-ის დასასრულზე მიუთითებს“ [Шамба 1980: 55].

წარწერის უკიდურესი ფრაგმენტულობა ართულებს ტექსტის სრულყოფილად წაკითხვას და მისი შინაარსის ზუსტ გაგებას. თუმცა, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენ წინაშეა ერთგვარი დეკრეტის ან ისტორიული ქრონიკის მსგავსი, განსაკუთრებული მნიშვნელობის დოკუმენტი, რომელშიც საუბარია საბრძოლო მოქმედებებზე.

ცნობისათვის:

თ. ყაუხჩიშვილმა წარწერა გაშიფრა ამგვარად: 1. „ქალაქი ალადგინეს .....“, მეორე ვარიანტი - „ვფიცავ აპოლონ ნომიას .....“. 2. „მრავალრიცხოვანი ფლოტით ....“. 3. „მან შეძლო .....“. 4. „დაიპყრო რა ..... ში“. 5. „ყველასგან .....“. 6. „მეფობაში (ან სამეფო

ან მეფის მოხელე) და .....“. სხვა ფრაგმენტზე იკითხება ცალკეული ფრაზები და სიტყვები: ფრაგმენტი №2 – „რომ მოსულიყვნენ, №3 – „ ..... მწყობრში, დაე იწინამძღოლოს ..... “, №4 – „გავიდა ყურეში ..... “, №5 – „ თუ გამოაგზავნი .....“, №7 – „დალუპვა“, №9 – „ ..... სწორი .....“, №10 – „დასახლება (გასახლება, გაცამტვერება)“, №12 – „მამაცი, მოუთვინიერებელი, №18 – „ჰერაკლეა ან ჰერაკლეოდეები ცეცხლს ან კარიბჭეს ან კოშკს, სიმაგრეს“ [ლიჩელი, 2001: 44].

თ. ყაუხჩიშვილი ძეგლს ქ.ნ. III ს-ით ათარიღებს და მიიჩნევს, რომ აქ საუბარია იმ დროს მიმდინარე სამხედრო ქმედებაზე, როდესაც მეფის მოხელისა და მძლავრი ფლოტის, მამაცი მეომრებისა თუ რაზმის მონაწილეობით აიღეს რომელიღაც ზღვისპირა ქალაქი (ეშერა ან ეშერელებმა აიღეს სხვა ქალაქი), ხოლო შემდეგ აღადგინეს ქალაქი ან მისი ნაწილი – კოშკი, სიმაგრე, კარიბჭე [Каухчишвили, 1985: 221].

ი. ვორონოვი წარწერიან ფილას მიაკუთვნებს ქ.ნ. IV-III სს-ის მიჯნას და ვარაუდობს, რომ იგი ეშერის მოქალაქეებმა აღმართეს ქალაქის მოედანზე, რომელიღაც წარმატებული საომარი აქციის აღსანიშნავად [Воронов, 1980: 49].

მ. ინაძე ვარაუდობს, რომ ტექსტში აღწერილია შემოსევა, რომელმაც გამოიწვია „დალუპვა“, „გაცამტვერება“ და შემდგომ სხვა მოკავშირე ძალების დახმარებით დამყარდა მშვიდობა და აოხრებული ქალაქი აღადგინეს [Инадзе, 1988: 151].

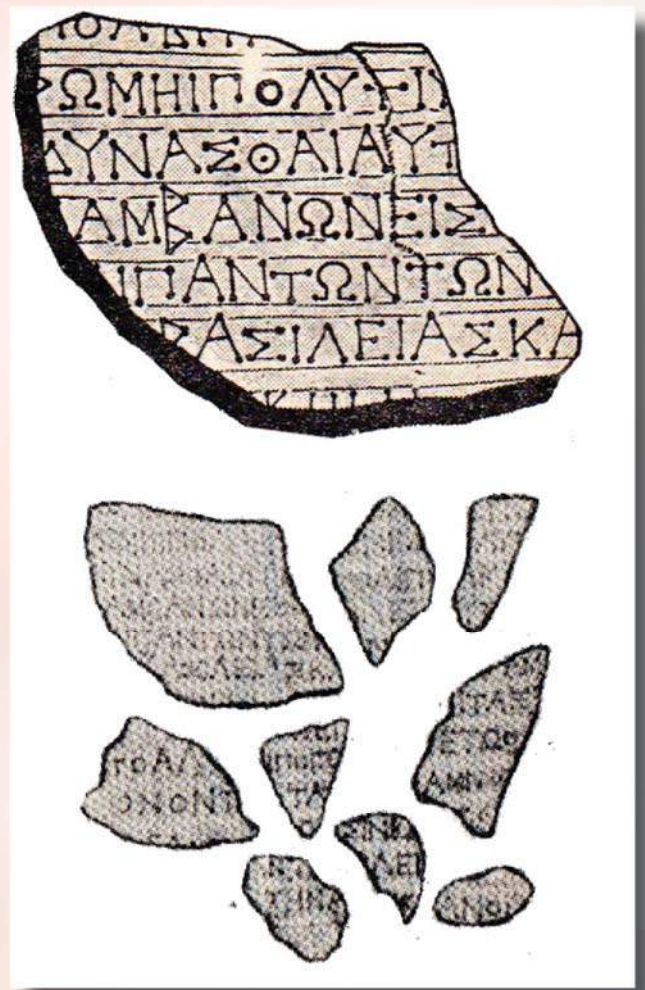
რაც შეეხება დაპირისპირებული მხარეების ვინაობას: ყველა მეცნიერი თანხმდება, რომ ტექსტში მოყვანილ მტრულ ძალაში ნაგულისხმევია ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში მცხოვრები „ბარბაროსული ტომები“. წერილობითი წყაროების მიხედვით (დიოდორე სიცილიელი, არისტოტელე) ცნობილია, რომ ქ.ნ. IV ს-ის დასასრული და ქ.ნ. III-II სს. არ იყო მშვიდობიანი ჩრდილოეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ქალაქებისთვის. ამ დროს მკვეთრად გახშირდა ადგილობრივ „ბარბაროსულ“ ტომთა თავდასხმები: ყირიმის სამხრეთ სანაპიროზე გააქტიურდნენ

ტავრები, ხოლო პონტოს ჩრდილო-აღმოსავლეთით კი, ჰენიოხები და აქეველები, რომლებიც ჩრდილოეთიდან ემეზობლებოდნენ კოლხებს, ე.ი. სწორედ ეშერასთან საკმაოდ ახლოს სახლობდნენ.

ამავე ფრაგმენტების მიხედვით, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ჰერაკლეს, რადგან სწორედ ჰერაკლეა თუ ჰერაკლეოტიდები გარკვევით მოიხსენიება წარწერაში. შესაძლებელია, ისინი ეშერის მოქალაქეებთან ერთად მონაწილეობდნენ ბრძოლებში და ეშერის წინაშე დამსახურების გამო მიენიჭათ გარკვეული უფლებები [Каухчишвили, 1985: 222]. ცნობილია, რომ ქ.ნ. IV ს-ის II ნახევარი და III ს-ის დასაწყისი ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში ჰერაკლეს განსაკუთრებული სავაჭრო აქტივობით აღინიშნება. აღიარებულია, რომ ჰერაკლეს იმპორტი ქ.ნ. IV- III სს-ის ბოსფორში აშკარად ბევრად სჭარბობს სხვა ცენტრების იმპორტს

და ქ.ნ. IV ს-ში ეს იმპორტი ჩნდება კოლხეთშიც. აქედან გამომდინარე, ჰერაკლეა უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული ვრცელი და ტრადიციული ბაზრის შენარჩუნებითა და სტაბილურობით [ლიჩელი, 2001: 45].

სამეცნიერო ლიტერატურაში განსხვავებული ჰიპოთეზებია გადარჩენილ წარწერებში განერჩილ სიტყვა „სამეფოსთან“ დაკავშირებით. ყველა თანხმდება, რომ ის ვერ იქნებოდა ვერც იბერიის და ვერც კოლხეთის სამეფო. მ. ინაძის აზრით, ეს პონტოს სამეფოა. პონტოს სამეფოს პირველმა მეფემ მითრიდატე I-მა დაიწყო შავი ზღვის სანაპირო

ქალაქების დამორჩილება. ქ.ნ. 281 წელს პონტოს სამეფოს პოლიტიკური მოკავშირე გახდა ჰერაკლეა და მათ ერთობლივად დაამყარეს კონტროლი პონტოს ზღვის სამხრეთ სანაპიროების ქალაქებზე. შესაძლოა, რომ მსგავსი ქმედების განხორციელებას ისინი შეეცდებოდნენ ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის ქალაქებისა და, მათ შორის, დიოსკურიისა და მისი ხორის, ეშერის მიმართაც [Инадзе, 1988: 155, 156]. საბოლოოდ მეცნიერი ასკვნის: „წარწერიანი ფირფიტა არის პოლიტიკური ხასიათის ოფიციალური დოკუმენტი, რომელიც გაფორმდა დიოსკურიასა (ეშერა) და სამხრეთ პონტურ ცენტრებს, ჰერაკლესა და პონტოს სამეფოს შორის. ამ დოკუმენტში აღწერილია მტრის შემოსევა და ქალაქის აოხრება (ეშერა), შემდგომ დახმარების მიღება, მტრის განდევნა და ქალაქის აღდგენა. ასევე ნაგულისხმევი იქნებოდა პონტოსა და ჰერაკლეს მხრიდან შემდგომი დახმარების პირობებიც“ [Инадзе, 1988: 158].

ოდნავ განსხვავებულ ინტერპრეტაციას გვთავაზობს არქეოლოგი ვ. ლიჩელი. მისი აზრით, ქ.ნ. IV-III სს-ში პონტოს სამეფოს მოკრძალებული ადგილი ეკავა ისტორიულ ასპარეზზე. ყოველ შემთხვევაში, მითრიდატე I-ის დროს პონტოს სამეფოს ჯერ სათანადოდ ძლიერი არ იყო, მას ზღვაზე გასასვლელიც კი არ ჰქონდა. ამავე დროს, ჩრდილო-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, თითქმის მთელი IV საუკუნის განმავლობაში აქტიურ როლს ასრულებდა ბოსფორის სამეფო. ამდენად, წარწერაში მოხსენიებული სამეფო შეიძლება ბოსფორის სამეფო იყოს [ლიჩელი, 2001: 45]. ამდენად, ბოსფორის „სამეფო“, „ჰერაკლეოტები“ და ეშერის რაზმი მონაწილე აღმოჩნდა ერთიანი სამხედრო ოპერაციისა, რომლის მიზანი მეკობრეებისგან შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთი და აღმოსავლეთი ზონის განმენდა იყო. ეს აქცია სამივე მონაწილის ინტერესებს ერთნაირად შეესაბამებოდა. სწორედ ამან განაპირობა, ალბათ, ამ „ქალაქში“ ბრინჯაოს დეკრეტის დადგმა [ლიჩელი, 2001: 46].

დასკვნა:

აღნიშნული არტეფაქტი, რომელიც ფაქტობრივად არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული წერილობითი წყაროა, უაღრესად საინტერესო და მნიშვნელოვანი საბუთია არა მხოლოდ ეშერის, არამედ მთლიანად ელინისტური ეპოქის კოლხეთის ისტორიის შესასწავლად. მისი სრულყოფილი გაშიფვრა, რაც მხოლოდ დანარჩენი ფრაგმენტების აღმოჩენის შედეგად გახდება შესაძლებელი, ნათელს მოჰფენს ისეთ ბურუსით მოცულ საკითხებს, როგორებიც არის საქართველოს ზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაცია, პოლიტიკური სტატუსი, კოლხეთის სამეფოსა და „ბერძნული კოლონიების“ ურთიერთობების ფორმები და ა.შ.

ირაკლი ანჩაბაძე

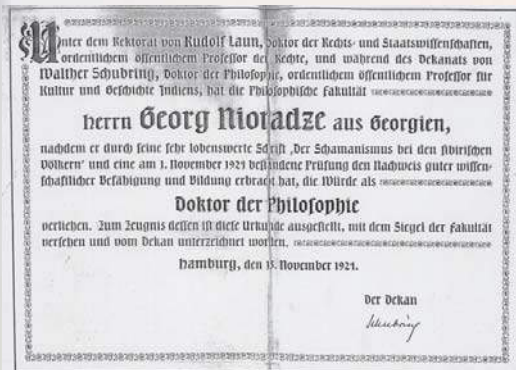
ლიჩელი ვ. კოლხეთისა და იბერიის კულტურის საკითხები (პროტოქართული დამწერლობა). თბილისი 2001;

Воронов Ю.Н. Диоскуриада, Севастополис, Цхум. Москва 1980;

Инадзе М.П. К интерпретации Эшерской греческой надписи. Кавказско Ближне-Восточный сборник. Тбилиси 1988, 148-158;

Каухчишвили Т.С. Греческая надпись Эшерского городища. Сб., Источниковедческие разыскания. Тбилиси 1985;

Шамба Г.К. Эшерское городище. Тбилиси 1980.

ეპისტოლარია

ჰამბურგი, 15 ნოემბერი, 1924 წ.
იურისპუდენციისა და საზოგადოებრივი-პოლიტიკური მეცნიერების დოქტორის, სამართლის

ორდინარული საზოგადოებრივი პროფესორის, რუდოლფ ლაუნის რექტორობის ხანაში და ფილოსოფიის დოქტორის, ინდოეთის კულტურისა და ისტორიის ორდინარული საზოგადოებრივი პროფესორის ვალტერ შუბრინგის დეკანობის პერიოდში, ფილოსოფიის ფაკულტეტმა ქართველ ბატონ გიორგი ნიორაძეს 1924 წლის 1 ნოემბერს, დაიცვა რა თავისი ფრიად საქები ნაშრომი „შამანიზმი ციმბირის ხალხებში“, მისცა მოწმობა, დამადასტურებელი ჩინებული მეცნიერული ნიჭიერებისა და განათლებისა და მიანიჭა ფილოსოფიის დოქტორის წოდება, რის დასტურადაც გაიცა ეს დოკუმენტი ფაკულტეტის ბეჭედდასმული და დეკანის მიერ ხელმოწერილი.

დეკანი
შუბრინგი

ღვანლმოსილმა არქეოლოგმა, პროფესორმა გიორგი ნიორაძემ საქართველოს პრეისტორიული ხანის კვლევას არაერთი სამეცნიერო ნაშრომი მიუძღვნა; ზოგადად, საქართველოს ქვის ხანის არქეოლოგიური კვლევის წარმატებადი დადგანპირობებულია გიორგი ნიორაძის ფუძემდებლური და გზამკვლევი ნაშრომებით. მან შეიმუშავა მდიდარი არქეოლოგიური ტერმინოლოგია და დანერგა ძეგლების სწორად დათარიღების მეთოდის (კულტურის განვითარების ისტორიის გათვალისწინებით). დიდია მისი დამს-

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

ახურება ქართულ-კავკასიური ბრინჯაო-რკინის ხანისა თუ მომდევნო ნივთიერი კულტურის შესწავლის საქმეში.¹

ამჟამად “ონლაინ არქეოლოგია” გთავაზობთ ეპისტოლარულ მასალებს გიორგი ნიორაძის გერმანიაში ყოფნის შესახებ და ამონარიდებს მეცნიერის საველე-არქეოლოგიური დღიურებიდან.

რედაქცია მადლობას უხდის გიორგი ნიორაძის ქალიშვილს, არქეოლოგ მედეა ნიორაძესა და მის შვილიშვილს, არქეოლოგ გიორგი ნიორაძეს მასალების მოწოდებისა და ტექსტებზე მუშაობისას დახმარებისთვის.

“1921 წელს გიორგი ნიორაძემ წარმატებით დაამთავრა მოსკოვის უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტის საბუნებისმეტყველო განყოფილება ანთროპოლოგიის სპეციალობით უნივერსიტეტში საპროფესოროდ მოსამზადებლად. 1922 წელს გ. ნიორაძე უკვე თბილისის უნივერსიტეტის მეცნიერ-მუშაკია. იმავე წელს, კვალიფიკაციის ამაღლების მიზნით მას გზავნიან საზღვარგარეთ – გერმანიაში, სადაც იგი 1925 წლამდე რჩება. თავდაპირველად გ.ნიორაძე ბერლინის უნივერსიტეტში იწყებს მეცადინეობას, მოგვიანებით კი, ჰამბურგის უნივერსიტეტში აგრძელებს ცოდნის გაღრმავებას არქეოლოგიის, ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის დარგებში. პარალელურად მუშაობს ბერლინისა და ჰამბურგის

არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მუზეუმებში, აქტიურად მონაწილეობს არქეოლოგიურ გათხრებსა და საველე კვლევა-ძიებაში, რომლებიც ბერლინისა და ჰამბურგის მიდამოებში წარმოებდა.

სწორედ მისი მოღვაწეობის ამ პერიოდს ასახავს წერილები, რომლებსაც ის გერმანიიდან სისტემატიურად უგზავნიდა უნივერსიტეტის რექტორს აკად. ივანე ჯავახიშვილსა და პროფ. ალექსანდრე ჯავახიშვილს (თსუ-ს ანთროპოლოგიის კათედრის გამგე) და რომლებიც ამჟამად კ.კეკელიძის სახ. ხელნაწრთა ინსტიტუტში არსებულ ივ.ჯავახიშვილის არქივშია დაცული.

წერილები საინტერესოა თავიანთი შინაარსით. ისინი შეიცავს ბევრ საგულისხმო ცნობას, როგორც მეცნიერის გერმანიაში ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ ისე, იმდროინდელი გერმანიის ეკონომიკური მდგომარეობის, ბერლინისა და ჰამბურგის უნივერსიტეტებში სწავლების მეთოდის, იქ მოღვაწე მეცნიერთა და სხვ. შესახებ.”

მედეა ნიორაძე

**ბერლინი, 30 ენკენის თვე, 1922 წელი
დიდად პატივცემულო ბატონო ივანე!**

გიძღვნიტ გულწრფელ სალამს და ბოდიშს გიხდით, რომ ამდენს ხანს დამიგვიანდა თქვენთვის ბარათის გამოგზავნა.

6 მარამობის თვეს გამოვედი ფოთიდან შავი ქვის გემით და 4 ენკენის თვეს უკვე შტეტინში ვიყავი. გემი მეტად ნელა მოდიოდა. საათში 7-8 „მილის“ მეტს ვერ გადიოდა. გზაში სამს ალაგას გაჩერდა: სტამბოლში, მალტაში და პორტ-ლანდში. მგზავრობა

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

მეტად საინტერესო იყო. ბევრი ისეთი რამ ვნახე რომლის ნახვა მენატრებოდა. ოტლანტის ოკეანეში დავინახე გველემაპი, ვიჭერდით ზღვის ბალახებს, პატარა ცხოველებს და ვეცნობოდით ზღვის ფლორასა და ფაუნას. კაპიტანი მეტად კარგი ადამიანი გამოდგა. მე თავისუფლად შემეძლო გემის ყოველი კუთხის დათვალიერება და საშუალება მქონდა მის მონყობილობას გავცნობოდი. ასე წარმოიდგინეთ, იმდენად დავხელოვნდი, რომ **steuer-mann**-ის მაგივროვას ვასრულებდი ხანდახან. მართალია, ბევრი გაჭირვებაც განვიცადეთ. ისეთი ქარიშხალი იყო განსაკუთრებით ორ დღეს, რომ გემს თავზე ევლებოდა ხოლმე აბობოქრებული ზღვის ვეებერთელა ტალღები და

უზარმაზარ გემს პატარა ბურთივით ათამაშებდა. ხანდისხან ისეთი შავი ნისლი ჩამონვებოდა, რომ თვალით არაფერი იხედებოდა და მაშინ კი გაჰქონდათ ხოლმე გემებს საშინელი კივილი, რომ ერთმანეთს არ დატაკებოდნენ. ერთი სიტყვით ბევრი განვიცადეთ ყველაფერი, მაგრამ მე მაინც მეტად კმაყოფილი ვარ მგზავრობით, თუმცა, მართალია, ბევრი დამიჯდა - 35 დოლარი.

6 ენკენისთვის ბერლინში ვიყავი. ვიშოვე პატარა ოთახი და

დავბინავდი. უნივერსიტეტში ჯერ კიდევ არ დანყებულა ლექციები. სტუდენტები ყოველი კუთხიდან მეტად ბევრია ჩამოსული და ელოდებიან უნივერსიტეტში მიღებას. სტუდენტთა შორის თქვენ შეხვდებით ეგვიპტელებს, ინდოელებს, ამერიკელებს, ზანგებს, ჩინელებს, ოსმალებს, ბულგარელებს, ებრალებს და ვინ იცის ვის არ ნახავთ. მხოლოდ არსად სჩანან არც ფრანგები და არც ინგლისელები.

სხვათა შორის, უნივერსიტეტთან არის გახსნილი “Deutsche Institut fur Auslander”, მაგრამ ამინსტიტუტს ენის შესასწავლად ან მის გასავარჯიშებლად მეტად ცოტა სარგებლობა მოაქვს. ეს უფრო ფულის მახეა. თუ ამ ინსტიტუტიდან მოწმობა არ

მიიღე, ისე უნივერსიტეტში „ნამდვილ“ სტუდენტად არ ჩაგრიცხავენ.

ცხოვრება ბერლინში თანდათან ძვირდება. საშუალო ოთახის ქირა თვეში 1 500 მარკაა და მეტიც. ამ ფასში, რასაკვირველია, არ შედის არც განათება, არც ცხელი წყალი და არც სხვა რამ. სადილი - უბრალო სასადილოში - 100 მარკა ჯდება უპუროდ. ნიგნები ძვირია. გაზეთი 7-10 მარკა. მიმოსვლა შედარებით იაფია. დღემდის რკინიგზის ბილეთი ღირდა 3 მარკა, ტრამვაის - 10 მარკა. ხვალიდან (1 ოტომბრიდან) კი ამ ფასებს აორკეცებენ. დოლარი 1600 მარკა ფასობს.

ქართველები ბევრნი არიან. გარეგნული შეხედულებით კარგად გამოიყურებიან. კარგად აცვიათ, ახურავთ, მაგრამ მე მგონია, ისინი უფრო „გარეთ მტერს უბრძალებენ თვალს“. ქართველი სტუდენტობა ჯერჯერობით თითქმის ყველა მოწყობილია. ზოგი სტამბოლის სტიპენდიებს იღებს და ზოგს ამერიკელები ეხმარებიან. საერთოდ კი, რასაკვირველია, უჭირთ ცხოვრება. ბატონო ივანე, თუ ვინიცობაა ჩემს სახელზე არის გამონერილი ფული უმორჩილესად გთხოვთ, უბრძანოთ მოლარეს, რომ მან გამომიგზავნოს შემდეგი მისამართით: **Georgi Nioradze. Beyreuterstrasse 17, b/Reinhardt Berlin (Charlottenburg)**. ფულის გამოგზავნა შეიძლება გერმანელების მისიის საშუალებით, რასაკვირველია, საჭიროა თქვენი დამოწმება, რომ მე აქ სამეცადინოდ ვარ წამოსული. ფული გადახურდავებული უნდა იქნას დოლარებზე, სტერლინგებზე და ან სხვა უცხოეთის ვალიუტაზე, მაგალითად შვეიციის კრონებზე და ისე გამოგზავნილი.

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

მარკებით თუ გამოიგზავნა, სანამ ის აქ ჩამოვიდოდეს და მე მივიღებდე, მისი ფასი მეტად ძლიერ დაცემული იქნება.

ახლა კი გისურვებთ ყოველივე კარგს და გთხოვთ, მომიკითხოთ და ჩემს მაგიერ სალამი უძღვნათ, როგორც გიორგის ისე, ყველა ჩემს ნაცნობს.

დავშთები თქვენი კეთილის მსურველი

გ. ნიორაძე

ბერლინი, 8 მაისი 1923 წ.

დიდად პატივცემულო ბ-ნ ალექსანდრე!

გიძღვნით გულწრფელ სალამს და ვიხდი ბოდიშს, რომ აქამდის წერილი არ მოგწერეთ და აქაური ამბავი არ შეგატყობინეთ. იმედია, მაპატიებთ. ახლა ორიოდ სიტყვით გაცნობებთ აქაურ ამბავს და მოკლე ხანში კი ვრცელ ანგარიშს მოგაწვდით.

მე ვიმგზავრე სულ ზღვით. ფოთიდან 6 მარიაშობის თვეს გამოვედი გემით და 29 დღის შემდეგ ბერლინში ვიყავი. 20 ენკენის თვეს უკვე უნივერსიტეტში ჩარიცხული ვიყავი და მუშაობას შევუდექი. პირველად მაქს შმიდტი და ლუშანი გავიცანი. უკანასკნელი კითხულობდა ლექციებს „ფოლკერკუნდეს“ მუზეუმის შენობაში შემდეგ თემაზე: „სპეციალური ფიზიკური ანთროპოლოგია“ („Spezielle physische Anthropologie“). ამავე მუზეუმის შენობაში აქვს მონყობილი ანთროპოლოგიური კაბინეტი და ავარჯიშებდა სტუდენტებს პრაქტიკულ მუშაობაში. ანთროპოლოგიას კითხულობდნენ, აგრეთვე, სამკურნალო ფაკულტეტზე შემდეგ თემაზე: 1. Hauschild-ი „Grundzuge der menschlichen Rassenantonomie“, 2. Friedenthal-ი „Menschheitskunde“, 3. Kiebel-ი „Entwicklungsgeschichte des Menschen“ და სხვ. ფილოსოფიურ ფაკულტეტზე მეტად შინაარსიან ლექციებს კითხულობდა ეთნოლოგიაში მაქს შმიდტი და ავარჯიშებდა სტუდენტებს პრაქტიკულ მუშაობაში.

იკითხებოდა, აგრეთვე, ეპიზოდური კურსები ეთნოგრაფიიდან და სხვადასხვა „სემინარიებში“, მაგრამ დიდი ყურადღების ღირსი არ იყვნენ. მე ვისმენდი ყველა ზემოაღნიშნულ ლექციას და, აგრეთვე, „Vorgeschichte“-ს ვასრულებდი პრაქტიკულ მუშაობას „Vorgeschichtlich-archao-

logisches Übungen“-ს, ვისმენდი, აგრეთვე, ლექციებს ანატომიასა და პსიხოლოგიაში. ლექციები მეტად საინტერესო იყო და დიდი ყურადღების ღირსი.

ქართველობა ბერლინში დღეს ბლომად მოიპოვება. ამბობენ 500 კაცამდე არისო. რამდენად მართალია არ ვიცი.

ცხოვრება მეტად გართულდა. ცოტა სიძვირე ჩამოვარდა. ყოველდღიური გაზეთები ბევრი გამოდის, ხოლო სამეცნიერო ჟურნალები მეტად შემოკლდა და უსახსრობის გამო თავის დროზე არ გამოდის. წიგნები ბლომად მოიპოვება ყოველივე დარგში, მაგრამ მეტად ძვირი ღირს. კერძო მოხსენებები მეცნიერების დარგიდან ხშირად არის ხოლმე. ბერლინის ანთროპო-ეთნოგრაფიული საზოგადოება ყოველ ორ კვირაში ერთხელ სისტემატურად მართავს სხდომებს, სადაც საყურადღებო მოხსენებები იკითხება. ბევრის წერით თავს არ შეგანყენთ. გისურვებთ ყოველივე კარგს. მომიკითხეთ გ.ლამბარაშვილი და ნაცნობები.

თქვენი კეთილისმსურველი

გ.ნიორაძე.

წერილს პირველ გვერდზე აქვს მინაწერი.

თქვენ უეჭველად იცნობთ პროფ. ადლერს, რომელიც ბერლინში ჩამოვიდა და „Seminar für Osteuropäische Geschichte“-ს, დარბაზში კითხულობს, ანუ სწორედ რომ ვთქვათ, აცხადებს ლექციების წაკითხვას შემდეგ თემაზე: „Landeskunde von Russland“.

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

P.S. ბ-ნ ალექსანდრე, თუ ვინიცობაა რამე დაგჭირდებათ აქ, ბერლინში, მომწერეთ და დიდის სიამოვნებით ყველაფერს შეგისრულებთ.

ჩემი მისამართია: Georgi Nioradze, Berlin-Wilmersdorf Schrammstrabe, 2 IV bei Herich.

ბერლინი, 16 მაისი, 1923 წ.

დიდად პატივცემულო ბატონო ივანე!

ბოდიშს გიხდით, რომ აქამდე ბარათები არ გამოგიგზავნეთ და აქაური ამბები არ შეგატყობინეთ. იმედია, მაპატიებთ, თუ ამდენ ხანს არაფერს ვინერებოდი. ეს იმით აიხსნება, რომ ერთი მაინცდამაინც საყურადღებო არაფერი იყო აქაურ აკადემიურ ცხოვრებაში და მეორეც არ მსურდა უმნიშვნელო წერილებით თქვენი ყურადღება მიმეპყრო და ამით თქვენთვის დრო დამეკარგვინებინა.

ახლა ვბედავ და გწერთ პატარა წერილს და ორიოდ სიტყვით აქაური უნივერსიტეტის შესახებ მოგახსენებთ.

მეცადინეობა უნივერსიტეტში მეტად ინტენსიურია. სტუდენტები გულმოდგინედ ეკიდებიან თავიანთ საქმეს. პროფესორებიც მეტად კარგად ემზადებიან ლექციებისათვის და თავგამოდებით უძღვებიან საქმეს. მაგ.: პროფ ფიკი (Fick) უთენია კითხულობდა ლექციებს დილის 8-10 ს. და სტუდენტებიც მეტად ბლომად ესწრებოდნენ. უფრო მუყაითად გერმანელი სტუდენტები, მეცადინეობდნენ. „Winter-Semester 1922/23“-ში სულ ითვლებოდა უნივერსიტეტში 14642 სტუდენტი. ამ რიცხვში 2346 უცხოელი (1927 ვაჟი და 419 ქალი) იყო. ასე რომ უცხოელები დღეს შეადგენენ 16%-ს. უმეტესი ნაწილი ამ რიცხვიდან ითვლებიან ფილოსოფიის ფაკულტეტზე. უნივერსიტეტს სულ ოთხი ფაკულტეტი აქვს: 1. Theologische Fakultat, 2. Juristische Fakultat, 3. Medizinische Fakultat და 4. Philosophische Fakultat. უკანასკნელი ფაკულტეტი მეტად დიდია და აქვს სხვადასხვა განყოფილება. მაგ., Mathematische Wis-

enschaften, Naturwissenschaften, Philosophische Wissenschaften და სხვა და სხვა. ფაკულტეტებს აქვს, აგრეთვე, ეგრეთ წოდებული „სემინარები“ და „პროსემინარები“. მაგ., Theologisches Seminar und Proseminar, Juristisches Seminar, Pädagogisches Seminar და სხვა ბევრი.

აქვს აგრეთვე ბევრი „ინსტიტუტები“. სხვათა შორის არსებობს „Seminar Fur Orientalische Sprachen“, სადაც რიჰარდ მეკელაინი შემდეგს ლექციებს კითხულობს „Einführung In die Georgische Sprache“ „Lektüre georgischer Text“, Georgien und der Kaukasus“. ამავე მეკელაინმა შეადგინა „გერმანული ენის სახელმძღვანელო ქრესტომათიითა და ლექსიკონით“. ეს წიგნი გამოსცა ბერლინის ქართულმა გამომცემლობამ Kultur-Verlagsgesellschaft m.b.H. „Naher Osten“. ამავე საზოგადოებამ გამოსცა ჟურნალ „მორგელანდის“ ორი ნომერი და მგონია ამით დაასრულა საქმე. ფული გამოელია. ლიტერატურა ყოველივე მეცნიერების დარგში მეტად ბევრი მოიპოვება, მაგრამ მეტად ძვირი ღირს. მაგალითად, თუ წიგნი ძველად ფასობდა ერთი მარკა დღეს 3000 მარკა ღირს. ასე რომ ამ ანგარიშით, თუ წიგნი ომამდე ღირდა 10 მარკა დღეს ფასობს 30000 მარკა. ეს ფასები, რასაკვირველია, დოლარზე არის დამოკიდებული. დღეს დოლარი 45 000 მარკა ფასობს. აინევს დოლარის ფასი და ყოველივე საქონლის ფასი აინევს. მაგრამ საყურადღებო ის არის, რომ თუ დოლარი დაეცა ფასები არ ინევს ძირს, რჩება უცვლელად. სხვაც მინდოდა ბევრი რამის მონერა, მაგრამ გრძელი წერილით თავს არ მოგანყენთ. გისურვებთ გულწრფელად ყოველივე კარგს. მომიკითხეთ თქვენი ძმა გიორგი. სხვა ბ-ნ ივანე, თუ ვინცოცაა რაიმე დაგჭირდეთ, აქ ბერლინში, მომწერეთ და დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რომ ყველაფერს, რაც კი შესაძლოა შეგისრულებთ.

პატივისცემით გ.ნიორაძე

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

ჩემი მისამართია: Georg Nioradze, Berlin-Wilmersdorf Schrammstraße, 2 IV bei Herich.

P.S. მე ვისმენ ლექციებს ანთროპოლოგიაში, ეთნოლოგიაში, არქეოლოგიაში და ამ საგნების მონათესავე დარგებში. ვმუშაობ, აგრეთვე, ლაბორატორიებში. ვბეჭდავ მთიულებზე ანთროპოლოგიურ-ეთნოლოგიური შინაარსის წიგნს, ამ ერთ თვეში გამოვა კიდევაც. „Dietrich Reimer (Ernst Vohsen)“-ის გამომცემლობამ იკისრა გამოცემა.

ბერლინი, 15 აგვისტო, 1923 წ.

დიდად პატივცემულო ბატონო ივანე!

ამ წერილთან ერთად გიგზავნით ჩემს პატარა წიგნს „Die Berg-Ossen und ihr Land“ და გთხოვთ მიიღოთ ნიშნად პატივისცემისა. ვუგზავნი, აგრეთვე, ანთროპოლოგიის კათედრის პროფესორს ბატონ ალექსანდრე ჯავახიშვილს ჩემი მეცადინეობის ანგარიშს. მოკლედ კი თქვენ გაცნობებთ თუ რა ვიმუშავე აქ, ბერლინში, რადგან დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ მეტად დაინტერესებული ბრძანდებით ტფილისის უნივერსიტეტის მიერ, გამოგზავნილი ქართველების შრომითა და მათი მეცადინეობით. ამიტომ ნებას ვაძლევ ჩემს თავს ორი წუთით დრო წაგართვათ და ჩემ შესახებ მოგახსენოთ.

მე ჩამოვედი ბერლინში 8 სექტემბერს, ჩავირიცხე უნივერსიტეტში და მეცადინეობას შევუდექი. პირველად ანთროპოლოგ ლუშანის ლაბორატორიაში ვმუშაობდი და მასვე, ლუშანს ვუსმენდი ლექციებს. პარალელურად ვუსმენდი ლექციებს და ვასრულებდი პრაქტიკულ მუშაობებს „Vorgeschichte“-ს და „Volkerkunde“-ს სხვადასხვა საგნებში. აგრეთვე, ვისმენდი ლექციებს ანატომიასა და პსიხოლოგიაში. ვმუშაობდი, აგრეთვე, პროფ. მ.შმიდტთან „Volkerkunde“-ს მუზეუმში (Ethnologische Übungen in Museum für Volkerkunde). ვაკვირდებოდი, აგრეთვე, პროფესორების ლექციების

კითხვის მეთოდებს და ვეცნობოდი სხვადასხვა მუზეუმს, რომლებსაც ჩემთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აქ, ბერლინში, მეცადინეობამ მე მეტად ნათლად გამირკვია ის გზა, რომელსაც უნდა ადგეს ანთროპოლოგია. ბუნდოვანი საკითხები ჩემთვის ნათელი შეიქმნა და მგონია, ვპოვე სწორი გზა, რომელსაც უნდა დაადგეს თანამედროვე ანთროპოლოგია. ეს გზა ჩემთვის უფრო გარკვეული შეიქმნა, როდესაც მე ანთროპოლოგიურს კონგრესს დავესწარი ტიუბინგენში (ამა წლის 12-5 აგვისტო). ამ კონგრესს დაესწრნენ გერმანიის ყველა გამოჩენილი მეცნიერი, რომლებიც „Vorgeschichte“, „Anthropologie“ და „Ethnologie“-ს დარგებში მუშაობდნენ. იყვნენ აგრეთვე სხვა სახელმწიფოების წარმომადგენლებიც. ამ კონგრესზე მე მოხსენებები წავიკითხე ბერლინის ანთროპოლოგების თხოვნით. პირველი მოხსენება იყო ვრცელი და შეეხებოდა „რუსეთის ანთროპოლოგიის განვითარებას და მის მიზანს“, მეორე მოხსენება იყო პატარა ბლუმენბახის კლასიფიკაციის შესახებ, სადაც ვარკვევდი თუ რად იხმარა ბლუმენბახმა წოდება „კავკასიური რასა“ (Kaukasische Rasse). ჩემს მეორე მოხსენებაში ვარკვევდი, რომ ბლუმენბახმა წოდება „კავკასიური რასა“ იხმარა ქართველი ქალის საპატივისაცემოდ. როდესაც ბლუმენბახმა კაცობრიობა ხუთ რასად დაჰყო (mongolische, amerikanische, kaukasische, malaiische und athiopische), სარჩულად ამ კლასიფიკაციას „თავის ქალა“ დაუდო. ბლუმენბახს ჰქონდა შეგროვილი აუარებელი თავის ქალები მთელი დედამიწის ზურგის ყოველი კუთხიდან. ამ უთვალავ „თავის ქალებში“ ბლუმენბახის ყურადღება მიიპყრო ქართველი ქალის თავის ქალამ, რომელიც ექიმმა აშმა გაუგზავნა და რომლის სილამაზე ყველა დანარჩენი

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

ტომების „თავის ქალებს“ სჯობდა, ამიტომ ბლუმენბახმა იხმარა წოდება „კავკასიური რასა“ და ამ რასას მიაკუთვნა ყველა თეთრკანიანი... ჩემს მოხსენებებს დისკუსიები არ გამოუწვევია. კონგრესის თავმჯდომარემ ვირხოვმა, ვრცელი სიტყვა წარმოსთქვა ჩემი მოხსენებების შესახებ, მაღლობა გამომიცხადა და გამოთქვა სურვილი, რომ გერმანელ მეცნიერებთან ერთად მჭიდრო კავშირს დავიკავებთ და მათთან ერთად ვიმუშავებთ. კონგრესზე კარგი შთაბეჭდილება იქონია ახალგაზრდა პროფესორმა ფიშერმა, რომელიც ანთროპოლოგიის ახალ გზაზედ ლაპარაკობდა. მე ბევრის წერით თავს არ შეგანწყენთ კონგრესის შესახებ და არც შეიძლება მისი მუშაობის გადმოცემა ამ ბარათით, მოკლედ მოგახსენებთ, რომ ანთროპოლოგების საყვარელია „ანტროპომეტრიულმა“ მეთოდმა დიდი რყევა განიცადა და თავი წამოყო ძალიან მაღლა ბიოლოგიურმა მეთოდმა, რაც ჩემს გულს ძალიან ახარებდა და ახარებს. ერთი სიტყვით მე ამ კონგრესმა ბევრი მასალა მომცა, ნათლად გამირკვია ანთროპოლოგიის ახალი გზა, მისი მიზანი და შემადგენლობა.

თქვენი პატივისმცემელი გიორგი ნიორაძე

P.S. კონგრესზე, სხვათაშორის, გამეცნო პეტერბურგელი პროფესორი, მითხრა, რომ თქვენ ძალიან კარგად გიცნობთ, მითხრა აგრეთვე, რომ მაქსიმ გორკისთან ერთად გამოცემს ჟურნალს. მთხოვა, თქვენთვის მოკითხვა გადმომეცა. სამწუხაროდ თავისი გვარი ისე ჩუმად თქვა, რომ ვერ გავიგონე. ამ ხანად, როგორც თვითონ გადმომცა, ლეიპციგში არის პროფესორად. ეტყობოდა ლაპარაკზე, რომ უფრო ისტორიკოსი უნდა იყოს.

ჰამბურგი, 20 მაისი, 1924 წ.

დიდად პატივცემულო ბ-ნ ალექსანდრე!

გიძღვნით გულწრფელ სალამს და გისურვებთ ყოველივე

კარგს... მე ახლა ჰამბურგის უნი-
ვერსიტეტში გადავედი, რადგან
აქ, ჰამბურგში საუცხოოდ არის
დაყენებული „Volkerkunde“ და
ამავე ნოდების მუზეუმი პირდა-
პირ საარაკოდ არის მოწყობილი.
მართალია, „Museum für Volkerkunde“

მეტად პატარა არის, მაგრამ დიდად

საინტერესო სისტემა და ახალი მოწყობილობა აქვს.

ლექციებს „Volkerkunde“-ში კითხულობს გამოჩენილი პროფესორი
ტილენიუსი. ეს უკანასკნელი არის მუზეუმის დირექტორიც.
ანთროპოლოგიაში ლექციებს კითხულობს პროფ. რეხე, რომელიც
ვენაში მიიწვიეს, მაგრამ ამ ზაფხულის სემესტრს ჰამბურგში რჩება.

„Volkerpsychologie“-ში არის პროფ. დანცელი. ასე რომ საერთოდ
მეტად კარგად არის დაყენებული ეს საგნები და მეც უფრო ამის
გამო გადმოვედი ბერლინიდან ჰამბურგში, თუმცა, ჰავა მეტად
მავნებელია ჩემთვის (ნესტიანია) და თანაც ბერლინთან შედარებით
სიძვირეა. მაშ ასე, ბ-ნ ალექსანდრე 15 მაისიდან მე უკვე ჰამბურგში
ვარ, თუ რამე დაგჭირდებათ, მომწერეთ და ყველაფერს დიდი
სიამოვნებით აგისრულებთ, მომიკითხეთ გაბო მისი ოჯახობით,

თქვენი პატივისმცემელი გიორგი ნიორაძე.

ჩემი მისამართია: Hamburg-Eppendorf, Erikastrasse 82IV b/lepen

ჰამბურგი, 19 ნოემბერი, 1924 წელი

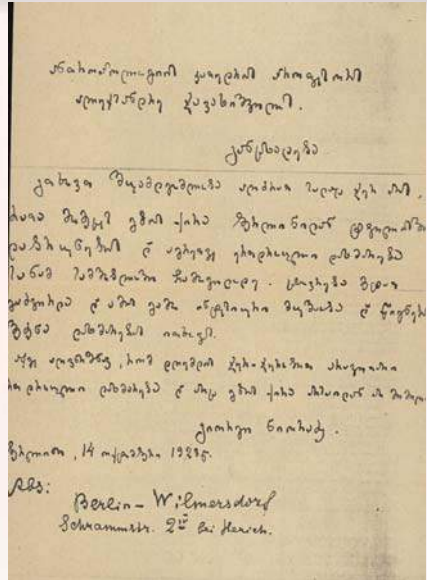
დიდად პატივცემულო ბატონო ივანე!

ბოდიშს ვიხდი თქვენ წინაშე, რომ დღემდის დამიგვიანდა
თქვენთან წერილის გამოგზავნა, მაგრამ ეს მით უფრო აიხსნება,
რომ მაინცდამაინც საყურადღებო არა მომხდარა რა ჩვენს
ცხოვრებაში. ახლა კი, როდესაც ზაფხულის სემესტრი თავდება,
ნებას ვაძლევ ჩემს თავს, ორი ნუთი დრო წაგართვათ და მოკლედ

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

მოგახსენოთ ჩვენი მეცადინეობის შესახებ. ვრცელს ანგარიშს ჩემი მეცადინეობის შესახებ 1923/24 აკადემიური წლის განმავლობაში დღესვე ვუგზავნი ანთროპოლოგიის კათედრის პროფესორს ბატონ ალექსანდრე ჯავახიშვილს.

ამ უკანასკნელ 1923/24 სასწავლო წლის განმავლობაში მე ვმეცადინებდი ბერლინში (ზამთრის სემესტრი) და შემდეგ კი ჰამბურგში პირველის მაისიდან (ზაფხულის სემესტრი). ჰამბურგი იმიტომ ავირჩიე, რომ აქ ანთროპოლოგია ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით უფრო კარგად არის დაყენებული, ვიდრე გერმანიის სხვა ქალაქებში და თანაც მუზეუმი საუცხოოდ, ახალსისტემაზედ არის მოწესრიგებული... მე მიზნად მქონდა, ბერლინში დისერტაცია დამეცვა, მაგრამ პროფესორი ლუშანი გარდაიცვალა, კათედრა დაობლდა და „ეგზამენების“ ჩაბარება და დისერტაციის დაცვა შეუძლებელი შეიქმნა. ამიტომ მე იძულებული ვიყავი სხვა ქალაქში წავსულიყავი. ამისათვის მე ავირჩიე გამბურგი და კიდევაც პირველი მაისიდან იქ დავსახლდი. აქ, გამბურგში, მოვათავე ჩემი შრომა და ივნისში წარუდგინე უნივერსიტეტს. ოფიციალურ რეფერენტად ფაკულტეტმა პროფესორი ტილენიუსი დამინიშნა და კორეფერენტად პროფესორი მაინჰოფი. 18 ივლისს უკვე სხდომა ჰქონდა ფაკულტეტს ჩემი დისერტაციის შესახებ და რეფერენტის და კორეფერენტის მოხსენება განიხილა. ჩემი შრომა, როგორც დისერტაცია, მიღებულ იქნა... ფაქტიურად ფაკულტეტის სხდომა მხოლოდ ნოემბერში მოხდება და მეც სწორედ ამ დროისთვის დამინიშნეს განსაკუთრებული კომისია „ეგზამენების“ ჩასაბარებლად. მანამდე კი მინდა ვიმეცადინო მუზეუმში, ვიღებ მონაწილეობას პრეისტორიული ნაშთების აღმოჩენაში და ამოთხრაში გამბურგის ახლოს... რაც შეეხება მატერიალურ

მხარეს, ძნელი წარმოსადგენია, თუ როგორ გაჭირვებას განვიცდი. აქ გერმანიაში ბევრი ფული დამეხარჯა, ლექციები მეტად ძვირია. მე ბევრი ლექცია მოვისმინე და ძვირი დამიჯდა. დისერტაციის ჰონორარი 300 მარკა არის. მე უკვე ნახევარი გადავიხადე 150

მარკა და მეორე ნახევარი როგორც იქნა მადროვეს. ძვირი დამიჯდა, აგრეთვე, დისერტაციის მანქანაზე დაბეჭდვა ექვს ეგზემპლარად, რომელსაც ფაკულტეტი ყოველივე მიზეზის გარეშე აუცილებლად ითხოვს. თუ რამე გამაჩნდა ტანისამოს-ფეხსაცმელი, ყველაფერი გავყიდე და მე თვითონ დახეული ფეხსაცმლით, რუსეთიდან ჩამოტანილ გახუნებულ ტანისამოსში დავდივარ. აქ გამბურგში არც ერთი ქართული და არც რუსი დღემდის არ მინახავს და არავისგან ერთი პფენინგის დახმარების იმედი არა მაქვს...

ბრძანდებოდეთ მხნედ და გისურვებთ ხანგრძლივ ნაყოფიერ მუშაობას საქართველოს უნივერსიტეტის ასაყვავებლად.

დავშთები თქვენი პატივისცემელი გიორგი ნიორაძე“.

(საქ.სსრ ორცსა, ფ. 471, ანან. 1, საქმე 156, ფურც. 6-11).

Hamburg, Eichenallee 4.7. IX.1924

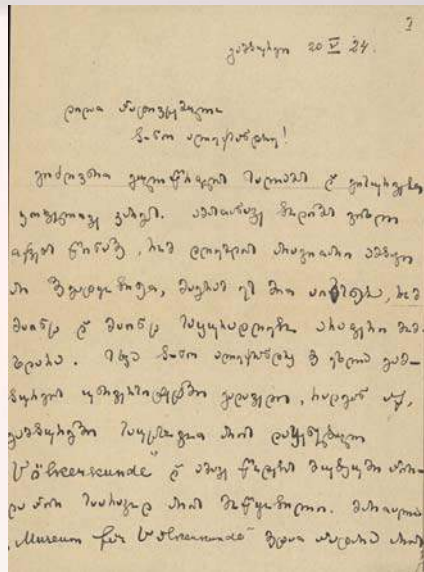
ჰამბურგი, 7 სექტემბერი, 1924 წელი

ძმაო გიორგი!

დღეს მივიღე შენი წერილი და მეტად გამიხარდა. ტფილისიდან არც მე მიმიღია კარგა ხანია არავითარი ამბავი... ამ ოთხი თვის წინათ უნივერსიტეტმა გამომიგზავნა 51 დოლარი და მას აქეთ სრულიად არც არაფერს გზავნიან და არც არაფერს იტყობინებიათ. პირდაპირ სასონარკვეთილებას ვარ მიცემული, რა ვქნა არ ვიცი.

დღიურები

ერთ თვეზე მეტია, რაც აღარ ვსადილობ და შავი პურით ვიკვებები. ბინის ქირა არ გადამიხდია და დიასახლისი პირდაპირ მახრჩობს. ამ ერთი კვირის წინათ, როგორც იქნა დიდის ხვეწნით, დიდის ვაიუბედურებით ვიშოვე სამუშაო „პორტზე“. გემი იყო გადმოსატვირთი. ორი დღე კარგად ვიმუშავე. მესამე დღეს დამეცა ყუთი ფეხზე და კინალამ ორი თითი სრულიად მომწყვიტა. ახლა ვზივარ სახლში ფეხგასიებული და მუშაობა არ შემიძლია. როგორც მოვჯობინდები იქნებ სხვა რამე სამუშაო ვიშოვო, მაგრამ ამ დასაქცევში კაცი ხეირიანს სამუშაოს ვერ იშოვის. მდგომარეობა მეტად აუტანელია. ენით გამოთქმელ გაჭირვებაში ვარ ჩავარდნილი. როგორ იქნება ჩემი საქმე შემდეგში არ ვიცი. გიორგი თუ ძმა იყო მოიწერე ხოლმე ჩქარჩქარა. თუ რამე გაიგო ტფილისიდან, მეც შემატყობინე. იყავი ყოჩაღად, გულს ნუ გაიტეხავ,

შენი გიორგი

ჰამბურგი, 2 მარტი, 1925 წელი

დიდად პატივცემულო ბატონო ივანე!

ამ მიმდინარე ზამთარის „სემესტრის“ დასაწყისში, პირველს ნოემბერს, დავიცავი ჩემი დისერტაცია: „*Der Schamanismus bei den sibirischen Volkern*“ და ჩავაბარე ყველა „ეგზამენები“, რომლებიც ფაკულტეტმა მომთხოვა. სახელდობრ: 1. *Volkerkunde*, როგორც *pt Haufach*, სადაც შედის ანთროპოლოგია და პრესიტორია, 2. გეოლოგია პალეონტოლოგიით და 3. *Erziehungswissenschaft* პსიხოლოგიით.

დამაბეჭდვინეს 200 ცალი ზოგირითი თეზისი ჩემი შრომიდან. ერთს ასეთს ეგზემპლარიას ამ წერილთან გიგზავნით.

ყველა „ეგზამენები“ ერთ დღეს ერთბაშად ჩამაბარებინეს. დილის 8 საათიდან ნაშუადღევს 2 საათამდის.

შემდეგ მიმინვიეს ფაკულტეტის სხდომაზე და ოფიციალურად გამომიცხადეს დისერტაციის დაცვისა და „ეგზამენების“ ჩაბარების შესახებ. პრედიკატი „sehr lobenswert“ მივიღე. აქ ბევრი „ცერემონიები“ სცოდნიათ, რაზედაც მე სრულიად წარმოდგენა არ მქონდა და მოულოდნელი იყო. გონორარი მეორე ნახევარი მაპატიეს, რადგან დისერტაცია კარგი გამოდგა. ასე რომ, მე მარტო ერთი ნახევარი გადავიხადე თავიდანვე, როდესაც დისერტაცია წარვადგინე, რაც აუცილებელი იყო.

ჩემი შრომის დაბეჭდვა პროფ. ტილენიუსმა უკვე მთხოვა გერმანიის ანთროპოლოგების საზოგადოების ორგანოში, რომლის რედაქტორად თვითონ არის და რომელიც ჩემს ოფიციალურ რეფერენტად იყო დანიშნული.

დღეს მე ისევ ჯერჯერობით გამბურგში ვარ. ვმუშაობ ცოტაცოტას, რაც გამენწყობა და მაქვს მეტად დიდი სურვილი სამშობლოში დაბრუნებიდ, მაგრამ უსახსრობის გამო ვერ ვახერხებ

პატივისცემით,
გიორგი ნიორაძე

ჰამბურგი, 2 მარტი, 1925 წელი
დიდად პატივცემულო ბ-ნ ივანე!

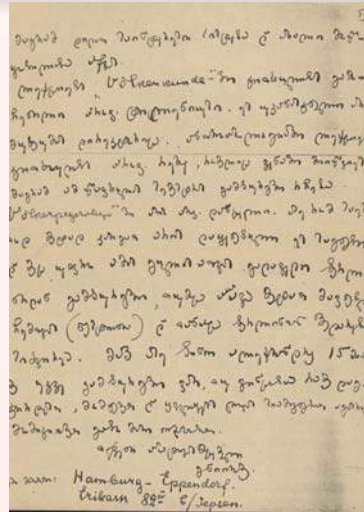
ბევრჯერ დავაპირე ბარათის გამოგზავნა, მაგრამ ყოველთვის მეხატრებოდა, რადგან თქვენ აუარებელი საქმეები გაქვთ და არ მინდოდა თქვენთვის დროის წართმევა. დღეს კი ბოდიშს ვიხდი

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

თქვენ წინაშე და გთხოვთ მაპატიოთ, თუ რომ ვკადნიერდები და ჩემის წერილით კიდევ განუხებთ.

როგორც ამას წინათ გწერდით, ბ-ნივანე, მე დღეს ისევ გამბურგში ვიმყოფები, სადაც დისერტაცია დავიცავი და სადოქტორო გამოცდები ჩავაბარე. ჩემს შრომას ბეჭდავს გერმანიის ანთროპოლოგიურ-ეთნოლოგიური გამომცემლობა **Streecker und Schroder**

Stuttgart-ში. პირველი გამოცემა ხუთი ათასი ცალი დაიბეჭდა ახალი ქარტით, რომელიც აქ შევადგინე და მრავალი სურათით. ამ დღეებში უკვე ველოდები კორექტურების მიღებას. პირველად მინდოდა დაბეჭდვა ჟურნალში "Archiv fur Anthropologie", რომლის რედაქტორი პროფ. ტილენიუსია და რომელმაც მთხოვა მისთვის გადამეცა ჩემი შრომა, მაგრამ ბოლოს ვიფიქრე და გადავწყვიტე ცალკე წიგნად გამოცემა, რადგან მრავლად დასურათებული შრომა ქარტით, ჟურნალს არ შეეფერება და თანაც ნაწყვეტ-ნაწყვეტ ჟურნალში დაბეჭდვა არ იყო სასურველი. ასე რომ, ახლა ჩემი შრომა ცალკე წიგნად გამოვა და ამ მოკლე ხანში გათავდება დაბეჭდვა.

რაც შეეხება ჩემს დაბრუნებას საქართველოში, უნდა აღვნიშნო, რომ სულით და გულით ვარ მონადინებული, მაგრამ სამწუხაროდ ვერ ვახერხებ უფულობის გამო.

თებერვლის პირველ რიცხვებში ანთროპოლოგიის კათედრის პროფესორს ბ-ნი ალექსანდრე ჯავახიშვილს ხელმეორედ გამოვუგზავნე განცხადება და ცალკე წერილითაც ვთხოვდი, რომ შუამდგომლობა აღედრა და იქნებ როგორმე მოეხერხებინა სამგზავრო ფულის გამოგზავნა, მაგრამ დღემდის არაფერი უპასუხია და მეტად გამოურკვეველს მდგომარეობაში ვარ, არ ვიცი როგორ მოვიქცე.

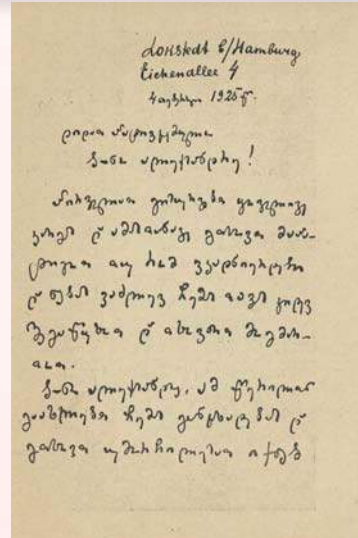
ეხლა, ბ-ნ ივანე, თქვენ იმიტომ განუხებთ, რომ იქნებ როგორმე გამაგებინოთ საქმის მდგომარეობა. აგრეთვე, მეტად დამავალეხთ, თუ თქვენს რჩევას გავიგონებ. მე ისე მოვიქცევი, როგორც თქვენ მი-რჩევთ. იქნებ, როგორმე მაცნობოთ შესაძლებელია კიდევ თუ არა ჩემი

აქ გერმანიაში დარჩენა, თუ შესაძლებელია სანამდის? მივიღებ თუ არა გზის ქირას? თუ მივიღებ როდის? მე კიდევ დიდ ბოდიშს ვიხდი თქვენს წინაშე, ბ-ნ ივანე, შენუხებისათვის, მაგრამ მე მეტი გზა არ მქონდა. ამიტომ გთხოვთ კიდევ მაპატიეთ, თუ ჩემი წერილით დრო წაგართვით.

აგრეთვე მსურს ერთი საკითხი გამოვარკვიო. უნივერსიტეტის კანცელარია გზავნის ხოლმე ჩემს სახელზე ემუხვარის და ნანეიშვილის ფულს. უკანასკნელი კარგა ხანია საფრანგეთში გადასახლდა. ნასვლისას დამიბარა მისი ხვედრი ფული ალექსანდრე ქორქიასთვის გადამეცა ხოლმე (Alexander korkia. Berlin-Charlotten- burg Witzlebenstr, 33). მე, რასაკვირველია, რამდენიმეჯერ გადავეცი ნანეიშვილის ხვედრი ფული ქორქიას, რომლის ხელწერილები უნივერსიტეტის კანცელარიაში უკვე გამოვგზავნე. ამ ფულების მიღების შესახებ თვით ნანეიშვილი არაფერს იწერება და არც ფულის მიღების ხელწერილებს გზავნის. ქორქიას ბევრჯერ ვთხოვე მოეთხოვა ნანეიშვილისთვის ფულის მიღების ხელწერილები. ქორქია ყოველთვის მპირდებოდა დღეს-ხვალ მიიღებო, მაგრამ ცდამ უნაყოფოდ ჩაიარა. უკანასკნელად კი აღარც ქორქია იძლევა რამე პასუხს და მე არ ვიცი ის კიდევ ბერლინში იმყოფება თუ არა. ამის შესახებ ბევრჯერ ვაცნობე უნივერსიტეტის კანცელარიას და ვთხოვდი, ან გაეგებინებინა ჩემთვის ნანეიშვილის მისამართი და ან მის ხვედრს ფულს ჩემს სახელზე ნუ გზავნიდა (იხილე ჩემი წერილები კანცელარიაში 15 ოქტ. 1924 წ. 18 ნოემბ. 1924

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

ნ., 7 ქრისტ.1924 წ. 3 თებ.1925 წ.), მაგრამ კანცელარია, მიუხედავად ამისა, მაინც გზავნის ჩემს სახელზე ნანეიშვილის ფულს. დღეს ნანეიშვილის ფული ჩემთან არის უკვე 193 2/3 დოლარი. მე მეტად უხერხულ მდგომარეობაში ვარ. რა ვუყო ამ ფულს არ ვიცი. ქორქია პასუხს არ იძლევა და არ ვიცი თუ კიდევ არის ბერლინში. ნანეიშვილის მისამართი მე არ ვიცი და არც არაფერს მწერს. რა ვქნა არ ვიცი. დიდად დამავალებთ თუ ამის შესახებ რამეს გამაგებინებთ, თუ რა ვუყო ნანეიშვილის ფულს. ემუხვარი კი რომელიც ჩეხოსლოვაკიაში ცხოვრობს Tschechoslowaki, Panu w. Emuchwari. Praha-Ouvaly, 377) ყოველთვის ღებულობს მის ხვედრ ფულს და მის ხელწერილებს თავ თავის დროზე ვუგზავნი ხოლმე უნივერსიტეტს.

პატივისცემით,
გ. ნიორაძე

**უნივერსიტეტთან დატოვებულს ფილოსოფიის დოქტორს
გიორგი ნიორაძეს
20 მარტი, 1925 წ.**

თქვენი 2 მარტის დანერილი წერილი მივიღე ამ ოთხი დღის წინად და გაცნობებთ, რომ გამგეობის ყოველნაირი ცდის მიუხედავად, რომ თქვენთვის დასაბრუნებელი საგზაო ფული მიგველო უნაყოფო აღმოჩნდა, რადგან განათლების კომისარიატს ამისათვის საშუალება არ აღმოაჩნდა. მე მოველაპარაკე საქართველოს მუზეუმის დირექტორს ნოე ყიფიანს და ვთხოვე, რომ თქვენ საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების გამგედ ყოფილიყავით დანიშნული და თანაც თუ შესაძლებელი იქნებოდა მუზეუმს

გაელო თქვენი დაბრუნებისათვის
საჭირო ფული. ეს მოხერხდა კიდ-
ეც და თქვენ დანიშნული იქნებით
საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრ-
აფიული განყოფილების გამგედ
და თუ ამაზე თქვენ თანხმობ-
ას მაცნობებთ ტელეგრამიტ გა-
დმოგეგზავნებათ სამგზავრო ფუ-

ლი-300დან- 400 მანეთამდე.

ჩემი მიზანი იყო თქვენ სამეცნიერო მუშაობის შესაძლ-
ებლობა გქონოდათ დანესებულებაში, რომელიც მდიდარ მა-
სალას შეიცავს და გემოლვანათ არჩეულ აპარებზე სათანადო
პირობებში. ეს თქვენ საშუალებას მოგცემთ არსებობის საღსარი
იქონიოთ და სამეცნიერო მუშაობისთვისაც ხელსაყრელი
პირობები გქონდეთ. როდესაც ჩამოხვალთ და ყველა საბუთებს
სამეცნიერო ხარისხის შესახებ და დისერტაციას ჩამოიტანთ,
ვეცდები სათანადო აკადემიური გზით უნივერსიტეტშიც
მოგაწყოთ. გთხოვთ თქვენი თანხმობის პასუხი ტელეგრამით
მაცნობოთ. ნანეიშვილსათვის გადასაგზავნი ფული 3/2 193
დოლარი გთხოვთ გამგეობას განსაკუთრებულ განკარგუ-
ლებამდე არ გადაუგზავნოტ, რაკი ის ცნობებს აღარ იძლევა.
თქვენი ბედნიერი ცხოვრების და წარმატების მოსურნე

ივანე ჯავახიშვილი

Berlin-Friedenau

Niedstrasse 7 II b/Kuhn

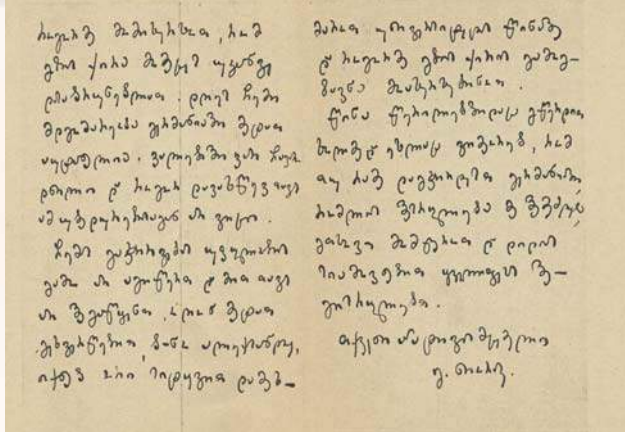
4 მაისი, 1925 წელი

დიდად პატივცემულო ბ-ნ ივანე!

სანამ ამ წერილს მოგწერდით, მე ძლიერი სულის ბრძოლა
განვიცადე, რადგან არ მინდოდა თქვენი, ისედაც აუარებელი

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

საქმით დატვირთულ ადამიანის შეწუხება. მაგრამ, რადგანაც, ყოველივე იმედი თქვენზეა დამყარებული და მწამს, რომ თქვენ, ჩემზე გული შეგტკივათ, რადგან ყოველ სამეცნიერო დარგში მომუშავე

ქართველის წინამძღოლი და პატრონი ბრძანდებით, ამიტომ ნებას ვაძლევ ჩემს თავს ეს მოკლე ბარათი მოგწეროთ.

თქვენმა წერილმა, რომლიდანაც შევიტყვე, რომ თქვენ გიშოვიათ ჩემთვის საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების გამგის ადგილი, მე მეტად გამახარა და ენერგია გამიორკეცა. მე მაშინვე გაცნობეთ, რასაკვირველია, ტელეგრამით და, აგრეთვე, წერილით ჩემი თანხმობის და ღრმა გულითადი მადლობის პასუხი. მაგრამ სამწუხაროდ, დღემდე მე არავითარი ცნობა არ მაქვს მუზეუმიდან. თქვენ მე მაშინ მწერდით, რომ მე მუზეუმი ტელეგრამით სამგზავრო ფულს გამომიგზავნიდა. მე კი ჯერჯერობით არც ფული მიმიღია და არც არაფერი ისმის მუზეუმის მხრივ.

ამ წერილს იმიტომ გწერთ ბ-ნ ივანე და იმიტომ განუხებთ, რომ ვიცი თქვენი კეთილი გულის ამბავი არ გამირისხდებით და ჩემს მდგომარეობას კი მეტად უშველით, თუ როგორმე მოაგონებთ მუზეუმის დირექტორს ბ-ნ პროფ. ნოე ყიფიანს ჩემი საქმის მდგომარეობას. მე ამ მაისის ბოლო რიცხვებში უეჭველად ვაპირებ სამშობლოში დაბრუნებას. ვიმედოვნებ, აგრეთვე, რომ ამ დროისთვის ჩემი შრომის ბეჭდვაც მოთავდება Stuttgart-ში და ჩემს ხანგრძლივ დარჩენას აქ, გერმანიაში, მეტი მიზანი არ აქვს. თანაც მე ღრმად მოხუცებული დედ-მამა მყავს და მათგან არავითარი ცნობა არ მაქვს და მეტად დაჯავრიანებული ვარ.

თქვენი ბედნიერი ცხოვრების და ყოველივე კარგის მოსურნე,

გიორგი ნიორაძე

უნივერსიტეტთან დატოვებულს
გიორგი ნიორაძეს
7 მაისი 1925 წ. ტფილისის სახე-
ლმწიფო უნივერსიტეტი

თქვენ ამ დღეებში მიიღებთ იმ ფულს, რომელიც მუზეუმმა უკვე გადმოგიგზავნათ. რადგან მხოლოდ განსაზღვრული თანხის გაგზავნა შეიძლება საზღვარგარეთ უნებართვოდ, თქვენი ფულის გამოგზავნა დაგვიანდა სხვადასხვა დაწესებულებაში ნებართვის მიღების გამო. ნანეიშვილის ხვედრი ფული, რომელიც თქვენთან ინახება, უნდა გაანაწილოთ უნივერსიტეტთან დატოვებულების მიხედვით ახმეტელსა და სევერიან ბუაძეს შორის თანაბრად და აცნობოთ მათ, რომ უნივერსიტეტი ამ ფულს აძლევს ერთდროული დახმარების სახით. ნენეიშვილი და ემუხვარი ამორიცხულნი არიან უნივერსიტეტთან დატოვებულების სიიდან ა.წ. 1 მაისიდან და მათ ფული აღარ გამოეგზავნებათ.

თქვენი სადისერტაციო შრომის ბეჭდვა უკვე დამთავრებული იქნება და რაც ჩქარა გამოემგზავრებით, სასურველია ჩვენთვის. თქვენი კეთილის მოსურნე

ივ.ჯავახიშვილი

**Dr. M. Achmeteli, Breslau, Piastenstr. 34 b/Muller
SeverianBuadze, Halle (saale), Zinksgartenstrasse 7II b/Quente
Berlin-Friedenau
Niedstrabe, & II b/Kuhn**

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

12 მაისი, 1925 წ.

დიდად პატივცემულო ბ-ნ ივანე!

გუშინ, 13 მაისს, მივიღე საქართველოს მუზეუმიდგან თქვენის თაოსნობით გამოგზავნილი 150 (ას ორმოცდაათი) დოლარი, რის შესახებ თქვენ წინაშე ჩემს მიერ მადლობის თქმებით გამოუხატავს სიძნელეა. გეტყვით მხოლოდ, რომ კეთილი საქმენი სამუდამოდ და ღრმად რჩებიან ჩემს გულში, მიორკეცებენ ენერგიასა და იმედს სამშობლოს წმინდა შრომისთვის.

ახლა ბ-ნ ივანე, რადგან სამშობლოში დაბრუნების საშუალება მომეცა, უეჭველად ამ თვის ბოლო რიცხვებში გამოვემგზავრები ბერლინიდან საქართველოში.

ჩემს წიგნსაც მგონია ამ დროისთვის უკვე მივიღებ. სწორედ დღეს მომივიდა გამომცემლობისგან ჩემს წერილზე პასუხი, საიდანაც ჩანს, რომ საქმე მალე უნდა მოთავდეს.

თქვენი ბედნიერი ცხოვრების და ყოველივე კარგის მოსურვნე

გიორგი ნიორაძე

Berlin-Friedenau

Niedstrabe, & II b/Kuhn

30 მაისი, 1925 წ.

ღრმად პატივცემულო ბ-ნ ივანე!

თქვენი წერილი, ამ თვის შვიდში გამოგზავნილი, მივიღე და მოგახსენებთ დიდ მადლობას. პასუხის გამოგზავნა დამიგვიანდა, რადგან ჩემი წამოსვლის დრო გამორკვეული არ მქონდა. "Streck-er und Schroder" დანაპირებ ვადაზე ჩემი წიგნი ვერ გამომიგზავნა და მეც ყოველდღე გამოურკვეველ მდგომარეობაში ვიყავი. დღეს მივიღე პასუხი და, აგრეთვე, პროსპექტები, რომლებიდანაც ორ ცალს თქვენ გიგზავნით.

გამომცემლის წერილიდან ჩანს, რომ რამდენიმე ცალი ჩემი წიგნი უკვე ჩემთვის გამოუგზავნიათ და ხვალ მივიღებ, ხვალვე ერთს

ცალს საკუთრად გამოგიგზავნით, ბ-ნ ივანე, და გთხოვთ მიიღოდ ნიშნად ღრმა პატივისცემისა. ორი დღის შემდეგ მეორე ცალს უნივერსიტეტის წიგნსაცავს გამოუგზავნი. ერთად არ მინდა ორივე გამოვაგზავნო რადგან საზღვარზე ორს ერთნაირ წიგნს არ უშვებენ

ხოლმე.

მე წამოსასვლელი ვიზა ჩვენი მთავრობისაგან უკვე ავიღე. ხვალ მგონია ავიღო დანარჩენი სათანადო ვიზები და ამ ერთ კვირაში უსათუოდ გამოვემგზავრები.

ნანეიშვილის ფული, რომელიც ჩემთან ინახებოდა, იმ წუთშივე, როგორც კი ცნობა მივიღე, გავუნაწილე ახმეტელს და ბუაძეს. თითოეულ მათგანს ერგო 144 დოლარი. ფული 19 მაისს უკვე მიღებული ჰქონდათ, რის შესახებ ხელწერილები და ანგარიში უნივერსიტეტს უკვე ამ თვის 21-ში გამოვუგზავნე. ემუხვარსაც, რომელიც ჩეხოსლოვაკიაში ცხოვრობს, უნივერსიტეტის ცნობა უკვე გადავუგზავნე. **Tschechoslowakei, Dominikaner Kloster, Leitmeritz.**

კიდევ ჩემი გულწრფელი და უღრმესი მადლობა ბ-ნ ივანე, იმ კეთილი საქმისათვის, რომელიც თქვენ მე დამდევით, თუ არ მოვკვდი ვეცდები ყველაფერი ღირსეულად დავაფასო.

თქვენი ყოველივე სიკეთის მოსურნე
გიორგი ნიორაძე

დღიურები

ამონარიდები საველე-არქეოლოგიური გათხრების დროს წარმოებული დღიურებიდან

სამგორის ექსპედიცია ციკნის გორა

1 ოქტომბერს ავიღეთ ყორღნის გეგმა. ვიყავით: ვასილ გაბაშვილი (ინჟინერ-ტოპოგრაფი), ო. ტყეშელაშვილი და ელგუჯა გოგაძე.

10 ოქტომბერს ვიყავით “ციკნის გორაზე”, გვყავდა ფოტოგრაფი, გადავიღეთ სურათი და დავსვით ოთხი ბოძი.

28 ოქტომბერს აიღეს გეგმა პირველი ყორღნის (მომყოლი გორა), გეგმის გადაღება ვერ დამთავრდა. ყორღანი ძალზე დაზიანებულია. ეტყობა, რომ ის სხვადასხვა მხრიდან უთხრიათ, სხვადასხვა დროს. ყორღანს თითქმის დაკარგული აქვს თავისი პირველი ფორმა, ამიტომ ძნელდება მისი “ცენტრის” დადგენა.

31 ოქტომბერს დამთავრდა ყორღან “მომყოლი გორის” გეგმის

გადაღება, გადაიღეს სურათები ოთხივე მხრიდან.

6 ნოემბერს დავზომეთ ყორღანი. “დავხაზეთ”. გავავლეთ ზოლები სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით და აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით. უნდა ავიღოთ მინა მეტად ფართო “ტრანშეას” სამუშაოებით. ტრანშეას ზომა სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით უნდა იყოს 16 მეტრი (სიგანე),

აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით 7მ, ვივარაუდოთ დიამეტრი 60მ. “ტრანშეები” უნდა მოხვდეს ერთი მეორის პერპენდიკულარულად.

საღამო ხანს გავედით ახალ სოფელში. ვინახულეთ კოლმეურნეობის თავმჯდომარე და პარტკომის

მდივანი. მუშებზე უარი გვითხრეს. დავურეკეთ რაიკომის მდივანს. დაგვპირდა, მუშები 7 ნოემბრიდან გეყოლებათო. ამინდი საუცხოოა. ახალ სოფლიდან ნავედით სართიჭალაში, მაგრამ მუშების საქმე მაინც ვერ მოვაგვარეთ.

10 ნოემბერს ნავიდნენ საგარეჯოში (ო. ტყეშელაშვილი, რ. აშრა და ე. გოგაძე) და ინახულეს რაიკომის მდივანი, რომელიც დაჰპირდა დახმარებას.

12 ნოემბერს დაინყეს მუშაობა ველზე (ყორღის გათხრა). წინასწარ შემუშავებული გეგმის მიხედვით დაინყეს ტრანშეის გაყვანა სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. ო. ტყეშელაშვილი ნავიდა გომბორში და ჩამოიტანა ხის მასალა. დაინყეს მიწურის გაკეთება. მუშები – 11 კაცი.

13 ნოემბერს დაამთავრეს მიწური. თხრიან ყორღანს. ამინდი მეტად ცუდია, წვიმა და ქარი.

14 ნოემბერს ისევ წვიმა და ქარი.

15 ნოემბერი მეტად ცივა. მოვიდა თოვლი. მუშები არ მიდიან სამუშაოდ სიცივის გამო.

16 ნოემბერს ნავიდნენ სამგორში. იშოვეს 16 მუშა. თხრიან ყორღანს.

20 ნოემბერი

ილო (მოხუცი) ამბობს: “აღმოსავლეთით მოჩანს ლეკის მთები (თოვლით დაფარული), უფრო ახლოს მოჩანს ცივი გომბორი, შემდეგ სამხრეთით იალნო. იალნოს იქეთ და აქეთაც ძირში ცხოვრობენ

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

ფშავები. ცივგომბორის იქეთ კახეთი, აღმოსავლეთით ყაზანიანი, ყაზანიანის შემდეგ ქოჩორა, ქოჩორას თავზე ბაყალა სერი.”

თუ ჩვენ ყორღნის თავზე დავდგებით და აღმოსავლეთისკენ გავიხედავთ, დავინახავთ თოვლით დაფარულ ლეკების მთებს. აქაურმა მცხოვრებლებმა ისიც კი იციან, რომ ამ მთებს იქეთ არის მახაჩკალა, ე.ი., ყორღნიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით ცივი გომბორის მთებია, ხოლო ჩრდილოეთით იალნოს მთები, სამხრეთ-აღმოსავლეთით ყაზანიანის მაღლობები, ხოლო სამხრეთით ქოჩორა (ხევებით დაჭრილი მაღალი სერები). ქოჩორას თავზე მდებარე სერებს კი უწოდებენ ბაყალას სერებს. ეს მითხრა ილომ. საღამოს ბინაზე მოვიდა მეზობელი და იმან გვითხრა, რომ ჯერ არის ბაყალას სერები და მერე ქოჩორა, ე.ი. ქოჩორა არის მაღლა. დღეს მოიტანეს შეშა 3 კუბ.მეტრი, აგრეთვე, წერაქვის ტარები.

21 ნოემბერი

საშინელი ქარია. მუშები უარს ამბობენ მუშაობაზე. დღეს კვირა დღეა. მძლოლს მანქანა გაუფუჭდა. ვბრუნდები თბილისში.

26 ნოემბერი

ძალიან ცივა, უბერავს ქარი სამხრეთიდან. ნაშუადღევს ნისლია. მუშები მიწას იღებენ ოთხივე მხრიდან. გვყავს სულ 37 (?) მუშა. ყორღნის მიწას არავითარი ფენები არ ეტყობა. ნაყარი მიწა სხვადასხვა ფერისაა, ნაცრისფერი (მუშები ამ მიწას უწოდებენ დამწვარ მიწას), შავი და მოყვითალო. ალაგ-ალაგ გვხვდება დიდი ზომის რიყის ქვები. ტოპოგრაფის მიერ დანიშნული ცენტრი რჩება ხელუხლებლად. ამ ნიშანს ვტოვებთ პრიზმაზე, რომლის გვერდი უდრის 2,5 მ.

27 ნოემბერი

მუშაობს 44 კაცი. დილიდანვე უბერავს ძლიერი ქარი დასავლეთიდან. ამიტომ მუშაობა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ სამხრეთითა და აღმოსავლეთით. სამხრეთით ყორღნის ძირზე აღმოჩნდა ქვების წყობა. მე როდესაც ვინახულე ქვები უკვე ამოყრილი იყო და მათი მდებარეობა ვერ გავარკვიე. სამხრეთით

ვიპოვეთ ტუფისგან გაკეთებული და კარგად გათლილი ჯერ კიდევ გაურკვეველი დანიშნულების ნივთი: ცალი გვერდი ბრტყელია, მეორე მომრგვალებული ქვას აკლია. ვიპოვეთ, აგრეთვე, ჟანგისგან მთლიანად გამწვანებული პატარა რგოლი, არ ვიცით სპილენძია თუ

ბრინჯაო. სამხრეთითა და აღმოსავლეთიდან გამოჩნდა ისეთი ფენები, რომლებიც თეთრად არის შეფერადებული, შეჭრელებული, მიუყვება ზოლები, მეტად მაგარია, ბარვა არ შეიძლება და მის მოსანგრევად მუშები წერაქვს იყენებენ. ამ თეთრად შეჭრელებულ მიწას მკვეთრი დაქანება ეტყობა. ნათლად ემჩნევა, რომ ამნაირი მიწა ყოფილა თავდაპირველად დაყრილი. ეს მიწა ცოტათი აყალო მიწასაც გვაგონებს. ამ მიწაზე შემდეგ დაუყრიათ მონითურო ფერის მიწა. ჩვენი შთაბეჭდილება ასეთია: ყორღნის გაკეთების დროს ჯერ მოუტანიათ ერთნაირი ხარისხის მიწა (თირი, შეჭრელებული). ამ მიწით გაუკეთებიათ პატარა, მაგრამ მაინც მოზრდილი ყორღანი და ამ ყორღანზე ზემოდან დაუყრიათ ბევრი მიწა და გაუზრდიათ ყორღანი. საერთოდ ისეთი შთაბეჭდილება არის, რომ ყორღანზე სხვადასხვა ადგილიდან მოტანილი მიწაა დაყრილი.

ჩვენთან მოვიდა სამგორის მთავარი გეოლოგი. მან თქვა, რომ ჯანელიძემ ძველი აზრი შეცვალაო. ანუ, თქვა, რომ მეოთხეული პერიოდის კონგლომერატი ნიადაგის ქვემოთ უნდა იყოს, მერე მაიკოპიო, მერე მესამეული პერიოდის დასასრულიო. ეტყობა, რომ ეს კონგლომერატი უნდა იყოს ზღვის დანალექი. ეს დანალექები კარგად არის გამიშვლებული ქოჩორას ძირისკენ, იქ, სადაც ღარის წყარო და ფარეხებია.

მე ნავიყვანე ილო დურგლიშვილი და ვინახულეთ ე.წ. "ნატახტარი". ილო ამბობს, რომ ნატახტარი ოთხ ადგილას არისო. ის "ნატახტარი", რომელიც მე ილომ მიჩვენა, არაფრად მომეწონა. სამხრეთის

დ ღ ი უ რ ე ბ ი

მიმართულებით ვითომ გზასავით რაღაცა მიუყვება, მაგრამ “ნატახტარი” მაინც ბუნებრივია და არქეოლოგიურად სრულებით არ არის საინტერესო.

შემდეგ ვინახულეთ ძველი სასაფლაო, ამ ადგილს უწოდებენ აკლდამებს. ილო ამბობს, რომ აქ იღებდნენ ტინას (ბრტყელ ქვებს) და რაღაც ბოგირებზე იყენებდნენო. აკლდამებში პოულობდნენ რგოლებს, თავსაკრავის ქინძის თავებსო. ძვლები კი ძალიან დიდიაო.

ეს აკლდამები კარგად იციან სართიჭალის მცხოვრებლებმა. საჭიროა გათხრა.

....

¹გიორგი ნიორაძის ბიოგრაფია იხ. რუბრიკა “საქართველოს ღვანღმოსილ არქეოლოგებში”, გვ. 256

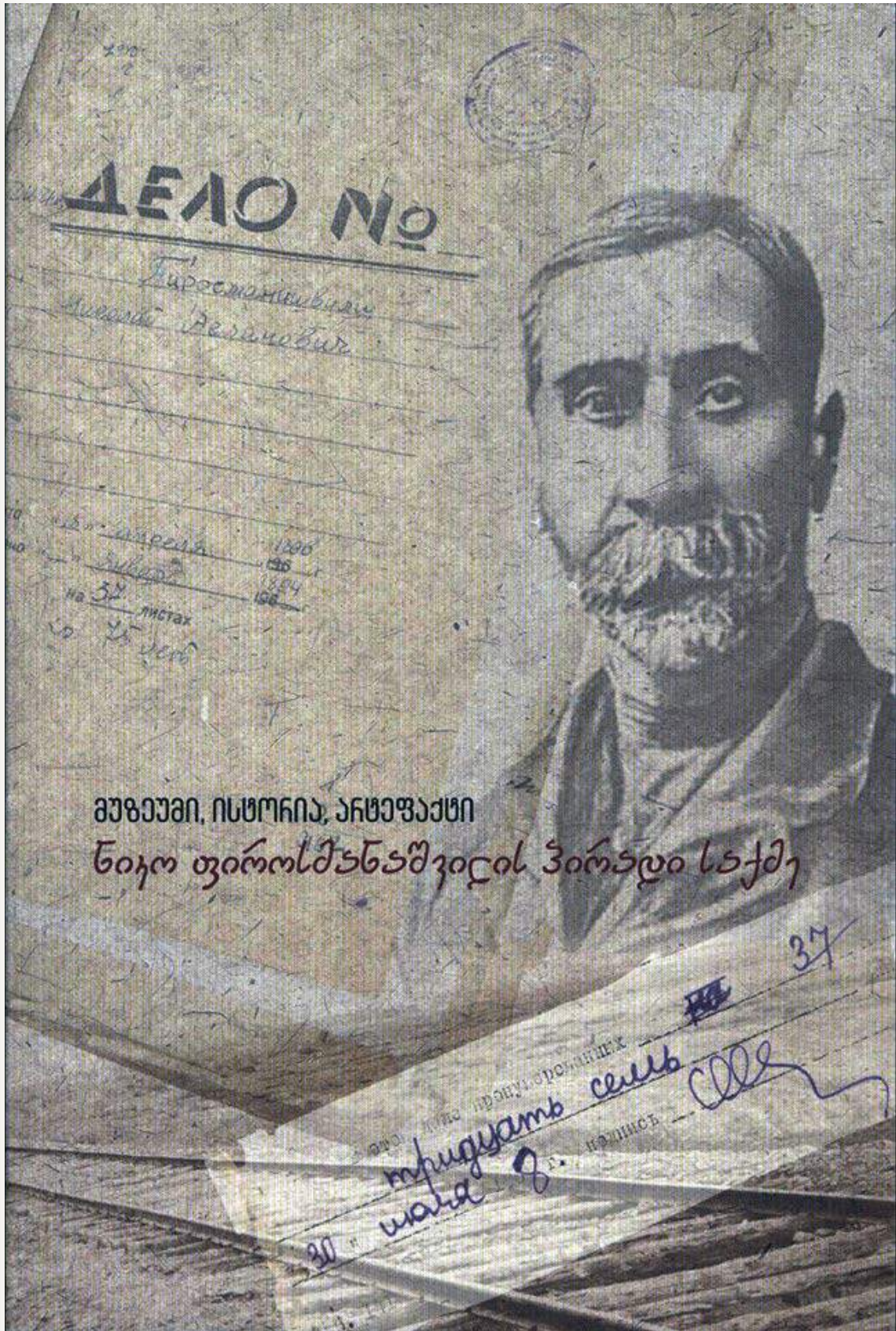
მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი

ნიკო ფიროსმანიშვილის პირადი საქმე

ნიკო ფიროსმანიშვილის პირადი საქმე — საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს სერიული გამოცემა (სერია — მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი). რედაქტორი — ნიკოლოზ ანთიძე; კრებული შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს ირმა დოლიძემ და გვანცა გეგეჭკორმა; ტექსტის ავტორი — აკა მორჩილაძე; თარგმანი — თამარ სანთელაძე; სტილისტური რედაქტორი — ნინო ხუციშვილი; რუსულ ტექსტზე იმუშავა მაია ჩოლოყაშვილმა. გვერდების რაოდენობა — 84; თბილისი, 2015.

გამოცემა მოიცავს ნიკო ფიროსმანის ორ “პირად საქმეს”, სთავაზობს მკითხველს ფიროსმანის სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ექსპონატს — “ნიკო ფიროსმანიშვილის პირადი საქმე” და აკა მორჩილაძის მიერ მოთხრობილ ფიროსმანის პირადი ცხოვრების ისტორიას.

გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე. წიგნი მნიშვნელოვანია, როგორც ხელოვნებათმცოდნეებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი

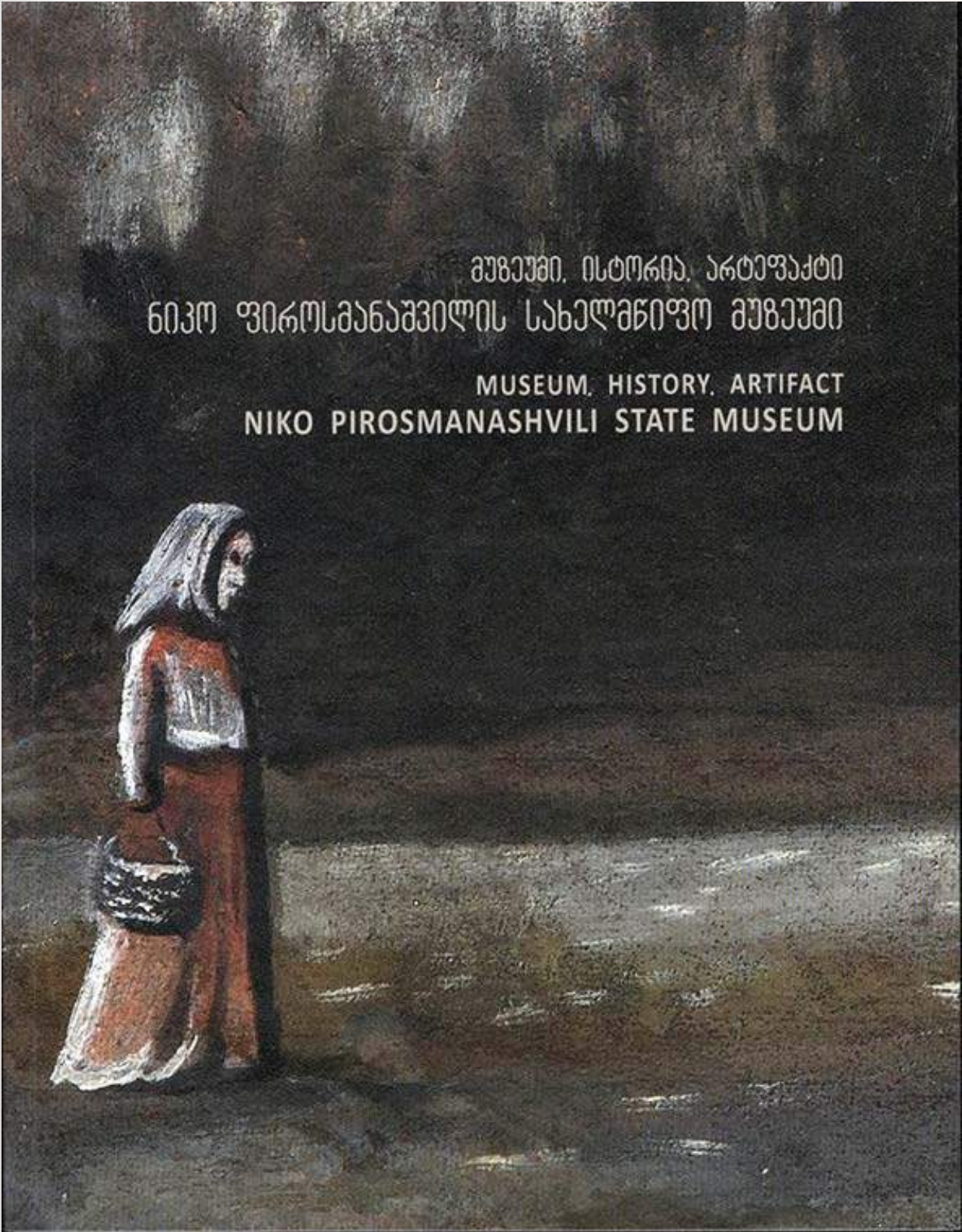
ნიკო ფიროსმანიშვილის სახელმწიფო
მუზეუმი

ნიკო ფიროსმანიშვილის სახელმწიფო მუზეუმი — საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტოს სერიული გამოცემა (სერია — მუზეუმი, ისტორია, არტეფაქტი). რედაქტორი — ნიკოლოზ ანთიძე; კრებული შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს ირმა დოლიძემ და ნინო ვაჩეიშვილმა; თარგმანი — ირმა ხვედელიძე; ფოტოები — შალვა ლეჟავა; გვერდების რაოდენობა — 120; თბილისი, 2015.

ორენოვანი (ქართული, ინგლისური) კატალოგი გაფორმებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე შესრულებული ილუსტრაციებით.

გამოცემა საინტერესოა როგორც სპეციალისტებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

გ ი ო რ ბ ი ნ ი ო რ ა ძ ე

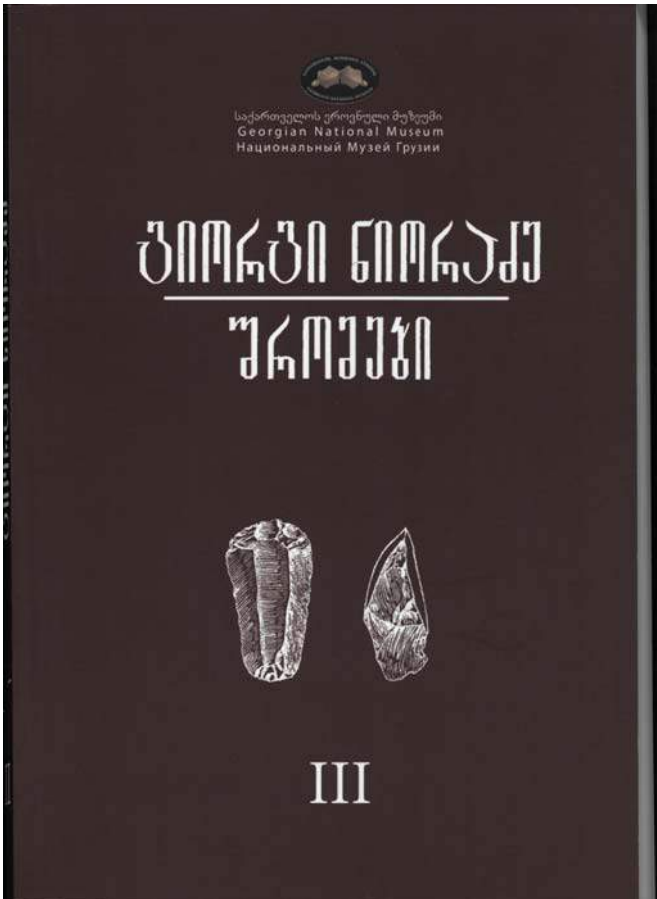
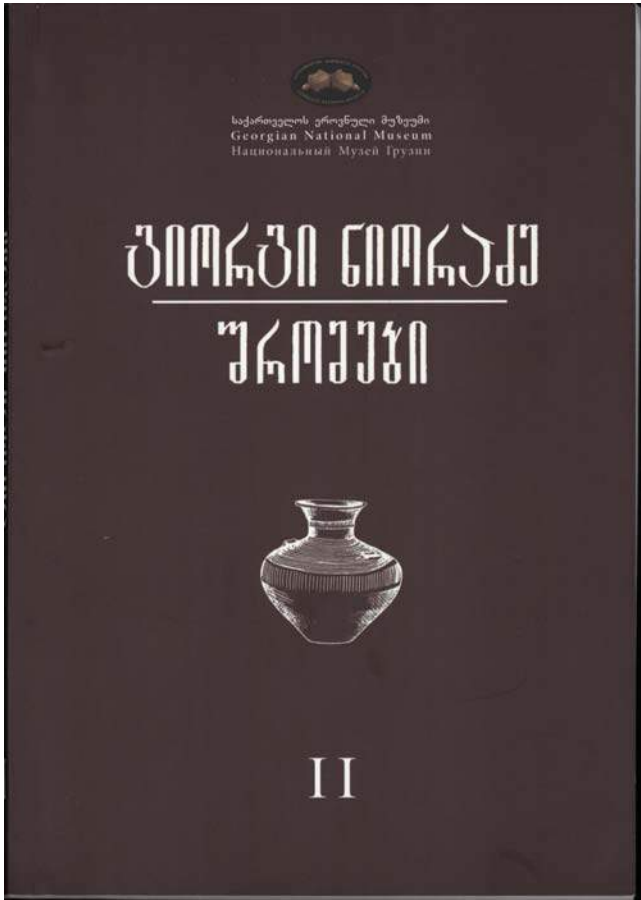
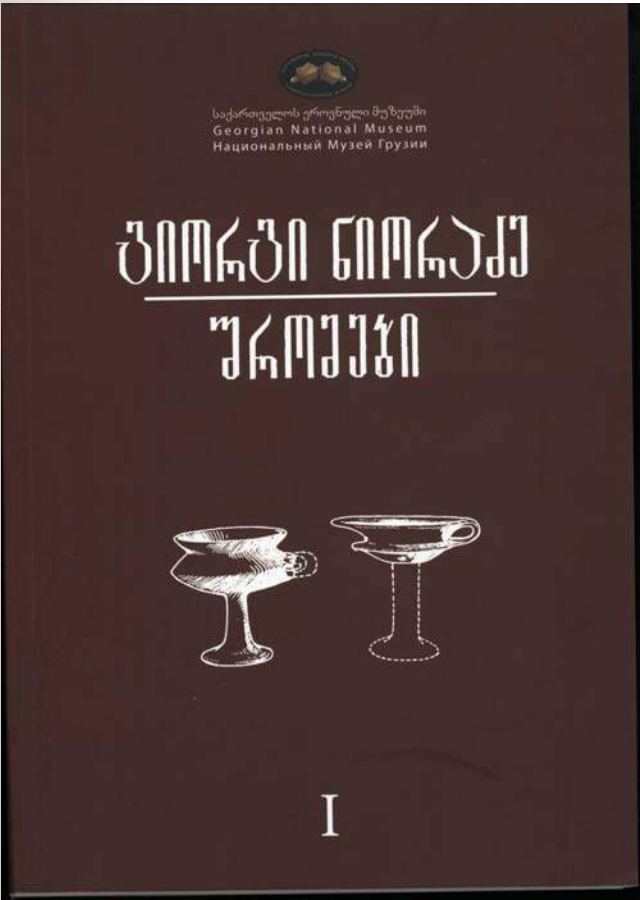
შრომები

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის დაფინანსებით მიმდინარეობს გიორგი ნიორაძის შრომების ხუთტომეულის გამოცემა. გამოცემულია პირველი სამი ტომი.

გიორგი ნიორაძის შრომების ხუთტომეულის გამოცემა მიზნად ისახავს გააცნოს მკითხველს მკვლევარის მეცნიერული მემკვიდრეობა.

რედაქტორი — ანდრია აფაქიძე, ოთარ ჯაფარიძე, თამილა ცაგარეიშვილი; შემდგენელი რედაქტორი — მედეა ნიორაძე. თბილისი 2016.

გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე. საინტერესო და საჭიროა ისტორიკოსებისთვის, არქეოლოგებისთვის, ეთნოლოგებისთვის, ანთროპოლოგებისთვის, ჰუმანიტარული ფაკულტეტის სტუდენტებისთვის, აგრეთვე, საქართველოს უძველესი ისტორიით დაინტერესებული ფართო საზოგადოებისთვის.

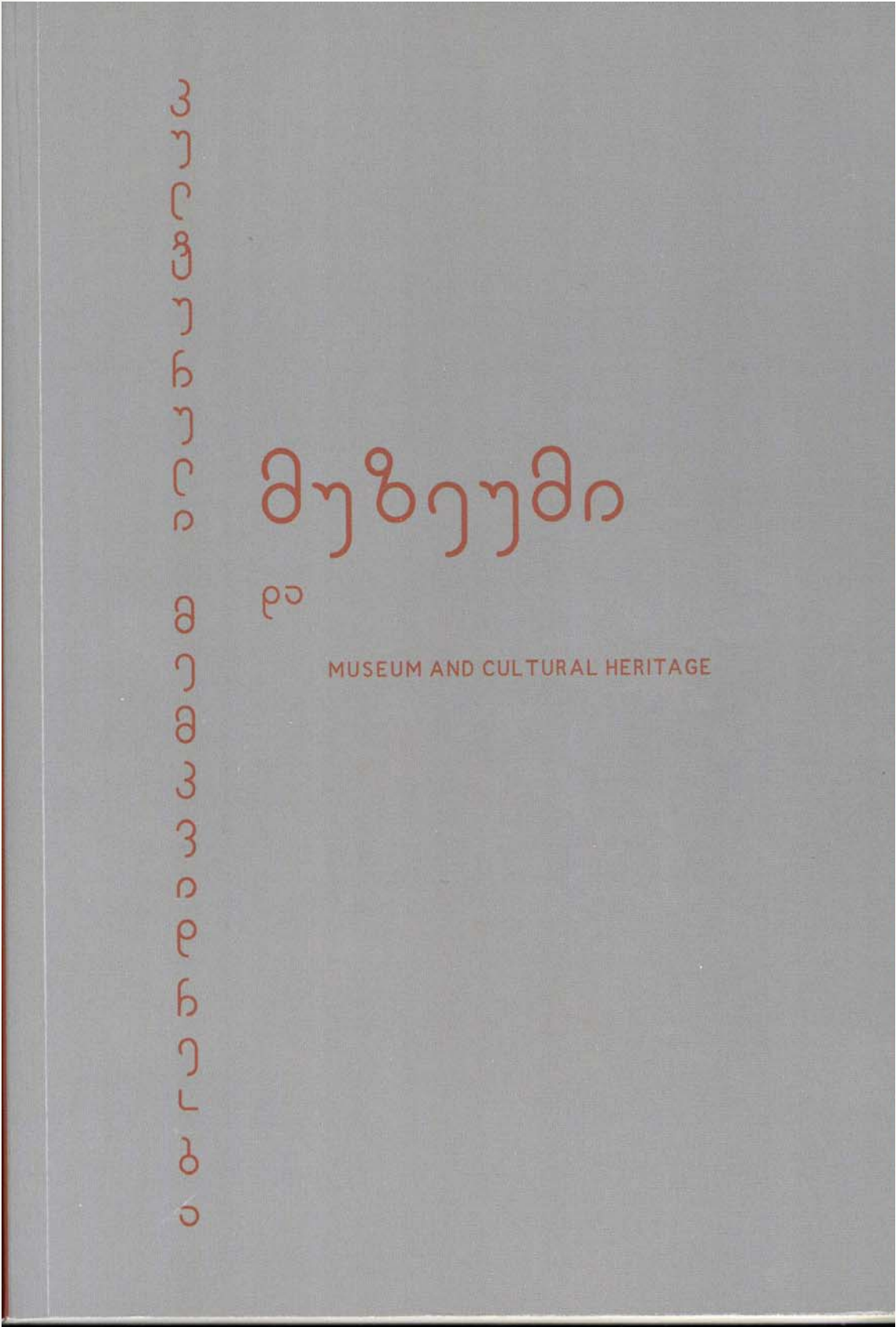

მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა

მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა — პროექტი — სამეცნიერო კონფერენცია. პროექტის იდეა და განხორციელება — ირმა დოლიძე, ეკა კაჭარავა. რედაქტორი — ნიკოლოზ ანთიძე, კრებული შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს — ირმა დოლიძემ და ეკა კაჭარავამ; წიგნის გამოცემა უზრუნველყო საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ. გვერდების რაოდენობა — 284; თბილისი, 2015. წიგნში დაბეჭდილია მუზეუმების საერთაშორისო დღისადმი მიძღვნილი II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები.

გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე, მნიშვნელოვანია, როგორც მეცნიერებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

მუზეუმების კულტურული მემკვიდრეობა

მუზეუმები

მუზეუმების კულტურული მემკვიდრეობა

MUSEUM AND CULTURAL HERITAGE

ადრეული ჰომინიდების ადგილსამყოფელი დმანისში და მისი ქვის ინდუსტრია

ადრეული ჰომინიდების ადგილსამყოფელი დმანისში და მისი ქვის ინდუსტრია. ავტორი — გიორგი ნიორაძე; რედაქტორი — მ. გაბუნია; კონსულტანტი — დ. ლორთქიფანიძე; რეცენზენტები — ლ. ნებიერიძე, ა. ვეკუა. გვერდების რაოდენობა — 272; თბილისი 2016.

ნაშრომი ეძღვნება დმანისის ქვის ინდუსტრიას, რომელიც შედარებულია ზოგიერთ სხვა ადრეულ ქვის ინდუსტრიასთან.

გამოცემა შესრულებულია მაღალ პოლიგრაფიულ დონეზე. საინტერესოა, როგორც მეცნიერებისა და მომავალი სპეციალისტებისთვის ისე, ფართო საზოგადოებისთვის.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი

GEORGIAN NATIONAL MUSEUM
OTAR LORDKPIDZE CENTRE OF ARCHAEOLOGY

გიორგი ნიორაძე

ადრეული ჰომინიდების
ადგილსაწყობელი დენისუი და
მისი ქვის ინდუსტრია

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი
საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
ოთარ ლორთქიფანიძის არქეოლოგიის ცენტრი

რედაქციისგან:

რედაქცია, შესაძლოა, არ იზიარებდეს უურნალში განთავსებულ სამეცნიერო სტატიებში გამოთქმულ ზოგიერთ მოსაზრებას, მაგრამ “ონლაინ არქეოლოგია” შეუფერხებლად გამოაქვეყნებს ამგვარ წერილებსაც და, შესაბამისად, ღიაა პოლემიკისთვის.

From the editorial team:

Editorial, perhaps, does not share some opinions expressed in scientific articles in the magazine, but “Online Archaeology” publishes such letters and therefore it is open to discussions.

რედაქტორი — ნიკოლოზ ანთიძე

სარედაქციო კოლეგია:

კონსტანტინე ფიცხელაური

დავით ლომიტაშვილი

ზურაბ გიორგაძე

ნიკა თუშაბრამიშვილი

კოორდინატორი და სტილისტური რედაქტორი — მაია ჩოლოყაშვილი

დიზაინერი — თამარ გულბანი

Editor – *Nikoloz Antidze*

Editorial Board:

Konstantine Pitskhelauri

Davit Lomitashvili

Zurab Giorgadze

Nika Tushabramishvili

Coordinator and stylistic editor - ***Maya Cholokhashvili***

Designer – ***Tamar Gulbani***

N 10

ONLINE ARCHAEOLOGY

მხცინის ახეჯომობიანი